

AS-01-3.5 (B)

দূৰ আৰু মুক্ত শিক্ষা প্ৰতিষ্ঠান
Institute of Distance and Open Learning
গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়
Gauhati University

অসমীয়াৰ স্নাতকোত্তৰ পাঠ্যক্রম (০১)
M. A. in Assamese (01)

পাঠ্যবিষয় : ৩.৫ (খ) (Course: 3.5 B)
ভাষাবিজ্ঞান আৰু ইয়াৰ অধ্যয়ন ক্ষেত্ৰ
(Linguistic and Its Field of Study)

বিষয়সূচী (Contents) :

পাঠ্যবিষয়ৰ পৰিচয় (Course Introduction)

প্ৰথম বিভাগ	:	বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞান আৰু গঠনাত্মক ভাষাবিজ্ঞান
দ্বিতীয় বিভাগ	:	ৰূপান্তৰ-সৃজন বা ৰূপান্তৰ উৎপাদক ব্যাকৰণ
তৃতীয় বিভাগ	:	ভাষাবিজ্ঞানৰ ক্ষেত্ৰ : নৃতাত্ত্বিক ভাষাবিজ্ঞান আৰু মনোভাষাবিজ্ঞান
চতুৰ্থ বিভাগ	:	সমাজ-ভাষাবিজ্ঞান, শৈলীবিজ্ঞান, কথা-বিন্যাস আৰু চিহ্ন-বিজ্ঞান
পঞ্চম বিভাগ	:	প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞান
ষষ্ঠ বিভাগ	:	অভিধান-প্ৰণয়ন-কলা
সপ্তম বিভাগ	:	অসমত ভাষাবৈজ্ঞানিক চৰ্চা

CONTRIBUTOR:

Dr. Phanindra Narayan Duttabaruah Department of M.I.L.
Gauhati University

CONTENT EDITING:

Dr. Apurba Kr. Deka Asstt. Professor in Assamese
IDOL, Gauhati University

COPY EDITING:

Golap Sut Pragjyotish College, Guwahati
Kushal Taid Research Scholar
Dept. of Assamese, GU

COURSE COORDINATION:

Dr. Kandarpa Das Director
IDOL, Gauhati University
Dr. Upen Rabha Hakacham Department of Assamese
Gauhati University
Dr. Apurba Kr. Deka Asstt. Professor in Assamese
IDOL, Gauhati University

COVER PAGE DESIGN:

Naba Kr. Choudhury Department of Anthropology
Gauhati University

August, 2012

© Institute of Distance and Open Learning, Gauhati University. All rights reserved. No part of this work may be reproduced in any form, by mimeograph or any other means, without permission in writing from the Institute of Distance and Open Learning, Gauhati University. Further information about the Institute of Distance and Open Learning, Gauhati University courses may be obtained from the University's office at IDOL Building, Gauhati University, Guwahati-14. Published on behalf of the Institute of Distance and Open Learning, Gauhati University by Dr. Kandarpa Das, Director and printed at Maliyata Offset Press, Mirza. Copies printed 1000.

Acknowledgement

The Institute of Distance and Open Learning, Gauhati University duly acknowledges the financial assistance from the Distance Education Council, IGNOU, New Delhi for preparation of this material.

অসমীয়াৰ স্নাতকোত্তৰ পাঠ্যক্রম

অসমীয়া বিষয়ৰ স্নাতকোত্তৰ পাঠ্যক্রম (Programme) চাৰিটা যান্মাসিকত সম্পন্ন হ'ব। প্ৰত্যেকটো যান্মাসিকত পাঁচোটাকৈ পাঠ্যবিষয় (Course) থাকিব। প্ৰথম আৰু দ্বিতীয় যান্মাসিকৰ আটাইকেইটা পাঠ্যবিষয় আৰু তৃতীয় যান্মাসিকৰ প্ৰথম চাৰিটা পাঠ্যবিষয় উম্মেহতীয়া। সকলো বিদ্যাৰ্থীয়ে এই পাঠ্যবিষয়সমূহ অধ্যয়ন কৰিব লাগিব। তৃতীয় যান্মাসিকৰ পঞ্চম পাঠ্যবিষয়টো আৰু চতুৰ্থ যান্মাসিকৰ আটাইকেইটা পাঠ্যবিষয় দুটা শাখাত বিভক্ত হ'ব — সাহিত্য শাখা (ক) আৰু ভাষা শাখা (খ)। বিদ্যাৰ্থীসকলে যিকোনো এটা শাখাৰ পাঠ্যবিষয় অধ্যয়ন কৰিব লাগিব।

সমগ্ৰ পাঠ্যক্রমৰ সৰ্বমুঠ নম্বৰ : ১৬০০। প্ৰতিটো পাঠ্যবিষয়ৰ বাবে মুঠ নম্বৰ থাকিব : ৮০। পাঠ্যবিষয়সমূহৰ মূল্যায়ন দুই ধৰণে হ'ব - আভ্যন্তৰীণ আৰু মূল পৰীক্ষা। দুয়োটা শিতানত নম্বৰ থাকিব এনেধৰণে —

আভ্যন্তৰীণ : ১৬ (মুঠ নম্বৰৰ ২০ শতাংশ)।

মূল পৰীক্ষা : ৬৪ (মুঠ নম্বৰৰ ৮০ শতাংশ)।

মূল পৰীক্ষাত বৰ্ণনাধৰ্মী আৰু চমু প্ৰশ্ন অথবা চমু টোকা — এই দুই ধৰণৰ প্ৰশ্ন থাকিব। দুয়ো প্ৰকাৰৰ প্ৰশ্নৰ বাবে নম্বৰৰ গঠন তলত দিয়া ধৰণৰ :

বৰ্ণনাধৰ্মী প্ৰশ্ন : ৪৮।

চমু প্ৰশ্ন / চমু টোকা : ১৬।

এই পাঠ্যক্রমৰ মূল্যায়ন 'Credit and Grading' পদ্ধতিৰে সম্পন্ন হ'ব। প্ৰতিটো পাঠ্যবিষয়ৰ 'Credit Point' হ'ল ৮।

যান্মাসিক অনুসৰি এই পাঠ্যক্রম তলত দিয়া ধৰণৰ —

প্ৰথম যান্মাসিক

- পাঠ্যবিষয় ১.১ অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী (আদি আৰু মধ্যযুগ)
- পাঠ্যবিষয় ১.২ অসমীয়া কবিতা
- পাঠ্যবিষয় ১.৩ প্ৰাচ্য সাহিত্য সমালোচনা
- পাঠ্যবিষয় ১.৪ অসমৰ সংস্কৃতি
- পাঠ্যবিষয় ১.৫ ভাষাবিজ্ঞানৰ সাধাৰণ পৰিচয়

দ্বিতীয় যান্মাসিক

- পাঠ্যবিষয় ২.১ অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী (আধুনিক যুগ)
- পাঠ্যবিষয় ২.২ অসমীয়া নাটক
- পাঠ্যবিষয় ২.৩ পাশ্চাত্য সাহিত্য সমালোচনা
- পাঠ্যবিষয় ২.৪ সাহিত্যৰ তত্ত্ব আৰু ধাৰা
- পাঠ্যবিষয় ২.৫ সংস্কৃত সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী

তৃতীয় ষাণ্মাসিক

- পাঠ্যবিষয় ৩.১ অসমীয়া গদ্য
পাঠ্যবিষয় ৩.২ অসমীয়া উপন্যাস
পাঠ্যবিষয় ৩.৩ অসমীয়া চুটিগল্প
পাঠ্যবিষয় ৩.৪ লিপি আৰু পাঠ-সমীক্ষা
পাঠ্যবিষয় ৩.৫ (ক) তুলনাত্মক সাহিত্য আৰু অনুবাদ প্ৰসঙ্গ
৩.৫ (খ) ভাষাবিজ্ঞান আৰু ইয়াৰ অধ্যয়ন ক্ষেত্ৰ

চতুৰ্থ ষাণ্মাসিক

- পাঠ্যবিষয় ৪-১ (ক) ভক্তি সাহিত্য
৪-১ (খ) মধ্যভাৰতীয় আৰ্যভাষাৰ পাঠ
পাঠ্যবিষয় ৪-২ (ক) সংস্কৃত সাহিত্য
৪-২ (খ) ভাৰতীয় আৰ্যভাষাৰ তুলনামূলক ব্যাকৰণ
পাঠ্যবিষয় ৪-৩ (ক) পাশ্চাত্য সাহিত্য
৪-৩ (খ) অসমীয়া ভাষাৰ ঐতিহাসিক বিকাশ আৰু ইয়াৰ
সাম্প্ৰতিক গাঁথনি
পাঠ্যবিষয় ৪-৪ (ক) ভাৰতীয় সাহিত্য অধ্যয়ন
৪-৪ (খ) সমাজ-ভাষাবিজ্ঞান, উপভাষা-বিজ্ঞান আৰু
অসমীয়া ভাষাৰ উপভাষা
পাঠ্যবিষয় ৪-৫ (ক) বিশেষ লিখকৰ নিৰ্বাচিত ৰচনা
৪-৫ (খ) অসমৰ তিব্বত-বৰ্মীয় ভাষা আৰু ভাষাতত্ত্ব

পাঠ্যবিষয় ৩.৫ (খ)

ভাষাবিজ্ঞান আৰু ইয়াৰ অধ্যয়ন ক্ষেত্ৰ

- গোট ১ : ভাষাবিজ্ঞানৰ আধুনিক ধাৰা
বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞান (Descriptive Linguistics)
গঠনাত্মক ভাষাবিজ্ঞান (Structural Linguistics)
ৰূপান্তৰ-সৃজন বা ৰূপান্তৰ-উৎপাদক ব্যাকৰণ (Transformational Generative Grammar)
- গোট ২ : ভাষাবিজ্ঞানৰ ক্ষেত্ৰ
নৃতাত্ত্বিক-ভাষাবিজ্ঞান (Anthropological/Entholinguistics)
মনোভাষাবিজ্ঞান (Psycholinguistics)
সমাজ-ভাষাবিজ্ঞান (Sociolinguistics)
শৈলীবিজ্ঞান (Stylistics)
অন্যান্য ক্ষেত্ৰ
- গোট ৩ : প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞান (Applied Linguistic)
সাধাৰণ পৰিচয় (সংজ্ঞা, পৰিসৰ আদি)
অভিধান প্ৰণয়ন কলা, কথা-বিন্যাস
- গোট ৪ : অসমত ভাষাবৈজ্ঞানিক চৰ্চা

পাঠ্যবিষয়
ভাষাবিজ্ঞান আৰু ইয়াৰ অধ্যয়ন ক্ষেত্ৰ

আপুনি প্ৰথম সান্নাসিকত 'ভাষাবিজ্ঞানৰ সাধাৰণ পৰিচয়' সম্পৰ্কে জানিবলৈ পাইছে। ভাষাবিজ্ঞান সম্পৰ্কে আপোনাৰ জানিবলগীয়া আৰু বহুত কথা আছে। যোৱা এশ বছৰৰো অধিক কালৰ চিন্তা চৰ্চাৰ ফলত ভাষাবিজ্ঞানৰ পৰিসৰ যথেষ্ট বিস্তৃত হৈ পৰিছে। ভাষাবিজ্ঞানৰ অধ্যয়নলব্ধ জ্ঞানক নানা ব্যৱহাৰিক ক্ষেত্ৰত প্ৰয়োগ কৰাৰ চেষ্টা চলিছে। এই সমস্ত কথা এই প্ৰশ্ন কাকতৰ ভিতৰত সামৰিবৰ প্ৰয়াস কৰা হৈছে।

আপোনাৰ সুবিধাৰ্থে এই প্ৰশ্ন কাকতৰ বিষয়বস্তুক সাতোটা বিভাগত ভাগ কৰি উপস্থাপন কৰা হৈছে। এই বিভাগকেইটাৰ বিষয়বস্তুৰ বিভাজন হ'ব এনে ধৰণৰ—

- প্ৰথম বিভাগ** : ভাষাবিজ্ঞানৰ আধুনিক ধাৰা : বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞান আৰু গঠনাত্মক ভাষাবিজ্ঞান
- দ্বিতীয় বিভাগ** : ভাষাবিজ্ঞানৰ আধুনিক ধাৰা : ৰূপান্তৰ-সৃজন বা ৰূপান্তৰ-উৎপাদক ব্যাকৰণ
- তৃতীয় বিভাগ** : ভাষাবিজ্ঞানৰ ক্ষেত্ৰ : নৃতাত্ত্বিক ভাষাবিজ্ঞান আৰু মনোভাষাবিজ্ঞান
- চতুৰ্থ বিভাগ** : ভাষাবিজ্ঞানৰ ক্ষেত্ৰ : সমাজ-ভাষা-বিজ্ঞান, শৈলীবিজ্ঞান, কথা-বিন্যাস আৰু চিহ্নবিজ্ঞান।
- পঞ্চম বিভাগ** : প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞান : প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞানৰ বিষয় পৰিচিতি, পৰিসৰ, উপযোগিতা ইত্যাদি
- ষষ্ঠ বিভাগ** : প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞান : অভিধান প্ৰণয়ন কলা
- সপ্তম বিভাগ** : অসমত ভাষাবৈজ্ঞানিক চৰ্চা

এইখিনিত আপোনাৰ জ্ঞাতাৰ্থে জনোৱা যায় যে স্নাতকোত্তৰ পাঠ্যক্ৰমৰ পাঠ্যবিষয় ৩.৫ (খ)ত 'ভাষাবিজ্ঞান আৰু ইয়াৰ অধ্যয়ন' কাকতখনত যি চাৰিটা গোট দেখুওৱা হৈছে, তাৰে প্ৰতিটো গোটক, আপোনাৰ সুবিধাৰ্থে মুঠ সাতোটা বিভাগত এই প্ৰশ্নকাকতৰ বিষয়বস্তুখিনি উপস্থাপন কৰা হৈছে। এই বিভাগকেইটা মনোযোগ সহকাৰে অধ্যয়ন কৰিলে আপুনি ভাষাবিজ্ঞানৰ সৰ্বাধুনিক তত্ত্বৰ বিষয়ে অৱগত হ'ব।

প্ৰথম বিভাগ
বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞান (Descriptive Linguistics) আৰু
গঠনাত্মক ভাষাবিজ্ঞান (Structural Linguistics)

বিভাগৰ গঠন :

- ১.১ ভূমিকা (Introduction)
- ১.২ উদ্দেশ্য (Objectives)
- ১.৩ বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানৰ সংজ্ঞা
- ১.৪ ভাষাবিশ্লেষণৰ স্তৰ
- ১.৫ বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানৰ তথ্যৰ ভিত্তি আৰু ইয়াৰ পৰিসৰ
- ১.৬ উপভাষা অধ্যয়ন
- ১.৭ গঠনাত্মক বা গঠনমূলক ভাষাবিজ্ঞান
- ১.৮ অক্ষৰৰ গঠন
- ১.৯ শব্দ গঠন
- ১.১০ পদৰ গঠন
- ১.১১ বাক্য গঠন প্ৰণালী
- ১.১২ গাঠনিক সাক্ষ্য
- ১.১৩ গঠনমূলক ভাষাবিজ্ঞানৰ উদ্ৰূপ
- ১.১৪ সাৰাংশ (Summing Up)
- ১.১৫ অৰ্হি প্ৰশ্ন (Sample Questions)
- ১.১৬ প্ৰসঙ্গ গ্ৰন্থ (References/Suggested Readings)

১.১ ভূমিকা (Introduction)

বিংশ শতিকাৰ মাজভাগ পৰ্যন্ত ভাৰতত ঐতিহাসিক দৃষ্টিভঙ্গীৰেহে ভাষাবিজ্ঞানৰ চৰ্চা কৰা হৈছিল। তেনে ধৰণৰ ভাষাবৈজ্ঞানিক চৰ্চাৰ মূল উপজীব্য আছিল শব্দ আৰু শব্দত যোগ হোৱা বিভক্তি আৰু প্ৰত্যয়ৰ বিবৰ্তনমূলক অধ্যয়ন। কোন শব্দ কোন মূলৰ পৰা কেনেকুৱা পৰিৱৰ্তনৰ মাজেদি আহি বৰ্তমানৰ ৰূপ পাইছে আৰু কোন বিভক্তি-প্ৰত্যয় কোন মূল শব্দ বা বিভক্তি-প্ৰত্যয়ৰ পৰা উদ্ভৱ হৈছে এনেবোৰ কথাৰে ঐতিহাসিক ভাষাবিজ্ঞানত বৰ উৎসাহ সহকাৰে আলোচনা কৰা হৈছিল। বিংশ শতিকাৰ মাজভাগত পশ্চিমৰ দেশবোৰত আধুনিক ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ টো উঠে। হকেট, ৰবিন্স, পাইক, মেথিউজ, প্লিচন আদিয়ে আধুনিক ভাষাবিজ্ঞান তত্ত্বৰ ওপৰত কেইবাখনো জনপ্ৰিয় পুথি লিখি আধুনিক ভাষাবিজ্ঞান সৰ্বত্ৰ আদৰণীয় কৰি তোলে। অলপ সময়ৰ ভিতৰতে, ৭ম দশকৰ আৰম্ভণিতে, অসমকো এই টোৱে প্লাবিত কৰে। ঐতিহাসিক ভাষাবিজ্ঞানৰ দৃষ্টিৰে ভাষাৰ বিশ্লেষণক আমাৰ ইয়াতো অনাৱশ্যক বুলি বিবেচিত হ'বলৈ ধৰিলে। তাৰ ঠাইত ভাষাৰ **বৰ্ণনাত্মক** আৰু **গঠনাত্মক** বিশ্লেষণেহে আগ ঠাই পাবলৈ ধৰে। পৰম্পৰাগত ব্যাকৰণে ভাষাৰ যি বিশ্লেষণ আগবঢ়াইছিল, তাৰ পৰা ঐতিহাসিক তথ্য বাদ দি, তাত বস্তুধৰ্মিতা আৰোপ কৰিবৰ প্ৰয়াস কৰা হ'ল। ভাষাৰ আলোচনাত লিখিত ভাষাৰ সলনি মৌখিক বা কথিত ভাষাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়াৰ পৰম্পৰা আৰম্ভ হ'ল। ভাষাৰ

মান্যৰূপ আৰু ঔপভাষিক ভেদৰ কথা আলোচনা কৰাত ভাষাবৈজ্ঞানিকৰ বিশেষ উৎসাহ পৰিলক্ষিত হ'ল। এই পৰিৱৰ্তিত প্ৰেক্ষাপটত আধুনিক ভাষাবিজ্ঞানৰ তত্ত্ব অনুসৰি বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানৰ বিষয়ে এই অধ্যায়ত খৰচি মাৰি আলোচনা কৰা হৈছে।

১.২ উদ্দেশ্য (Objectives)

এই বিভাগত সন্নিৱিষ্ট কথাখিনি খৰচি মাৰি পঢ়িলে আপুনি—

- বৰ্ণনাত্মক আৰু গঠনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানৰ সাধাৰণ পৰিচয় লাভ কৰিব পাৰিব;
- বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানৰ বিশ্লেষণৰ বিভিন্ন স্তৰসমূহ ফঁহিয়াই চাব পাৰিব;
- বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানৰ তথ্যৰ ভিত্তি আৰু পৰিসীমা বিচাৰকৰিব পাৰিব;
- উপভাষা অধ্যয়নৰ বিভিন্ন দিশসমূহ পৰ্যালোচনা কৰিব পাৰিব; আৰু
- গঠনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানৰ বিশ্লেষণৰ বিভিন্ন দিশ যেনে অক্ষৰ গঠন, শব্দ গঠন, পদ গঠন আদি পৰ্যালোচনা কৰিব পাৰিব।

১.৩ বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানৰ সংজ্ঞা

আধুনিক ভাষাবিজ্ঞানৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ আৰু ব্যাপকভাৱে চৰ্চিত ধাৰাটোৱেই হ'ল বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞান। কোনো এটা ভাষাৰ কোনো এক বিশেষ সময়ৰ পৰিধিৰ ভিতৰত প্ৰচলিত মান্যৰূপৰ যথাযথ আৰু বিজ্ঞান-সন্মত বিশ্লেষণকে বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞান আখ্যা দিয়া হয়। মান্যৰূপ বুলিলে সাধাৰণতে মাতৃভাষা-ভাষীয়ে দৈনন্দিন জীৱনত ভাবৰ আদান প্ৰদানৰ নিমিত্তে পৰস্পৰৰ মাজত ব্যৱহাৰ কৰা আৰু অন্য মাতৃভাষা ভাষীয়ে সঠিক বুলি গ্ৰাহ্য কৰা কথিত ৰূপটোকে বুজায়। বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানত সাধাৰণতে এনে মান্য কথিত ৰূপটোৰে পুংখানুপুংখ বিচাৰ বিশ্লেষণ কৰা হয়। কেতিয়াবা কোনো এটা ভাষাৰ অতীত কালৰ কোনো এক সময়ৰ ৰূপৰ বিশ্লেষণকো ইয়াৰ ভিতৰত সামৰিবৰ যত্ন কৰা হয়। তেতিয়া গৱেষকে ভাষাৰ লিখিত ৰূপটোৰহে আলোচনা কৰে; কাৰণ পুৰণি কালৰ কথিত ৰূপৰ চানেকি পোৱা কঠিন।

বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানত ভাষাটোৰ জন্মৰ আঁতি-গুৰি বা ভাষাটোত ব্যৱহৃত ৰূপসমূহৰ পূৰ্বৰ ৰূপ কি আছিল, কি কি পৰিৱৰ্তনৰ মাজেদি সেই ৰূপবোৰৰপৰা বৰ্তমানৰ প্ৰচলিত ৰূপসমূহ গঢ় লৈ উঠিছে ইত্যাদি কথা আলোচনা কৰা নহয়। ভাষাটো কেনেভাৱে ক'ব লাগে বা কোনবোৰ প্ৰয়োগ লিখিত ব্যাকৰণৰ নিয়ম অনুযায়ী শুদ্ধ আৰু কোনবোৰ অশুদ্ধ সেই কথাও ইয়াত আলোচনা কৰা নহয়। ভাষাত প্ৰয়োগ হোৱা ধ্বনি বা শব্দৰূপসমূহ উৎপাদনৰ পিছফালে কি মানসিক প্ৰক্ৰিয়া লুকাই থাকে সেই কথাও ইয়াত বিচাৰ কৰা নহয়। বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানত আলোচ্য ভাষাটোৰ আদৰ্শ মাতৃভাষা-ভাষীৰ মাজত প্ৰচলিত স্বৰূপটোৰ পুংখানুপুংখ বিশ্লেষণ সংহত ৰূপত ডাঙি ধৰা হয়।

পুংখানুপুংখ বিশ্লেষণ আৰু সংহত ৰূপত উপস্থাপন বুলিলে কি বুজায় সেই কথা জানিবলৈ অসমীয়া ভাষাৰ পৰাই কেইটামান উদাহৰণ লব পাৰি। প্ৰথমতে বহুবচনৰ পদ গঠনৰ কথা কে লোৱা যাওক। সাধাৰণ ব্যাকৰণত বৰ্ণনা কৰা হয় যে বিশেষ্যপদত {- বিলাক}, {- সকল}, {- বৃন্দ} আদি যোগ দি বহুবচনৰ পদ গঠন কৰা হয়। এই নিয়ম অনুযায়ী কোনোবাই

‘অধ্যক্ষবিলাক’, ‘মাছসকল’, ‘চোৰবৃন্দ’ আদি বহুবচনৰ পদ গঠন কৰিব পাৰে; কিন্তু সাধাৰণ অসমীয়া শ্ৰোতাৰ কাৰণে এনেবোৰ পদ গ্ৰহণযোগ্য নহয়। বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানে এনেকুৱা উপৰুৱা বৰ্ণনাত ক্ষান্ত নাথাকি, কেনে শব্দৰ লগত {- সকল}, কেনে শব্দৰ লগত {- বিলাক} আৰু কেনে শব্দৰ লগত {- বৃন্দ} যোগ হয় তাৰ সূক্ষ্ম ব্যাখ্যা ডাঙি ধৰিব। দ্বিতীয়তে, নঞৰ্থক ক্ৰিয়াৰ পদ গঠনকে ধৰা যাওক। নঞৰ্থক ক্ৰিয়াপদ গঠন কৰিবলৈ হ’লে ক্ৰিয়াৰ আগত নেতিবাচক {ন-} যোগ কৰিব লাগে আৰু এই {ন-}ৰ লগত থকা স্বৰধ্বনি [অ] ধাতুৰ প্ৰথম অক্ষৰত থকা স্বৰধ্বনিৰ লগত সমীভূত হয় বোলাত বৰ্ণনাত্মক ব্যাকৰণ সন্তুষ্ট নাথাকে। কাৰণ এই নিয়মে, শিশুৱে মাতৃভাষা আহৰণৰ প্ৰথম স্তৰত উৎপাদন বা সৃজন কৰা, * নাপাৰোঁ, * নায়াম আদি ধৰণৰ নেতিবাচক ক্ৰিয়াপদ গঠন কৰিবলৈ শিকাব। বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানৰ চৰ্চা কৰোঁতাসকলে এনে ক্ষেত্ৰত ব্যতিক্ৰমধৰ্মী পদবিলাক তালিকাবদ্ধ কৰি ক’ত কেনে ধৰণৰ পৰিৱৰ্তন হয় তাৰ সূক্ষ্মাতিসূক্ষ্ম ব্যাখ্যা ডাঙি ধৰিব। তৃতীয়তে, অৰ্থৰ কথা লৈ চোৱা যাওক। সাধাৰণতে ‘গৰম’ৰ অৰ্থ দিয়া হয় ‘তপত’; কিন্তু আমি ‘গৰমৰ বন্ধ’ৰ ঠাইত ‘তপতৰ বন্ধ’ বুলি ক’ব নোৱাৰোঁ। চতুৰ্থতে, আত্মীয়তাবাচক শব্দৰ বিভিন্ন পুৰুষৰ লগত সম্বন্ধ দেখুৱাবলৈ শব্দত {-ৰ(অ)}, {-ৰা} বা {- এক} বোলা কথাষাৰ সম্পূৰ্ণ শুদ্ধ নহয়। কিয়নো আমি *তোমাৰ স্বামীয়েৰা, *তেখেতৰ মাতৃয়ে, *তোৰ Wife-ৰ(অ) বুলি নকওঁ। বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানে কোন শ্ৰেণীৰ শব্দত এনে বিভক্তি যোগত নিয়মিত ৰূপ সাধন হয়, কোন শ্ৰেণীৰ শব্দত নহয় তাৰ সবিশেষ বিৱৰণ তুলি ধৰিবৰ যত্ন কৰে। লগতে এইটো কথাৰো ইংগিত দিব যে সাম্প্ৰতিক যুগৰ মান্য কথিত ভাষাত এনে ধৰণৰ শব্দ-সাধন লোপ পাই আহিব ধৰিছে।

বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ উদাহৰণ বিচাৰি দূৰলৈ যাব নেলাগে। গোলোক চন্দ্ৰ গোস্বামীৰ *Structure of Assamese*, প্ৰমোদ চন্দ্ৰ ভট্টাচাৰ্যৰ *A Descriptive Analysis of the Boro Language*, উপেন্দ্ৰ নাথ গোস্বামীৰ *A Study of Kamrupi : A Dialect of Assamese* ভীমকান্ত বৰুৱাৰ ‘নাগামিজ’ একো একোখন বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানৰ পুথি। দত্ত বৰুৱাৰ *A Contrastive Analysis of the Morphological Aspects of Assamese and Oriya* কাৰ্যতঃ অসমীয়া আৰু উৰিয়া ভাষাৰ বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানৰ দৃষ্টিভংগীৰে কৰা ৰূপতত্ত্বৰ অধ্যয়ন মাথোন।

বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানত কোনো এটা ভাষাৰ বৰ্তমান সময়ৰ প্ৰচলিত ৰূপৰহে বিশ্লেষণ থাকিব পাৰে এনে নহয়। কোনো এটা ভাষাৰ অতীত কালৰ কোনো এক নিৰ্দ্ধাৰিত সময়ৰ লিখিত ভাষাৰ ৰূপৰো বিশ্লেষণ ইয়াৰ ভিতৰত পৰে। সুবাসনা মহন্তৰ *উদ্ভৱকালীন অসমীয়া ভাষা*, দীপ্তি ফুকন পাটগিৰিৰ *মধ্যযুগৰ অসমীয়া ভাষা* একো একোখন বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানৰ পুথি।

১.৪ ভাষাবিশ্লেষণৰ স্তৰ

বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানত ভাষাৰ বিশ্লেষণ কেইবাটাও স্তৰত উপস্থাপন কৰা হয়। সেইবোৰ তলত আলোচনা কৰা হ’ল।

ধ্বনিতত্ত্ব (Phonology) : ইয়াত আলোচ্য ভাষাটোৰ ধ্বনিসমূহক উচ্চাৰণৰ স্থান অনুযায়ী ভাগ কৰি একাদিক্ৰমে সিহঁতৰ উচ্চাৰণৰ ধৰণ বৰ্ণনা কৰা হয়। স্বৰ ধ্বনিৰ ক্ষেত্ৰত সিহঁতৰ হ্ৰস্ব-দীৰ্ঘৰ মাজত থকা ভেদ, যুগ্মস্বৰ গঠন কৰাৰ প্ৰকৃতি আদি কথা আলোচনা কৰা

হয়। ব্যঞ্জন ধ্বনিৰ ক্ষেত্ৰত সিহঁতৰ উত্থাতা, সঘোষতা, যুগ্ম ব্যঞ্জন গঠনৰ প্ৰণালী ইত্যাদি কথা আলোচনা কৰা হয়। কেতিয়াবা একাধিক ধ্বনি মিলি একোটা ধ্বনিগোট গঠন কৰে আৰু ধ্বনিগোটৰ সদস্য ধ্বনিসমূহৰ প্ৰয়োগত পৰিপূৰকতা থাকে, অৰ্থাৎ য'ত এটা সদস্য ব্যৱহাৰ কৰা হয়, সেই একে পৰিবেশত আনটো সদস্য ব্যৱহাৰ কৰা নহয়। এনে পৰিস্থিতিত ধ্বনিগোটটোক 'বিশিষ্ট ধ্বনি' বা 'বৰ্ণ' (Phoneme) বুলি অভিহিত কৰা হয় আৰু সদস্য ধ্বনিসমূহক তাৰ উপধ্বনি বুলি কোৱা হয়। কেতিয়াবা আগত থকা বা পিছত থকা ধ্বনিৰ প্ৰভাৱত কোনো কোনো ধ্বনিৰ গুণগত পৰিবৰ্তন হয়। এনেদৰে ধ্বনিতত্ত্বত আলোচ্য ভাষাটোৰ সকলোবোৰ বিশিষ্ট ধ্বনি আৰু উপধ্বনিৰ উচ্চাৰণৰ স্থান, ধৰণ, প্ৰয়োগ আৰু পৰিবৰ্তনৰ বিস্তৃত বিশ্লেষণ ডাঙি ধৰা যায়।

শব্দাৱলী (Vocabulary) : শব্দাৱলী হৈছে ভাষাসৌধৰ ইটা। কোনো এটা পকীঘৰ নিৰ্মাণৰ কাৰণে অতি প্ৰয়োজনীয় আহিলা হ'ল ইটা। ইটাৰ লগত ইটা গাঁথি পকীঘৰ নিৰ্মাণ কৰা হয়। ইটা অবিহনে পকীঘৰ সজাৰ কথা কল্পনাও কৰিব নোৱাৰি। সেইদৰে ভাষাৰ ক্ষেত্ৰতো মূল উপাদান হৈছে সেই ভাষাৰ শব্দাৱলী। সেই কাৰণে বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানত শব্দাৱলীৰ আলোচনায়ো ঠাই পায়। ভাষাই কিছুমান শব্দ নিজৰ মূল ভাষাৰ পৰা উদ্ভাৱিকাৰী সূত্ৰে পায়, কিছুমান শব্দ মূল শব্দৰ পৰা সৰলীকৃত কৰি সৃজন কৰে, কিছুমান প্ৰাকৃতিক ধ্বনি বা অনুভূতি প্ৰকাশক ধ্বনিক অনুকৰণ কৰি গঠন কৰে, কিছুমান শব্দ চুবুৰীয়া ভাষা বা কোনো প্ৰভাৱশালী বিদেশী ভাষাৰ পৰা ধাৰ কৰি লয়। শব্দই কেতিয়াবা নতুন অৰ্থ প্ৰকাশ কৰিবলৈ ধৰে আৰু পুৰণি অৰ্থ বৰ্জন কৰে। কিছুমান শব্দ ব্যৱহাৰৰহিত হৈ লোপ পায়। কেতিয়াবা চুবুৰীয়া ৰাজ্যত সৰ্বাধিক প্ৰচলিত একে মূল ভাষাৰ শব্দ নতুনকৈ সমাদৃত হব ধৰে; যথা, মোক্ষম, মোতায়েন, নশাৎ আদি এই দশকত বাংলাৰ জৰিয়তে আধুনিক অসমীয়াত সোমাই পৰিছে। নগেন ঠাকুৰৰ *অসমীয়া ভাষাত তিব্বত-বৰ্মীয় শব্দসম্ভাৰ* আৰু শম্ভুনাথ চক্ৰৱৰ্তীৰ *অসমীয়া ভাষাত বিদেশী ঋণ শব্দ* (গৱেষণা গ্ৰন্থ) এই শ্ৰেণীৰ বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানৰ পুথি।

ৰূপতত্ত্ব (Morphology) : ৰূপতত্ত্বত সাধাৰণতে ভাষা এটাৰ শব্দ গঠনৰ দিশটোহে পুংখানুপুংখভাৱে আলোচনা কৰা হয়। শব্দমূল বা শব্দসাৰ (root)-ত কি কি কাৰক বিভক্তি যোগ দি বাক্যত ব্যৱহাৰৰ উপযোগী পদ গঠন কৰা হয় (যথা : হাত-এৰে > হাতেৰে; ঘৰ-অত > ঘৰত; মানুহ-এ > মানুহে ইত্যাদি)। শব্দমূলত প্ৰত্যয় যোগ দি এক শ্ৰেণীৰ শব্দৰ পৰা আন এক শ্ৰেণীৰ শব্দ গঠন কৰা হয়, যথা-সাধুতা সাধুতা, মৰম-ইয়াল মৰমিয়াল ইত্যাদি), এটা শব্দৰ লগত আন এটা শব্দ যোগ দি যৌগিক শব্দ সাধন কৰা হয়, (যথা - মহা + গুৰু > মহাগুৰু; নৰ + সংহাৰ > নৰসংহাৰ ইত্যাদি); দেশী শব্দৰ লগত বিদেশী শব্দ মিলাই নতুন শব্দ গঢ়া হয়, যেনে - চিন্তালয়, ভোটাধিকাৰ —এই সমুদায় কথা আলোচনা কৰা হয়। ইয়াৰ উপৰিও ধাতুৰ লগত বিভিন্ন কাল, দশা আৰু পুৰুষ বুজোৱা বিভক্তি যোগ দি বিভিন্ন ক্ৰিয়াৰূপ গঠন কৰা হয় অথবা ইতিবাচক ক্ৰিয়াৰ আগফালে নেতিবাচক বদ্ধৰূপ যোগ দি নেতিবাচক ক্ৰিয়াপদ গঠন কৰা হয়। এইবোৰ কথাও বিস্তৃতভাৱে ৰূপতত্ত্বত আলোচনা হয়। ইয়াৰ পৰা প্ৰতীয়মান হয় যে শব্দৰ গঠন আৰু বিৱৰ্তনৰ সকলো কথাই ৰূপতত্ত্বত ঠাই পায়।

ৰূপতত্ত্বৰ আলোচনাত বহুত সময়ত ধ্বনিতত্ত্বৰ কথাও আহি পৰে। কিছুমান শব্দৰ লগত কিছুমান শব্দ বা বিভক্তি লগ লাগিলে পূৰ্বৰ শব্দত থকা ধ্বনিৰ কিছু গুণগত পৰিবৰ্তন হয়। 'ধোবা' শব্দৰ লগত স্ত্ৰী প্ৰত্যয় {-উনী} লগ লাগিলে শব্দৰ আদি অক্ষৰত থকা [ওঁ] ধ্বনি [উ] লৈ পৰিৱৰ্তিত হয়; যেনে : ধোবা-উনী > ধুবুনী। তেনেদৰে, চোৰ-উনী > চুবুনী। 'পেট',

আৰু 'ফেট' শব্দত {-ঙ্} প্ৰত্যয় যোগ হলে শব্দমূলৰ প্ৰথম অক্ষৰত থকা [এ] স্বৰধ্বনিৰ উচ্চাৰণৰ স্থান অলপ ওপৰলৈ যায়। এনেদৰে শব্দৰ ৰূপসাধনৰ সময়ত ৰূপৰ যি ধ্বনিগত পৰিৱৰ্তন হয় তাৰ বিশ্লেষণে ৰূপতত্ত্বৰ আওতাৰ ভিতৰতে পৰে; ইয়াক কোৱা হয় ৰূপতাত্ত্বিক ধ্বনিতত্ত্ব (Morpho-Phonemics)। ৰূপতত্ত্বৰ আলোচনাৰ ৰূপতাত্ত্বিক ধ্বনিতত্ত্ব এটা এৰাব নোৱাৰা অঙ্গ হিচাপে বিবেচিত হৈছে।

অৰ্থতত্ত্ব (Semantics) : অৰ্থতত্ত্বৰ আলোচনাও ভাষাবিজ্ঞানৰ বিশ্লেষণৰে এটা স্তৰ। শব্দমালাৰ আলোচনায়ো অৰ্থতত্ত্বৰ বহুত কথা সামৰে। অৰ্থতত্ত্বত সাধাৰণতে কোনো এটা ভাষাৰ প্ৰচলিত শব্দমালা আৰু অৰ্থৰ মাজত থকা সম্বন্ধৰ কথা বিশ্লেষণ কৰে। শব্দৰ অৰ্থ বহুলাংশে পৰিবেশৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। একোটা শব্দই ভিন্ন পৰিবেশত ভিন্ন অৰ্থৰ সূচনা কৰে। একোটা 'শ' শব্দই বিমান দুৰ্ঘটনাৰ প্ৰসঙ্গত মৃত লোকৰ সংখ্যা আৰু অস্তিত্বিক্ৰিয়াৰ প্ৰসংগত 'মৃত শৰ' বুজায়। 'সাৰ' শব্দই খেতি বাতিৰ প্ৰসংগত 'জৈৱিক বা ৰাসায়নিক সাৰ', ডাঙৰ গছৰ ক্ষেত্ৰত 'গা গছৰ ভিতৰৰ টান অংশ' আৰু চোতাল ঘৰ পৰিষ্কাৰকৈ ৰখাৰ প্ৰসঙ্গত বাঢ়নীৰে জাবৰ, ধূলি আঁতৰোৱা বুজায়। শব্দৰ সমাৰ্থকতা বিচাৰ অৰ্থতত্ত্বৰ আন এটা ক্ষেত্ৰ। 'ধুনীয়া' শব্দৰ সমাৰ্থক শব্দ, কেৱল 'সুন্দৰ' নহয়; 'অতি উৎকৃষ্ট', 'অতি সুৱলা', 'অতি সোৱাদ' আদি হৈছে গৈ। আজিকালি মানুহে 'চাহকাপ ধুনীয়া হৈছে', 'তেওঁৰ মাতটো ধুনীয়া' বুলিও কয়। একেদৰে শব্দৰ বিপৰীতাৰ্থৰ বিশ্লেষণ বা একোটা শব্দৰ ভিন্নাৰ্থৰ অনুসন্ধানো অৰ্থতত্ত্বৰ আলোচনাৰ ভিতৰত পৰে। বিছুমান শব্দৰ অৰ্থ বিপৰীতাৰ্থক শব্দৰ সহায়তহে ভালদৰে বুজাব পাৰি; 'চাপৰ' মানে 'যি ওখ নহয়' আৰু বাওনা মানে 'যি মানুহ স্বভাৱিক ওখ গঢ়ৰ নহয়' ইত্যাদি ধৰণেহে কিছুমান শব্দৰ অৰ্থ সহজে বুজাব পাৰি। শব্দৰ বাচ্যাৰ্থ আৰু ব্যঞ্জনা অৰ্থৰ ভেদো অৰ্থতত্ত্বৰ আলোচনাৰ ভিতৰত পৰে।

বাক্যতত্ত্ব (Syntax) : বাক্যতত্ত্বৰ আলোচনাত দুটা স্তৰ পৰিলক্ষিত হয়— এটা পৰম্পৰাগত আৰু আনটো আধুনিক, ৰূপান্তৰ সৃজন ব্যাকৰণৰ তত্ত্ব আশ্ৰিত। পৰম্পৰাগত বাক্যতত্ত্বত আলোচ্য ভাষাটোত বাক্যৰ গঠন প্ৰণালী, বাক্যৰ প্ৰকাৰভেদ, এক প্ৰকাৰ বাক্যৰ পৰা আন এক প্ৰকাৰ বাক্যৰ গঠন আদি কথা আলোচিত হয়। ইয়াত সৰল বাক্যৰ পৰা জটিল আৰু যৌগিক বাক্য গঠনৰ নিয়ম প্ৰণালীৰ বৰ্ণনাও সন্নিৱিষ্ট হয়। আধুনিক বাক্যতত্ত্বত বাক্যৰ অৰ্থগত বিশ্লেষণৰ ওপৰত আৰু সৰল সাৰ-বাক্যৰ পৰা কৰ্মবাচ্যৰ বাক্য, অথবা সাধাৰণ সৰল বাক্যৰ পৰা নেতিবাচক অথবা প্ৰশ্নবোধক বাক্য গঠনৰ দিশটো ফাঁহিয়াই চোৱা হয়। আমি দৈনন্দিন জীৱনত দেখিয়েই থাকোঁ যে কিছুমান বাক্যৰ অভ্যন্তৰত থকা অৰ্থ বাক্যটোৰ বাহ্যিক অৰ্থতকৈ বেলেগ। প্ৰসিদ্ধ 'জয়মতী' নাটকত গদাপাণিক সম্বোধি জয়মতীয়ে কোৱা কথা এষাৰলৈ চোৱা যাওঁক :

‘কোনে মাতিছে ইবিলাকক? গুচি বা নেযায় কিয়?’

এই বাক্য দুটা দেখাত প্ৰশ্ন যেন লাগিলেও ইহঁত একোটা প্ৰশ্ন নহয়, জয়মতীয়ে শ্ৰোতাৰ পৰা কোনো সমিধান বিচৰা নাই; বৰং মৃদু অনুৰোধহে। আকৌ যেতিয়া কোনোবাই কয়— ‘তাৰ এখন পুৰণি কিতাপৰ দোকান আছে।’ শ্ৰোতা স্বাভাৱিকতে বিমোৰত পৰে; দোকানখন পুৰণি নে বিক্ৰি কৰিবলৈ ৰখা কিতাপবোৰ পুৰণি। এই বাক্যৰ বিশুদ্ধ অৰ্থবোধ বাক্যটো কোৱা সময়ত দিয়া বিৰতিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে।

এনে ধৰণৰ সকলো বাক্যগত বিশ্লেষণ বাক্যতত্ত্বৰ আওতাৰ ভিতৰত পৰে।

১.৫ বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানৰ তথ্যৰ ভিত্তি আৰু ইয়াৰ পৰিসৰ

সাধাৰণতে যিবোৰ ভাষা এতিয়ালৈ অলিখিত ৰূপতেই চলি আছে সেইবোৰ ভাষাৰ অধ্যয়নৰ ক্ষেত্ৰত গৱেষকে ভাষাৰ মৌখিক অৰ্থাৎ কথিত ৰূপটোৰ ওপৰত এশ শতাংশই নিৰ্ভৰ কৰে। কিন্তু যিবোৰ ভাষা উন্নত আৰু যিবোৰৰ বলিষ্ঠ লিখিত পৰম্পৰা আছে সেইবোৰৰ ক্ষেত্ৰত গৱেষকে কিছু পৰিমাণে লিখিত তথ্যৰ ওপৰতো নিৰ্ভৰ কৰে। তথাপিও বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানে মান্য কথিত ৰূপটো যথাযথভাৱে বৰ্ণনা কৰাতহে বেছি গুৰুত্ব দিয়ে।

বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানৰ পৰিসীমা :

কোনো এটা ভাষাৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰিব লাগিলে ভাষাবৈজ্ঞানিকে যে ভাষাৰ আটাইকেইটা স্তৰৰ অধ্যয়ন কৰিব লাগিব এনে কথা নাই। কোনোবাই যদি ভাষা এটাৰ ধ্বনিতত্ত্বৰ বৰ্ণনাত্মক বিশ্লেষণ ডাঙি ধৰে, আন এজনে সেই ভাষাৰ মাত্ৰ ৰূপতত্ত্বৰ বিশ্লেষণ ডাঙি ধৰিব পাৰে। আন এজনে হয়তো ভাষাটোৰ বাক্যতত্ত্বৰ বৰ্ণনাত্মক বিশ্লেষণ ডাঙি ধৰিব পাৰে। ভাষাৰ কোনো এটা স্তৰৰ বৰ্ণনাত্মক বিশ্লেষণ ডাঙি ধৰিলে তাক বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞান বুলি গণ্য কৰা হয়। উপেন্দ্ৰ নাথ গোস্বামীৰ *অসমীয়া ভাষাৰ ৰূপকথা* ৰূপতত্ত্বৰ স্তৰত কৰা বৰ্ণনাত্মক ভাষাবৈজ্ঞানিক অধ্যয়ন।

আত্মমূল্যায়ন প্ৰশ্ন

১) বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞান বুলিলে কি বুজা যায় ?

.....
.....
.....

২) ঐতিহাসিক ভাষাবিজ্ঞানৰ লগত বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানৰ ভেদ কি ?

.....
.....
.....

৩) অসমীয়াত বহু বচন বাচক প্ৰত্যয় -বোৰ, -সকল, -বৃন্দ আৰু -মখা ক'ত কেনে অৰ্থত ব্যৱহাৰ হয় সংক্ষেপে লিখক।

.....
.....
.....

৪) অসমীয়াত বৰ্ণনাত্মক ভাষাবৈজ্ঞানিক আলোচনা কি কি হৈছে ?

.....
.....
.....

৫) কোনো এটা ভাষাৰ অতীত কালৰ কোনো এটা সময়ৰ ভাষাৰ বৰ্ণনা ডাঙি ধৰিলে তাক কি বুলিব পাৰি? অসমীয়াত তেনে ধৰণৰ পুথি পাজি কি ওলাইছে?

.....
.....
.....

১.৬ উপভাষা অধ্যয়ন (Dialect Study)

কোনো এটা ভাষাত ভৌগলিক অঞ্চলভেদে অথবা সামাজিক স্তৰভেদে (সাধাৰণ অৰ্থত জাতিভেদে) কিছু ভিন্নতা পৰিলক্ষিত হ'ব পাৰে। তেনে ভিন্ন ৰূপক উপভাষা বোলা হয়। একোটা উপভাষাৰো একাধিক আঞ্চলিক ৰূপ থাকিব পাৰে। এনে উপভাষা বা আঞ্চলিক উপভাষাৰ স্বৰূপৰো ভাষাবৈজ্ঞানিক অধ্যয়ন হ'ব পাৰে। তেনে অধ্যয়নকে বৰ্ণনাত্মক উপভাষিক ভাষাবিজ্ঞানৰ আওতাৰ ভিতৰত ধৰা হয়। উপেন্দ্ৰ নাথ গোস্বামীৰ *A Study of Kamrupi: A Dialect of Assamese* এই ধাৰাৰ উৎকৃষ্ট উদাহৰণ।

১.৭ গঠনাত্মক বা গঠনমূলক ভাষাবিজ্ঞান (Structural Linguistics)

সৰ্বহাভাগ বিজ্ঞানৰ শাখাৰ, এনেকি সাহিত্যৰো সৰ্বাধুনিক বিশ্লেষণৰ এটা ধাৰা হৈছে 'গঠনবাদ' (Structuralism)। ভাষাবিজ্ঞানো তাৰ ব্যতিক্রম নহয়। আধুনিক ভাষাবৈজ্ঞানিক বিশ্লেষণৰ এটা বৈশিষ্ট্য হৈছে ভাষাৰ আলোচনাত গঠনবাদৰ অন্বেষণ। ভাষাৰ প্ৰসংগত গঠনবাদৰ তাৎপৰ্য এয়েই যে প্ৰতিটো ভাষাই কিছুমান 'প্ৰণালী'ৰ সমষ্টি (এই প্ৰসঙ্গত দত্তবৰুৱাৰ 'আধুনিক ভাষাবিজ্ঞান পৰিচয়' পুথিৰ ভাষাৰ সংজ্ঞা দ্ৰষ্টব্য। ইয়াৰ ৪.৪.৪ পৰিচ্ছেদত 'ভাষাক প্ৰণালীৰো প্ৰণালী' (a system of system) বোলা হৈছে আৰু সংশ্লিষ্ট প্ৰণালীসমূহ আলোচনা কৰা হৈছে।) এই প্ৰণালীসমূহৰ মাজত পাৰস্পৰিক 'সম্বন্ধ' বিদ্যমান। ভাষাৰ প্ৰতিটো উপাদানৰেই যথা- ধ্বনি, শব্দ, শব্দগুচ্ছ (phrase), বাক্যাংশ (clause) আৰু বাক্যৰ গঠনৰ প্ৰণালী আছে। প্ৰতিটো উপাদানেই আকৌ বিশেষ প্ৰণালীৰ দ্বাৰা পৰস্পৰে সংস্পৃক্ত হৈ বাক্য গঠন কৰে। বিভিন্ন বাক্যই বিশেষ প্ৰণালীৰ দ্বাৰা নিয়মিত বা নিয়ন্ত্ৰিত হৈ পৰিচ্ছেদ তথা বক্তব্য (discourse) গঠন কৰে। মানুহে পৰস্পৰৰ মাজত ভাব বিনিময়ৰ কাৰণে ব্যৱহাৰ কৰা বক্তব্যৰ সমাহাৰেই হৈছে ভাষা। গঠনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানে ভাষাৰ এনে উপাদানসমূহৰ প্ৰতিটো গঠনমূলক বিশ্লেষণ ডাঙি ধৰিব খোজে।

গঠনবাদী ভাষাবিজ্ঞানৰ বৈশিষ্ট্য এয়েই যে ভাষা অধ্যয়নৰ দৃষ্টিভঙ্গী (চমস্কিৰ দৃষ্টিভঙ্গীৰ দৰে) অমূৰ্ত্তই (abstract approach) হওক, অথবা বাস্তৱিকেই (realistic) হওক দুয়োৰে মাজত ই কোনো সংঘাত বা বিৰোধ নেদেখে। আধুনিক ভাষাবিজ্ঞান তত্ত্ব যিমান অমূৰ্ত বা বাস্তৱিক নহওক কিয়, ইয়াৰ উদ্দেশ্য হৈছে - মানুহে কেনেদৰে বাস্তৱ ক্ষেত্ৰত ভাষা ব্যৱহাৰ (language use) কৰে তাৰ বিশ্লেষণ কৰা। গতিকে গঠনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানে বাস্তৱিক প্ৰায়োগগত প্ৰমাণ (empirical evidence)ৰ ওপৰত বিশেষভাৱে নিৰ্ভৰ কৰে। এই ক্ষেত্ৰত বিজ্ঞানৰ আন শাখাতকৈ ভাষাবিজ্ঞান বেলেগ নহয়।

গঠনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানৰো বীজ ফাৰ্নিগুজ দা চ্যুৰেই প্ৰথম ৰোপন কৰে বুলিব পাৰি। তেওঁ ভাষাৰ আলোচনাত যি দুটা মৌলিক তত্ত্ব উদ্ভাৱন কৰিছিল— লাং (Langue) আৰু পেৰোল (Parole) [All the members of a particular language community, produce utterances, when they are speaking that language, which, despite their individual variations, are describable in terms of a particular **system of rules** and relations : in some sense they have structural characteristics. The utterances are instances of **Parole**, which the linguist takes as evidence for construction of underlying common structure, the **Langue**. It is, therefore, the Langue, the language system, which the linguist describes.' (Lyons : 1969 : p.52)]। যি দুটাক চমস্কিৰ ভাষা দক্ষতা (Language Competence) আৰু ভাষা-কৃতি (Language Performance)-ৰ সমান্তৰাল বুলিব পাৰি তাৰ ভিতৰতেই ভাষাৰ গঠনতত্ত্ব (ভাষা যে প্ৰণালীৰে প্ৰণালী) নিহিত হৈ আছে। ভাষাৰ প্ৰতিটো উপাদানৰে বিশেষ বিশেষ গঠন প্ৰণালী আছে। ভাষাৰ বাস্তৱ ক্ষেত্ৰত ব্যৱহাৰৰ পৰা তথ্য-প্ৰমাণ দেখুৱাই সেই প্ৰণালীসমূহ পুংখানুপুংখ ভাৱে বিশ্লেষণ কৰাই হৈছে গঠনাত্মক ভাষাবিজ্ঞান।

১.৮ অক্ষৰৰ গঠন (Structure of a Syllable)

প্ৰত্যেক ভাষাতে উচ্চাৰিত ধ্বনিসমূহ সংযোগ কৰাৰ বিশেষ প্ৰণালী আছে। স্বৰ ধ্বনি অকলে উচ্চাৰিত হ'ব পাৰে; কিছুমান স্বৰধ্বনি অকলে একোটা শব্দ হ'ব পাৰে; যেনে - [অঁ], [ই]। ব্যঞ্জন ধ্বনি অকলে উচ্চাৰিত নহয়; স্বৰৰ আশ্ৰয়তহে ব্যঞ্জন ধ্বনি উচ্চাৰিত হয়। এটা স্বৰ অকলে বা স্বৰাশ্ৰিত ব্যঞ্জনে এটা অক্ষৰ (Syllable) গঠন কৰে; একাধিক অক্ষৰ মিলি একোটা শব্দ হয়। গঠনবাদীসকলে কোনো এটা ভাষাত স্বৰ-ব্যঞ্জনৰ কেনেকুৱা আৰু কিমান ধৰণৰ সংযোগ হ'ব পাৰে তাৰ বিশ্লেষণ কৰি চায়। স্বৰৰ কাৰণে V আৰু ব্যঞ্জনৰ কাৰণে C ব্যৱহাৰ কৰি অসমীয়াৰ পৰা কেইটামান গঠন বিশ্লেষণ কৰি চাব পাৰি, যথা—

ই	ঃ	V
উ	ঃ	VV
শ	ঃ	CV
শৰ	ঃ	CVC
শৰাই	ঃ	CVCVV
শৰালি	ঃ	CVCVCV
শৰাইঘাট	ঃ	CVCVVVCV
শৰৎ	ঃ	CVCC
অস্ত্ৰ	ঃ	VCCCV

অসমীয়াত দুটা স্বৰ (VV) একেলগে উচ্চাৰিত হ'ব পাৰে, কিন্তু তিনিটা নোৱাৰে। অসমীয়াত তিনিটা ব্যঞ্জন একেলগে উচ্চাৰিত হ'ব পাৰে; কিন্তু সিহঁতৰ শেষৰটো [য] বা [ৰ] হে হ'ব আৰু তৃতীয় ব্যঞ্জনৰ পিছত [অ] থাকিবই লাগিব। ধ্বনি প্ৰয়োগৰ আন বৈশিষ্ট্যবোৰো তেওঁলোকে বিশ্লেষণ কৰে। অসমীয়াত [ঙ] ধ্বনি শব্দৰ আদিত উচ্চাৰিত নহয়; দুই স্বৰৰ মাজত অসমীয়া [ঙ] উচ্চাৰিত হ'ব পাৰে, উৰিয়াত নহয়; সেয়ে উৰিয়া মানুহে 'ৰঙালী বিহুক

‘বঙ্গালী বিহু’ বুলি উচ্চাৰণ কৰে। অসমীয়াত ‘উ’ আৰু ‘আ’ মিলি ‘ৱা’ হয়; যেনে, -- বৰুৱা; বাংলাত ‘ৱা’ নহয়; কাজেই বাংলাত এই শব্দ হয়গৈ ‘বৰুয়া’। অসমীয়াত ক+ক = ক্ক হ’ব পাৰে; কিন্তু খ+খ নহয়; গ+গ= গ্গ হ’ব পাৰে কিন্তু ঘ+ঘ নহয়। নাসিক্য ধ্বনিৰ লগত সেই বৰ্গৰ অন্য ব্যঞ্জনৰ যুক্তাক্ষৰ হ’ব পাৰে; যেনে- উ + ক = ক্ক, ন + ত = ত্ত; ৰ + ট = ট্ট; ম + প = ম্প।

১.৯ শব্দ গঠন (Structure of Words)

কি ধ্বনিৰ লগত কি ধ্বনি মিলি কি শব্দ গঠন কৰিব সেই কথা সংশ্লিষ্ট ভাষাৰ নিজস্ব পৰম্পৰাৰ অধীন। পৰম্পৰাই সেই ভাষাৰ শব্দ গঠনৰ প্ৰণালী।

কিন্তু প্ৰত্যেক ভাষাতে যুগ্মশব্দ গঠনৰ বিশেষ বিশেষ প্ৰণালী আছে। যদি বিশেষ্যৰ লগত সংখ্যাবাচক বা বিশেষণ শব্দ যোগ কৰিবলগীয়া হয়, বিশেষ্য সদায় পিছত বহে; যথা—

দশভূজা,	* ভূজাদশ নহয়,
মলিন বদন,	* বদন মলিন নহয়,
তীক্ষ্ণ ধী,	* ধী তীক্ষ্ণ নহয়।

দুটা বিশেষ্যৰ সংযোগ সাধন কৰোঁতে ‘উচ্চ মৰ্যদাসম্পন্ন’ বুলি বিবেচিত শব্দটো আগত বহে; যথা—

নৰ-বানৰ,	*বানৰ-নৰ নহয়,
পতি-পত্নী,	*পত্নী-পতি নহয়।

১.১০ পদৰ গঠন (Structure of Parts of Speech)

আমি আগতে পাই আহিছোঁ যে মুক্ত প্ৰাকৃতিৰ লগত বদ্ধ প্ৰাকৃতি যুক্ত হৈ বাক্যত ব্যৱহাৰোপযোগী পদ হয়। এই প্ৰাকৃতি যোগৰো বিশেষ প্ৰণালী আছে আৰু ভাষাভেদে সেই প্ৰণালী ভিন ভিন হ’ব পাৰে।

অসমীয়া বিশেষ্যত মুক্ত প্ৰাকৃতিৰ লগত লিংগ, বচন আৰু কাৰক বুজোৱা বদ্ধ প্ৰাকৃতি যোগ হয়। মন কৰিবলগীয়া যে অসমীয়াত মুক্ত প্ৰাকৃত আগত বহে, বদ্ধ প্ৰাকৃতি তাৰ পিছত বহে। প্ৰথমতে লিংগ প্ৰাকৃতি, তাৰ পিছত বচন প্ৰাকৃতি আৰু শেষতহে কাৰক প্ৰাকৃতি যোগ হয়, এই ক্ৰমৰ হেৰ ফেৰ নহয়। তলৰ উদাহৰণটোলৈ চোৱা যাওক—

বৰুৱা	(বিশেষ্য + ০)
বৰুৱানী	(বিশেষ্য + লিংগ)
বৰুৱানীহঁত	(বিশেষ্য + লিংগ + বচন)
বৰুৱানীহঁতে	(বিশেষ্য + লিংগ + বচন + কাৰক)

কিন্তু * বৰুৱাহঁতনীয়ে বা * বৰুৱানেহীহঁতে নহয়।

একে স্থানত ব্যৱহাৰ কৰিব পৰা (paradigmatic) শব্দ গঠনত (বাক্যত ব্যৱহাৰোপযোগী ‘পদ’ গঠনত নহয়) কিছুমান বদ্ধ প্ৰাকৃতি মুক্ত প্ৰাকৃতিৰ আগত বহে। উদাহৰণ—

পৰ্যাপ্ত → অপৰ্যাপ্ত
মূল্য → অমূল্য
ভাষা → উপভাষা
প্ৰৱেশ → অনুপ্ৰৱেশ

ক্ৰিয়া গঠনৰ ক্ষেত্ৰতো মুক্ত প্ৰাকৃতি ধাতুৰ লগত বদ্ধ প্ৰাকৃতি (=বিভক্তি) যোগ হোৱাৰো বিশেষ প্ৰণালী আছে। অসমীয়াত মুক্ত ৰূপক মুক্ত প্ৰাকৃতি (=ধাতু) আগত বহে; তাৰ পাছত ক্ৰমে দশা বিভক্তি, কাল বিভক্তি আৰু পুৰুষ বিভক্তি বহে। এই ক্ৰম ধৰে; ইয়াৰ তাৰতম্য নহয়। অৱশ্যে দশা বিভক্তি নাথাকিলে ধাতুৰ লগত ক্ৰমে কাল আৰু পুৰুষ বিভক্তি যোগ হয়। কাল বিভক্তি নাথাকিলে ধাতুৰ লগত কেৱল পুৰুষ বিভক্তি যোগ হ'ব পাৰে। তলৰ উদাহৰণটোলৈ চোৱা যাওক, —

খা - ওঁ > খাওঁ (ধাতু + পুৰুষ বিভক্তি)
খা - ল - ওঁ > খালোঁ (ধাতু + কাল + পুৰুষ বিভক্তি)
খা - ইছ - ইল্ - ওঁ > খাইছিলোঁ (ধাতু + দশা + কাল + পুৰুষ বিভক্তি)

১.১১ বাক্য গঠন প্ৰণালী (Structure of Sentence)

শব্দই শব্দই মিলি বাক্য গঠন কৰে। এনে বাক্য গঠনৰো বিশেষ প্ৰণালী আছে। এই প্ৰণালী ভাষা ভেদে ভিন ভিন হ'ব পাৰে। এটা সাধাৰণ অসমীয়া বাক্যৰ গঠন হ'ল—

কৰ্তা - কৰ্ম - ক্ৰিয়া (Subject - Object - Verb) ইংৰাজীত কিন্তু
কৰ্তা - ক্ৰিয়া - কৰ্ম (Subject - Verb - Object)

কৰ্তা, কৰ্ম, ক্ৰিয়া একোটা শব্দৰে গঠিত হ'ব পাৰে; যথা —

ল'ৰাই ভাত খালে।

কৰ্তা কেতিয়াবা এটা শব্দ নহৈ শব্দগুচ্ছ (Phrase) হ'ব পাৰে; তেতিয়া তাৰ সদস্য শব্দবোৰ কেনেদৰে লগ লাগিব তাৰো বিশেষ প্ৰণালী আছে। বিশেষণ থাকিলে বিশেষ্যৰ আগত বহিব, নিৰ্দিষ্টতাবাচক থাকিলে শব্দৰ পিছত বহিব; যথা —

সৰু ল'ৰাটোৱে [ভাত খালে।]

যদি নিৰ্দেশাত্মক থাকে সি সমস্ত শব্দগুচ্ছৰ আগত বহিব, যথা —

সৌ সৰু ল'ৰাটোৱে [ভাত খালে।]

কৰ্মও কেতিয়াবা এটা শব্দ নহৈ শব্দগুচ্ছ হ'ব পাৰে; তেতিয়া ওপৰোক্ত একে নিয়মে বিশেষণ আগত বহিব, নিৰ্দিষ্টতাবাচক পিছত বহিব; নিৰ্দেশাত্মক থাকিলে তিনিওৰে আগত বহিব। যথা, —

[সৌ সৰু ল'ৰাটোৱে] সেই গৰম ভাত খিনি [খালে]

যদি ক্ৰিয়া এটা মাত্ৰ শব্দ নহৈ শব্দগুচ্ছ হয় তেতিয়াও বিশেষ নিয়মে ক্ৰিয়াবিশেষণ আৰু অন্যপদ বহিব। ওপৰৰ বাক্যটো সম্প্ৰসাৰিত কৰিলে আমি পাম—

[সৌ সৰু ল'ৰাটোৱে সেই গৰম ভাত খিনি] লাহে লাহে চোবাই খালে।

বাক্যৰ এনে ধৰণৰ গঠনগত প্ৰণালীক ভিত্তি কৰিয়েই পিছৰ ফালে চমকিয়ে ৰূপান্তৰ সৃজন ব্যাকৰণ-ৰ সূত্ৰ উলিয়াই বাক্যৰ ৰূপান্তৰ (Transformation of Sentences) ব্যাখ্যা কৰিছে।

১.১২ গাঠনিক সাক্ষ্য (Structure Symmetry)

গঠনমূলক ভাষাবিজ্ঞানে ভাষাবিশেষৰ শব্দ, শব্দগুচ্ছ, বাক্য আদিৰ গঠনত একো একোটা বিশেষ আৰ্হি (Pattern) বিচাৰি পায়। অৰ্থাৎ প্ৰত্যেকটো উপাদানৰ গঠনত একোটা গঠনগত সমৰূপতা বা সাক্ষ্য বিচাৰি পায়। কোনো ক্ষেত্ৰত যদি সেই গাঠনিক সাক্ষ্য বাহ্যিক ৰূপত প্ৰকাশিত নহয়, তাত ভাষাবিদসকলে শূণ্য বিভক্তি {-∅}-ৰ ধাৰণা কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে অসমীয়া কৰ্তা কাৰকৰ ৰূপৰ কথাই ধৰা যাওক। অসমীয়াত সকৰ্মক ক্ৰিয়াৰ কৰ্তাই {-এ} অথবা {-ই} কাৰক বিভক্তি (-আকাৰন্ত আৰু -অকাৰন্ত শব্দই {-ই}, অন্য শব্দই {-এ} বিভক্তি) গ্ৰহণ কৰে; যথা—

(ক) পদ্ম-ই পঢ়ি আছে।
লতা-ই লিখিছে।
বিমল-এ গান গায়।
তেখেত-এ গল্প লিখে।

কিন্তু তলৰ বাক্য বিলাকত কি হয়?

(খ) তাই - (?) লিখিছে।
সি - (?) গান গায়।
তেওঁ - (?) গল্প লিখে।

ওপৰৰ (ক) উদাহৰণবোৰৰ আৰ্হিত (খ) উদাহৰণবোৰতো 'তাই' 'সি' আৰু 'তেওঁ'ৰ লগতো (?) চিন দিয়া ঠাইত কিবা কাৰক বিভক্তি যোগ হ'ব লাগিছিল। পৰম্পৰাগত ব্যাকৰণৰ মতে ইয়াত কাৰক বিভক্তি উহ্য আছে। গঠনবাদীসকলৰ মতেও প্ৰায় একেই কথা; এইবোৰত কাৰক বিভক্তি 'শূন্য' ৰূপত {-∅} আছে। অৰ্থাৎ সকৰ্মক ক্ৰিয়া হ'লে অসমীয়াত স্বৰাস্ত সৰ্বনাম শব্দই {-∅} (শূন্য বিভক্তি) গ্ৰহণ কৰে।

এইবাৰ ক্ৰিয়াৰূপলৈ চোৱা যাওক।

(গ) তেওঁ কথাটো ক-ল-এ > কলে।
দীপকে কলটো খা-ল-এ > খালে।
তেখেতে গল্প লিখ - এ > লিখে।
(ঘ) তেখেত ঘৰলৈ আহ - ইল - ? > আহিল।
দীপক চকীত বহ - ইল - ? > বহিল।
মানুহজন কালি মৰ - ইল - ? > মৰিল।

(গ)-ত সকলো সকৰ্মক ক্ৰিয়াৰ শেষত ৩য় পুৰুষ বিভক্তি {-এ} লগ লাগিছে। সেই অনুক্ৰমে

(ঘ)-ৰ ক্ৰিয়াবোৰৰ লগতো (?) চিন দিয়া ঠাইত কিবা পুৰুষ বিভক্তি যোগ হ'ব লাগিছিল।

কিন্তু দেখাত সেইবোৰত একো লগ লগা নাই। পৰম্পৰাগত ব্যাকৰণে এই ক্ষেত্ৰত পুৰুষ বিভক্তি উহা থকা বুলি বৰ্ণনা কৰে। গঠনবাদীসকলৰ মতে এইবোৰতো, গাঠনিক সাক্ষ্য বক্ষা কৰি, পুৰুষ বিভক্তি 'শূন্য' ৰূপত অৰ্থাৎ {-∅} বিভক্তি হিচাপে আছে।

১.১৩ গঠনমূলক ভাষাবিজ্ঞানৰ উগ্ৰৰূপ (Extremism in Structural Linguistic)

গঠনমূলক ভাষাবিজ্ঞানৰ দৃষ্টিত ভাষাত গঠনটোহে বেছি গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয়, অৰ্থ সিমান গুৰুত্বপূৰ্ণ নহয়। কোনো ব্যাকৰণিক শ্ৰেণী (Grammatical Category) বা তাৰ অংশ যদি গঠনত প্ৰতিফলিত হৈছে তেতিয়াহে সিটোৰ বৰ্তমান, নহলে সিটো নাই বুলি গঠনবাদীসকলে ধাৰণা কৰে।

গঠনমূলক ব্যাকৰণৰ এই উগ্ৰ স্থিতিৰ কথা বুজিবৰ কাৰণে আমি অসমীয়া কাৰকৰ বিশ্লেষণলৈ উভতি চাব লাগিব। অসমীয়াত সম্বন্ধকে ধৰি সাতটা কাৰক থকা বুলি আমি বিদ্যালয়তে শিকি আহিছোঁ। আধুনিক যুগৰ দুই এজন ব্যাকৰণকাৰে তথা ভাষাবিজ্ঞানীয়ে ক'ব খোজে যে অসমীয়াত 'অপাদান কাৰক' নাই; কাৰণ অপাদান কাৰকৰ বাবে কোনো সুকীয়া কাৰক-বিভক্তি নাই। 'জালুকবাৰীৰ পৰা খানাপাৰালৈ' বোলোঁতে 'জালুকবাৰী' শব্দত অপাদান কাৰকৰ কোনো বিশেষ বিভক্তি লগ লগা নাই; প্ৰথমে 'জালুকবাৰী' শব্দত সম্বন্ধ কাৰকৰ {-ৰ} যুক্ত হৈছে, তাৰ পিছত ইয়াৰ পিছত 'পৰা' পৰমৰ্গ যুক্ত হৈছে। অপাদান কাৰক বুজাবলৈ {-এ}, {-ক}, {-ত}-ৰ নিচিনা কোনো স্বতন্ত্ৰ বিভক্তি নাই। সেয়ে গঠনবাদীসকলৰ মতে অসমীয়াত অপাদান কাৰক বুলি কোনো কাৰক নাই। গাঠনিক ৰূপ নাই মানে সংশ্লিষ্ট কাৰক নাই। কবলৈ গলে গঠনবাদীসকলৰ এয়া এক উগ্ৰ স্থিতি। অসমীয়াত যে কেৱল অপাদান কাৰককে যৌগিক উপায়ে [{-ৰ} -পৰা] যোগ দি গঠন কৰা হয় এনে নহয়; কাৰণ কাৰক আৰু অধিকৰণ কাৰককো একে উপায়ে প্ৰকাশ কৰা হয়;

যেনে—

(ঙ) দীপক-ৰ দ্বাৰা এই কাম নহ'ব। [কৰণ কাৰক]

দীপক-ৰ ওপৰত মোৰ ভৰসা নাই। [(অধিকৰণ কাৰক)]

(ঙ)-ৰ 'দীপকৰ দ্বাৰা' আৰু 'দীপকৰ ওপৰত'ত ক্ৰমে কৰণ আৰু অধিকৰণ কাৰক বুলি গণ্য কৰিব পাৰি নে নোৱাৰি সেই সম্পৰ্কে কিন্তু গঠনবাদীসকল নিমাত।

উগ্ৰ গঠনবাদী দৃষ্টিকোণৰ আৰু এটা উদাহৰণ অসমীয়া ক্ৰিয়াৰ কাল বিচাৰৰ পৰাই দিব পাৰি। পৰম্পৰাগত ব্যাকৰণত অসমীয়া ক্ৰিয়াৰ পাঁচ প্ৰকাৰে কালসূচক ধাতুৰূপ (Conjugation) হয় বুলি কোৱা হৈছে। উপেন্দ্ৰ নাথ গোস্বামীৰ *অসমীয়া ভাষাৰ ব্যাকৰণ* পুথিতো একে ধৰণে পাঁচ প্ৰকাৰ ক্ৰিয়া বিভক্তিৰ সংযোগত পাঁচ প্ৰকাৰৰ ধাতুৰূপ হয় বুলি দেখুওৱা হৈছে। 'খা-' ধাতুৰ ৰূপ সাধনৰ নিম্নোক্ত তালিকালৈ চোৱা যাওক :

১)	-ওঁ	ঃ	খা - ওঁ	>	খাওঁ
২)	-ইছোঁ	ঃ	খা - ইছোঁ	>	খাইছোঁ
৩)	-ইলোঁ	ঃ	খা - ইলোঁ	>	খালোঁ
৪)	-ইছিলোঁ	ঃ	খা - ইছিলোঁ	>	খাইছিলোঁ
৫)	-ম/-ইম	ঃ	খা - ম	>	খাম

অসমীয়া ক্ৰিয়াপদ গঠনত এই পাঁচ প্ৰকাৰ ক্ৰিয়া বিভক্তি যুক্ত হোৱালৈ চাই, ৰুণিমা চৌধুৰীয়ে আৰু এখেজ আণ্ডৰাই গৈ ঘোষণা কৰিছে অসমীয়াত কাল পাঁচটা। (দত্তবৰুৱা সম্পাদিত *Languages of North East, 1998*- ত ৰুণিমা চৌধুৰীৰ *Tenses of Assamese Verbs* দ্ৰষ্টব্য।) স্বৰূপাৰ্থত এয়া গঠনবাদৰ উগ্ৰ স্থিতি। {-ওঁ}, {-ইছোঁ}, {-ইলোঁ}, {-ইছিলোঁ}ৰ মাজত যে দশা, কাল আৰু পুৰুষ বিভক্তি সাঙোৰ খাই আছে, আৰু বৰ্তমান কাল বুজাবলৈ যে {-ও} বিভক্তি হয়; 'খা - ও - ওঁ' সেই কথা এইসকল গঠনবাদীয়ে লক্ষ্য কৰা নাই।

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা এই কথা স্পষ্ট হয় যে বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানৰ দৃষ্টিভংগী প্ৰশস্ত আৰু উদাৰ। গঠনমূলক ভাষাবিজ্ঞানৰ দৃষ্টিভংগী কিছু পৰিমাণে সংকীৰ্ণ আৰু উগ্ৰ। বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানে ভাষাৰ প্ৰকৃত ব্যৱহাৰলৈ লক্ষ্য ৰাখি ভাষাৰ ৰূপসমূহ বিশ্লেষণ কৰে। কোনো কোনো ৰূপে যে একাধিক অৰ্থ প্ৰকাশ কৰিব পাৰে তাকো বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানে আলোচনাৰ ভিতৰত সামৰে। গঠনমূলক ভাষাবিজ্ঞানে চান্দুৰ ৰূপ থাকিলেহে কোনো ব্যাকৰণগত শ্ৰেণী থকা বুলি ভাবে। বাকী অন্য প্ৰসংগৰ বিশ্লেষণত দুয়োৰে মাজত বিৰোধ নাই। বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানেও শূন্য বিভক্তিৰ ধাৰণা স্বীকাৰ কৰে আৰু কাৰকৰ ৰূপ তথা ক্ৰিয়াপদৰ ৰূপ সাধনৰ আলোচনাত শূন্য বিভক্তিৰ স্থিতি বিশ্লেষণ কৰে। সাম্প্ৰতিক যুগত পৃথিৱীৰ সৰ্বত্ৰ বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানৰে চৰ্চা ব্যাপকভাৱে হৈ আছে। অসমো তাৰ ব্যতিক্ৰম নহয়।

আত্মমূল্যায়ন প্ৰশ্ন

১) গঠনমূলক ভাষাবিজ্ঞানৰ প্ৰধান বক্তব্য কি ?

.....

২) 'লাং' আৰু 'পেৰোল' কি ? গঠনমূলক ভাষাবিজ্ঞানৰ ক্ষেত্ৰত ইহঁতৰ প্ৰাসংগিকতা কি ?

.....

৩) 'অকাট্য' শব্দৰ অক্ষৰ গঠন বিশ্লেষণ কৰক।

.....

৪) 'শইকীয়ানীহঁত' শব্দটোৰ গঠন ব্যাখ্যা কৰক।

.....

১.১৪ সাৰাংশ (Summing Up)

ভাষাবিজ্ঞানৰ আধুনিক ধাৰাসমূহৰ ভিতৰত প্ৰধান দুটা হ'ল – বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞান আৰু গঠনাত্মক ভাষাবিজ্ঞান। এই দুটাৰ ভিতৰত অতিশয় চৰ্চিত ধাৰাটো হ'ল বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞান। বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানে কোনো এটা ভাষাৰ কোনো এক সময়ৰ কথিত ৰূপটোৰ পুংখানুপুংখ বিশ্লেষণ কৰিব বিচাৰে। এই বিশ্লেষণ ধ্বনিৰ স্তৰত, শব্দগঠনৰ স্তৰত, অৰ্থৰ স্তৰত বা বাক্য গঠনৰ স্তৰত হ'ব পাৰে। কোনো ৰূপৰ বা কোনো ৰূপ গঠনৰ ঐতিহাসিক ক্ৰম বিৱৰ্তনৰ কথা আলোচনা নকৰে। অবশ্যে কেতিয়াবা কোনো ভাষাৰ অতীতৰ কোনো এটা সময়ৰ ভাষাৰ বিশ্লেষণকো ইয়াৰ ভিতৰত সামৰা হয়; তেতিয়া অবশ্যে আলোচ্য ভাষাৰ স্বৰূপটো কথ্য ভাষা নহৈ সেই সময়ৰ লিখিত সাহিত্যৰ ভাষাহে হয়। গঠনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানে বহুলাংশে বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানৰ নিচিনাই। ইয়াত ভাষাক প্ৰণালীৰ প্ৰণালী বুলি গ্ৰাহ্য কৰা হয়। ইয়াত ধ্বনিৰ প্ৰণালী, শব্দ গঠনৰ প্ৰণালী, বাক্য গঠনৰ প্ৰণালী আদি কথা বহুলাই আলোচনা কৰা হয়। এই ধাৰা মতে অৰ্থ সিমান গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয় নহয়; ভাষাৰ গঠনটোহে গুৰুত্বপূৰ্ণ। ভাষাৰ গঠনত যদি কোনো স্বতন্ত্ৰ ৰূপ নাথাকে, (যেনে, – অসমীয়াত অপদানৰ কাৰণে স্বতন্ত্ৰ কাৰক বিভক্তি নাই; সম্বন্ধৰ বিভক্তি {-ৰ}ৰ পিছত 'পৰা' পৰাসৰ্গ যুক্ত হয়।) তেনেহ'লে তাৰ কাৰণে স্বতন্ত্ৰ ধাৰণা থাকিব নোৱাৰে। অসমীয়াত অপাদান কাৰকৰ সুকীয়া বিভক্তি নাই মানে অপাদান কাৰক নাই। এই ধাৰাৰ আলোচনাই সকলোতে এটা গাঠনিক আৰ্হি (Pattern) থকা বুলি ধৰি লয়। সেইমৰ্মে পৰিদৃশ্যমান অথবা সুস্পষ্টভাৱে শ্ৰুত কোনো ৰূপ নাথাকিলে তাৰ ঠাইত {-∅} (শূন্য) বিভক্তিৰ ধাৰণা কৰে। অসমীয়াত ভূত কালৰ বাবে {-ইল} আৰু ভবিষ্যত কালৰ বাবে {-ইম/-ইব} আছে; গতিকে এই আৰ্হি মতে বৰ্তমান কালসূচকো কিবা বিভক্তি থাকিব লাগে; সেইটো হ'ব {-∅} বিভক্তি। একেদৰে অসমীয়াত পুৰুষসূচক বিভক্তি আছে; প্ৰথম পুৰুষ বিভক্তি {-∅}; বৰ্তমান আৰু অতীত কালত ই বৰ্তমান (খাওঁ, খালোঁ); গতিকে ভবিষ্যৎ কালতো ই থাকিব লাগে, ভবিষ্যৎ কালত এই বিভক্তি হ'ব {-∅}। এনেকৈ বিশ্লেষণ কৰি কেতিয়াবা একাধিক {-∅} বিভক্তিৰ সন্মুখীন হওঁ। ই সাধাৰণ পাঠকৰ মনত কিছু খেলিমেলিৰ সৃষ্টি নকৰা নহয়। গতিকে ধাৰাকো এতিয়া সম্পূৰ্ণ পৰিশীলিত বুলিব নোৱাৰি।

১.১৫ অৰ্হি প্ৰশ্ন (Sample Questions)

- ১) আধুনিক ভাষাবিজ্ঞানৰ ধাৰা কেইটা? তাৰ ভিতৰত প্ৰথম দুটা ধাৰা কি কি?
- ২) বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানৰ বিশ্লেষণৰ কেইটা স্তৰ? সেইবোৰ কি কি?
- ৩) ধ্বনিবিজ্ঞান আৰু বৰ্ণবিজ্ঞানৰ মাজত ভেদ কি?
- ৪) বাক্য গঠনৰ লগত সম্পৰ্ক নোহোৱাকৈ শব্দ গঠন বা পদ গঠনৰ বিশ্লেষণ কৰিব পৰা যায় নে?
- ৫) অসমীয়া ভাষাত বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানৰ পুথি কিবা ৰচিত হৈছে নে? সেইবোৰ কি কি?
- ৬) বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞান আৰু গঠনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানৰ মাজত প্ৰভেদ কি?
- ৭) গঠনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানে বিশেষ গুৰুত্ব দিয়া 'গাঠনিক সাৰূপ্য' কি উদাহৰণ সহ ব্যাখ্যা কৰক।

- ৮) অসমীয়া ভাষাৰ বিশ্লেষণত {-∅} (শূন্য) বিভক্তিৰ ধাৰণা কিমান যুক্তিযুক্ত ?
- ৯) বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞান আৰু গঠনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানৰ পটভূমিত অৰ্থৰ ভূমিকা সম্পৰ্কে আলোচনা কৰক।
- ১০) অসমীয়া ভাষাৰ কি কি বিষয়ৰ আলোচনাত গঠনাত্মক ভাষাবিজ্ঞান উগ্র দৃষ্টিভঙ্গীৰ কেনেকুৱা প্ৰতিফলন ঘটিছে?

১.১৬ প্ৰসঙ্গ গ্ৰন্থ (References/Suggested Readings)

G. C. Goswami	:	<i>Structure of Assamese</i>
John Lyons	:	<i>Introduction to Theoretical Linguistics</i>
ফণীন্দ্ৰ নাৰায়ণ দত্তবৰুৱা	∴	আধুনিক ভাষাবিজ্ঞান পৰিচয়
দীপ্তি ফুকন পাটগিৰি	∴	ভাষাতত্ত্ব
দয়ানন্দ পাঠক	∴	'বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞান', নাহেদু পাদুৱা সম্পাদিত। ভাষাৰ তত্ত্বকথা
ৰমেশ পাঠক	∴	ভাষাবিজ্ঞানৰ ভূমিকা
(—)	∴	ব্যাকৰণ আৰু প্ৰাকৃতিক বিজ্ঞান

* * *

দ্বিতীয় বিভাগ
ৰূপান্তৰ-সৃজন বা ৰূপান্তৰ উৎপাদক ব্যাকৰণ

বিভাগৰ গঠন :

- ২.১ ভূমিকা (Introduction)
- ২.২ উদ্দেশ্য (Objective)
- ২.৩ ৰূপান্তৰ-সৃজন ব্যাকৰণৰ সংজ্ঞা
- ২.৪ ৰূপান্তৰ-সৃজন ব্যাকৰণৰ ভিত্তি স্বৰূপ পাঁচটা মৌলিক সিদ্ধান্ত
- ২.৫ সৃজন বা স্ফোট শব্দৰ তাৎপৰ্য
- ২.৬ ৰূপান্তৰ-সৃজন ব্যাকৰণৰ প্ৰকাৰভেদ
- ২.৭ ৰূপান্তৰ-সৃজন ব্যাকৰণত প্ৰযোজ্য সাংকেতিক চিন
- ২.৮ শব্দগুচ্ছৰ গাঠনি
- ২.৯ বৃক্ষ ৰেখাচিত্ৰ
- ২.১০ শব্দগুচ্ছৰ গঠন নিয়মাৱলী
- ২.১১ ৰূপান্তৰ নিয়মাৱলী
- ২.১২ সাৰাংশ (Summing Up)
- ২.১৩ আৰ্হি প্ৰশ্ন (Sample Questions)
- ২.১৪ প্ৰসঙ্গ গ্ৰন্থ (References/Suggested Readings)

২.১ ভূমিকা (Introduction)

প্ৰথম বিভাগত আপোনালোকে ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ দুটা আধুনিক ধাৰা— বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞান আৰু গঠনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানৰ বিষয়ে পঢ়িবলৈ পাইছে। সেই দুটা ধাৰাৰ চৰ্চা পূৰ্ণ উদ্যমত চলি থকা সময়তে ভাষাবিজ্ঞানৰ চৰ্চাত মনস্তত্ত্ববিজ্ঞানীসকলে মনোবিবেশ কৰিবলৈ ধৰিলে। ১৯৫৭ চনত আমেৰিকাৰ মনস্তত্ত্ববিদ নোৰম চমস্কিয়ে *Syntactic Structure* শীৰ্ষক পুথি এখন ৰচনা কৰি ভাষাবিজ্ঞানৰ তাত্ত্বিক আলোচনাত এটা জোকাৰণি তুলিলে। তেওঁ চ্যুৰ-চাপিৰ - ব্লুমফিল্ড সমৰ্থিত ভাষাবিষয়ক কিছু মৌলিক ধাৰণাক আৰু স্কিনাৰ সমৰ্থিত উদ্দীপক-সহাঁৰি কেন্দ্ৰিক মনোবৈজ্ঞানিক তত্ত্বক দলিয়াই পেলাই ভাষাৰ প্ৰকৃতি, শিশুৰ ভাষা আহৰণ, ভাষাৰ গঠন আৰু সৃজন সম্পৰ্কে কেইটামান তাত্ত্বিক কথা ক'লে। সেয়ে ভাষাবিজ্ঞানৰ চিন্তা-চৰ্চাত এক নতুন উকমুকনিৰ সৃষ্টি কৰিলে। চমস্কিয়ে তেওঁৰ এই নতুন চিন্তা-চৰ্চাক পৰিশীলিত কৰি ১৯৬৫ চনত *Aspect of the Theory of Syntax* নামৰ আন এখন পুথি প্ৰকাশ কৰি উলিয়ালে। এই পুথি প্ৰকাশৰ লগে লগে ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ এক নতুন দিগন্ত উন্মোচিত হ'ল আৰু কেইবাজনো ভাষাবৈজ্ঞানিক তেওঁৰ আদৰ্শত ভাষাবিজ্ঞানৰ চৰ্চাত ব্ৰতী

হ'ল। কিন্তু তথাপিও বৰ্ণনাত্মক তথা গঠনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানৰ দৃষ্টিকোণৰপৰা কৰা ভাষাৰ অধ্যয়নৰ পৰম্পৰা ৰুদ্ধ হৈ নগ'ল। এই বিভাগত আপোনালোকে চমস্কিয়ে প্ৰবৰ্তন কৰা ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ নতুন ধাৰাটোৰ বিষয়ে বিস্তাৰিতভাৱে জানিবলৈ পাব।

২.২ উদ্দেশ্য (Objective)

এই বিভাগত সন্নিৱিষ্ট কথাখিনি খৰচি মাৰি পঢ়িলে আপুনি—

- বিংশ শতিকাৰ ষষ্ঠ দশকৰ মাজভাগৰ পৰা ভাষাবিজ্ঞানৰ চিন্তা-চৰ্চাত ঘটা বৈপ্লৱিক পৰিৱৰ্তন ফঁহিয়াই দেখুৱাব পাৰিব;
- ভাষাৰ প্ৰকৃতি আৰু বক্তাৰ মাতৃভাষাৰ জ্ঞান সম্পৰ্কে চমস্কিয়ে কি নতুন কথা ক'লে তাক ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব;
- মাতৃভাষা ভাষী কেনেকৈ নিৰন্তৰ ভাষা সৃজন অৰ্থাৎ নিত্য নতুন বাক্য সৃজন ক্ৰিয়াত নিমজ্জিত হৈ থাকে তাক আলোচনা কৰিব পাৰিব; আৰু
- পৃথিৱীৰ ভাষাসমূহৰ মাজত কেনে ধৰণৰ সাৰ্বজনীনতা বিদ্যমান সেই কথা বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিব।

২.৩ ৰূপান্তৰ-সৃজন ব্যাকৰণৰ সংজ্ঞা

‘ব্যাকৰণ’ বুলিলে কি বুজায় সেই বিষয়ে আমাৰ সকলোৰে এটা সাধাৰণ ধাৰণা আছে। বিদ্যালয়ৰ শিক্ষাই আমাক শিকাই থৈছে যে ব্যাকৰণ হ'ল লিখিত ভাষাৰ নিয়ম-প্ৰণালীৰ বিশদ বৰ্ণনা থকা এখন লিখিত পুথি। বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানৰ চৰ্চাকাৰীসকলৰ মতে ব্যাকৰণৰ সংজ্ঞা সামান্য বেলেগ। মাতৃভাষা ভাষীসকলে তেওঁলোকে মগজুত কঢ়িয়াই ফুৰা যি নিয়ম-প্ৰণালীৰ সহায়ত ধ্বনিৰ লগত ধ্বনি সংযোগ কৰি অক্ষৰ (Syllable), অক্ষৰৰ লগত অক্ষৰ সংযোগ কৰি শব্দ, শব্দত বিভক্তি যোগ কৰি পদ, পদৰ সমাহাৰত বাক্য গঠন কৰি মৌখিকভাৱে ভাব বিনিময় কৰে, সেই নিয়ম প্ৰণালীৰ বৰ্ণনাই হৈছে ব্যাকৰণ। এই ব্যাকৰণ লিখিত নহৈ মৌখিক হ'ব পাৰে। যিকোনো ভাষাৰ পূৰ্ণাঙ্গ ব্যাকৰণখন স্বাভাৱিকতে মৌখিক। ভাষাবৈজ্ঞানিকৰ মতে এতিয়ালৈ পৃথিৱীৰ কোনো ভাষাৰে পূৰ্ণাঙ্গ ব্যাকৰণ লিখি উলিওৱা হোৱা নাই।

ৰূপান্তৰ-সৃজন ব্যাকৰণ প্ৰকৃতভাৱে এখন ব্যাকৰণ পুথি নহয়। ই হ'ল এমুঠি সীমিত সংখ্যক নিয়ম যাৰ প্ৰয়োগ কৰি অসংখ্য সুগঠিত আৰু অৰ্থপূৰ্ণ বাক্য সৃজন বা উৎপাদন কৰিব পাৰি। (Transformational Generative Grammar is a set of finite number of rules by which one can produce infinite number of well-formed and acceptable sentences.) অৰ্থাৎ এই ব্যাকৰণে ভাষাৰ সকলোবোৰ কথা নাসামৰে; ই কেৱল বাক্যৰ গঠন আৰু ৰূপান্তৰৰ কথাহে বিশ্লেষণ কৰে।

আগতে উল্লেখ কৰি অহা হৈছে যে ১৯৫৭ চনত আমেৰিকাৰ বিশিষ্ট মনস্তত্ত্ববিদ নোৰম চমস্কিয়ে ৰচনা কৰা *Syntactic Structure*-এ ভাষাবিজ্ঞানৰ চিন্তা-চৰ্চাত এক নতুন অধ্যায়ৰ সূচনা কৰে। তেওঁৰ সমসাময়িক ভাষাতত্ত্ববিদ হেৰিচ (১৯৫৭), ৰচ (১৯৬৭) আদি

এই চিন্তাধাৰাত কিছু নতুন তত্ত্ব আৰু অভিনৱ ব্যাখ্যা সংযোগ কৰি ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ এই নতুন পৰম্পৰাক এক অতিশয় সংহত আৰু গাণিতিক ৰূপ প্ৰদান কৰে। চমস্কিয়ে নিজেই তেওঁৰ পূৰ্বৰ ধ্যান-ধাৰণা আৰু বিশ্লেষণক পৰিশীলিত কৰি ১৯৬৫ চনত *Aspect of the Theory of Syntax* পুথি প্ৰণয়ন কৰি এই নতুন ধাৰাটোক এক বলিষ্ঠ ৰূপত প্ৰতিষ্ঠা কৰে। মনকৰিবলগীয়া যে চমস্কি, হেৰিচ বা ৰচ কোনেও ইয়াক ৰূপান্তৰ সৃজন ব্যাকৰণ বুলি কোৱা নাছিল। পিছৰ সমালোচকসকলেহে চমস্কিয়ে উদ্ভাৱন কৰা আৰু হেৰিচ-ৰচে সমৰ্থন কৰা, বাক্যৰ গঠন আৰু ৰূপান্তৰণৰ তত্ত্বক ‘ৰূপান্তৰ সৃজন ব্যাকৰণ’ (Transformational Generative Grammar) বুলি অভিহিত কৰিলে। অসমৰ ভাষাবৈজ্ঞানিক আলোচনাত ইয়াক প্ৰথমে ‘ৰূপান্তৰ-স্ফেৰ্ট ব্যাকৰণ’ (দত্তবৰুৱা, ১৯৯৩), পিছত ‘ৰূপান্তৰ উৎপাদক ব্যাকৰণ’ (বসন্ত কুমাৰ ভট্টাচাৰ্য, ১৯৯৬-৯৭) আৰু শেহতীয়াকৈ ‘ৰূপান্তৰ-সৃজন ব্যাকৰণ’ বুলি অভিহিত কৰা হৈছে।

২.৪ ৰূপান্তৰ-সৃজন ব্যাকৰণৰ ভিত্তি স্বৰূপ পঁচটা মৌলিক সিদ্ধান্ত

ৰূপান্তৰ-সৃজন ব্যাকৰণৰ ভিত্তি হ’ল ভাষা সম্বন্ধে কৰা কেইটামান মূল্যবান সিদ্ধান্ত। সেই সিদ্ধান্তসমূহ সাৰ্বজনীন আৰু বিবাদবিহীন। এই সিদ্ধান্তসমূহৰ ধাৰণা স্পষ্ট নহ’লে ‘ৰূপান্তৰ সৃজন ব্যাকৰণ’ৰ তত্ত্ব বুজা তেনেই কঠিন। সেই সিদ্ধান্তসমূহ সংক্ষেপে তলত বৰ্ণনা কৰা হ’ল।

(ক) ভাষা আহৰণৰ অন্তৰ্নিহিত ক্ষমতা : প্ৰতিজন সুস্থ সৰল আৰু স্বাভাৱিক বুদ্ধি-বৃত্তি সম্পন্ন মানৱ শিশুৱে মাতৃভাষা আহৰণৰ এক অন্তৰ্নিহি বা সহজাত ক্ষমতা বা জন্মগত ক্ষমতা (Innate Capacity) থাকে। শিশু যি ভাষা পৰিৱেশত লালিত-পালিত হয়, সেই পৰিৱেশৰ ভাষা অৰ্থাৎ মাতৃভাষা, অনায়াসে আহৰণ কৰে। তাৰ কাৰণে তাক কোনো ধৰণৰ প্ৰশিক্ষণ বা অনুপ্ৰেৰণা দিয়াৰ প্ৰয়োজন নহয়। শিশুৰ মাতৃভাষা আহৰণ প্ৰক্ৰিয়া ইমান স্বাভাৱিক আৰু জৈৱিক সময় ঘড়ী (Biological time clock)-ৰ দ্বাৰা নিয়মিত যে শিশুক মাতৃভাষা আহৰণৰ পৰা বিৰত ৰখাহে এক প্ৰকাৰ অসম্ভৱ কাম। পৃথিৱীৰ বিভিন্ন নৃগোষ্ঠীৰ বিভিন্ন ভাষাভাষী শিশুৱে এক সময়তে, কোনো কষ্ট অনুভৱ নকৰাকৈ, মাতৃভাষা আহৰণ কৰে। সেয়ে ৰূপান্তৰ-সৃজন ব্যাকৰণৰ তাৎক্ষিক আলোচনাত শিশুৰ ভাষা আহৰণৰ আশ্চৰ্যজনক মানসিক ক্ষমতাৰ কথাই বিশেষ গুৰুত্ব লাভ কৰিছে।

(খ) ভাষা আহৰণ শিশুৰ সৃজনী শক্তিৰ পৰিচায়ক : প্ৰত্যেক শিশুৱে মাতৃভাষা আহৰণ কৰোঁতে সৃজনী প্ৰতিভাৰ পৰিচয় দিয়ে। সি দিনে ৰাতিয়ে ডাঙৰৰ মুখত শুনা কথা কেৱল অনুকৰণ কৰিয়েই ক্ষান্ত নাথাকে, শুনা কথাৰ মাজৰ পৰা ভাষাৰ প্ৰণালীটো আয়ত্ত কৰিবলৈ যত্ন কৰে। প্ৰথম অৱস্থাত সি ভাষাটোৰ নিয়ম সম্পৰ্কে কিছু সাধাৰণীকৰণ (Generalization) কৰে অৰ্থাৎ কিছু সাধাৰণ সংজ্ঞা নিৰ্ধাৰণ কৰে আৰু তাৰ প্ৰয়োগ কৰি সি নিজৰববীয়াকৈ শব্দ বা বাক্য খণ্ড গঠন কৰে। অসমীয়া শিশুৱে মাতৃভাষা আহৰণ কৰোঁতে প্ৰায়েই *‘নায়াম’, *‘নাপাৰো’, *‘যাইছিল’ আদি ধৰণৰ ক্ৰিয়াপদ গঠন কৰি সৰু সৰু বাক্যত ব্যৱহাৰ কৰা দেখা যায়। এইবোৰ ক্ৰিয়াৰূপ সি ডাঙৰৰ মুখত শুনি শিকা নহয়। এইবোৰ তাৰ নিজৰ সৃষ্টি। বয়স্ক লোকেও দ্বিতীয় ভাষা হিচাপে কোনো এটা ভাষা শিকিলে এনে ধৰণৰ ভুল

কৰে। উড়িয়া ভাষাত প্ৰায় সকলো বিশেষ্যৰ শেষত -অ উচ্চাৰিত হয়; সেয়ে উড়িয়া শিকোঁতে বয়স্ক অসমীয়ালোকে সকলো বিশেষ্যকে অকাৰন্ত হিচাপে উচ্চাৰণ পৰি প্ৰমাদ কৰে। ‘ভাত (অ)’, ‘হাত (অ)’, ‘ঘৰ (অ)’ আদিৰ অনুকৰণত বিদেশী শব্দকো যথা, ‘প্লেট (অ)’, ‘কাপ (অ)’ আদি ধৰণে উচ্চাৰণ কৰে। এয়াই সৃজনশীলতা। মানুহে ভাষা শিকোঁতে সকলোখিনি মুখস্থ কৰি নিশিকে; ভাষাৰ ব্যৱহৃত ৰূপবোৰ চাই, তাৰ মাজত থকা নিয়মবোৰ উলিয়াই লয় আৰু সেই নিয়ম খটুৱাই পূৰ্বতে নুশুনা শব্দ আৰু বাক্য গঠন কৰে।

মানুহে ভাৱৰ আদান প্ৰদান কৰোঁতে ব্যৱহাৰ কৰা প্ৰতিটো বাক্যই **তেওঁৰ অভিনৱ আৰু নিজস্ব সৃজন**। দুজন মানুহে কোনো এটা বিশেষ বাৰ্তা প্ৰেৰণ কৰিব লগা হ’লে অৰ্থাৎ একেধাৰ কথাৰ ক’ব লগা হ’লে অবিকল একে শব্দাৱলী আৰু বাক্য বিন্যাস ব্যৱহাৰ নকৰে। কোনো এজন মানুহে একেধাৰ কথাৰ বেলেগ বেলেগ সময়ত ক’ব লাগিলে অবিকল একেধাৰ শব্দ একে ক্ৰমত ব্যৱহাৰ নকৰে। শ্ৰোতায়ো একে ক্ষমতাৰ বলতে পূৰ্বতে নুশুনা কথাৰ অৰ্থ উদ্ধাৰ কৰিব পাৰে। কোনোবাই যদি কয়— ‘উজান বজাৰত ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ দাঁতিত এখন শ্লেজ গাড়ী পৰি আছে।’ শ্ৰোতাই সহজে ইয়াৰ অৰ্থ বুজি পাব, যদিও তেওঁ আগতে কেতিয়াও এই বাক্যটো শুনা নাই।

প্ৰতিটো ভাষাতে মানুহে ভাৱৰ আদান-প্ৰদান কৰিবৰ কাৰণে ব্যৱহাৰ কৰা বাক্যৰ সংখ্যা অপৰিসীম (Infinite)। কিন্তু সেই বাক্যসমূহ উৎপাদন বা সৃজন কৰাৰ নিয়মসমূহ সীমিত (Finite)। এই সীমিত সংখ্যক নিয়ম-নীতি প্ৰয়োগ কৰি আমি অজস্ৰ সুগঠিত আৰু অৰ্থপূৰ্ণ বাক্য গঠন কৰোঁ। কথাটো আমাৰ দৈনন্দিন জীৱনত গণিত শাস্ত্ৰৰ প্ৰয়োগৰ লগত তুলনীয়। গণিতত মৌলিক অংক মাথোন দহটা, ‘০’ পৰা ‘৯’ লৈকে। এই সীমিত দহটা অঙ্কৰ পৰা যোগ, বিয়োগ, পূৰণ, হৰণ — এই চাৰিটা নিয়মৰ সহায়ত অগণন সৃজন বা উৎপাদন কৰিব পাৰোঁ। ভাষাৰ ক্ষেত্ৰতো একে কথা। আমি জনা সীমিত সংখ্যক শব্দত সীমিত সংখ্যক নিয়ম প্ৰয়োগ কৰি আমি নিত্য নতুন অজস্ৰ বাক্য উৎপাদন বা সৃজন কৰিব পাৰোঁ। শিশুৱে কোৱা প্ৰত্যেকটো বাক্য ডাঙৰৰ মুখত শুনি মুখস্থ কৰি শিকা নহয়; ইয়াৰ বহুলাংশ তাৰ নিজৰ সৃজন।

সাৰবাক্য (Kernel Sentence) আৰু ৰূপান্তৰ (Transformation) :

আমি ভাব বিনিময়ৰ কাৰণে ব্যৱহাৰ কৰা অজস্ৰ বাক্যৰ কিছুমান বাক্যহে মৌলিক, ওপৰত বৰ্ণনা কৰা নিয়মৰ প্ৰয়োগৰ দ্বাৰা সৃষ্ট। বাকীবোৰ বাক্য সেই মৌলিক বাক্যবোৰৰ পৰা বিশেষ প্ৰণালীৰে ৰূপান্তৰ কৰি সাধন কৰা।

‘পুলিচৰ হাতত চোৰটো ধৰা পৰিল।’

বাক্যটো এক বিশেষ নিয়মে ‘পুলিচে চোৰটো ধৰিলে।’ বাক্যৰ পৰা সাধন কৰি উলিওৱা হৈছে।

তেনেকৈ—

‘২৬ হাজাৰ শিক্ষকক নিযুক্তি পত্ৰ দিয়া হৈছে।’

‘GMC-ৰ দ্বাৰা দুৱাৰত তলা মাৰি দিয়া হ’ল।’

আদি বাক্য কিছুমান মৌলিক কৰ্তৃবাচ্যৰ বাক্যৰ পৰা একে নিয়মে ৰূপান্তৰ সাধন কৰি সাজি লোৱা।

তেনেকৈ—

‘চোনিয়া গান্ধী গুৱাহাটীলৈ নাছিল।’

বাক্যটো ‘চোনিয়া গান্ধী গুৱাহাটীলৈ আহিল।’

বাক্যৰ পৰা নঞৰ্থ গঠন নিয়ম অনুসৰি সৃষ্ট।

একেদৰে— ‘আলফাই বন্ধ উঠাই ললে নে?’

বাক্যটো তলৰ বাক্যৰ পৰা প্ৰশ্ন গঠন নিয়ম অনুসৰি গঠিত

‘আলফাই বন্ধ উঠাই ললে।’

এনে ধৰণৰ কোনো ৰূপান্তৰ নিয়ম প্ৰয়োগ নকৰাকৈ সৃষ্ট মূল বাক্যসমূহক চমস্কিয়ে সাৰবাক্য বা সাহ-বাক্য (Kernel Sentence) বুলিছে। সেইবোৰৰ পৰা কোনো ৰূপান্তৰ নিয়ম অনুযায়ী সৃষ্ট বাক্যক ৰূপান্তৰ যোগে সাধিত (Derived) বাক্য বুলিছে।

বাহ্যিক গঠন (Surface Structure) আৰু অন্তৰ্লীন গঠন (Deep Structure) : ৰূপান্তৰ সৃজন ব্যাকৰণৰ পথ প্ৰদৰ্শকসকলে বাক্যৰ বাহ্যিক গঠন (Surface Structure) আৰু আভ্যন্তৰীণ বা অন্তৰ্লীন গঠন (Deep Structure)-ৰ মাজত ভেদ ঠাৱৰ কৰিব খোজে। বাক্যত ব্যৱহৃত শব্দবিলাকৰ পাৰস্পৰিক বৈয়াকৰণিক অৱয়ব দ্বাৰা প্ৰকাশিত ৰূপটোৱেই বাক্যৰ বাহ্যিক গঠন (Surface Structure)। বাক্যৰ এই গঠনৰ আৱৰণৰ অন্তৰ্ভুক্ত একোটা একে বা ভিন্ন অৰ্থ লুকাই থাকিব পাৰে; তাকেই কোৱা হয় বাক্যৰ অন্তৰ্লীন বা আভ্যন্তৰীণ গঠন (Deep Structure)। উদাহৰণ স্বৰূপে, আমি প্ৰায়ে শুনা যোজনা সদৃশ বাক্য—

পাগলে নকয় কি?

ছাগলে নাখায় কি?

দেখাত প্ৰশ্নবোচক যেন লাগিলেও ইহঁত আচলতে প্ৰশ্নবোচক নহয়। বক্তাই বাক্য দুটা উচ্চাৰণ কৰাৰ পাছত শ্ৰোতাৰ পৰা একোটা উত্তৰ প্ৰত্যাশা নকৰে। শ্ৰোতায়ো এই কথা শুনি ‘পাগলে কি কি নকয়?’ আৰু ‘ছাগলে কি কি নাখায়’ তাৰ একোখন তালিকা দাঙি নধৰে। তেওঁ বুজে যে বক্তাৰ মূল বক্তব্য একোটা ইতিবাচক ইংগিত; অৰ্থাৎ ওপৰৰ বাক্য দুটা শুনিতে তেওঁ ক্ৰমে দিয়া অৰ্থহে উপলব্ধি কৰিব।

পাগলে যি পায় তাকে কয়।

ছাগলীয়ে যি পায় তাকে খায়।

ওপৰৰ প্ৰথম দুটা বাক্য বাহ্যিক গঠন আৰু শেষৰ বাক্য অন্তৰ্লীন বা আভ্যন্তৰীণ গঠন। কেতিয়াবা কিছুমান বাক্যৰ পৰা তাৰ বাহ্যিক গঠন আৰু আভ্যন্তৰীণ বা অন্তৰ্লীন গঠনৰ মাজত থকা ভেদ ঠাৱৰ কৰা টান হৈ পাৰে। তেনে ধৰণৰ বাক্যৰ প্ৰকৃত অৰ্থ নিৰূপণ কৰিবলৈ হ’লে তাৰ শব্দগুচ্ছৰ গঠন (Phrase Structure) আৰু শব্দৰ অন্তৰ্নিহিত বা ব্যঞ্জিত অৰ্থ নিৰ্ণয় কৰিবলগীয়া হয়। উদাহৰণ স্বৰূপে, কোনোবাই যেতিয়া কয়

‘তাই তালৈ গ’ল।’

শ্ৰোতা স্বাভাৱিকতে বিমোৰত পৰে। এই বাক্যটোৰ এটা অৰ্থ হ’ব—

‘তাই সেই ঠাইলৈ গ’ল।’

আৰু আনটো অৰ্থ হ’ব—

‘তাই সেইজন মানুহলৈ (যৈণীয়েক হৈ) গ’ল।’

এনেধৰণে উপৰৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা দুটা অৰ্থ প্ৰকাশ কৰিব পৰা বাক্যৰ প্ৰকৃত অৰ্থাৎ অন্তৰ্গত বা অন্তৰ্গত অৰ্থ উদ্ধাৰ কৰিবলৈ হ’লে ব্যৱহৃত শব্দবোৰৰ প্ৰকৃতি বিশ্লেষণৰ প্ৰয়োজন। ‘তাই তালৈ গ’ল’ বাক্যৰ ‘তালৈ’ শব্দ ব্যক্তি বুজোৱা (+ মানুহ) হয়নে নহয় তাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি বাক্যটোৰ অন্তৰ্গত অৰ্থ নিৰ্ধাৰিত হ’ব। সেই দৃষ্টিকোণৰ পৰা ৰূপান্তৰ সৃজন ব্যাকৰণৰ সমৰ্থকসকলে বাক্যৰ বাহ্যিক আৰু আভ্যন্তৰীণ ৰূপৰ মাজত স্পষ্ট ভেদ ঠাৱৰ কৰাটো প্ৰয়োজনীয় বুলি বিবেচনা কৰে। তেওঁলোকে ৰচনা কৰা ব্যাকৰণৰ বৰ্ণনাত এই দুটা শব্দগুচ্ছৰ উল্লেখ বৰ সঘনাই কৰা দেখা যায়।

ভাষা-পটুতা (Linguistic Competence) আৰু ভাষা-কৃতি (Linguistic Performance) : ৰূপান্তৰ সৃজন ব্যাকৰণে প্ৰতিজন আদৰ্শ মাতৃভাষা-ভাষীৰ নিজৰ মাতৃভাষাত থকা ভাষা-পটুতা (Competence) আৰু ভাষা-কৃতি (Performance)-ৰ মাজতো এটা সুস্পষ্ট ভেদ নিৰ্ণয় কৰিব বিচাৰে। এজন মানুহে কোনো এক সময়ত তেওঁৰ মাতৃভাষাৰ প্ৰয়োগ কৰোঁতে তেওঁ তেওঁৰ মাতৃভাষাৰ যি সামগ্ৰিক জ্ঞান মগজুত কঢ়িয়াই ফুৰে, অৰ্থাৎ তেওঁৰ মাতৃভাষাত থকা ভাষা-পটুতা পুৰাদমে প্ৰকাশ নকৰিবও পাৰে। কেতিয়াবা তেওঁৰ উচ্চাৰণ অস্পষ্ট হয়, কেতিয়াবা তেওঁ দুই এটা শব্দ এৰি যায়, কেতিয়াবা বাক্যত কৰ্তা ক্ৰিয়াৰ সংগতি হেৰাই যায় অথবা কেতিয়াবা তেওঁ বাক্যটো সম্পূৰ্ণ কৰিব নোৱাৰে। এনেকুৱা ত্ৰুটিপূৰ্ণ ভাষাক তেওঁৰ ভাষা-কৃতি বুলি কোৱা হয়। বক্তাই এনে ধৰণৰ ভাষা ব্যৱহাৰ কৰিলেও শ্ৰোতাৰ কাণত এই সৰু সুৰা অসংগতিবোৰ নাবাজে আৰু তেওঁ বক্তাৰ ভুল-ভ্ৰান্তিৰ অন্তৰালত লুকাই থকা বিশুদ্ধ আৰু পৰিপূৰ্ণ ৰূপটোহে অৰ্থাৎ বক্তাৰ ভাষা-পটুতাহে উপলব্ধি কৰে। অৰ্থাৎ আদৰ্শ মাতৃভাষা-ভাষীয়ে সদায় ভাষা পটুতাৰ স্তৰত বিচৰণ কৰে। বক্তাৰ ভাষা-কৃতিয়ে তেওঁৰ অৰ্থাৎ শ্ৰোতাৰ অৰ্থবোধত ব্যাঘাত জন্মাব নোৱাৰে। ৰূপান্তৰ সৃজন ব্যাকৰণে মাতৃভাষা-ভাষীৰ ভাষা-পটুতাৰ স্বৰূপটোহে বৰ্ণনা কৰিব বিচাৰে।

২.৫ সৃজন বা স্ফোট (Generative) শব্দৰ তাৎপৰ্য

ধ্বনিবিজ্ঞানত স্ফোটন, স্ফোট আদি শব্দৰ ব্যৱহাৰ আজি প্ৰায় ছয় দশক জুৰি চলি আহিছে। ধ্বনিবিজ্ঞানত স্ফোটন শব্দৰ অৰ্থ যদি ধ্বনিৰ উৎপাদন হয়, বাক্যবিন্যাসৰ আলোচনাত সি বাক্যৰ উৎপাদন বুজোৱাটো একো অস্বাভাৱিক নহয়। আমি সাহিত্যতো সৃজনশীলতাৰ কথা পাই আহিছোঁ। আলোচিত ৰূপান্তৰ ভিত্তিক ব্যাকৰণৰো মূল তত্ত্ব হৈছে নিত্য নতুন বাক্যৰ সৃজন বা উৎপাদন; বক্তাই উচ্চাৰণ কৰা প্ৰত্যেকটো বাক্যই তেওঁ মগজুত কঢ়িয়াই ফুৰা ব্যাকৰণৰ সীমিত নিয়ম-নীতি প্ৰয়োগ কৰি উৎপাদন কৰা বা সৃজন কৰা একো একোটা অভিনৱ সৃষ্টি। তেওঁ কোনো বাক্য অনুকৰণ কৰি পুনৰাবৃত্ত নকৰে। সাৰবাক্যৰ পৰা সাধিত বাক্য উৎপাদন

কৰোঁতেও তেওঁ সেই সৃজনী শক্তিৰ পৰিচয় দিয়ে। তেওঁৰ প্ৰত্যেকটো উৎপাদন সৃজন বা স্ফোটন ইমান নিখুঁত যে তাক অন্য শ্ৰোতাই সদায় ব্যাকৰণ-সিদ্ধ (Grammatical) বুলি গ্ৰাহ্য কৰে। অৰ্থাৎ তেওঁ কেতিয়াও ব্যাকৰণ অসম্মত (Ungrammatical) বাক্য সৃজন নকৰে। আন কথাত ক'বলৈ গ'লে আদৰ্শ মাতৃভাষা-ভাষী সেই ভাষাত নিত্য নতুন ব্যাকৰণ-সিদ্ধ বাক্য উৎপাদন বা সৃজন কৰিব পৰা জ্ঞানৰ পৰম্পৰাগত বৰ্ণনাই ৰূপান্তৰ সৃজন-ব্যাকৰণ বা ৰূপান্তৰ স্ফোট-ব্যাকৰণ (Generative grammar)।

২.৬ ৰূপান্তৰ-সৃজন ব্যাকৰণৰ প্ৰকাৰভেদ

ৰূপান্তৰ-সৃজন ব্যাকৰণৰ দুটা বিভাগ পৰিদৃষ্ট হয়— (ক) বাক্য-বিন্যাসজনিত আৰু (খ) ধ্বনি-বিন্যাসজনিত। ইয়াৰ প্ৰথমটোৰ আকৌ দুটা স্তৰ পৰিলক্ষিত হয়— (১) শব্দগুচ্ছৰ গঠন (Phrase Structure) আৰু (২) ৰূপান্তৰ (Transformation)। শব্দগুচ্ছৰ গঠনে বাক্যত ব্যৱহৃত শব্দবোৰৰ সহগমন (Cooccurrence) সম্বন্ধ (যথা; 'সূৰ্য্যৰ হেঙুলীয়া আভা', 'জোনৰ হেঙুলীয়া আভা' নহয়; 'মানুহ মৰে' কিন্তু 'বৰফ মৰে' নহয়), শব্দৰ স্বাভাৱিক ক্ৰম, (যথা; 'ধুনীয়া ছোৱালী', কিন্তু 'ছোৱালী ধুনীয়া' নহয়; 'মানুহে ভাত খায়', কিন্তু 'খায় মানুহে ভাত' নহয়) আৰু শব্দাৱলীৰ অন্তৰ্নিহিত গুণাগুণৰ কথা সামৰে। ৰূপান্তৰে কি নিয়মে 'চাহ খায়' ৰ পৰা 'চাহ খোৱা হয়', অথবা 'জেঠ মাহত বৰষুণ হয়' ৰ পৰা 'জেঠ মাহত বৰষুণ নহয়' ধৰণৰ বাক্য সাধিত হয় ইত্যাদি কথা আলোচনা কৰে।

ধ্বনিৰ ক্ষেত্ৰতো সন্নিহিত ৰূপ বা প্ৰাকৃতিৰ প্ৰভাৱত কিছু ৰূপান্তৰ সাধিত হয়। আমাৰ পৰিচিত 'পাগল' শব্দত যেতিয়া {-আমি} প্ৰত্যয় যোগ দিয়া হয় তেতিয়া (গ)ৰ লগত থকা (অ) ধ্বনি লোপ পায় আৰু শব্দটো হয় 'পাগলামি', আমি ইয়াক পাগলামি (প + আ + গ + অ + ল + আ + ম + ই) বুলি নকওঁ বা নপঢ়ো। 'সৎ' শব্দৰ পৰা যেতিয়া আমি বিশেষ্য ৰূপ 'সততা' < সৎ + তা গঠন কৰোঁ 'খণ্ড ত'টো পূৰ্ণ ৰূপত আত্মপ্ৰকাশ কৰে আৰু ইয়াৰ লগত এটা [অ] ধ্বনি উচ্চাৰিত হয়; 'সহিষ্ণু'ৰ পৰা 'সহিষ্ণুতা' গঠন কৰিলে এনে নহয়। ইও এক প্ৰকাৰ ৰূপান্তৰ। আমি মাতৃভাষা-ভাষী হিচাপে এনে ধ্বনি পৰিৱৰ্তনৰ জ্ঞান ক'ব নোৱাৰাকৈয়ে মগজুত বহন কৰি ফুৰোঁ। বাক্যৰ নিচিনাকৈ শব্দৰ ক্ষেত্ৰতো বহিৰ্গঠন আৰু অন্তৰ্গঠন গঠনৰ ভেদ থাকিব পাৰে। 'পাগলামি'ৰ বহিৰ্গঠনত (Surface Structure)-ত মধ্যস্থিত '-অ-' ধ্বনিটো নাই, ইয়াৰ অন্তৰ্গঠনত ই বৰ্তমান। ধ্বনিৰ এনে ধৰণৰ ৰূপান্তৰৰ বিশ্লেষণো ধ্বনি স্তৰীয় ৰূপান্তৰ সৃজন ব্যাকৰণৰ আওতাৰ ভিতৰত পৰে।

এই উদাহৰণ আৰু ধ্বনি উৎপাদক বা ধ্বনি সৃজনৰ ব্যাখ্যা পাৰ্থ সাৰথি মিশ্ৰৰ 'উৎপাদক ধ্বনিতত্ত্ব আৰু ৰূপান্তৰকৰণৰ সূত্ৰ' নামৰ প্ৰবন্ধৰ আধাৰত প্ৰস্তুত।

২.৭ ৰূপান্তৰ-সৃজন ব্যাকৰণত প্ৰযোজ্য সাংকেতিক চিন

ৰূপান্তৰ-সৃজন ব্যাকৰণে যিহেতু ভাষাৰ স্বৰূপ সংক্ষেপে আৰু যথাযথভাৱে দাঙি ধৰিব বিচাৰে আৰু অযথা পুনৰাবৃত্তিৰ পৰা নিষ্কৃতি বিচাৰে, ই বহুলাংশে বীজগণিত আৰু পাটীগণিতৰ নিচিনা বিভিন্ন সাংকেতিক চিনৰ প্ৰয়োগৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে। যি কোনো

ভাষাৰ ৰূপান্তৰ-সৃজন ব্যাকৰণ ৰচনা কৰিবলৈ হ'লে অথবা উপলব্ধি কৰিবলৈ হ'লে সেই সাংকেতিক চিনবোৰৰ ব্যৱহাৰৰ জ্ঞান অপৰিহাৰ্য। তলত কেতবোৰ সাংকেতিক চিনৰ বিয়ে আলোচনা দাঙি দৰা হ'ল—

শব্দ প্ৰতীক : শব্দ প্ৰতীক দুই ধৰণৰ হ'ব পাৰে; (১) বৰ্গ প্ৰতীক (Class Symbol) আৰু (২) ৰূপ প্ৰতীক (Morpheme Symbol)। বৰ্গ প্ৰতীকৰ লগত আমাৰ সকলোৰে কম বেছি পৰিমাণে পৰিচয় আছে। আমি বাক্যত ব্যৱহাৰ হোৱা শব্দবোৰক কিছুমান বৰ্গ (Class)ত বিভক্ত কৰোঁ; যেনে— বিশেষ্য, বিশেষণ, ক্ৰিয়া ইত্যাদি। অভিধানত শব্দবোৰ দিওঁতেও আমি সেই বৰ্গৰ উল্লেখ কৰোঁ, যেনে — বি. মানে বিশেষ্য, বিণ. মানে বিশেষণ, ক্ৰি. মানে ক্ৰিয়া ইত্যাদি। ৰূপান্তৰ-সৃজন ব্যাকৰণেও বাক্যত ব্যৱহৃত শব্দগুচ্ছক এই ভিত্তিত বহল অৰ্থত দুটা ভাগত ভাগ কৰে; যেনে— বিশেষ্য শব্দগুচ্ছ (Noun Phrase) সংক্ষেপে বি. শ. (NP) আৰু ক্ৰিয়া শব্দগুচ্ছ (Verb Phrase) সংক্ষেপে ক্ৰি. শ. (VP)। তলৰ—

ৰাম আহিল।

তেওঁ গ'ল। (ক)

তুমি ক'লা।

তিনিওটা বাক্যক একোটা বৰ্গ প্ৰতীকেৰে এনে ধৰণে প্ৰকাশ কৰিব পাৰি :

বি. শ. (NP) + ক্ৰি. শ. (VP)।

(ৰাম/তেওঁ/তুমি) + (আহিল/গ'ল/ক'লা) (খ)

ৰূপ প্ৰতীক : বুলিলে ভাষাটোত ব্যৱহাৰ হোৱা মুক্তৰূপ (Free Form) আৰু বদ্ধৰূপ (Bound Form) দুয়োটাৰে প্ৰতীকক বুজায়। মুক্তৰূপৰ প্ৰতীকসমূহক এই মুক্তৰূপসমূহক উল্লেখ কৰিয়েই বুজোৱা হয় আৰু বদ্ধৰূপৰ প্ৰতীকসমূহক সিহঁতে বুজোৱা অন্তৰ্নিহিত অৰ্থটোৰে সাংকেতিকভাৱে বুজোৱা হয়। উদাহৰণস্বৰূপে—

ৰাম আহিল।

যদু আহিব।

এই বাক্য দুটাত 'ৰাম', 'যদু' আৰু 'আহ' মুক্তৰূপ, ইহঁতক সেই সেই বানানেৰে বুজোৱা হয়। ক্ৰিয়াপদ দুটাত {-ইল} আৰু {-ইব} বিভক্তি যুক্ত হৈ ক্ৰমে অতীত আৰু ভৱিষ্যৎ কাল বুজাইছে; গতিকে এই শব্দ দুটাত ইহঁতৰ স্থিতি ক্ৰমে + অতীত (সংক্ষেপে + অতী + Past) আৰু + ভৱিষ্যৎ (সংক্ষেপে + ভৱি + Fut বুলি বুজোৱা হয়। সেই মৰ্মে এই বাক্য দুটাক ক্ৰমে—

ৰাম আহ + অতী

যদু আহ + ভৱি। এনেদৰে উল্লেখ কৰা হয়।

সূত্ৰ (String) : শব্দগুচ্ছৰ আলোচনাৰ প্ৰসংগত এক বা একাধিক শব্দ প্ৰতীকক সূত্ৰ (String) বুলি বুজোৱা হয়। ওপৰৰ (ক) বাক্য কেইটাক যদি (খ)ত দেখুওৱাৰ দৰে বি. শ. + ক্ৰি. শ. বুলি উল্লেখ কৰা হয়, তেতিয়া হ'লে বি. শ. আৰু ক্ৰি. শ. একো একোটা সূত্ৰ।

+ (যোগ চিন) : + চিন ইয়াত অংকশাস্ত্ৰত ব্যৱহাৰ হোৱা অৰ্থতে প্ৰয়োগ কৰা হয়। + চিনৰ দ্বাৰা বাক্যত ব্যৱহাৰ হোৱা একাধিক সূত্ৰৰ সংযোগক বুজায়। ব্যাকৰণৰ কোনো এটা নিয়ম মতে যদি 'ক' → 'খ' + 'গ' হয়, তাৰ অৰ্থ হ'ব 'খ' আৰু 'গ' একো একোটা স্বয়ং সম্পূৰ্ণ সূত্ৰ আৰু দুয়ো লগ লাগি 'ক' হ'ব পাৰে। তদুপৰি + চিনে ইয়াৰ পিছফালে উল্লিখিত গুণাগুণ থকাটো বুজায়; (ল'ৰা শব্দটো হ'ল + aminaate অৰ্থাৎ প্ৰাণীবাচক আৰু + male অৰ্থাৎ পুংলিংগ বাচক।

(দ্বিত্ব পূৰণ চিন) : # চিনৰ প্ৰয়োগে বাক্যৰ সীমাৰেখা বুজায়। যদি কোনো এক বা একাধিক সূত্ৰৰ দুয়োফালে # চিন থাকে, তেতিয়া হ'লে এই দুই চিনৰ ভিতৰত থকা খিনি এটা বাক্য বুলি জনা যাব। # S # মানে এটা পৰিপূৰ্ণ বাক্য; ই এটা শব্দও হ'ব পাৰে বা একাধিক শব্দগুচ্ছও হ'ব পাৰে। যদি # NP + VP # লিখা হয় তেন্তে বুজা যায় যে ই NP আৰু VP এই দুটা সূত্ৰৰ সংযোগত গঠিত এটা বাক্য। অসমীয়াত # S # ক # বা # বুলি বুজাব পাৰি।

→ (পুনৰ লিখন চিন) : ৰূপান্তৰ স্ফোট ব্যাকৰণত কাঁড় চিনৰ অৰ্থ এয়ে যে কাঁড়ৰ বাঁওফালে থকা কথাখিনি সোঁফালে দিয়াৰ দৰে লিখিব লাগে। কোনো এটা নিয়মত যদি থাকে 'ক' → 'খ' তাৰ মানে বুজিব লাগিব যে 'ক'ক 'খ' হিচাপে লিখিব লাগে। যদি কেতিয়াবা লিখা থাকে যে

বা → বি. শ. + ক্ৰিয়া বিশেষণ + ক্ৰি. শ.

তাৰ মানে বুজিব লাগিব যে আলোচিত বাক্যটো বিশেষ্য শব্দগুচ্ছ, ক্ৰিয়া বিশেষণ (ক্ৰি. বিণ.) আৰু ক্ৰিয়া শব্দগুচ্ছৰ সংযোগত গঠিত। এই চিনক বাঁওফালৰ শব্দটোৰ পৰা সোঁফালৰটো সাধিত (Derived) হোৱা বুলি বুজিব নালাগিব।

* (তৰা চিন) : ৰূপান্তৰ সৃজন ব্যাকৰণত *চিন বিশেষ তাৎপৰ্যপূৰ্ণ। যি বাক্যৰ আগত * চিন থাকে সেই বাক্য ব্যাকৰণসিদ্ধ নহয়। তেনেদৰে কোনো শব্দ বা শব্দগুচ্ছৰ বাঁওফালে যদি *চিন থাকে তেতিয়া হ'লে বুজা যাব যে সেই শব্দ বা শব্দগুচ্ছও ব্যাকৰণসিদ্ধ বা গ্ৰহণযোগ্য নহয়। ঐতিহাসিক ভাষাতত্ত্বৰ আলোচনাত কাল্পনিক বা অনুমানসিদ্ধ (Hypothetical) ৰূপ বুজাবলৈ তৰা চিন ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল।

() (চন্দ্ৰবন্ধনী) : চন্দ্ৰবন্ধনীৰ প্ৰয়োগে ইচ্ছাধীনতাৰ সংকেত বহন কৰে। যদি কোনো এটা সূত্ৰ বন্ধনীৰ ভিতৰত উল্লেখ কৰা হয় তেনেহ'লে বুজা যাব যে বন্ধনীৰ ভিতৰত দিয়া সূত্ৰটো ব্যৱহাৰ কৰাটো বা নকৰাটো বক্তাৰ বা লেখকৰ ইচ্ছাধীন। যদি কোনো এটা নিয়ম হয়

ক → খ (গ)

তাৰ অৰ্থ হ'ব

ক → খ, আৰু বিকল্পে

ক → খ + গ।

অৰ্থাৎ 'ক'ক 'খ' বুলি লিখিব লাগিবই; কিন্তু 'খ'ৰ পিছত 'গ' যুক্ত হোৱাটো বাধ্যতামূলক নহয়। বক্তা বা লেখকে ইচ্ছা কৰিলে 'খ'-ৰ পিছত 'গ' ব্যৱহাৰ নকৰিবও পাৰে।

{ } (কুটিল বন্ধনী) : দুটা বা ততোধিক সদৃশ নিয়মক সংক্ষেপে উল্লেখ কৰিবৰ কাৰণে ইয়াৰ ব্যৱহাৰ কৰা হয়। যদি কোনো এটা ভাষাত

ক → খ

ক → গ

ক → ঘ

হ'ব পাৰে, তেনেহ'লে তাক সংক্ষেপে লিখা হয়—

$$ক \rightarrow \left\{ \begin{array}{l} খ \\ গ \\ ঘ \end{array} \right\}$$

যদি আন এটা ভাষাত

ক + গ → ঙ

খ + গ → ঙ

হয়, তেনেহ'লে তাক সংক্ষেপে লিখা হয়।

$$\left\{ \begin{array}{l} ক \\ খ \end{array} \right\} + গ \rightarrow ঙ।$$

ই অংকশাস্ত্ৰৰ পূৰণ অংকত সাধাৰণ (Common) লোৱাৰ নিচিনা।

[] (বৰ বন্ধনী) : দুটা বা ততোধিক সূত্র সদৃশ হৈও আভ্যন্তৰীণ কিবা বৈসাদৃশ্যৰ সূচনা কৰিব লাগিলে বৰ বন্ধনী ব্যৱহাৰ কৰা হয়। যদি কোনো এটা ভাষাত

ক + গ + স → ক + গ + স

খ + গ + স → খ + গ + স

হয়, তাক সংক্ষেপে

$$\left\{ \begin{array}{l} ক \\ খ \end{array} \right\} গ + স \rightarrow \left\{ \begin{array}{l} ক \\ খ \end{array} \right\} গ + স$$

বুলি লিখা হয়। ইয়াৰ অৰ্থ এয়ে যে কাঁড় চিনৰ দুয়োমূৰে থকা সূত্রবোৰ একে হ'লেও সাধিত ৰূপত 'গ'ৰ আগত ব্যৱহৃত সূত্র 'ক' বা 'খ' সাৰবাক্যৰ 'ক' বা 'খ'তকৈ কিবা গুণত বেলেগ।

⇒ (দ্বিত্ব কাঁড় চিন) : ই সোঁফালে থকা বাক্য বাঁওফালৰ বাক্যৰ পৰা ৰূপান্তৰ যোগে সাধিত বুজায়।

২.৮ শব্দগুচ্ছৰ গাঠনি (Phrase Structure)

যদি কোনো এটা ভাষাৰ তলত দিয়া ধৰণৰ আংশিক আৰ্হি ব্যাকৰণ দিয়া থাকে আৰ্হি ব্যাকৰণ 'অ'

বা

1. বা → বি. শ. + ক্ৰি. বিণ. + ক্ৰি. শ.
2. ক্ৰি. শ. → বি. শ. + ক্ৰি.
3. ক্ৰি. শ. → নি (দেৰ্শক) + (বিণ.) + বি.
4. ক্ৰি. → ক্ৰিয়া (+ অতী)
5. নি. → সৌজন, এখন
6. বি. → মানুহ, গাড়ী
7. ক্ৰি. → আন (+ অতী)
8. বিণ. → নতুন
9. ক্ৰি. বিণ. → যোৱা কালি

আৰু ওপৰৰ সাংকেতিক চিনসমূহ হয়—

ক্ৰি.	:	ক্ৰিয়া
নি.	:	নিৰ্দেশাত্মক প্ৰত্যয়
বা.	:	বাক্য
বি.	:	বিশেষ্য
বিণ.	:	বিশেষণ
ক্ৰি. বিণ.	:	ক্ৰিয়া বিশেষণ
শ.	:	শব্দগুচ্ছ

তেনেহ'লে সেই ব্যাকৰণে তলত দিয়াৰ নিচিনা সাৰ-বাক্য এটা বুজাব।

সৌজন মানুহে যোৱাকালি এখন নতুন গাড়ী কিনিলে।

ক্ৰিয়াপদটো সলনি কৰি এই বাক্যৰ পৰা তলত দিয়াৰ নিচিনা সাধিত বাক্য এটা পাব পাৰোঁ।
সাধিত বাক্য : সৌজন + মানুহে + যোৱাকালি + এখন + নতুন + গাড়ী + আনিলে। যাৰ সাধন
স্তবসমূহ তলত দিয়া ধৰণৰ হ'ব।

বা

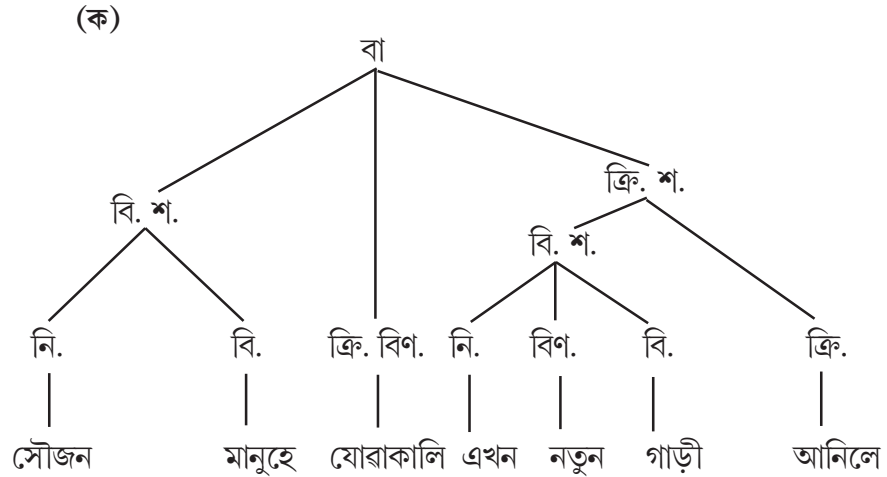
1. বি. শ. + ক্ৰি. বিণ. + ক্ৰি. শ.
2. বি. শ. + ক্ৰি. বিণ. + বি. শ. + ক্ৰি. (+ অতী)
3. বি. শ. + ক্ৰি. বিণ. + নি. + বিণ. + বি. + ক্ৰি. (+ অতী)
4. নি. + বি. + ক্ৰি. বিণ. + নি. + বিণ. + বি. + ক্ৰি. (+ অতী)
5. নি. + বি. + ক্ৰি. বিণ. + নি. + বিণ. + গাড়ী + ক্ৰি. (+ অতী)
6. নি. + বি. + ক্ৰি. বিণ. + নি. + নতুন + গাড়ী + ক্ৰি. (+ অতী)
7. নি. + বি. + ক্ৰি. বিণ. + এখন + নতুন + গাড়ী + ক্ৰি. (+ অতী)
8. নি. + বি. + ক্ৰি. বিণ. + এখন + নতুন + গাড়ী + আনিলে
9. নি + মানুহে + ক্ৰি. বিণ. + এখন + নতুন + গাড়ী + আনিলে
10. সৌজন + মানুহে + ক্ৰি. বিণ. + এখন + নতুন + গাড়ী + আনিলে

মন কৰিবলগীয়া যে ওপৰৰ সাধিত (Derived) বাক্যটোত কোনো এটা সূত্রৰ স্থান খালী নাই। প্রতিটো সূত্র উপযুক্ত শব্দ প্রতীকেৰে পূৰণ কৰা হৈছে। ইয়াৰ কোনোটো সূত্ৰকে আৰু সম্প্রসাৰিত কৰিব নোৱাৰি। এনে ধৰণৰ পুনৰ সম্প্রসাৰিত কৰিব নোৱাৰা সূত্ৰক অন্তিম সূত্র (Terminal String) বোলে। ইয়াৰ বিপৰীতে ওপৰৰ (১)ৰ পৰা (৯)লৈ দিয়া সূত্ৰসমূহক কিবা নহয় কিবা প্ৰকাৰে সম্প্রসাৰিত কৰিব পাৰি। এনে ধৰণৰ সম্প্রসাৰিত কৰিব পৰা সূত্ৰবোৰক অন্তিম সূত্র (Nonterminal String) বোলে।

২.৯ বৃক্ষ ৰেখাচিত্ৰ

ওপৰৰ 'আহি' ব্যাকৰণ 'অ'ত বাক্য সাধনৰ একাদিক্ৰমিক স্তৰ নিৰ্দেশিত হৈছে। (১)ৰ পৰা (৭) লৈ প্ৰত্যেকটো লানিয়েই একো একোটা সাধন স্তৰ। এই স্তৰ অনুক্ৰমে বাক্যৰ বিকাশৰ ৰূপৰেখা বুজিব পাৰি সঁচা; কিন্তু পুনৰাবৃত্তি আৰু একাধিক স্তৰ বিন্যাসৰ কাৰণে ইয়াক থিতাতে হৃদয়ংগম কৰিব নোৱাৰি। সেই কাৰণে একেখিনি কথাকে চকুৰ পলকতে বুজিব পৰাকৈ এক প্ৰকাৰ বৃক্ষসদৃশ ৰেখাচিত্ৰৰে উপস্থাপন কৰাৰ পৰম্পৰা প্ৰতিষ্ঠিত হৈছে। যেনে—

সৌজন + মানুহে + যোৱাকালি + এখন + নতুন + গাড়ী + আনিলে।

এনে ধৰণৰ বৃক্ষ ৰেখাচিত্ৰক কোৱা হয় মাৰ্কা মৰা বৃক্ষ চিত্ৰ (Labelled Tree Diagram); সংক্ষেপে সাধন চিত্ৰ (Derivational Tree)। চমকিয়ে অৱশ্যে এনে মাৰ্কা মৰা বৃক্ষক শব্দগুচ্ছ-সূচক (Phrase Marker, সংক্ষেপে শ. সূচক (P-marker) বুলিছিল।

২.১০ শব্দগুচ্ছৰ গঠন নিয়মাৱলী (Phrase Structure Rules)

ৰূপান্তৰ সৃজন ব্যাকৰণত শব্দগুচ্ছৰ গঠন নিয়মৰ সঘন উল্লেখ দেখিবলৈ পোৱা যায়। ই শুনাত জটিল যেন লাগিলেও প্ৰকৃততে তেনেই উজু ধাৰণা। ই সাধাৰণতে তিনিটা কথা সামৰে : শব্দাৱলী, শব্দাৱলীৰ পৰস্পৰ সহগমন সম্বন্ধ (Co-occurrence Relation) আৰু শব্দাৱলীৰ বৰ্গীকৰণ। ওপৰৰ ২.৭ পৰিচ্ছেদত কিছুমান শব্দ প্ৰতীক ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে। শব্দ

প্রতীক বাক্যৰ মৌলিক উপাদান। শব্দ প্রতীকৰ উল্লেখ অবিহনে ৰূপান্তৰ সৃজন ব্যাকৰণ সম্পূৰ্ণ হ'ব নোৱাৰে। দ্বিতীয়তে, ওপৰৰ একে পৰিচ্ছেদতে 'মানুহ' আৰু 'গাড়ী' শব্দই 'বি'ক স্থানান্তৰ কৰিব পাৰিছে; তাৰ অৰ্থ এয়ে যে ইহঁত দুটা একে বৰ্গৰ অন্তৰ্ভুক্ত। তৃতীয়তে, প্রদত্ত বাক্যত 'যোৱাকালি' শব্দ থকা কাৰণে 'আন-' ধাতুত অতীত কালৰ চিন যুক্ত হৈছে। কথাটোক এনেকৈ ঘূৰায়ো ক'ব পাৰি— প্রদত্ত বাক্যৰ ক্ৰিয়া অতীত কালৰ হোৱা কাৰণে আগৰ ফালে অতীত সময়-সূচক ক্ৰিয়া বিশেষণ ব্যৱহৃত হৈছে। ইয়াকে কোৱা হয় **শব্দৰ সহগমন সম্বন্ধ**। শব্দগুচ্ছ গঠন নিয়মাৱলী বুলিলে এই বিষয়সমূহৰ প্ৰণালীবদ্ধ, বীজগণিত সদৃশ সাংকেতিক চিনেৰে ভৰা বৰ্ণনাকে বুজায়।

২.১১ ৰূপান্তৰ নিয়মাৱলী (Transformation Rules)

ৰূপান্তৰ সৃজন ব্যাকৰণত ওপৰত আলোচিত শব্দগুচ্ছৰ গঠন নিয়মাৱলীৰ উপৰি আৰু এলানি নিয়ম থাকে। তাকে কোৱা হয় ৰূপান্তৰ নিয়মাৱলী (Transformation Rules) সংক্ষেপে, **ৰূপা-নিয়ম (T-rules)**। এই ৰূপান্তৰ নিয়মাৱলীয়েই ৰূপান্তৰ সৃজন ব্যাকৰণৰ সবাতেকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ অংশ। **ৰূপা-নিয়ম** এক প্ৰকাৰ **পুনৰ লিখন নিয়ম**। সাধাৰণতে অন্তৰ্নিহিত বা অন্তৰ্লীন গঢ়ৰ পৰা অভিধা গঢ় সৃজন কৰিবৰ কাৰণে এই নিয়মৰ প্ৰয়োগ কৰা হয়। কেতিয়াবা অৱশ্যে এটা অভিধা গঢ়ৰ পৰা আন এটা অভিধা গঢ়ৰ সৃজনো ৰূপা-নিয়মৰ ভিতৰত সামৰা হয়। শব্দগুচ্ছৰ গঠন নিয়মাৱলীৰ লগত ইহঁতৰ প্ৰভেদ ইমানেই যে প্ৰথম বিধে কেৱল একক সূত্ৰৰ সাধন (Derivation) বৰ্ণনা কৰে আৰু দ্বিতীয় বিধে এটা সমষ্টিৰপৰা আন এটা সমষ্টিৰ সাধনৰ বিধি নিৰ্ণয় কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে 'বিণ'ৰ ঠাইত কোনোবা এটা বিশেষণ পদ, যেনে— 'নতুন' বহুওৱাটো শব্দগুচ্ছৰ গঠন নিয়মাৱলীৰ ভিতৰুৱা; কিন্তু

তেওঁ গাড়ী কিনিলে।

—ৰ ঠাইত

তেওঁ গাড়ী নিকিনিলে।

ব্যৱহাৰ কৰাটো ৰূপান্তৰ নিয়মাৱলীৰ ভিতৰুৱা।

মন কৰিবলগীয়া যে সকলোবোৰ **ৰূপা-নিয়ম**ৰ প্ৰয়োগ শব্দগুচ্ছ গঠনৰ নিয়মাৱলীৰ দৰে বাধ্যতামূলক নহয়। কিছুমান **ৰূপা-নিয়ম**ৰ প্ৰয়োগ বক্তাৰ ইচ্ছাধীন (Optional), আন কিছুমানৰ প্ৰয়োগ বাধ্যতামূলক (Obligatory)। এই বিষয়টোৰ ইংগিত ৰূপা-নিয়মৰ মাজত কেনেবাকৈ দিয়াটো প্ৰয়োজনীয় কথা। যদি কোনো এটা **ৰূপা-নিয়ম** কোনো এক পৰিস্থিতিত ইচ্ছামূলক আৰু আন কোনো পৰিস্থিতিত বাধ্যতামূলক তেনেহ'লে নিয়মটোৰ আৱশ্ৰুতিতে 'ৰূপা' লিখি নিয়মটোৰ তলত প্ৰযোজ্য চৰ্ত- (ইচ্ছা) বা (বাধ্য) শব্দ-উল্লেখ-উল্লেখ কৰাটোৱেই সাধাৰণ পৰম্পৰা। উদাহৰণস্বৰূপে—

ৰূপা

ক + খ + গ ⇒ ক + গ + খ

বাধ্য(তামূলক), যদিহে খ = সৰ্বনাম, অন্যথাই ইচ্ছা(মূলক)।

এই ৰূপান্তৰ নিয়মটো সহজ ভাষাৰে বুজাই ক'লে এনেকুৱা হ'ব : যদি পূৰ্বতে উল্লেখ কৰা 'আৰ্হি' ব্যাকৰণ 'অ'ৰ প্ৰয়োগ কৰি পূৰ্বতে দিয়া 'সৌজন মানুহে যোৱাকালি এখন নতুন গাড়ী কিনিলে' —বাক্যটোৰ বিকল্পে তলৰ নিচিনা বাক্য উৎপন্ন কৰিব খোজা হয়।

যোৱাকালি সৌজন মানুহে নতুন গাড়ী আনিলে।

কেৱল মাত্ৰ ইচ্ছামূলক ৰূপা-নিয়ম 'ব্যাকৰণ অ'ত যোগ দিব লাগিব। তেতিয়াহ'লে নতুন 'ব্যাকৰণ আ' তলত দিয়া ধৰণৰ হ'ব।

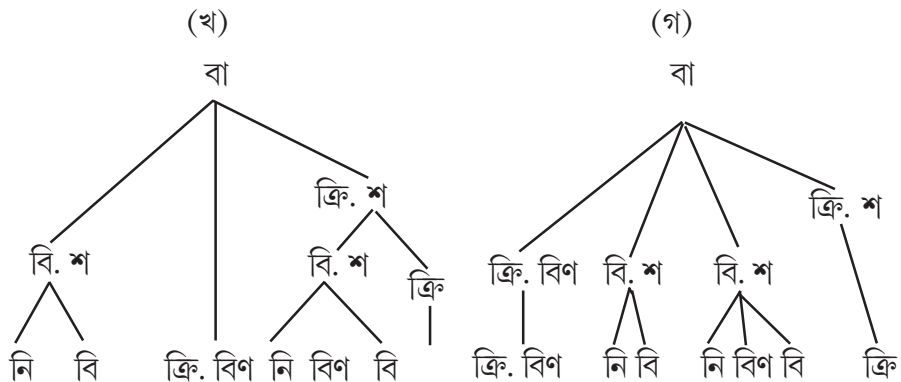
ব্যাকৰণ আ

বা

1. বা. → বি. শ. + ক্ৰি. বিণ. + ক্ৰি. শ.
2. ক্ৰি. শ. → বি. শ. + ক্ৰি.
3. বি. শ. → নি. (দেৰ্শক) + (বিণ) + বি.
4. ক্ৰি. → ক্ৰিয়া (+ অতী)
5. নি. → সৌজন, এখন
6. বি. → মানুহ গাড়ী
7. ক্ৰি. → আন (+ অতী)
8. বিণ. → নতুন
9. ক্ৰি. বিণ. → যোৱাকালি
10. ৰূপা → বি. শ. + ক্ৰি. বিণ. + ক্ৰি. শ. ⇒ ক্ৰি. বিণ. + বি. শ. + ক্ৰি. শ. (ইচ্ছা)

অৰ্থাৎ নিয়ম (১০)ত দেখুওৱা ৰূপা-নিয়ম ইচ্ছামূলক। পূৰ্বতে দিয়া 'ব্যাকৰণ অ'তকৈ 'ব্যাকৰণ আ' কেৱল (১০) নম্বৰ নিয়মৰ সংযোগৰ কাৰণেই বেলেগ। (১০) নম্বৰ নিয়মৰ মৰ্ম এয়েই যে ক্ৰিয়া বিশেষণ 'যোৱাকালি' পদ বাক্যৰ আৰম্ভণিত ব্যৱহাৰ কৰা বা উদ্দেশ্য (Subject) হিচাপে ব্যৱহৃত বি. শ.ৰ পিছত ব্যৱহাৰ কৰা লেখকৰ ইচ্ছাৰ কথা।

২.৯ পৰিচ্ছেদত দেখুওৱা (ক) বৃক্ষচিত্ৰৰ যোগেদি এই ৰূপান্তৰৰ [যথা - ওপৰৰ ১০ ৰূপা (ইচ্ছা),] ৰূপৰেখা দেখুৱাব লাগিলে তলত দিয়া ধৰণৰ হ'ব।

সৌজন মানুহে যোৱাকালি এখন নতুন গাড়ী আনিলে ⇒ যোৱাকালি সৌজন মানুহে এখন নতুন গাড়ী আনিলে।

আকৌ যদি 'ব্যাকৰণ আ'ত পূৰ্বতে কোৱা মতে [] বৰ বন্ধনীৰ ব্যৱহাৰ কৰি ওয় শাৰীৰ 'নি + বি' ঠাইত মানুহৰ নাম দিব পৰাৰ ইংগিত দিয়া হয় তেতিয়া হ'লে সি 'ব্যাকৰণ-ই'ৰ আকাৰ ল'ব।

ব্যাকৰণ-ই

1. বা. → বি. শ. + ক্ৰি. বিণ. + ক্ৰি. শ.
2. ক্ৰি. শ. → বি. শ. + ক্ৰি.
3. বি. শ. → $\left. \begin{array}{l} \text{নি. + বি.} \\ \text{নাম} \end{array} \right\}$
4. ক্ৰি. → ক্ৰিয়া (+ অতী)
5. নি. → সৌজন, এখন
6. বি. → মানুহ; গাড়ী
7. নাম. → দিলীপ, গীতা
8. ক্ৰি. → আন (+ অতী)
9. বিণ. → নতুন
10. ক্ৰি. বিণ. → যোৱাকালি
11. ৰূপা → বি. শ. + ক্ৰি. বিণ. + ক্ৰি. শ. ⇒ ক্ৰি. বিণ. + বি. শ. + ক্ৰি. শ. (ইচ্ছা)

মন কৰিবলগীয়া যে 'ব্যাকৰণ-ই'ত তৃতীয় শাৰীৰ সাধন 'ব্যাকৰণ আ'তকৈ সামান্য বেলেগ আৰু তাৰ ফল স্বৰূপে নিয়ম (৭) সংযোজিত হৈছে। এতিয়া 'মানুহে' শব্দৰ সলনি এবাৰ 'দিলীপে' আৰু আন বাৰ 'গীতাই' শব্দ ব্যৱহাৰ কৰিব পৰা হৈছে (নিয়ম ৭)। তাকে কৰাৰ পিছত (১১) নম্বৰ নিয়ম প্ৰয়োগ কৰিলে সমুদায় ৮-টা বাক্য উৎপন্ন কৰিব পৰা যাব। যেনে—

- ১) দিলীপে যোৱাকালি এখন নতুন গাড়ী আনিলে
- ২) যোৱাকালি দিলীপে এখন নতুন গাড়ী আনিলে
- ৩) গীতাই যোৱাকালি এখন নতুন গাড়ী আনিলে
- ৪) যোৱাকালি গীতাই এখন নতুন গাড়ী আনিলে
- ৫) দিলীপে যোৱাকালি গীতাক আনিলে
- ৬) যোৱাকালি দিলীপে গীতাক আনিলে
- ৭) গীতাই যোৱাকালি দিলীপক আনিলে
- ৮) যোৱাকালি গীতাই দিলীপক আনিলে

'দিলীপ' আৰু 'গীতা' শব্দৰ সলনি মূলত থকা 'এজন মানুহ' আৰু 'এখন গাড়ী' ব্যৱহাৰ কৰিলে আন চাৰিটা বাক্য পাব পাৰি। অৰ্থাৎ 'ব্যাকৰণ-ই'ৰ ১১নং ৰূপা নিয়মৰ প্ৰয়োগ কৰি আমি আন বাৰটা বাক্যৰ সৃজন কৰিব পাৰোঁ।

বাধ্যতামূলক ৰূপান্তৰ নিয়মাৱলীৰ প্ৰয়োগ কৰি আমি অজস্ৰ ভিন্ন অৰ্থ জ্ঞাপক বাক্য সৃজন কৰিব পাৰে। ৰূপা-নিয়ম (বাধ্য, নিয়মৰ প্ৰয়োগ হোৱা কেইটামান সাধাৰণ ক্ষেত্ৰ হ'ল—

ইতিবাচক ⇒ নেতিবাচক ৰূপান্তৰ, ইতিবাচক ⇒ প্ৰশ্নবাচক ৰূপান্তৰ আৰু কৰ্তৃবাচক ⇒ কৰ্মবাচক ৰূপান্তৰ। আমি স'ততে ব্যৱহাৰ কৰা ইতিবাচক ⇒ নেতিবাচক ৰূপান্তৰৰ উদাহৰণ এটা ল'লেই এনে বাধ্যতামূলক ৰূপান্তৰ নিয়মাৱলীৰ প্ৰয়োগৰ আভাস পোৱা যাব। উদাহৰণস্বৰূপে—

ভিতৰত কোনো নাই

বাক্য তলত দিয়া বাক্যৰ পৰা

ভিতৰত কোনোবা আছে।

নেতিবাচক ৰূপান্তৰ নিয়ম অনুসৰি সাধিত। ইয়াৰ শব্দগুচ্ছ গঠন নিয়মাৱলী পূৰ্বতে 'ব্যাকৰণ-ই'ত ব্যৱহাৰ কৰা নিয়ম (১) ৰ পৰা (১০) লৈ একেই। কেৱল মাত্ৰ (১১) নম্বৰ ৰূপান্তৰ (বাধ্য) নিয়মটো বেলেগ আৰু এইটো এনে ইৰণৰ হ'ব —

11. ৰূপা → বি. + বি. + ক্ৰি. ⇒ বি. + বি. (+নেতিবাচক) + ক্ৰি. (নেতিবাচক) (বাধ্য)

অৰ্থাৎ ইয়াত নেতিবাচক ৰূপান্তৰ (বাধ্য) নিয়ম প্ৰয়োগ কৰি ইতিবাচক ক্ৰিয়াক নেতিবাচক কৰা হয় আৰু লগতে পূৰ্বস্থিত সৰ্বনাম পদৰো অনিশ্চয়বাচক ৰূপৰ সলনি কৰি নেতিবাচক ৰূপ ব্যৱহাৰ কৰা হয়। সেই অনুক্ৰমে ওপৰৰ দ্বিতীয় বাক্যত 'আছে' ক্ৰিয়া আৰু 'কোনোবা' সৰ্বনামৰ সলনি প্ৰথম বাক্যত নেতিবাচক ৰূপ ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে। ইয়াত এই দুয়োটা স্তৰত ৰূপান্তৰ বাধ্যতামূলক। অৰ্থাৎ বাক্যৰ কোনো শব্দগুচ্ছত বাধ্যতামূলক ৰূপান্তৰ নিয়মাৱলী প্ৰয়োগ কৰাৰ ফলত সমগ্ৰ বাক্যটোৱেই নেতিবাচকলৈ ৰূপান্তৰিত হৈছে। মন কৰিবলগীয়া যে ইয়াত ক্ৰিয়া পদৰ সলনি কৰিলে পূৰ্বৰ সৰ্বনাম পদৰো সলনি কৰিব লাগে, অৰ্থাৎ এটা ৰূপান্তৰ নিয়ম আনটো ৰূপান্তৰ নিয়মৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল।

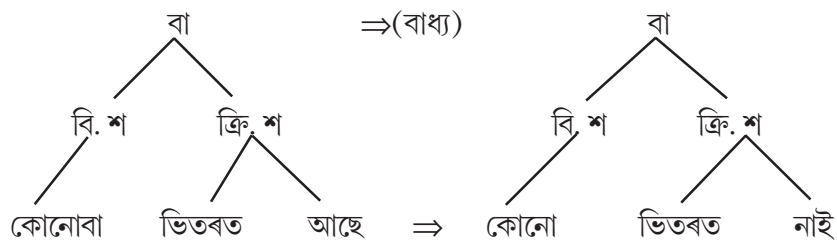
ওপৰৰ বাক্য দুটাৰ ৰূপান্তৰক বৃক্ষ চিত্ৰৰ মাধ্যমত প্ৰকাশ কৰিব লাগিলে প্ৰথমে তলত দিয়া ধৰণে বৰ্ণনা কৰিব লাগে।

ৰূপা নিয়ম ১

ভিতৰত কোনোবা আছে ⇒ কোনোবা ভিতৰত আছে (ইচ্ছাধীন)

⇒ চিনৰ সোঁফালে দিয়া সাধিত বাক্যটোৱে বাক্যৰ আৰম্ভণিতে কৰ্তা থকা সাধাৰণ ৰূপৰ প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। ইয়াৰ পৰাহে নেতিবাচক ৰূপ উলিয়াবলৈ সুবিধা। এই ৰূপা নিয়ম বাধ্যতামূলক। যেনে, —

ৰূপা নিয়ম ২

এই ৰূপা- (বাধ্য) নিয়ম মতে নেতিবাচক 'কোনো ভিতৰত নাই' বাক্য পোৱাৰ পাছত পুনৰ ইচ্ছাধীন ৰূপা নিয়ম ১ৰ বিপৰীত প্ৰয়োগ কৰি তলৰ নিয়ম পাব পাৰি।

ৰূপা নিয়ম ১

কোনো ভিতৰত নাই ⇒ ভিতৰত কোনো নাই (ইচ্ছাধীন)

একে ধৰণে ইতিবাচক ⇒ প্ৰশ্নবাচক আৰু কৰ্তৃবাচ্য ⇒ কৰ্মবাচ্য বা তেনে ধৰণৰ অন্যান্য ৰূপান্তৰ প্ৰতীকৰ মাধ্যমত বৰ্ণনা কৰিব পৰা যায়। দৰাচলতে ৰূপান্তৰ সৃজন ব্যাকৰণৰ আলোচনাত ঘাইকৈ কৰ্তৃবাচ্যৰ পৰা কৰ্মবাচ্য গঠনৰ উদাহৰণহে দিয়া হয়। ৰূপান্তৰ সৃজন ব্যাকৰণে এনে প্ৰতিটো ৰূপান্তৰকে সূক্ষ্মাতিসূক্ষ্মভাৱে বিশ্লেষণ কৰি সাংকেতিকভাৱে সংক্ষেপে প্ৰকাশ কৰি ভাষাবিজ্ঞানৰ আলোচনাক গাণিতিক ৰূপ প্ৰদানৰ প্ৰয়াস কৰা যেন লাগে।

ৰূপান্তৰ সৃজন ব্যাকৰণৰ পটভূমিত ইংৰাজী ভাষাৰ বাক্য-বিন্যাসৰ বিচাৰ বিশ্লেষণ ভালেখিনি হৈছে যদিও সি এতিয়ালৈ পূৰ্ণাংগ আৰু স্থিৰ ৰূপ লোৱা নাই। ভাৰতীয় ভাষাবোৰৰ ৰূপান্তৰ সৃজন ব্যাকৰণৰ পটভূমিত বহুল আলোচনা তেনেকৈ ওলোৱা নাই। ভাৰতীয় ভাষাবোৰৰ স্বৰূপ প্ৰকৃততে ৰূপান্তৰ সৃজন ব্যাকৰণৰ গভীৰ ভিতৰত আলোচনা কৰিব পাৰিনে নোৱাৰি বা কৰাৰ প্ৰয়োজন আছেনে নাই সিও এটা বিবাদমান বিষয়। সেই দৃষ্টিকোণৰ পৰা অসমীয়া বাক্য গঠনৰ উদাহৰণেৰে ৰূপান্তৰ সৃজন ব্যাকৰণৰ স্বৰূপ প্ৰকাশ কৰিবলৈ কৰা প্ৰয়াস এক বলিষ্ঠ পৰীক্ষামূলক পদক্ষেপ মাথোন। মাত্ৰ সময়েহে তাৰ স্থায়ী মূল্য নিৰূপণ কৰিব।

২.১২ সাৰাংশ (Summing Up)

ৰূপান্তৰ সৃজন ব্যাকৰণ স্বৰূপাৰ্থত এখন ব্যাকৰণ নহয়। ই হ'ল এমুঠি সীমিত সংখ্যক নিয়ম, যাৰ প্ৰয়োগ কৰি সীমাহীন অৰ্থাৎ অসংখ্য সুগঠিত আৰু গ্ৰহণযোগ্য বাক্য গঠন কৰিব পাৰি। আনভাৱে ক'বলৈ গ'লে ই ৰূপান্তৰ যোগ্য বাক্য-গঠনৰ এটা তত্ত্ব। এই তত্ত্বৰ জনক মনস্তত্ত্ববিজ্ঞানী নোৱৰম চমস্কি। এই তত্ত্বৰ মূল কথা কেইটা হ'ল - ভাষা মানবীয়, মানুহৰ ভাষা আহৰণৰ স্বভাৱজাত বা সহজাত ক্ষমতা আছে। মানুহৰ ভাষা আহৰণ তেওঁৰ সৃজনশীলতাৰ গুণে সাধিত হয়, ভাষা সীমিত সংখ্যক নিয়মৰ সহায়ত সৃষ্ট অসীম বাক্যৰ সমষ্টি, ভাষাৰ জুমুঠিটো কেইটামান মাত্ৰ সাহ-বাক্যৰ দ্বাৰা গঠিত, ভাষাৰ বহির্গঠন আৰু অন্তর্লীন গঠন দুটা সুকীয়া কথা, মানুহৰ ভাষা-পটুতা ভাষা-কৃতিতকৈ বেলেগ। নিত্য নতুন বাক্যৰ সৃজনেই হ'ল এই তত্ত্বৰ মূল প্ৰতিপাদ্য বিষয়। এই তত্ত্বৰ বিশ্লেষণ যথেষ্ট সংহত আৰু উপস্থাপন গাণিতিক। এই তত্ত্ব বুজিবলৈ কিছুমান সাংকেতিক চিনৰ ব্যৱহাৰ বুজিব লাগিব। এই তত্ত্বত প্ৰথমে বাক্যৰ গঠন বিশ্লেষণ কৰি বৃক্ষৰেখা চিত্ৰত উপস্থাপিত কৰি তাৰ ওপৰত বাক্য ৰূপান্তৰৰ নিয়ম প্ৰয়োগ কৰি দেখুওৱা হয়। এই তত্ত্ব এতিয়া পৃথিৱীৰ সৰ্বত্ৰ চৰ্চিত হলেও আৰু উদাহৰণ দিবলৈ নিৰ্দিষ্ট কোনো কোনো ভাষাৰ চানেকি ডাঙি ধৰিলেও পৃথিৱীৰ কোনো ভাষাৰ বাক্যতত্ত্বৰ সম্পূৰ্ণ বিশ্লেষণ এই তত্ত্বৰ আধাৰত কৰা হোৱা নাই।

২.১৩ আৰ্হি প্ৰশ্ন (Sample Questions)

- (১) ৰূপান্তৰ-সৃজন ব্যাকৰণ কি?
- (২) ৰূপান্তৰ-সৃজন ব্যাকৰণৰ জনক কোন? তেওঁৰ কি কি পুথিৰ জৰিয়তে ইয়াৰ কথা কোৱা হৈছে?

- (৩) চমস্কিৰ ধাৰণা মতে ভাষা আৰু মনৰ মাজত সম্পৰ্ক কেনেদৰে পৰিদৃষ্ট হয় ?
- (৪) কৰ্মবাচ্যৰ বাক্য কেনেদৰে গঠিত হয় ?
- (৫) ৰূপান্তৰ সৃজন ব্যাকৰণক 'গাণিতিক সূত্ৰ' আশ্ৰিত বুলিব পাৰি নেকি ?
- (৬) ৰূপান্তৰ-সৃজন ব্যাকৰণত ব্যৱহৃত সাংকেতিক চিনবোৰ কি কি ?
- (৭) চমুটোকা লিখা — (ক) বাহ্যিক গঠন আৰু অন্তৰ্গত গঠন, (খ) ভাষা-পটুতা আৰু ভাষা-কৃতি, (গ) সাহবাক্য, (ঘ) বৃক্ষ-ৰেখচিত্ৰ

২.১৪ প্ৰসঙ্গ গ্ৰন্থ (References/Suggested Readings)

- পিটাৰ কুলিকোভাৰ : *Syntax*, 1982. New York, Academy Press.
- ফণীন্দ্ৰ নাৰায়ণ দত্তবৰুৱা : *আধুনিক ভাষাবিজ্ঞান পৰিচয়*, পৰিবৰ্ধিত সংস্কৰণ
- নাহেন্দ্ৰ পাদুন (সম্পা.) : *ৰূপান্তৰস্ফেট ব্যাকৰণৰ চমু পৰিচয়*
- নোৱম চমস্কি : *Syntactic Structure*, 1957
- Massachu setts : *Aspect of the Theory of Syntax* 1965
- বসন্ত কুমাৰ ভট্টাচাৰ্য : *চমস্কিৰ ভাষাতত্ত্ব : ৰূপান্তৰউৎপাদক ব্যাকৰণ*,
- নাহেন্দ্ৰ পাদুন (সম্পা.) : *চিন্তা-প্ৰবাহ*
- জে মিলাৰচ্ : *Semantics and Syntax*, 1985
- পাৰ্থ সাৰথি মিশ্ৰ : *উৎপাদক ধ্বনিতত্ত্ব আৰু ৰূপান্তৰকৰণৰ সূত্ৰ*,
- নাহেন্দ্ৰ পাদুন (সম্পা.) : *ভাষাৰ তত্ত্বকথা*, ১৯৯৩

* * *

তৃতীয় বিভাগ

ভাষাবিজ্ঞানৰ ক্ষেত্ৰ : নৃতাত্ত্বিক ভাষাবিজ্ঞান (Anthropological Linguistics) আৰু মনোভাষাবিজ্ঞান (Psycholinguistics)

বিভাগৰ গঠন :

- ৩.১ ভূমিকা (Introduction)
- ৩.২ উদ্দেশ্য (Objectives)
- ৩.৩ নৃতাত্ত্বিক ভাষাবিজ্ঞানৰ স্বৰূপ
- ৩.৪ নৃতাত্ত্বিক ভাষাবিজ্ঞানৰ প্ৰতিপাদ্য বিষয়
- ৩.৫ নৃতাত্ত্বিক ভাষাবিজ্ঞানৰ অধ্যয়নে কি সামৰে?
- ৩.৬ মনস্তত্ত্ব-ভাষাবিজ্ঞান বা মনোভাষাবিজ্ঞান : আগকথা
- ৩.৭ মনস্তত্ত্ব-ভাষাবিজ্ঞান বা মনোভাষাবিজ্ঞানৰ সংজ্ঞা
- ৩.৮ মনোভাষাবিজ্ঞানৰ তত্ত্ব অন্বেষণৰ মৌলিক প্ৰশ্ন
- ৩.৯ প্ৰথম প্ৰশ্নৰ সমিধান
- ৩.১০ দ্বিতীয় প্ৰশ্নৰ সমিধান
- ৩.১১ চাপিৰ-ওৰ্ফ কল্পিত-সিদ্ধান্ত
- ৩.১২ তৃতীয় প্ৰশ্নৰ সমিধান
- ৩.১৩ চতুৰ্থ প্ৰশ্নৰ সমিধান
- ৩.১৪ সাৰাংশ (Summing Up)
- ৩.১৫ আৰ্হি প্ৰশ্ন (Sample Questions)
- ৩.১৬ প্ৰসঙ্গ গ্ৰন্থ (References/Suggested Readings)

৩.১ ভূমিকা (Introduction)

পূৰ্বৰ গোট দুটাৰ অধ্যয়নৰ মাজেদি আপোনালোকে আধুনিক ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ প্ৰধান তিনিটা ধাৰাৰ লগত পৰিচিত হৈছে। এই গোটত আপোনালোকে ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ দুটা প্ৰধান ক্ষেত্ৰৰ বিষয়ে জানিবলৈ পাব। সেই ক্ষেত্ৰ দুটা হৈছে—নৃতাত্ত্বিক ভাষাবিজ্ঞান (Anthropological Linguistics) আৰু মনোভাষাবিজ্ঞান (Psycholinguistics)। এই পৰিভাষিক দুটাৰ গঠনৰ পৰাই বুজা যায় যে প্ৰতিটো বিষয়েই দুটা দুটা বিভাগৰ বিষয়বস্তুৰ সমাহাৰ। প্ৰথমটো হ'ল নৃতত্ত্বৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা কৰা ভাষাবিজ্ঞানৰ অধ্যয়ন আৰু আনটো হ'ল মনস্তত্ত্বৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা কৰা ভাষাৰ বিজ্ঞান সম্বন্ধত বিশ্লেষণ। অৱশ্যে প্ৰথমটোত দুয়োটা বিষয় পৰস্পৰে নিৰ্ভৰশীল, অৰ্থাৎ নৃতত্ত্বৰ অধ্যয়নৰ কাৰণে ভাষাবিজ্ঞানৰ আদৰ্শৰ প্ৰয়োজন। কিন্তু দ্বিতীয়টোত ভাষাবিজ্ঞানৰ প্ৰাথমিকতা দেখা যায়; ইয়াত ভাষাবিজ্ঞানৰ অধ্যয়নত মনস্তত্ত্বৰ সহায় লোৱা হয় কিন্তু মনস্তত্ত্বৰ

অধ্যয়নত ভাষাৰ অধ্যয়নৰ সহায় তেনেকৈ লোৱা নহয়। অসমীয়াত দুয়োটা বিষয়ৰ কোনোটোৰে পৰ্যাপ্ত অধ্যয়ন হোৱা নাই।

৩.২ উদ্দেশ্য (Objectives)

এই বিভাগৰ পাঠ অধ্যয়ন কৰাৰ পাছত আপোনালোকে—

- ভাষাবিজ্ঞানৰ ক্ষেত্ৰখন কিমান বিশাল তাৰক অনুধাবন কৰিব পাৰিব;
- নৃতত্ত্বৰ লগত ভাষাবিজ্ঞানৰ সম্বন্ধ সম্পৰ্কে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব;
- নৃতাত্ত্বিক ভাষাবিজ্ঞানে কৰা দিশবোৰ ফঁহিয়াই চাব পাৰিব;
- মনস্তত্ত্বৰ লগত ভাষাবিজ্ঞানৰ সম্পৰ্ক বিচাৰ কৰিব পাৰিব;
- মনস্তত্ত্ব-ভাষাবিজ্ঞানে কোনবোৰ বিষয়ৰ ওপৰত বিশেষ গুৰুত্ব আৰোপ কৰে, সেইবোৰ পৰ্যালোচনা কৰিব পাৰিব; আৰু
- মনস্তত্ত্ব-ভাষাবিজ্ঞানৰ চৰ্চাৰ ফলত ভাষা সম্পৰ্কে অহা তথ্যবোৰ বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিব।

৩.৩ নৃতাত্ত্বিক ভাষাবিজ্ঞানৰ স্বৰূপ

‘নৃতাত্ত্বিক ভাষাবিজ্ঞান’ পাৰিভাষিকটোৰ মাজত দুটা কথা সোমাই আছে; এটা হ’ল ‘নৃতত্ত্ব’ আৰু আনটো ‘ভাষাবিজ্ঞান।’ ভাষাবিজ্ঞান বুলিলে কি বুজায় এই বিষয়ে আগতে বিস্তৃতভাৱে আলোচনা কৰা হৈছে। এতিয়া ‘নৃতত্ত্ব’ বুলিলে কি বুজা যায় সেই সম্পৰ্কে সম্যক আলোচনা কৰা প্ৰয়োজন। তেতিয়াহে ‘নৃতাত্ত্বিক ভাষাবিজ্ঞান’ কথাষাৰৰ তাৎপৰ্য ভালদৰে বুজা যাব।

নৃতত্ত্ব হ’ল ‘মানৱ’ সম্পৰ্কে কৰা সৰ্বাত্মক আৰু তত্ত্বপূৰ্ণ অধ্যয়ন। ই প্ৰাণীতত্ত্ব, প্ৰাক-ইতিহাস, জাতিতত্ত্ব আৰু মানুহৰ ভাব বিনিময়ৰ প্ৰণালী হিচাপে ভাষাৰ আলোচনাক সামৰে। প্ৰাণী বা জীৱৰ ভিতৰত শ্ৰেষ্ঠ বুলি পৰিগণিত মানুহৰ শৰীৰ তথা মগজুৰ গঠন, ‘বান্দৰ’ প্ৰজাতিৰ পৰা ক্ৰমবৰ্তনৰ মাজেদি মানুহৰ উৎপত্তি, সমগ্ৰোদ্ৰীয় জীৱ ‘গৰিলা’ৰ আচৰণৰ লগত মানুহৰ আচৰণৰ প্ৰভেদ কি আৰু ক’ত ইত্যাদি কথা ইয়াত আলোচিত হয়। লগতে, প্ৰাণী জাতিৰ ভিতৰত মানৱ জাতিৰ বৈশিষ্ট্য, মানুহৰ সমাজ পাতি থকাৰ প্ৰবৃত্তি আৰু সমাজ জীৱনৰ অংশ স্বৰূপে মানুহে কৰা বিভিন্ন সাংস্কৃতিক আচৰণ ইত্যাদি কথাও ইয়াত বিস্তৃতভাৱে আলোচনা কৰা হয়। ভাষা মানুহৰ সাংস্কৃতিক আচৰণৰ অংশ। গতিকে, ভাষাৰ আলোচনাও নৃতত্ত্বৰ অধ্যয়নৰ ভিতৰত পৰে।

নৃতত্ত্বই জীৱ হিচাপে মানুহৰ ক্ৰম বিকাশৰ ধাৰা প্ৰাক-ঐতিহাসিক যুগৰ পৰা অধ্যয়ন কৰিব খোজে। আন জীৱ-জন্তুৰ আচৰণৰ পৰা আঁতৰি আহি মানুহে ৰাজহাঁড় থিয় কৰি বহিব

পৰা হোৱা আৰু তাৰ পাছত দুই ভবিৰ ওপৰত থিয় হ'ব পৰা হোৱাটো মানুহৰ ক্ৰম বিৱৰ্তনৰ ইতিহাসৰ এটা বিশিষ্ট কেঁকুৰি। ইয়াৰ ফলত মানুহে হাত দুখন আৰু সুখক স্বতন্ত্ৰভাৱে ব্যৱহাৰ কৰিব পৰা হ'ল। মুখক খোৱা কামৰ বাহিৰেও ধ্বনি উৎপাদনৰ কামত ব্যৱহাৰ কৰিব পৰা হ'ল।

নৃতত্ত্বই মানৱ মগজুৰ ক্ৰমবিকাশৰ ধাৰাও বিশ্লেষণ কৰে। নৃতাত্ত্বিক সকলে চিম্পাঞ্জীৰ পৰা আৰম্ভ কৰি বৰ্তমান সময়ৰ মানুহৰ মগজুৰ আকাৰ আৰু প্ৰকাৰ বিশ্লেষণ কৰি পাইছে যে মানুহৰ মগজুৰ ভিতৰখন যথেষ্ট প্ৰসস্তু আৰু সেইটোৱেই মানুহক ভাষা আহৰণত সহায়ক হৈছে। মিশ্ৰ (২০০০)-ইও তেওঁৰ পুথিৰ ৩২ পৃষ্ঠাত মগজুৰ নমুনা চিত্ৰ উপস্থাপন কৰিছে। এই মগজুৱেই ভাষা উৎপাদনৰ মূল কেন্দ্ৰ। অৱশ্যে সমস্ত মগজুটোৱেই ভাষা উৎপাদনত সহায়ক নহয়। মগজুৰ বাঁও পশ্চিমাংশইহে ভাষা উৎপাদন কৰে যাক, উদ্ভাৱক Broca-ৰ নামেৰে, Bractoisures বুলি কোৱা হয়। এনেদৰে নৃতত্ত্বই ভাষাক ইয়াৰ অন্বেষণৰ কেন্দ্ৰ বিন্দু কৰি তুলিছে। নৃতত্ত্বই ভাষাক ইয়াৰ গৱেষণাৰ কেন্দ্ৰ বিন্দু কৰি তুলিছে।

নৃতাত্ত্বিক ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ শুভ আৰম্ভণি :

নৃতাত্ত্বিক ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ শুভ আৰম্ভণি হয় এডৱাৰ্ড চাপিৰৰ হাতত। ১৮৮৪ চনত জাৰ্মানীত জন্ম গ্ৰহণ কৰা চাপিৰে পাঁচ বছৰ বয়সত পৰিয়ালৰ লগতে আমেৰিকালৈ স্থানান্তৰ হয়। তেওঁ জাৰ্মান ভাষাত স্নাতকোত্তৰ উপাধি লাভ কৰাৰ পাছত ফ্ৰেঞ্চ বোৱাচৰ তত্ত্বাবোধনত নৃতত্ত্ব বিজ্ঞানত Ph. D. উপাধি লাভ কৰে। বোৱাচৰ অনুপ্ৰেৰণাতে তেওঁ প্ৰথম ভাষিক নৃতত্ত্বৰ (Linguistic Anthropology) (ইয়ে পিছলৈ নৃতাত্ত্বিক ভাষাবিজ্ঞান বুলি পৰিচিত হয়।) ওপৰত চৰ্চা আৰম্ভ কৰি এক নতুন অধ্যায়ৰ সূচনা কৰে। নৃতত্ত্বত সিদ্ধহস্ত চাপিৰে নৃতাত্ত্বিকৰ দৃষ্টিভঙ্গীৰে ভাষাৰ তত্ত্ব বা ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চা কৰিবলৈ গৈ দুয়োটা বিষয়ৰ সু-সমন্বয়ত নৃতাত্ত্বিক ভাষাবিজ্ঞানৰ অধ্যয়ন ক্ষেত্ৰখন মুকলি কৰে। নৃতত্ত্ব আৰু ভাষা সম্বন্ধে তেওঁৰ জ্ঞান-গম্ভীৰ ধ্যান ধাৰণা *Language* নামৰ পুথিখনত সন্নিৱিষ্ট হৈছে। তেওঁৰ *Cultur, Language and Personality* নামৰ গ্ৰন্থত নৃতত্ত্ব আৰু ভাষা সম্পৰ্কে বহুতো তত্ত্বপূৰ্ণ আলোচনা ডাঙি ধৰা হৈছে।

চাপিৰে জাতি, সংস্কৃতি আৰু ভাষাৰ পাৰস্পৰিক ওতপ্ৰোত সম্পৰ্কৰ বিষয়ে কিছু মূল্যবান কথা কৈ গৈছে। তেওঁৰ মতে, এটা নিৰ্দিষ্ট ভাষাৰ মাজত এটা জাতিৰ আত্মা নিহিত হৈ থকা বুলি ভবাটো ভুল। ভাষা কোনো জাতীয় (Racial) ভাব অনুভূতিৰ প্ৰকাশ নহয়। তেওঁৰ মতে কোনো এটা ভাষা কোনো এক বিশেষ মানৱ-গোষ্ঠী বা ভৌগলিক পৰিসীমাৰ মাজত আৱদ্ধ থাকে বুলি ভবাটো ভুল। ইয়াৰ প্ৰতিসিদ্ধান্ত হিচাপে ক'ব পাৰি যে কোনো এটা ভাষাৰ কোনো নৃগোষ্ঠীৰ লগত অবিচ্ছেদ্য সম্পৰ্ক নাই। যদিও কোনো এটা বিশেষ ভাষা এটা বিশেষ নৃগোষ্ঠীৰ মাজত ভাব বিনিময়ৰ মাধ্যম হিচাপে চলে। সেই ভাষাক অন্য নৃগোষ্ঠীৰ লোকেও আয়ত্ত কৰিব পাৰে। চাপিৰে আৰু কয় যে জাতি, সংস্কৃতি আৰু ভাষা সমান্তৰালভাৱে স্বতঃ সম্পূৰ্ণ বস্তু হিচাপে বৰ্তি নাথাকে; ইটো সিটোৰ লগত সানমিহলি হৈ থাকে। কোনো এটা ভাষা নিজৰ উৎপত্তি স্থলৰ পৰা আঁতৰি গৈ অন্য ঠাইৰ বিৰোধী জনগোষ্ঠীৰ মাজতো বৰ্তি থাকিব

পাৰে। চাপিৰে আৰু কৈছে যে সংস্কৃতি আৰু ভাষা কোনো কাৰো তলতীয়া নহয়। দুয়ো নিজে নিজে স্বয়ং সম্পূৰ্ণ। অৱশ্যে সংস্কৃতিৰ কিছু অংশ ভাষাৰ মাজেদি পৰিস্ফুট হয়। উদাহৰণস্বৰূপে যৌৱনৰ উদ্দাম বাসনাৰ পৰিশীলিত পৰিপ্রকাশ 'বিহু নৃত্য'ই পৰিপূৰ্ণতা লাভ কৰে বাচিক 'বিহু গীত'ৰ সংযোগত। গীতৰ অবিহনে বিহু নাচ তেনেই অসম্পূৰ্ণ। আনফালে, ভাষাও সংস্কৃতিৰ বুকুতে ওপজে আৰু সংস্কৃতিৰ জীপ লৈ লালিত পালিত হয়।

আত্মমূল্যায়ন প্ৰশ্ন

১) নৃত্যৰ অধ্যয়নে কোনবোৰ কথা সামৰে?

.....

.....

.....

২) কেৱল মগজুৰ ক্ৰমবিকাশৰ ফলতেই মানুহে ভাষা প্ৰণালী উদ্ভাৱন কৰিলে নে তাৰ লগত আন কথাও জড়িত হৈ আছে?

.....

.....

.....

৩) নৃতাত্ত্বিক ভাষাবিজ্ঞানৰ জনক বুলি কাক ক'ব পাৰি?

.....

.....

.....

৪) চাপিৰে ভাষা আৰু সংস্কৃতি সম্পৰ্কে কৰা তিনিটা মন্তব্যৰ বিষয়ে লিখক।

.....

.....

.....

৩.৪ নৃতাত্ত্বিক ভাষাবিজ্ঞানৰ প্ৰাতিপাদ্য বিষয়

কোনো এখন সমাজৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰিবলৈ হ'লে সেই সমাজৰ সংস্কৃতিৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰাটো অপৰিহাৰ্য। সংস্কৃতিৰ অধ্যয়নে আকৌ সংশ্লিষ্ট ভাষাৰ অধ্যয়ন কৰিবলৈ বাধ্য কৰে। কিন্তু ভাষাৰ অধ্যয়ন আৰু সংস্কৃতিৰ অধ্যয়নৰ মাজত পানী নসৰকা সীমাৰেখা টানিব নোৱাৰি; বহুত সময়ত ইটোৰ সীমাৰেখা আনটোৰ ওপৰত পৰে। ভাষা আৰু সংস্কৃতিৰ অধ্যয়ন পৰস্পৰে পৰস্পৰৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। ভাষা আৰু সংস্কৃতিৰ পাৰস্পৰিক সম্পৰ্ক নৃতাত্ত্বিক

ভাষাবিজ্ঞানৰ অধ্যয়নৰ বিষয়। Hymes (1964)-এ ক'বৰ দৰে ভাষা মুখ্যত মানুহৰ পাৰস্পৰিক সহযোগৰ ফলত প্ৰতিপালিত আৰু সমাজৰ পৰা উত্তৰাধিকাৰী সূত্ৰে পোৱা বস্তু। সেয়ে সমাজৰ অধ্যয়ন ভাষা-চৰ্চাৰ লগত অঙ্গঙ্গী ভাৱে সাঙোৰ খোৱা। বোৱাচ, চাপিৰ, পাইক, ব্লুমফিল্ড আদি পণ্ডিতসকলে নৃতাত্ত্বিক অনুশীলনৰ অঙ্গ হিচাপেহে ভাষা চৰ্চা কৰিছিল।

কোনো এক জন সমষ্টিৰ তথা এখন সমাজৰ ৰং, বেমাৰ, বংশগত সম্পৰ্ক অথবা অন্যান্য কিছুমান পাৰ্থিব বস্তুৰ ধাৰণা সেই সমাজৰ নিজস্ব। সেইবোৰ আন সমাজৰ পৰা ভিন্ন হ'ব পাৰে। উদাহৰণস্বৰূপে অসমীয়া সমাজত মাক-বাপেক, পুত্ৰ-কন্যা, ভাই-ভনীৰ বাহিৰে আন বহুতো সম্পৰ্ক আছে; যেনে— খুৰা, খুৰী, জেঠাই, জেঠী, পেহা, পেহী, বৰজনা, জা, দেওৰ, সৰু জা, শহুৰ, শাহু, দাদা, বাইদেউ, ভাই, ভনী, ভিনদেউ, ভনী জোঁৱাই ইত্যাদি। এইবোৰৰ অস্তিত্বই সূচনা কৰে যে আমাৰ সামাজিক গাঁথনি (Social Network) অতি প্ৰশস্ত আৰু নিবিড়। এনেবোৰ সম্পৰ্কৰ ভিতৰত বৈবাহিক সম্বন্ধ হ'ব নোৱাৰে। এইবোৰ সম্পৰ্কৰ মৰ্যাদা ৰক্ষা অবিহনে আমাৰ সামাজিক জীৱনযাত্ৰা অসম্পূৰ্ণ। কাজেই আমাৰ সমাজত এই প্ৰতিটো সম্পৰ্ক বুজাবলৈ একো একোটা স্বতন্ত্ৰ শব্দ আছে। এইবোৰৰ উপৰিও আমাৰ সমাজত সখীপতা প্ৰথা আছে; সখীৰ মাক-বাপেকৰ লগত পিতৃ-মাতৃ সদৃশ সম্পৰ্ক হয়। তাৰ কাৰণেও আমাৰ সমাজত 'তাঁৰে' আৰু 'আমৈ' নামৰ দুটা সম্বন্ধ আছে। তাক সেই শব্দবোৰে বুজোৱা হয়। ইয়াৰ বিপৰীতে পশ্চিমীয়া সমাজত ইমানবোৰ বংশগত বা সামাজিক সম্পৰ্কৰ অস্তিত্ব নাই; কাজেই তেওঁলোকৰ ভাষাত বংশগত সম্পৰ্ক বুজোৱা শব্দও নাই; মাক-বাপেক, ভাই-ভনীৰ বাহিৰে সকলো Uncle আৰু Aunty। এফিমোসকল বৰফৰ মাজতে বসবাস কৰে; তেওঁলোকে বৰফৰ নানা আকাৰ আৰু প্ৰকাৰ চিনি পায়; সেই অনুযায়ী তেওঁলোকৰ মাজত বৰফৰ বিশাল খণ্ড, সৰু খণ্ড, টুকুৰা, গুড়ি, গলিব ধৰা বৰফ আদি বুজাবলৈ নানা শব্দ আছে। ইয়াৰ বিপৰীতে ইংৰাজীত কেৱল দুটা শব্দ Snow আৰু Ice। আমাৰ ভাষাত মাত্ৰ এটাই শব্দ : বৰফ; তুয়াৰ ইয়াৰ প্ৰতিশব্দ মাত্ৰ। তেনেদৰে আৰবীয় দেশসমূহৰ লোকে বালিৰ নানা আকৃতি আৰু প্ৰকৃতি হৃদয়ংগম কৰে; তেনে ধাৰণাসমূহ হ'ল ডাঙৰ বালি, সৰু বালি, মিহি বালি, ধাৰ থকা বালি, বালিৰ দম। তেওঁলোকৰ ভাষাত এনে ভিন্ন ধাৰণা বুজাবলৈ ভিন্ন শব্দ আছে। নৃতাত্ত্বিকে এনে সামাজিক ধাৰণাৰ কথা অধ্যয়ন কৰোঁতে সেই ধাৰণা প্ৰকাশ কৰা শব্দভাণ্ডাৰ আৰু সিহঁতৰ গাঁথনিৰ কথা আলোচনা কৰে। ভাষাবিজ্ঞানিকে এনে শব্দ বৈচিত্ৰ্য তথা ভাষাৰ আলোচনা কৰিবলৈ গৈ এই শব্দবোৰে বুজোৱা সামাজিক গঠনৰ কথা আলোচনা কৰে। নৃতাত্ত্বিক আৰু ভাষাবিজ্ঞানিকৰ অনুসন্ধানৰ বিষয় একেটাই, কেৱল মাত্ৰ অনুসন্ধানৰ গতিপথ পৰস্পৰ বিপৰীত মুখী।

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা বুজা যায় যে, ভাষাৰ অধ্যয়ন জৈৱিক নৃতত্ত্ব আৰু সামাজিক নৃতত্ত্ব দুয়োটাৰে লগত সম্পৃক্ত। Leve-Strauss-ৰ মতে ভাষাবিজ্ঞানে নৃতাত্ত্বিক ব্যুৎপত্তিৰ যোগান ধৰি বংশগত সম্পৰ্কজনিত শব্দাৱলীৰ অধ্যয়নত সহায় কৰে। নৃতাত্ত্বিকে ভাষাবিজ্ঞানিকক কোনো সমাজত চলা নীতি-নিয়ম, বাধা নিষেধ, সামাজিক গাঁথনি সম্পৰ্কে অৱগত কৰাই এনে শব্দসমূহ অধ্যয়ন কৰাত সহায় কৰে। চাপিৰে একে কথাকে আন ধৰণে কৈছে— নৃতাত্ত্বিকক গৱেষণাৰ কাৰণে ভাষাবিজ্ঞানৰ আৰ্হি (Model) প্ৰয়োজন, ভাষা

বৈজ্ঞানিকক নৃতত্ত্বৰ সমল লাগে। অর্থাৎ নৃতত্ত্ব আৰু ভাষাবিজ্ঞান পৰস্পৰৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। দুয়োৰে সু-সমন্বয়ত যৌথ ক্ষেত্ৰ হিচাপে নৃতাত্ত্বিক ভাষাবিজ্ঞান গঢ় লৈ উঠিছে। গতিকে নৃতাত্ত্বিক ভাষাবিজ্ঞান নৃতাত্ত্বিক আৰু ভাষাবৈজ্ঞানিক উভয়ৰে অধ্যয়নৰ ক্ষেত্ৰ।

৩.৫ নৃতাত্ত্বিক ভাষাবিজ্ঞানৰ অধ্যয়নে কি সামৰে?

এই অধ্যয়নে কেইবাটাও গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয় সামৰে। সেইবোৰ একাদিক্ৰমে তলত আলোচনা কৰা হ'ল।

মানুহৰ শাৰীৰিক বিকাশ আৰু ভাষা :

মানুহৰ শাৰীৰিক বিকাশ আৰু মানুহৰ সাংস্কৃতিক আচৰণৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ আহিলা হৈছে ভাষা। সেয়ে নৃতাত্ত্বিক ভাষাবিজ্ঞানে ভাষাৰ উৎপত্তিৰ কথা আলোচনা কৰে। ভাষাৰ উৎপত্তিৰ কাৰক হিচাপে মানুহৰ শাৰীৰিক ক্ৰম বিৱৰ্তনৰ ধাৰাটোও ই বিশ্লেষণ কৰে। ডাৰউইনে ক'বৰ দৰে বান্দৰৰ এক উন্নত প্ৰজাতিৰ পৰা জীৱতাত্ত্বিক ক্ৰমবিৱৰ্তনৰ মাজেৰে মানুহৰ সৃষ্টি হৈছে। বিশিষ্ট সামাজিক আচাৰ-ব্যৱহাৰ প্ৰদৰ্শন কৰা এক সংস্কৃতি আৰু কোনো প্ৰকাৰৰ মৌখিক ভাষাৰ গৰাকী হিচাপে দক্ষিণ আৰু পূব আফ্ৰিকাত বসবাস কৰা 'Australopithecine'-গোষ্ঠীকে গ্ৰাহ্য কৰা হয়। এয়া প্ৰায় ২ সহস্ৰ বছৰ আগৰ কথা। তেতিয়া এওঁলোকে ৰাজহাড় পোন কৰি বহিবলৈ আৰু দুই ভৰিত ভৰ দি থিয় হ'বলৈ শিকে। তেতিয়া মানুহৰ হাত দুখন অন্য কাম কৰাত, বিশেষকৈ অস্ত্ৰ প্ৰস্তুত কৰা আৰু ব্যৱহাৰ কৰাত নিয়োজিত হয়। হাতত অস্ত্ৰলৈ চিকাৰ কৰিবলৈ ওলোৱা প্ৰয়াসতে মানুহে দুই ভৰিত ভৰ দি খোজ কঢ়িবলৈ সক্ষম হয়। তেওঁ থিয় হোৱাৰ ফলত শাৰীৰিক গঠনতো কিছু পৰিৱৰ্তন হয়। গলকোষিকা (Pharynx) বিস্তৃত হয় আৰু লগতে দীঘল আৰু বেকা হয়। এই বিস্তৃত গলকোষে মানুহক ধ্বনি উচ্চাৰণত সহায় কৰিবলৈ ধৰে। তেওঁলোকৰ প্ৰকৃতি সলনি হোৱাত দীঘল কুকুৰ দাঁত অনাবশ্যক হৈ পৰে আৰু এইবোৰ ছুটি হ'বলৈ ধৰে আৰু জামি দাঁতো সৰু হৈ আহে। এই প্ৰসঙ্গত, ডাৰউইনে কৈছে যে, দাঁত সৰু হোৱাৰ লগে লগে মুখ মণ্ডলৰ গঠনো পৰিৱৰ্তিত হ'বলৈ ধৰে। তাৰ ফলত মুখ বিৱৰ বিস্তৃত হয় আৰু নাসিকা বিৱৰো খোল খায়। ফলত ইহঁত ধ্বনি উৎপাদনত দ্বিতীয় দ্যোতক হিচাপে পৰিগণিত হয়। ইয়াৰ লগতে জিভাৰ সঞ্চৰণেও ধ্বনি উৎপাদনত বিশেষ বৰঙনি যোগালে।

মুখ বিৱৰ, নাসিকা বিৱৰ আৰু জিভাৰ ব্যৱহাৰে আদিম মানৱক ধ্বনি উৎপাদন কৰিবলৈ সক্ষম কৰিলে সাঁচা; কিন্তু ধ্বনিৰ উৎপাদনেই ভাষা সৃষ্টি কৰিব নোৱাৰে। সেই ধ্বনিক প্ৰণালীবদ্ধভাৱে লগ লগাই শব্দ, শব্দক লগ লগাই বাক্য আৰু বাক্যক লগ লগাই অৰ্থপূৰ্ণ 'কথা' প্ৰস্তুত কৰিবলৈ আদিম মানৱৰ প্ৰয়োজন হ'ল মগজুৰ। শৰীৰ আৰু মুখ মণ্ডলৰ দৰে মানৱ মগজুৰো ক্ৰম বৰ্দ্ধমান বিৱৰ্তন ঘটিল। আদিম মানৱৰ মগজুৰে ধ্বনি, শব্দ, বাক্যক প্ৰণালীবদ্ধভাৱে ব্যৱহাৰ কৰি তাত অৰ্থৰ আৰোপ কৰাৰ মানসিক ক্ষমতা লাভ কৰিলে। ভাষা প্ৰয়োগৰ এই বিশেষ ক্ষমতা সকলো জীৱৰ ভিতৰত কেৱল মানুহেই লাভ কৰিলে।

নৃতাত্ত্বিকসকলে মানুহৰ এই ভাষা আহৰণ ক্ষমতা অন্য প্ৰাণীৰ, বিশেষকৈ গৰিলা আৰু চিম্পাঞ্জীৰ লগত ৰিজাই চাইছে। তাৰ কাৰণে নানা পৰীক্ষাও কৰি চাইছে। ১৯৩০ চনত দুজন মনোবিজ্ঞানীয়ে নিজৰ ল'ৰাৰ লগত এটা চিম্পাঞ্জী পোৱালী প্ৰতিপাল কৰিছিল। যোল মাহৰ মূৰত তেওঁলোকে দেখিলে যে চিম্পাঞ্জীটোয়ে ১০০ টা শব্দ বুজি পায়, কিন্তু তেওঁলোকৰ ল'ৰাই তাতকৈ বহুতো শব্দ বুজে। পিছলৈ চিম্পাঞ্জীৰ শব্দার্থবোধ তাতে সীমিত থাকিল। একেদৰে Keith Hayes দম্পত্তিয়ে ঘৰতে এটা চিম্পাঞ্জী প্ৰতিপালন কৰিছিল। তাই কিছুমান শব্দ উচ্চাৰণ কৰিব পৰা হৈছিল, বিশেষকৈ তিনিটা শব্দ 'Mama', 'Papa' আৰু 'Cup' শুদ্ধকৈ উচ্চাৰণ কৰিব পাৰিছিল। তাৰ ভাষা ক্ষমতা তাতেই শেষ। তেনেকৈ মনোবৈজ্ঞানিক David Premack-এ এটা পোৱালি চিম্পাঞ্জীক ভাষা শিকাবলৈ যত্ন কৰিছিল। ই বহুতো প্ৰশ্নৰ উত্তৰত সাঁহাৰি জনাব পাৰিছিল। কিন্তু নিজৰ পিনৰ পৰা একো শব্দ বা বাক্য উৎপাদন কৰিব নোৱাৰিছিল। এইবোৰৰ দ্বাৰাই এটা কথাই প্ৰমাণ কৰে যে মানৱ মগজুৰ ভাষা আহৰণৰ এক বিশেষ ক্ষমতা আছে। ভাষা যিহেতু কেৱল মানৱ আচৰণৰহে অংগ সেয়ে নৃতাত্ত্বিক ভাষাবিজ্ঞানীসকলে ভাষাৰ আলোচনাক নিজৰ অধ্যয়নৰ ক্ষেত্ৰ কৰি লৈছে।

মানুহৰ ভাষা আহৰণ :

মানৱ শিশুৱে দুই বছৰমান বয়সত যেতিয়া সংখ্যাৰ যোগ, বিয়োগ, ৰঙৰ ভিন্নতা বা আকাৰৰ ভিন্নতা নিৰ্ণয় আদি কৰিব নোৱাৰে সেই কুমলীয়া বয়সতে ভাষাৰ নিচিনা এটা জটিল প্ৰণালী আয়ত্ব কৰিব পাৰে। সেয়া এক আশ্চৰ্য বিষয়। এই বিষয়ে মুখ্যতঃ মনোবিজ্ঞানীসকলে নানা ধৰণৰ চিন্তা-চৰ্চা, পৰীক্ষা-নিৰীক্ষা কৰি আহিছে যদিও নৃতাত্ত্বিক ভাষাবিজ্ঞানীসকলে এই বিষয়ক নিজৰ অধ্যয়নৰ আওতালৈ আনিবলৈ প্ৰয়াস কৰিছে।

ভাষা আহৰণ বুলিলে দুটা কথা সূচায় — এটা হ'ল শিশুৰ কোনো প্ৰশিক্ষণ অবিহনে স্বতঃস্ফূৰ্তভাৱে মাতৃভাষা আহৰণ, আনটো হ'ল বয়স্কলোকে কোনো বৈষয়িক প্ৰয়োজনৰ তাগিদাত প্ৰশিক্ষণৰ জৰিয়তে দ্বিতীয় ভাষা হিচাপে কোনো এটা ভাষা শিকা। দুয়ো প্ৰকাৰৰ ভাষা আহৰণত প্ৰণালী আৰু শিক্ষণীয় বিষয়বস্তুৰ প্ৰকৃতি বেলেগ হোৱা প্ৰয়োজন।

ভাষা আহৰণত অসম্পূৰ্ণতা :

কিছুমান শিশুৱে আন শিশুৰ দৰে নিজৰ ভাতৃভাষা সময়মতে আৰু ভালদৰে আহৰণ কৰিব নোৱাৰে। তাৰে এটা কাৰণ হ'ব পাৰে কাণেৰে নুশুনা বা কমকৈ শুনা। আনটো কাৰণ হ'ব পাৰে তাৰ মগজুৰ ভাষা আহৰণ ক্ষমতাত থকা কিবা ত্ৰুটি। তাৰ মগজুৰ ভাষা আহৰণকাৰী কোষ কিছুমান নিষ্ক্ৰিয় হ'ব পাৰে বা সেইবিলাক কেনেকৈ ভালদৰে ভাষা ক'বলৈ আৰু ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ শিকাব পাৰি এই বিষয়ে মুখ্যতঃ মনোবিজ্ঞানীসকলে চিন্তা-চৰ্চা, পৰীক্ষা-নিৰীক্ষা কৰি আহিছে। এই বিষয়ত নৃতাত্ত্বিক ভাষাবিজ্ঞানীসকলেও হাত উজান দিবলৈ ধৰিছে। ফলত এই বিষয়টোও নৃতাত্ত্বিক ভাষাবিজ্ঞানৰ আওতাৰ ভিতৰলৈ আহি পৰিছে।

কলা-সংস্কৃতি আৰু ভাষাৰ অধ্যয়ন :

মানুহৰ কলা-কৃষ্টি, সামাজিক আচাৰ-ব্যৱহাৰ, বিশ্বাস-অন্ধবিশ্বাস, সাজ-পাৰ, খোৱা-লোৱা আদি বিভিন্ন মানৱীয় আচৰণ কেনেভাৱে ভাষাৰ মাজেদি প্ৰকাশিত হয় সেই সমস্ত কথাও নৃতাত্ত্বিক-ভাষাবিজ্ঞানৰ অধ্যয়নৰ আওতাৰ ভিতৰত পৰে।

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা বুজা যায় যে নৃতাত্ত্বিক ভাষাবিজ্ঞান এটা সাৰুৱা অধ্যয়ন ক্ষেত্ৰ। নৃতাত্ত্বিক আৰু ভাষাবৈজ্ঞানিক উভয়ে এইক্ষেত্ৰত অধ্যয়ন কৰিব পাৰে। কিন্তু পৰিতাপৰ বিষয় এই বিষয়ত পৰ্যাপ্ত গৱেষণা হোৱা নাই। অসমৰ নিচিনা এখন বিভিন্ন জনগোষ্ঠীৰ বিচৰণ ভূমিত নৃতাত্ত্বিক ভাষাবৈজ্ঞানিক চৰ্চাৰ প্ৰচুৰ সম্ভাৱনা আছে। আশা কৰা যায় নতুন প্ৰজন্মই সেই দিশত মনোনিৱেশ কৰিব।

আত্মমূল্যায়ন প্ৰশ্ন

১) নৃতাত্ত্বিক ভাষাবিজ্ঞানৰ মূল আলোচ্য বিষয় কি?

.....
.....

২) অসমীয়া ভাষাত থকা 'ককাই, ভাই, 'পেহী', 'মাহী', 'মামী', 'আমৈ', 'তাই' আদি শব্দৰ কথাটোৱে কি সামাজিক গাঁথনিৰ সূচনা দিয়ে?

.....
.....

৩) মেৰুদেশৰ মানুহ আৰু মৰুভূমি অঞ্চলৰ মানুহে 'বৰফ' আৰু 'বালি'ৰ বিভিন্ন প্ৰকাৰ চিনিব পাৰে; সেয়া ভাষাৰ ক্ষেত্ৰত কেনেদৰে প্ৰতিফলিত হয়?

.....
.....

৪) মানুহৰ শাৰীৰিক গঠন আৰু বিকাশে ভাষাৰ উৎপাদনত কেনেকৈ সহায় কৰিছে?

.....
.....
.....

৫) মানুহৰ ভাষা আহৰণৰ প্ৰক্ৰিয়া সম্বন্ধে নৃতাত্ত্বিক ভাষাবিজ্ঞানে কি কয়?

.....
.....
.....

৩.৬ মনোভাষাবিজ্ঞান বা মনস্তত্ত্ব-ভাষাবিজ্ঞান (Psycholinguistics)

সৌ সিদিনালৈকে মনস্তত্ত্ব (Psychology) আৰু ভাষাবিজ্ঞান (Linguistics) দুটা স্বতন্ত্ৰ বিষয় আছিল। মনস্তত্ত্বত মানৱ মনৰ গতি প্ৰকৃতিৰ কথা সবিস্তাৰে আলোচনা কৰা হয়। মনৰ গতিয়ে কেনেকৈ অঙ্গ-প্ৰত্যঙ্গ সঞ্চালিত কৰিবলৈ মানুহক অনুপ্ৰাণিত কৰে সেই কথাও মনস্তত্ত্বই আলোচনা কৰে। ভাষাও মানুহৰ মনৰ নিৰ্দেশত মুখ অবয়ৱত থকা অংগ-প্ৰত্যংগৰ সঞ্চালনৰ সহায়ত সৃষ্ট এটা ভাব বিনিময়ৰ প্ৰণালী। ভাষা উৎপাদনত মনৰ কি ভূমিকা সেই কথাও মনস্তত্ত্ববিজ্ঞানে আলোচনা কৰে।

ভাষাবিজ্ঞানে গঠনবাদী দৃষ্টিভঙ্গীৰে ধ্বনিয়ে ধ্বনিয়ে মিলি কেনেকৈ ‘অক্ষৰ’ হয়, অক্ষৰে অক্ষৰে মিলি ‘শব্দ’ হয়, শব্দই শব্দই মিলি ‘বাক্য’ হয় সেই কথা সবিস্তাৰে বৰ্ণনা কৰে। ভাষা সমাজৰ বস্তু। মানুহে সমাজ পাতি বসবাস কৰে বাবে সমাজৰ পৰাই ভাষা শিকে। সৰুৱে ডাঙৰৰ মুখৰ ভাষা বাৰম্বাৰ শুনি শুনি, তাকে মনত ৰাখি, ভাষা শিকে। ভাষাবিজ্ঞানীৰ মতে মানুহে মুখস্থ বিদ্যা (Rote Learning)ৰ সহায়ত ভাষা শিকে; প্ৰথম স্তৰত ভাষাবিজ্ঞানীয়ে মানুহৰ ভাষা আহৰণত মনৰ ভূমিকা তিমান লক্ষ্য কৰা নাছিল।

বিংশ শতিকাৰ মাজভাগত নোম চমস্কি নামৰ এজন মনস্তত্ত্ববিদে B. F. Skinner¹-ৰ Verbal Behaviour পুথিৰ সমালোচনা কৰিবলৈ গৈ এটা নতুন সত্যৰ মুখামুখি হ’ল। ভাষা, প্ৰাণীৰ অন্য আচৰণৰ দৰে, কেৱল উদ্দীপক (Stimulus) আৰু সঁহাৰি (Response)-ৰ সুসম্বন্ধেতে গঢ় লৈ উঠা ভাৱ-বিনিময় প্ৰণালী নহয়। ইয়াত মানৱ মন তথা মগজুৱেহে মানুহক ভাষা আহৰণত সহায় কৰে। ভাষা আহৰণৰ ক্ষমতাটো মানৱ মগজুত লুকাই থকা এটা অতুলনীয় অদ্ভুত ক্ষমতা। এই তত্ত্বৰ অন্বেষণত ভাষাবিজ্ঞানী মনস্তত্ত্ববিজ্ঞানীৰ কাষ চাপিল আৰু মনস্তত্ত্ব বিজ্ঞানীয়ে মনৰ গতি-প্ৰকৃতিৰ পৰিপ্ৰকাশৰ মাধ্যম হিচাপে ভাষালৈ চকুদিবলৈ ধৰিলে। ফলত দুয়োৰে মসম্বন্ধত ‘মনোভাষাবিজ্ঞান’ অথবা মনস্তত্ত্ব-ভাষাবিজ্ঞান গঢ় লৈ উঠিল।

৩.৭ মনস্তত্ত্ব-ভাষাবিজ্ঞান অথবা মনোভাষাবিজ্ঞানৰ সংজ্ঞা

নামটোৰ পৰাই বুজা যায় যে ‘মনস্তত্ত্ব-ভাষাবিজ্ঞান’ বিষয়টো ‘মনস্তত্ত্ব’ আৰু ‘ভাষাবিজ্ঞান’ এই দুয়োটা বিষয়ৰ সমাহাৰ বা সমন্বয়। ই মনস্তত্ত্বৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা কৰা ভাষাৰ বিজ্ঞানসন্মত বিশ্লেষণকে বুজায়। ইয়াৰ বিশ্লেষণৰ কেন্দ্ৰ বিন্দু হ’ল ভাষা। ভাষাৰ জ্ঞান মানৱ মনে কেনেকৈ ধাৰণ কৰে, এই জ্ঞানৰ বলত মানুহে কেনেকৈ ভাষা বুজে আৰু কয়, আগেয়ে নুশুনা কথা প্ৰথমবাৰলৈ শুনি বুজি পায় আৰু নতুন পৰিস্থিতিত আগেয়ে নোকোৱা কথা সৃজন কৰি ক’ব পাৰে, সীমিত সংখ্যক নিয়ম প্ৰয়োগ কৰি অলেখ নতুন বাক্য সাজিব পাৰে ইত্যাদি কথা বিশদভাৱে আলোচনা কৰা হয়। আন কথাত ক’বলৈ হ’লে ভাষাৰ উৎপাদন তথা বোধত মানৱ মনে কেনে ধৰণৰ ভূমিকা পালন কৰে তাৰ তাত্ত্বিক বিশ্লেষণেই হৈছে মনোভাষাবিজ্ঞান বা মনস্তত্ত্ব-ভাষাবিজ্ঞান। প্ৰথম অৱস্থাত কোনো কোনোৱে এই বিষয়ক ভাষাবৈজ্ঞানিক মনস্তত্ত্ব (Linguistic Psychology) বুলিছিল।

৩.৮ মনো-ভাষাবিজ্ঞানৰ তত্ত্ব অন্বেষণৰ মৌলিক প্ৰশ্ন

মনোভাষাবিজ্ঞানৰ তত্ত্ব উদ্ভাৱন কৰিবলৈ গৈ বিজ্ঞানীসকলে ভাষা আৰু মনৰ স্থিতি আৰু পাৰস্পৰিক সম্পৰ্কৰ বিষয়ে কেইটামান মৌলিক প্ৰশ্নৰ অৱতাৰণা কৰিছে। এই প্ৰশ্নসমূহৰ উত্তৰৰ অন্বেষণ কৰিবলৈ গৈ মনস্তত্ত্ববিজ্ঞানীসকল ভাষাবিজ্ঞানৰ মাজত সোমাই পৰিছে আৰু তাৰ ফলতেই উদ্ভৱ হৈছে মনোভাষাবিজ্ঞানৰ। মনস্তত্ত্ববিজ্ঞানী আৰু ভাষাবিজ্ঞানী উভয়েৰে অনুৰাগ থকা সেই প্ৰশ্নকেইটা হ'ল—

- ১) ভাষা কেৱল মানুহ নামৰ প্ৰাণীটোৰ একক অথবা তুলনাবিহীন (Unique) আচৰণ নে অন্য প্ৰাণীৰো ভাষা আছে? যদি আছে, দুয়োৰে ভাষাৰ প্ৰকৃতি একে নে? কুলিয়ে 'কুউ' 'কুউ' কৰি, মৌ মাথিয়ে নাচি নাচি পৰস্পৰৰ মাজত ভাবৰ আদান-প্ৰদান কৰে। প্ৰাণীৰ এনে ভাব বিনিময় প্ৰণালীক মানৱ 'ভাষা'ৰ লগত তুলনা কৰিব পাৰি নেকি?
- ২) মনৰ ভাব আৰু ভাষাৰ মাজত সম্বন্ধ কি? ভাবে ভাষাক নে ভাষাই ভাবক প্ৰভাৱিত কৰে? কোনো এটা ভাষাত থকা বিশিষ্ট উপাদান কিছুমানে সেই ভাষী লোকৰ চিন্তাধাৰাৰ ওপৰত কিবা প্ৰভাৱ পেলাব পাৰে নেকি?
- ৩) শিশুৱে কেনেকৈ ভাষা আহৰণ কৰে? মানৱ শিশুৰ ভাষা আহৰণৰ স্বাভাৱিক আৰু অন্তৰ্নিহিত ক্ষমতা আছে নেকি? ভাষা আহৰণৰ লগত কি মানসিক প্ৰক্ৰিয়া জড়িত? মাতৃভাষা আহৰণ আৰু আন ভাষা শিক্ষা একে নে বেলেগ?
- ৪) মানুহে কেনেকৈ বাক্যৰ অৰ্থ বুজি পায়? কি কি মানসিক প্ৰক্ৰিয়াৰ জৰিয়তে মানুহে বাক্যৰ অৰ্থ বুজি পায়?
- ৫) মানুহে কেনেকৈ কথা কয়? কথা কোৱাৰ অন্তৰালত কি মানসিক প্ৰক্ৰিয়া লুকাই থাকে?

৩.৯ প্ৰথম প্ৰশ্নৰ সমিধান

ওপৰৰ প্ৰথম প্ৰশ্নৰ উত্তৰ বিচাৰি মনোভাষাবিজ্ঞানীসকলে চিম্পাঞ্জী, ডলফিন (Dolphin), মৌ-মাথি আৰু প্ৰাণীৰ পাৰস্পৰিক যোগাযোগ বা ভাব বিনিময় প্ৰণালী (Communication System)-ৰ অধ্যয়ন কৰি তাক মানুহৰ ভাষাৰ লগত ৰিজাবৰ চেষ্টা কৰিছে। চিম্পাঞ্জী আৰু ডলফিনৰ যোগাযোগ ব্যৱস্থাতকৈ মৌমাথিৰ যোগাযোগ ব্যৱস্থা বেছি উন্নত আৰু প্ৰণালীবদ্ধ। মৌ-মাথিৰ যোগাযোগ প্ৰণালীতকৈ মানুহৰ যোগাযোগ বা ভাব বিনিময় প্ৰণালী যথেষ্ট পৃথক আৰু উন্নত। জন্তু আৰু চৰাই-চিৰিকতিৰ যোগাযোগ প্ৰণালীক 'ভাষা' বুলিব নোৱাৰি। মানৱ ভাষাৰ পিছফালে নিয়ন্ত্ৰণ থাকে। মুখ অবয়বৰ দ্বাৰা উচ্চাৰিত ধ্বনিক মনে প্ৰণালীবদ্ধভাৱে সজোৱাত সহায় কৰে; তাৰ ফলতে ধ্বনি সমষ্টি প্ৰণালীবদ্ধ ভাষা হিচাপে পৰিগণিত হয়।

৩.১০ দ্বিতীয় প্ৰশ্নৰ সমিধান

ওপৰৰ দ্বিতীয়টো প্ৰশ্নৰ সমিধান বিচাৰি অৰ্থাৎ ভাব আৰু ভাষাৰ সম্পৰ্ক অন্বেষণ কৰি বহুতো পৰীক্ষা-নিৰীক্ষা কৰা হৈছে। এই সম্পৰ্কে একাধিক তত্ত্ব আছে। তাৰে এটা তত্ত্ব অনুসৰি ভাষাই ভাবক নিয়ন্ত্ৰিত কৰে। নৃতাত্ত্বিক তথা ভাষাবিজ্ঞানী চাপিৰৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱান্বিত হৈ বেঞ্জামিন ওৰ্ফে এই তত্ত্ব আগবঢ়ায়। ইয়াক চাপিৰ ওৰ্ফ প্ৰাক-আনুমানিক বা কল্পিত সিদ্ধান্ত (Sapir-Whorf Hypothesis) নামে জনা যায়।

৩.১১ চাপিৰ-ওৰ্ফ প্ৰাক-আনুমানিক সিদ্ধান্ত বা কল্পিত সিদ্ধান্ত :

এই সিদ্ধান্তটো দুটা প্ৰধান যুক্তিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। সেই দুটা হ'ল—

(ক) মানুহৰ সকলো ধৰণৰ উচ্চ স্তৰৰ চিন্তা ভাষাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। অৰ্থাৎ ভাষা অবিহনে মানুহে কোনো ধৰণৰ জটিল চিন্তা কৰিব নোৱাৰে। আন কথাত ক'বলৈ হলে ভাষা হ'ল এক প্ৰকাৰ বৌদ্ধিক আহিলা, যাৰ সহায়ত মানুহে প্ৰণালীবদ্ধভাৱে কল্পনা, চিন্তা আৰু পৰিকল্পনা কৰিব পাৰে। ভাষাইহে মানুহৰ চিন্তাৰ গতি প্ৰকৃতি নিয়ন্ত্ৰণ কৰে। ভাষা আছে গুণেই বিজ্ঞানৰ জগতত নানা ধৰণৰ উদ্ভাৱনৰ বিষয়ে চিন্তা-চৰ্চা সম্ভৱ হৈছে। ইয়াক 'ভাষিক নিৰ্ণয়' (Linguistic Determination) বুলি জনা যায়।

(খ) পৃথিৱীত বহুতো ভাষা আছে আৰু সেই ভাষাবোৰৰ প্ৰত্যেকটোতে কিছুমান বিশিষ্ট উপাদান থাকে; তাৰ ফলতেই এটা ভাষা আনটোৰ পৰা পৃথক। চাপিৰ-ওৰ্ফ কল্পিত-সিদ্ধান্ত অনুসৰি ভাষাৰ ভিন্নতাই মানুহৰ চিন্তা প্ৰণালীত প্ৰভাৱ পেলায়। ভাষাৰ গঠনে সেই ভাষা-ভাষী লোকৰ মনৰ ভাবৰ ওপৰত প্ৰভাৱ পেলায়, তাৰ ফলত তেওঁলোকে পৃথিৱীখনক এক বিশেষ ধৰণে উপলব্ধি (Perceive) কৰে। সেই উপলব্ধি অন্য ভাষা-ভাষী লোকৰ উপলব্ধিতকৈ পৃথক। ইয়াকে কোৱা হয় ভাষিক আপেক্ষিকতা (Linguistic Relativity)। ইয়াৰ সপক্ষে যুক্তি প্ৰদৰ্শন কৰি ওৰ্ফে কৈছে— এক্সিমো ভাষাত সৰু, ডাঙৰ, খহতা, চোকা, ভোটা আদি বিভিন্ন আকৃতি আৰু প্ৰকৃতিৰ বৰফক বুজাবলৈ নানা শব্দ আছে। আমাৰ ভাষাত এটাই মাত্ৰ শব্দ 'বৰফ', বিকল্পে তুয়াৰ। আমি সকলো ধৰণৰ বৰফকে একেবিধ বৰফ বুলি উপলব্ধি কৰোঁ; কিন্তু এজন এক্সিমো লোকে বিভিন্ন আকৃতি প্ৰকৃতিৰ বৰফক বিভিন্ন ৰূপত উপলব্ধি কৰিব। একেদৰে ইংৰাজী ভাষাত থকা Purple, Blue, Green, Yellow, Orange আৰু Red শব্দই প্ৰকাশ কৰা ছয়টা ৰঙৰ ভিন্নতা Shone আৰু Bassa ভাষা-ভাষী লোকে ধৰিব নোৱাৰে; এই ছয়টা ৰঙক Shone ভাষাত চাৰিটা শব্দেৰে আৰু Bassa ভাষাত দুটা শব্দেৰে প্ৰকাশ কৰা হয়। হালধীয়া আৰু কমলা ৰং মিহলি কৰি লৈ সেইটো কি ৰং বুলি সুধিলে ইংৰাজী ভাষী শিশু এটা দোধোৰ মোধোৰত পৰিব; কিন্তু বাচ্চা ভাষা-ভাষী শিশু এটাই তাক তপৰাই 'Ziza' বুলি ক'ব, কিয়নো তাত Yellow, Orange, Red —তিনিওটাকে একে 'Ziza' শব্দই সামৰে। অসমীয়া সংস্কৃতিত তাঁতশাল গুৰুত্বপূৰ্ণ সম্পদ। তাঁতশালৰ বিবিধ সঁজুলি আছে। সেই অনুসৰি অসমীয়া ভাষাত বহুত শব্দ আছে; যেনে— চেৰি, ফুলিহা, তোলোঠা, ব, জাকি আদি। ইংৰাজী ভাষাত এনেবোৰ শব্দৰ প্ৰতিশব্দ বিচাৰি পোৱা টান।

‘ভাব’ আৰু ‘ভাষা’ৰ সম্বন্ধ সম্পৰ্কে ফৰাচী মনোবিজ্ঞানী Jean Piager-এ বহলাই আলোচনা কৰিছে। তেওঁ শিশুৰ মানসিক বিকাশৰ ওপৰত বেছি গুৰুত্ব দিয়ে; তেওঁৰ কাৰণে ভাষাৰ বিকাশৰ স্থান গৌণ। শিশুৰ মানসিক বিকাশৰ প্ৰাথমিক স্তৰত ভাষাৰ কোনো স্থান নাই। ভাষা নহ’লেও শিশুৰ মানসিক বিকাশ ঘটিব পাৰে। মানসিক বিকাশৰ দ্বিতীয় স্তৰতহে ভাষাৰ বিকাশ ঘটে। পৰৱৰ্তী পৰ্যায়ত শিশুৰ মানসিক বিকাশৰ ওপৰত ভাষাৰ প্ৰভাৱ যথেষ্ট পৰিলক্ষিত হয়। ভাষাৰ মাজেদি শিশুৱে বহিৰ্জগতখন চিনিবলৈ পায়, মানসিক দিগন্ত প্ৰসাৰিত হয়। পিছৰফালে শিশুৰ বৌদ্ধিক বিকাশত ভাষাই যথেষ্ট পৰিমাণে সহায় কৰে। আন এজন ৰুচ মনোবিজ্ঞানী ভাইগটস্কিৰ মতে শিশুৰ ভাষাৰ বিকাশ আৰু বৌদ্ধিক বিকাশ দুটা স্বতন্ত্ৰ বস্তু। ভাবৰ গঠন আৰু ভাষাৰ গঠন বেলেগ বেলেগ। দুয়োটা সমান্তৰালভাৱে গঢ়ি আৰু দুবছৰ মানলৈ এই দুয়োটা পদ্ধতি বেলেগ হৈ থাকে। পিছত দুয়োটা মিলি নতুন আচৰণৰ উদ্ভৱ হয়। তেওঁৰ মতে, ভাষা ভাবৰ বাহক; ভাষাৰ যোগেদি চৌপাশৰ বস্তু আৰু ব্যক্তিৰ বিষয়ে জানিবলৈ লয়। তেওঁৰ মতেও ভাষা বৌদ্ধিক বিকাশৰ আহিলা।

আত্মমূল্যায়ন প্ৰশ্ন

১) মনস্তত্ত্ব-ভাষাবিজ্ঞান বুলিলে কি বুজায় ?

.....

.....

.....

২) মনস্তত্ত্ব-ভাষাবিজ্ঞানী এই বিষয়ৰ তত্ত্ব অন্বেষণৰ কাৰণে যি চাৰিটা প্ৰশ্নৰ অৱতাৰণা কৰিছে তাৰে প্ৰথম দুটাৰ বিষয়ে লিখক।

.....

.....

.....

৩) চাপিৰ-ওৰ্ফ কল্পিত সিদ্ধান্তটো কি? ইয়াৰ সমৰ্থনত চাপিৰে আগবঢ়োৱা এটা যুক্তিৰ বিষয়ে লিখক।

.....

.....

.....

৪) ভাষা আৰু ভাবৰ সম্বন্ধ সম্পৰ্কে পিয়াজৰ অভিমত কি ?

.....

.....

.....

৩.১২ মনো-ভাষাবিজ্ঞানৰ তত্ত্ব অনুসন্ধানত তৃতীয় প্ৰশ্নৰ অনুধাবন

মনো-ভাষাবিজ্ঞানীসকলৰ অনুসন্ধিৎসাৰ তৃতীয়টো বিষয় হ'ল ভাষা আহৰণ। শিশুৱে কেনেকৈ মাতৃভাষা আহৰণ কৰে সেই প্ৰক্ৰিয়াৰ অন্বেষণ এওঁলোকৰ তৃতীয় উদ্দেশ্য। এই সম্পৰ্কে দুটা মত আছে। Bloom Field সমৰ্থিত (পূৰ্বতে এই বিষয়ে উল্লেখ কৰা হৈছে) মত অনুসৰি ভাষাৰ আচৰণ শিকি লোৱা আচৰণ। ই যোগ-বিয়োগ, চাইকেল চলোৱা, সাঁতোৰা আদি আচৰণৰ দৰে এটা শিকি লোৱা আচৰণ। সৰু ল'ৰা-ছোৱালীয়ে ডাঙৰৰ কথা বতৰা শুনি, তাকে অনুকৰণ কৰি ভাষা শিকি লয়। ভাষা এটা সুচাৰুৰূপে আয়ত্ব কৰিবলৈ হ'লে চাৰিটা কথাৰ প্ৰয়োজন হয়— অনুৰক্তি (Motivation), অনুকৰণ (Immitation), মৌখিক অভ্যাস (Drill) আৰু পুনৰুক্তি (Repetition)। এই মত অনুসৰি ভাষা আহৰণ মুখস্থ বিদ্যাৰ ওপৰত বহুতোখিনি নিৰ্ভৰশীল।

আনটো মত ইয়াৰ সম্পূৰ্ণ বিপৰীত। মনো-বিজ্ঞানীসকলৰ মতে শিশুৰ ভাষা আচৰণ আন আচৰণৰ লগত নিমিলে। শিশুৱে তাৰ অন্তৰ্নিহিত প্ৰবৃত্তিৰ হেতুকে অনায়াসে স্বতঃস্ফূৰ্ত ভাৱে ভাষা আহৰণ কৰে; ইয়াৰ কাৰণে তাক ডাঙৰৰ অনুপ্ৰেৰণা বা প্ৰশিক্ষণ অনাৱশ্যক। শিশুৰ ভাষা আহৰণ প্ৰক্ৰিয়াটো আঠুকঢ়া, খোজকঢ়াৰ নিচিনা এটা স্বাভাৱিক প্ৰক্ৰিয়া। এটা সাধাৰণ (Normal) শিশুক মাতৃভাষা আহৰণৰ পৰা বিৰত কৰাটো এক প্ৰকাৰ অসম্ভৱ। শিশুৱে ডাঙৰৰ মুখৰ ভাষা শুনি শুনি ভাষা গঠনৰ নিয়ম-প্ৰণালী শিকি লয় আৰু কিছু পৰিমাণে সাধাৰণীকৰণ (Generalization) কৰে; অৰ্থাৎ সংশ্লিষ্ট নিয়ম সকলোতে প্ৰয়োগ কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে অসমীয়া শিশুৱে ভাষা আহৰণৰ প্ৰথম স্তৰত 'কৰে— নকৰে', 'যায়-নায়', 'খেলে— নেখেলে' আদিত প্ৰয়োজ্য নেতিবাচক ক্ৰিয়া গঠনৰ নিয়ম আয়ত্ব কৰি ভৱিষ্যৎ কালৰ ক্ৰিয়াতো সেই নিয়ম প্ৰয়োগ কৰি ভুল শব্দ গঠন কৰে। যথা—

যাম ঃ * নাযাম

খাম ঃ * নাখাম

একেদৰে প্ৰথম অৱস্থাত শিশুৱে তৃতীয় পুৰুষক বুজোৱা 'সি' সৰ্বনামৰ প্ৰয়োগ শিকে আৰু সি সাধাৰণীকৰণ কৰে যে সকলো মানুহক বুজাবলৈ 'সি' ব্যৱহাৰ হয় বুলি ভাবে। ছোৱালীক বুজাবৰ কাৰণেও শিশুৱে 'সি' ব্যৱহাৰ কৰে। যেনে—

ভন্টি বদমাচ হৈছে। সি মোৰ বলটো পেলাই দিছে।

ভাষাৰ ব্যতিক্ৰমধৰ্মী কথাবোৰ শিশুৱে আয়ত্ব কৰাত পলম হয় আৰু সাধাৰণীকৰণ কৰি আন বহুতো ভুল শব্দ গঠন কৰে। যেনে—

পাৰে ঃ * নাপাৰে

যায় ঃ * যাইছিল

শিশুৰ এই প্ৰয়াস সৃজনশীলতাৰ নিদৰ্শন। শিশুৱে ভাষাবিজ্ঞানীৰ দৰে পাপ্য সমলৰ মাজৰ পৰা নিয়ম আবিষ্কাৰ কৰে আৰু তাকে প্ৰয়োগ কৰি, আগতে ডাঙৰৰ মুখত নুশুনা ৰূপ (* নাযাম, * নাখাম, * নাপাৰে, * যাইছিল) নিজা ববীয়াকৈ সৃষ্টি কৰে। সেয়ে শিশুক কোনো কোনো মনোবৈজ্ঞানীয়ে 'Linguist in the Cradle' বুলি অভিহিত কৰে।

নোৱম চমস্কিয়ে এই তত্ত্বক অধিক পৰিশীলিত কৰি কৈছে যে মানৱ শিশুৰ ভাষা আহৰণৰ এক জন্মগত, অন্তৰ্নিহিত ক্ষমতা (Innate Capacity) আছে। যি বয়সত শিশুৱে যোগ-বিয়োগ আদি গাণিতিক ক্ষমতা, ৰঙৰ পৃথকীকৰণ, অৰ্থাৎ ৰঙা আৰু কমলা, হালধীয়া আৰু গেৰুৱা ৰঙৰ ভেদ নিৰ্ণয়ৰ ক্ষমতা অথবা বৰ্গক্ষেত্ৰ, আয়তক্ষেত্ৰ আদি জ্যামিতিক ক্ষেত্ৰৰ প্ৰভেদ নিৰ্ণয়ৰ ক্ষমতা আয়ত্ব কৰিব নোৱাৰে, সেই বয়সতে শিশুৱে ভাষা আহৰণৰ নিচিনা জটিল প্ৰক্ৰিয়াটো অনায়াসে (Effortlessly and At Ease) আয়ত্ব কৰে। এই ক্ষমতাৰ বলতে শিশুৱে আগতে নুশুনা কথা শুনিলে বুজি পায় আৰু নিত্য নতুন বাক্য সাজিব পাৰে।

এৰিক লেনেবাৰ্গ নামৰ বৈজ্ঞানিকজনে কৈছে যে ভাষাৰ বিকাশ জৈৱিক বিকাশৰ লগত ওতপ্ৰোতভাৱে জড়িত। সাধাৰণ শিশুৱে ১৮ মাহৰ পৰা ২৮ মাহৰ ভিতৰত মাতৃ ভাষাত কথা ক'বলৈ শিকে। এই কথা সঁচা হয় যদিহে শিশু এক ভাষা ভাষিক (Monolingual) পৰিবেশত লালিত পালিত হয়। দ্বিভাষিক পৰিবেশত শিশুৰ ভাষা আহৰণত সামান্য বিলম্ব হয়। (লেনেবাৰ্গে এই বিষয়ে উল্লেখ কৰা নাছিল।) তেওঁৰ মতে পৃথিৱীৰ সকলো শিশুৱে একে সময়তে ভাষা ক'বলৈ আৰম্ভ কৰে। ই এক সাৰ্বজনীন প্ৰক্ৰিয়া। ভাষা আহৰণৰ বাবে শিশু জৈৱিকভাৱে পৰিপক্ব হ'ব লাগিব। জিন আইছিবনে শিশুৰ ভাষা আহৰণ এক জৈৱিক সময় ঘড়ী (Biological Time Clock)-ৰ দ্বাৰা নিয়মিত। মেকুৰী পোৱালিয়ে যেনেকৈ জন্মৰ নিৰ্দিষ্ট কেইদিনমানৰ পাছত চকু মেলে, পলু যেনেকৈ কেই সপ্তাহমানৰ পিছত পখিলা হৈ উঠি যায়, মানৱ শিশুৱেও তেনেকৈ এক নিৰ্দিষ্ট সময়ত ভাষা ক'বলৈ (১৮ মাহৰ পৰা ২৮ মাহৰ ভিতৰত) শিকে। ভাষা নিয়ন্ত্ৰণ কৰে মগজুৱে। শিশুৰ জন্মৰ সময়ত তাৰ মগজুত থকা হেজাৰ হেজাৰ কোষৰ মাজৰ কোনো সংযোগ নাথাকে। তেতিয়া মগজুৰ ওজনো কম থাকে। শিশুৰ জীৱনৰ প্ৰথম দুবছৰৰ ভিতৰত এই কোষবোৰৰ মাজত পাৰস্পৰিক সংযোগ ঘটে আৰু শিশুৰ মগজুৰ ওজনো বাঢ়ে। এই সময়তে শিশুৰ মগজু ভাষা আহৰণৰ কাৰণে উপযুক্ত হৈ উঠে। মগজুৰ বাঁও অংশটোহে ভাষাৰ নিয়ন্ত্ৰণ কক্ষ। এই কক্ষৰ সঞ্চালন কৰি শিশুৱে ভাষা আহৰণ কৰে। এই প্ৰক্ৰিয়া চৈধ্য বছৰ পৰ্যন্ত অব্যাহত থাকে। এই সময়চোৱাত শিশুৱে ভাষা আহৰণ অনায়াসে কৰিব পাৰে। এই বয়সত শিশু মাতৃভাষা ভিন্ন অন্য ভাষাৰ পৰিবেশত লালিত পালিত হ'লে সি মাতৃভাষা ভিন্ন অন্য ভাষাটো সলসলীয়াকৈ ক'ব পৰা হ'ব। এই সময় চোৱাক Aitchison-এ 'কেঁকুৰি কাল' (Critical Period) আখ্যা দিছে। এই সময়চোৱা অতিক্ৰম কৰাৰ পাছত মানুহৰ ভাষা শিকা ক্ষমতা দুৰ্বল হৈ পৰে; ভাষা শিকিবলৈ প্ৰশিক্ষণৰ আৱশ্যক হয়। দুৰ্ঘটনা বা আন কাৰণত যদি মানুহৰ বাঁও মগজু আঘাতপ্ৰাপ্ত হয়; তেতিয়া মানুহে ভাষাৰ ওপৰত নিয়ন্ত্ৰণ হেৰুৱায়। মনকৰিবলগীয়া যে শিশুয়ে চৈধ্য বছৰৰ ভিতৰত মগজুত আঘাত পালে ভাষা অস্থায়ীভাৱে হেৰুৱাব পাৰে; চৰ্চাৰ ফলত সি ভাষা ঘূৰাই পাব পাৰে। কিন্তু বয়স্ক লোকে বাঁও মগজুত আঘাত পালে ভাষা চিৰদিনলৈ হেৰুৱাব পাৰে। ইয়াৰ পৰাই প্ৰমাণিত হয় যে মগজুৰ বিকাশৰ লগত ভাষাৰ বিকাশ ওতপ্ৰোতভাৱে জড়িত।

৩.১৩ ভাষা-মনোবৈজ্ঞানিকৰ চতুৰ্থ প্ৰশ্নৰ অনুধাৰন : অৰ্থবোধ

ভাষামনোবৈজ্ঞানিকে অনুধাৰন কৰা আৰু মনোবৈজ্ঞানিকৰ মাজত বৰকৈ চৰ্চিত বিষয়টো হ'ল বাক্যৰ অৰ্থবোধ। মানুহে কেনেকৈ কোনো কথা শুনি তাৰ অৰ্থ বুজি পায়? ভাষাৰ অৰ্থবোধত কেনে ধৰণৰ মানসিক প্ৰতিক্ৰিয়া নিহিত হৈ থাকে।

বাক্যৰ গাঁথনি :

বাক্যৰ গাঁথনিয়ৈ অৰ্থবোধত কিবা প্ৰভাৱ পেলায় নেকি— ইত্যাদি কথাৰ বিশ্লেষণে মনো-ভাষাবিজ্ঞানীসকলৰ মনযোগ আৰ্কাষণ কৰি আহিছে। দৈনন্দিন জীৱনত কিছুমান বাক্যৰ অৰ্থবোধ সহজ, কিছুমানৰ কঠিন আৰু কিছুমানৰ দূৰূপ হোৱাৰ অভিজ্ঞতা আমাৰ সকলোৰে আছে। Donald J Foss নামৰ মনোবৈজ্ঞানিকজনে পৰীক্ষা কৰি চাই পাইছে যে যদি বাক্যত স'ততে ব্যৱহাৰ হোৱা শব্দ থাকে তাৰ অৰ্থবোধ সহজ হয় আৰু যদি একে অৰ্থবাচক অপৰিচিত শব্দ থাকে তেতিয়া অৰ্থবোধ কঠিন হয়। তলৰ বাক্যটোলৈ চাওক -

- (ক) 'বাৰিধিৰ তীৰত কোটি কোটি কপিয়ে কৰত গিৰিখণ্ড লৈ ৰণলৈ সাজু হৈছে।' অপৰিচিত শব্দ থকা কাৰণে এই বাক্যৰ অৰ্থবোধ জটিল বিবেচিত হ'ব। একোখিনি কথাকে (খ)ত দিয়া ধৰণে লিখি উলিয়ালে।
- (খ) 'সাগৰৰ পাৰত কোটি কোটি বান্দৰে হাতত শিলাখণ্ড লৈ ৰণলৈ সাজু হৈছে।' বাক্যটো বুজিবলৈ কাৰো অসুবিধা নহয়। সময়ৰ ফালৰ পৰাও (খ) বাক্যৰ তুলনাত (ক) বাক্যৰ অৰ্থবোধত বেছি সময় লাগিব। বাক্যৰ গাঁথনিৰ আপেক্ষিক জটিলতায়ো অৰ্থবোধক প্ৰভাৱান্বিত কৰে।
- (গ) 'আপুনি বিয়ালৈ যাব লাগিব।' বাক্যৰ তুলনাত
- (ঘ) 'আপুনি বিয়ালৈ নগলে নহ'ব।' বাক্যত অৰ্থবোধ যথেষ্ট জটিল। কিছুমান বাক্য স্বাভাৱিকতে সান্দন্ধ (Ambiguous); ওপৰে ওপৰে চালে এটা অৰ্থ আৰু ভালদৰে গমি চালে আন এটা অৰ্থ ওলায়।
- (ঙ) 'তেওঁৰ এখন পুৰণি কাপোৰৰ দোকান আছে।' বাক্যটোত যদি যতি 'এখন' শব্দৰ পিছত আৰু 'কাপোৰৰ' পিছত দিয়া হয়, তেতিয়া বুজা যাব যে দোকানত পুৰণি কাপোৰহে পায়; যদি যতি পুৰণিৰ পিছত দিয়া যায় তেতিয়া বুজা যাব দোকানখন পুৰণি। তেনেকৈ
- (চ) 'তাই তালৈ যাব।' তাই কোনোবা এজনলৈ বিয়া হৈ যাব নে কোনোবা ঠাইলৈ যাব বুজা নাযায়। কি প্ৰসংগত কথাষাৰ কোৱা হৈছে সেইটো চালেহে শুদ্ধ অৰ্থবোধ হ'ব।

কখনৰ গতি :

কথা কোৱাৰ গতিয়েও অৰ্থবোধক প্ৰভাৱাৱিত কৰে। আমি আকাশবাণী বা দূৰদৰ্শনত বেলেগ ভাষাত খৰকৈ পঢ়া বাতৰি ভালদৰে বুজি নাপাওঁ। টেলিভিছ্যনত সাক্ষাৎকাৰ দিওঁতে বহুতো বক্তাই খপজপ কৰি খৰ-খৰকৈ ক'বলৈ যাওঁতে ভুল কৰে। আমি বক্তব্য বুজি নাপাওঁ। সীমিত সময়ত বক্তব্য প্ৰদান কৰিবলৈ গ'লে বহুতে প্ৰমাদ কৰে, ফলত শ্ৰেতাৰো অৰ্থবোধত অসুবিধা হয়।

মানসিক পৰিকল্পনা :

ভাষাক সংগঠিত কৰি প্ৰকাশ কৰিবলৈ হ'লে যি মানসিক প্ৰক্ৰিয়াৰ আৱশ্যক হয় সেই বিষয়েও মনোভাষাবৈজ্ঞানিকে অধ্যয়ন কৰে। বাক্য এটা কোঁৱাৰ আগতে ব্যক্তিয়ে মনতে আগতীয়া পৰিকল্পনা কৰি লয়। অসমীয়াত সকৰ্মক ক্ৰিয়াৰ কৰ্তাই {-ই} বা {-এ} কাৰক বিভক্তি গ্ৰহণ কৰে; বাক্যত কৰ্তা আদিত বহে ক্ৰিয়া শেষত বহে; মাজত কৰ্ম, কৰণ, অধিকৰণ আদি কাৰকৰ পদ থাকিব পাৰে। উদাহৰণ স্বৰূপে তলৰ বাক্যলৈ চোৱা যাওক।

(ছ) 'ল'ৰাটোৱে পৰঙিজালেৰে বাৰীৰ পিছফালে থকা পুখুৰীটোত মাছ মাৰিছে।' ইয়াত কেইবাটাও শব্দৰ পিছত সমাপিকা ক্ৰিয়া 'মাৰিছে' আৰু কৰ্তা বাক্যৰ গুৰিতে আছে। তেনেস্বলত বক্তাই কেনেকৈ 'ল'ৰাটো' শব্দত {-এ} যোগ দি শুদ্ধ কৰ্তা কাৰকৰ পদ গঠন কৰিলে? এইটো এই কাৰণেই সম্ভৱ যে কথাষাৰ কোৱাৰ আগতে বক্তাই কথাখিনি মনতে বিশ্লেষণ কৰি চাইছে আৰু ক্ৰিয়া সমাপিকা বুলি জানি মনতে পৰিকল্পনা কৰিছে যে বাক্যৰ আদিত থকা 'ল'ৰাটো' শব্দত তেওঁ কৰ্তা কাৰকৰ বিভক্তি যোগ দিব। হিন্দীত কৰ্মৰ লিংগ অনুসৰি আগফালে থকা বিশেষণ পদৰ লিংগ সলনি হয়। বক্তাই আগতীয়া মানসিক পৰিকল্পনাৰ জৰিয়তে বিশেষণ পদৰ লিংগ পৰিবৰ্তন কৰি শুদ্ধ বাক্য উচ্চাৰণ কৰিব বা লিখিব পাৰে।

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা এই কথা স্পষ্ট হৈ পৰে যে ভাষা কেৱল ওঁঠ, জিভা, ঘটিকা আদিৰ সঞ্চালনৰ ফলত উৎপাদিত ধ্বনিৰ প্ৰণালীয়েই নহয়, ইয়াৰ লগত মানসিক ক্ৰিয়া-কলাপো বহুলাংশে জড়িত হৈ থাকে। মানসিক প্ৰক্ৰিয়াৰ সহযোগে অবিহনে ভাষা সৃষ্টি হ'ব নোৱাৰে। গতিকে ভাষাৰ বিশ্লেষণত পদাৰ্থ বিজ্ঞান, ভাষাবিজ্ঞান আৰু প্ৰাণীবিজ্ঞানৰ লগতে মনস্তত্ত্ববিজ্ঞানৰো সহায় সহযোগ লাগে। ভাষাবিজ্ঞানত মনস্তত্ত্ববিজ্ঞানৰ সংযোগ সাধনৰ ফলতে ভাষা শিক্ষা, বাক-চিকিৎসা (Speech Therapy), ভাৰ-বিনিময় প্ৰণালী (Communication System)-ৰ দ্ৰুত অগ্ৰগতি সাধিত হৈছে।

আত্মমূল্যায়ন প্ৰশ্ন

- 1) শিশুৱে মাতৃভাষা কেনেকৈ আহৰণ কৰে?

.....

২) শিশুৱে ভাতৃভাষা শিকোঁতে কেনে ধৰণৰ ভুল কৰে? সেইবোৰ ভুলে কি সূচায়?

৩) ভাষা-আহৰণৰ ক্ষেত্ৰত 'জৈৱিক সময় ঘড়ী' কথাষাৰৰ তাৎপৰ্য কি?

৪) 'কেঁকুৰি কাল' কথাষাৰৰ তাৎপৰ্য কি?

৫) ভাষাৰ গঠনে ভাষা আহৰণক কিবা ধৰণে প্ৰভাৱিত কৰে নেকি?

৩.১৪ সাৰাংশ (Summing Up)

নৃতত্ত্বই মানুহৰ ক্ৰমবিকাশ, শাৰীৰিক গঢ় গঠন আৰু এই প্ৰসঙ্গত মগজু আৰু ভাষা, মানুহৰ সমাজ আৰু সংস্কৃতি আৰু এই প্ৰসংগত ভাষাৰ ভূমিকা সম্পৰ্কে আলোচনা কৰে। এনেকৈ নৃতত্ত্বৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা ভাষাৰ আলোচনা কৰা কাৰ্যই বিকশিত হৈ হ'লগৈ নৃতাত্ত্বিক ভাষাবিজ্ঞান। আনফালে মনস্তত্ত্ববিদসকলেও মগজুৰ আকৃতি-প্ৰকৃতি আৰু ক্ৰিয়া-কলাপৰ কথা বিস্তাৰিতভাৱে আলোচনা আৰু সেই প্ৰসঙ্গতে ভাষাৰ উৎপত্তি আৰু বিকাশৰ পৰ্যালোচনাত ব্ৰতী হয়। মনস্তত্ত্বৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা কৰা ভাষাৰ তাত্ত্বিক আলোচনাই হ'লগৈ মনোভাষাবিজ্ঞান। এই দুয়োটা শিক্ষায়তনিক বিষয়ৰ অধ্যয়নৰ সাধাৰণ কেন্দ্ৰীয় বিন্দু (Common Point) হ'লগৈ ভাষা। সেই ফালৰ পৰা দুয়োটা বিষয়ৰ মাজত ওতপ্ৰোত সম্বন্ধ। দুয়োটা বিষয়ে ভাষা সম্পৰ্কে আগবঢ়োৱা সিদ্ধান্তই ভাষাবিজ্ঞানক নতুন পথ প্ৰদৰ্শন কৰিছে। সেই সিদ্ধান্তসমূহ হ'ল— বান্দৰ, চিম্পাঞ্জী আদিতকৈ বেলেগ হৈ ক্ৰম বিকশিত হোৱা হেতুকে মানুহৰ বাগিদ্ৰিয়ই ধ্বনি উচ্চাৰণ কৰিব পৰা হ'ল, মানৱ মগজুৰ বাঁওখণ্ডই ভাষা আহৰণ আৰু বিকাশ নিয়ন্ত্ৰণ কৰে, মানৱ মগজুৰ

ভাষা আহৰণৰ এক অদ্ভুত আৰু সহজাত ক্ষমতা আছে, সমাজৰ পৃষ্ঠভূমিতহে ভাষা বিকশিত হয়, পৃথিৱীৰ সকলো ভাষাৰ আভ্যন্তৰীণ সাধাৰণ গঠন প্ৰণালী একে (Universal), মাথো বহিঃপ্ৰকাশত সিহঁত বেলেগ, ভাষা মানুহে মুখস্থ কৰি নিশিকি, মানুহে মগজুৰ সহায়ত সৃজন শক্তি খটুৱাই ভাষা প্ৰণালী আয়ত্ব কৰে। এইবোৰ সাধাৰণ তত্ত্বৰ ওপৰত ভেজা দি ভাষাবিজ্ঞানৰ শেহতীয়া চিন্তা-চৰ্চা ৰূপান্তৰ-সৃজন ব্যাকৰণ তত্ত্বৰ উদ্ভাৱন কৰিছে।

৩.১৫ আৰ্হি প্ৰশ্ন (Sample Questions)

- ১) নৃতত্ত্বই মুখ্যতঃ কি বিষয় অধ্যয়ন কৰে?
- ২) নৃতত্ত্বৰ লগত ভাষাবিজ্ঞানৰ সম্বন্ধ কি?
- ৩) সাংস্কৃতিক বৈচিত্ৰ্যই ভাষাৰ বিকাশত কেনে ভূমিকা গ্ৰহণ কৰে?
- ৪) ভাষায়ো সংস্কৃতিক কিবা প্ৰকাৰে প্ৰভাৱিত কৰে নেকি?
- ৫) মনোবিজ্ঞানৰ মুখ্য উপজীব্য কি?
- ৬) কিহক কেন্দ্ৰ কৰি ভাষাবিজ্ঞান আৰু মনোবিজ্ঞানৰ মাজত সম্পৰ্ক প্ৰতিষ্ঠিত হৈছে?
- ৭) মানুহৰ ভাষা আহৰণ সম্পৰ্কে মনোভাষাবিজ্ঞানে কি কি গুৰুত্বপূৰ্ণ সিদ্ধান্ত আগবঢ়াইছে?
- ৮) মানুহে ভাষা আহৰণৰ ক্ষেত্ৰত কেনেকুৱা সৃজনশীলতা প্ৰদৰ্শন কৰে? আপোনাৰ নিজৰ ফালৰ পৰাও দুই এটা উদাহৰণ দিয়ক?
- ৯) ভাষাৰ অৰ্থবোধ কি কি বিষয়ে নিয়ন্ত্ৰণ কৰে?
- ১০) মনোবিজ্ঞানীৰ দুটা প্ৰধান অনুসন্ধিৎসাৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখক।
- ১১) চাপিৰি-ওৰফ কল্পিত-সিদ্ধান্ত (Hypothesis) কি বহলাই আলোচনা কৰক।
- ১২) নৃতাত্ত্বিকে মানৱ শিশু আৰু জন্তুক লৈ কেনে ধৰণৰ পৰীক্ষা কৰিছিল? তাৰ পৰা কি সিদ্ধান্তত উপনীত হ'ল?
- ১৩) ভাষাৰ অধ্যয়নত মনস্তত্ত্ববিজ্ঞানীয়ে মনোনিৱেশ কৰাৰ ফলত ভাষাৰ কি নতুন তত্ত্বৰ উদ্ভাৱন ঘটিল?

৩.১৬ প্ৰসঙ্গ গ্ৰন্থ (References/Suggested Readings)

(ক) নৃতাত্ত্বিক ভাষাবিজ্ঞান

সতীশ চন্দ্ৰ ভট্টাচাৰ্য্য : 'এড্‌ৱাৰ্ড চাপিৰি আৰু নৃতাত্ত্বিক ভাষাবিজ্ঞান',
নাহেৰু পাদুৰ সস্পাদিত চিন্তাপ্ৰবাহ 1997

- Franz Halt Boas : 'Introduction' in the Handbook of American Indian Languages, 1911, B.A.E. Bulletin 40
- (—) : Rance, Language and Culture, New york, 1940
- Kamal K. Mishra : *Text book of Authropological Linguistics.* New Delhi, 2000
- Leonard Bloom Field : *Language*, New York, 1933

(খ) মনো-ভাষাবিজ্ঞান

- বাসন্তী দেবী : 'মনোভাষাবিজ্ঞান', নাহেন্দ্র পাদুন সম্পাদিত *ভাষাৰ তত্ত্বকথা*, ১৯৯৩
- মদন শর্মা : 'মনোভাষাবিজ্ঞান', নাহেন্দ্র পাদুন সম্পাদিত *চিন্তা-প্রবাহ*, ১৯৯৭
- D. D. Stainburg : *An Introduction to Psycholinguistics*, 1990, London
- B. F. Skinnerl : *Verbal Behaviour*
- Lenaberg : *The Biological Foundation of Language*, 1967

* * *

চতুৰ্থ বিভাগ
সমাজ-ভাষাবিজ্ঞান (Sociolinguistics), শৈলীবিজ্ঞান (Stylistics),
কথা-বিন্যাস(Discourse) আৰু চিহ্ন-বিজ্ঞান (Semiotics)

বিভাগৰ গঠন :

- ৪.১ ভূমিকা (Introduction)
- ৪.২ উদ্দেশ্য (Objectives)
- ৪.৩ সমাজ-ভাষাবিজ্ঞান কি?
- ৪.৪ ভাষাৰ ব্যৱহাৰগত ভেদৰ কাৰণ
 - ৪.৪.১ ভৌগলিক পৰিসীমা
 - ৪.৪.২ সামাজিক স্তৰবিন্যাস
 - ৪.৪.৩ মানুহৰ নৃ-গোষ্ঠীগত পটভূমি
 - ৪.৪.৪ মানুহৰ সাংস্কৃতিক পটভূমি
 - ৪.৪.৫ বৃত্তিগত ভাষাশৈলী
 - ৪.৪.৬ বাৰ্তালাপ বা কথা-চয়নৰ প্ৰসঙ্গ
 - ৪.৪.৭ ব্যক্তিভাষা
- ৪.৫ সমাজ-ভাষাবিজ্ঞানৰ অন্যান্য আলোচ্য বিষয়
 - ৪.৫.১ বিভিন্ন সামাজিক গোটৰ ভাষিক পৰিচয়
 - ৪.৫.২ মান্য কথিত আৰু মান্যতা-ৰহিত ভাষাৰ ভেদ
 - ৪.৫.৩ মান্য কথিত আৰু লিখিত ভাষাৰ ভেদ
 - ৪.৫.৪ ৰাজ্য-ভাষা, ৰাষ্ট্ৰীয় ভাষা আৰু চৰকাৰী ভাষা
 - ৪.৫.৫ দোভাষিত্ব আৰু ইয়াৰ বিভিন্ন ৰূপ
 - ৪.৫.৬ ভাষা-সংক্ৰমণ বা ভাষা মিশ্ৰণ
- ৪.৬ দ্বিভাষী অঞ্চল
- ৪.৭ পিৰ্জিন আৰু ট্ৰিগ্ল
- ৪.৮ শৈলীবিজ্ঞান
 - ৪.৮.১ শৈলীৰ সংজ্ঞা
 - ৪.৮.২ শৈলীবিজ্ঞানৰ সংজ্ঞা
 - ৪.৮.৩ ভাষিক বিচ্যুতি
 - ৪.৮.৪ শৈলীবিজ্ঞান অধ্যয়নৰ সুফল
- ৪.৯ কথা-বিন্যাস বা বাক-বিন্যাস
 - ৪.৯.১ কথা-বিন্যাস বা বাক-বিন্যাসৰ সংজ্ঞা
 - ৪.৯.২ কথা-বিন্যাসৰ পটভূমি

- 8.৯.৩ কথাৰ অভিপ্ৰায় আৰু উদ্দেশ্য
- 8.৯.৪ সামাজিক পৰম্পৰা
- 8.৯.৫ বিষয়ৰ পূৰ্বজ্ঞান আৰু পূৰ্বানুমান
- 8.৯.৬ বক্তব্যৰ সুসংগঠন
- 8.১০ চিহ্ন বিজ্ঞান
 - 8.১০.১ চিহ্নবিজ্ঞানৰ কেন্দ্ৰীয় ধাৰণা
 - 8.১০.২ অৰ্থাৰোপ
 - 8.১০.৩ চিহ্ন বিজ্ঞানৰ প্ৰকাৰভেদ
- 8.১১ সাৰাংশ (Summing Up)
- 8.১২ আৰ্হি প্ৰশ্ন (Sample Questions)
- 8.১৩ প্ৰসঙ্গ গ্ৰন্থ (References/Suggested Readings)

8.১ ভূমিকা (Introduction)

ইয়াৰ পূৰ্বৰ গোটত আপোনালোকে ভাষাবিজ্ঞানৰ দুটা ক্ষেত্ৰৰ কথা পাই আহিছে। সেই দুটাৰ বাহিৰেও ভাষাবিজ্ঞান অধ্যয়নৰ আন কেইবাটাও ক্ষেত্ৰ আছে। সেইবোৰ যথাক্ৰমে সমাজ-ভাষাবিজ্ঞান, শৈলী-বিজ্ঞান আৰু কথাবিন্যাস। তাৰ লগতে আৰু এটা বিষয়ৰ আভাস দিয়া হ'ব; সেইয়া হ'ল চিহ্নবিজ্ঞান। আমি আগতেই পাই আহিছোঁ যে ভাষা সমাজৰ বস্তু; সমাজৰ বুকুতে ইয়াৰ আৰিৰ্ভাব, সমাজৰ বুকুতে ইয়াৰ বিস্তাৰ; সমাজ অবিহনে ভাষাৰ অস্তিত্ব নাই। ভাষাৰ এই দিশটোৰ বিষয়ে সমাজ-ভাষাবিজ্ঞান বিভাগটোত আলোচনা কৰা হ'ব। সমাজত বসবাস কৰা লোকসকলৰ বৃত্তি, সামাজিক প্ৰতিষ্ঠা অথবা ব্যক্তিগত মানসিক উৎকৰ্ষতাৰ ভিত্তিত ভাষাত দেখা দিয়া বৈশিষ্ট্যৰ কথা শৈলীবিজ্ঞান বিভাগত সামৰা হ'ব। কোনো বক্তব্য বা লেখাৰ পূৰ্ণ অৱগতিৰ নিমিত্তে বক্তব্যৰ পটভূমি, বক্তাৰ অভিপ্ৰায় আদি জনাটো যে আৱশ্যকীয় কথা সেই বিষয়ে 'কথা-বিন্যাস'ত পঢ়িবলৈ পাব। উদ্ভৱকালীন ভাষাবিজ্ঞানৰ চৰ্চাত ব্যৱহৃত চিহ্ন আৰু তাৰ লগত সম্পৰ্কীত ধাৰণাসমূহৰ বিষয়ে জানিলেহে ভাষাৰ সামাজিক পটভূমিৰ জ্ঞান সম্পূৰ্ণ হ'ব। সেয়ে ছ্ৰুৰদ্ধ পৰিচ্ছেদত সেই বিষয়ে সামান্য আলোকপাত কৰা হ'ব।

8.২ উদ্দেশ্য (Introduction)

এই বিভাগত সন্নিৱিষ্ট পাঠ্যাংশ পঢ়িলে আপোনালোকে—

- ভাষাৰ সামাজিক পটভূমিৰ কথা জানিবলৈ পাব;
- ভৌগলিক আৰু সামাজিক পাৰ্থক্যৰ হেতুকে ভাষাত দেখা দিয়া ভিন্নতা, যাক উপভাষা বুলি কোৱা হয়, সেই বিষয়ে জানিবলৈ পাব, লগতে ব্যক্তিভাষাৰ ধাৰণা লাভ কৰিব;
- সামাজিক আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় মৰ্যাদা আৰোপৰ ভিত্তিত ভাষাৰ অন্য ৰূপ, যথা- মান্যভাষা, ৰাজ্যভাষা, ৰাষ্ট্ৰভাষা— আদি বিষয়ে বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিব;

- দ্বোভাষীত্ব আৰু ইয়াৰ লগত জড়িত ভাষা সংক্ৰমণৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব;
- শৈলীবিজ্ঞানৰ স্বৰূপ আৰু ইয়াৰ অধ্যয়নৰ পৰিসৰৰ বিষয়ে ফাঁহিয়াই চাব পাৰিব;
- শৈলীৰ লগত ঘনিষ্ঠভাৱে জড়িত বাক-বিন্যাসৰ প্ৰকৃতি আৰু বাক-পটুতা নিয়ন্ত্ৰণৰ উপায়সমূহ পৰ্যালোচনা কৰিব পাৰিব; আৰু
- ভাষাবিজ্ঞানত পূৰ্বতে আলোচিত 'চিহ্ন'ৰ সৰ্বাধুনিক দৃষ্টি কোণেৰে বিচাৰ বিশ্লেষণ তথা চিহ্নবিজ্ঞানৰ ধাৰণাৰ লগত পৰিচিত হ'ব পাৰিব।

৪.৩ সমাজ-ভাষাবিজ্ঞান কি ?

সমাজ-ভাষাবিজ্ঞান ভাষাবিজ্ঞানৰে এটা শাখা। ইয়াত ভাষাৰ সামাজিক পটভূমিৰ কথা তন্ন তন্নকৈ বিশ্লেষণ কৰা হয়। ইয়াত ভাষা আৰু সমাজৰ মাজত থকা সকলো ধৰণৰ সম্বন্ধ ফাঁহিয়াই চোৱা হয়। সমাজৰ বিস্তৃতি বিশাল হ'লে, অঞ্চল ভেদে সমাজত বসবাস কৰা লোক সকলৰ সামাজিক চাল-চলন, আচাৰ ব্যৱহাৰৰ লগতে ভাষাও বেলেগ হ'ব পাৰে। সামাজিক স্তৰ-বিন্যাসৰ ভিত্তিত বিভিন্ন স্তৰৰ লোকৰ মাজত আচৰণগত আৰু ভাষাগত ভেদ পৰিদৃষ্ট হ'ব পাৰে। মানুহৰ বৃত্তি অনুযায়ী আৰু মানুহৰ ব্যৱসায়িক লেন-দেনৰ পৰিসৰ অনুসৰিও ভাষাত ভেদ পৰিলক্ষিত হয়। ভাষা মাত্ৰৰে আনুষ্ঠানিক বাৰ্তালাপ বা লেখা মেলাত ব্যৱহৃত, পৰিশীলিত ৰূপ একোটা থাকে আৰু ই অনা-আনুষ্ঠানিক বা ঘৰুৱা বাৰ্তালাপত ব্যৱহৃত ৰূপতকৈ বেলেগ হয়। ভাষাৰ এনে মৰ্যাদাগত ভেদ সম্পৰ্কেও সমাজ-ভাষাবিজ্ঞানত আলোচনা কৰা হয়। সামাজিক লেনদেনৰ কাৰণে সাধাৰণ ত্ৰুটী-বিচ্যুতিৰে পৰিপূৰ্ণ ভাষাটোক Chomsky-এ বাহ্যভাষা (Externalized Language) চমুকৈ e-language বুলিছে।

সমাজ-ভাষাবিজ্ঞানে ভাষাৰ উৎপত্তি আৰু বিকাশৰ কথা অথবা ভাষাৰ গঠনৰ কথা আলোচনা নকৰে। ই ভাষা আৰু অৰ্থৰ সম্বন্ধও ব্যাখ্যা নকৰে। ই কেৱল ভাষা ব্যৱহাৰ 'language use'-ৰ পটভূমি বিস্তাৰিতভাৱে বিশ্লেষণ কৰে। ভাষাটো কোন ঠাইত চলে, কি সাংস্কৃতিক পটভূমিত ভাষাটোৱে ভাৰ বিনিময়ৰ বাহন হিচাপে কাম কৰে; বক্তা আৰু শ্ৰোতাৰ বৈশিষ্ট্য কি, তেওঁলোকৰ ভাৰ বিনিময়ৰ প্ৰসংগ কি, পৰিস্থিতি ভেদে ভাষা ব্যৱহাৰত কিবা ভেদ পৰিলক্ষিত হয় নেকি ইত্যাদি কথা সমাজ-ভাষাবিজ্ঞানৰ আলোচ্য বিষয়। ভাষাবিজ্ঞানৰ আন শাখাৰ তুলনাত সমাজ-ভাষাবিজ্ঞানৰ অধ্যয়ন উজু আৰু সুচল। ধ্বনিতত্ত্ব অধ্যয়ন কৰিবলৈ হ'লে দুখন তীক্ষ্ণ কাণ লাগে, সূক্ষ্ম অনুধাৰন ক্ষমতা লাগে, ধ্বনি পঞ্জীয়ন কৰাৰ কাৰণে মূল্যবান যন্ত্ৰ-পাতি লাগে আৰু ধ্বনিৰ বৰ্ণনা আৰু শ্ৰেণীবদ্ধকৰণৰ বিশেষ প্ৰণালী লাগে। বাক্য-বিন্যাস অধ্যয়ন কৰিবলৈ হ'লে জটিল ৰূপান্তৰ সৃজন ব্যাকৰণৰ জ্ঞান লাগে আৰু অক্ষশাস্ত্ৰৰ পটভূমি লাগে, ঐতিহাসিক ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চা কৰিবলৈ দম দম ফাইল আৰু পুৰণি কিতাপ-পত্ৰ লাগে। মনস্তাত্ত্বিক ভাষাবিজ্ঞান জানিব লাগিলে মনস্তত্ত্বৰ শক্তিশালী ভিত্তি লাগে। সমাজ-ভাষাবিজ্ঞানৰ চৰ্চাত সেইবোৰ একো নালাগে। ইয়াৰ অধ্যয়নত গভীৰ মননশীলতাবো প্ৰয়োজন নহয়। ইয়াৰ কাৰণে লাগে সমাজ আৰু সংস্কৃতিৰ সম্যক জ্ঞান, ক্ষেত্ৰ অধ্যয়ন (Field Study)-ৰ উদ্যম আৰু এটা বক্ষণশীলতা বৰ্জিত বাস্তৱবাদী মন।

8.8 ভাষাৰ ব্যৱহাৰগত ভেদৰ কাৰণ

কোনো এটা ভাষাত দেখা দিয়া ব্যৱহাৰগত ভেদ (Variation in Language Use) নানা স্তৰত আৰু নানা কাৰণত প্ৰতিফলিত হ'ব পাৰে। আমি প্ৰথমতে কি কি কাৰণত বা কি কি উপাদানৰ হেতুকে সেই ভেদ পৰিলক্ষিত হয় তাকেই পৰ্যালোচনা কৰোঁহক। সেই কাৰণ বা হেতুসমূহ হ'ল—

- (ক) ভৌগোলিক পৰিসীমা (Geographical Boundary)
- (খ) সামাজিক স্তৰবিন্যাস (Social Stratification)
- (গ) মানৱৰ গোষ্ঠীগত পটভূমি (Ethnic Background)
- (ঘ) মানুহৰ সাংস্কৃতিক পটভূমি (Cultural Background)
- (ঙ) মানুহৰ বৃত্তিগত ভাষাশৈলী (Register)
- (চ) বাৰ্তালাপ বা কথা চয়নৰ প্ৰসংগ (Context of Discourse)
- (ছ) ব্যক্তিগত ভাষাশৈলী (Idiolect)

ইয়াৰ প্ৰথম তিনিটাৰ সম্বন্ধ 'উপভাষা' (Dialect) বিশ্লেষণৰ লগত আৰু বাকীকেইটাৰ সম্বন্ধ 'ভাষাশৈলী' (Register) বিচাৰৰ লগত।

8.8.1 ভৌগোলিক পৰিসীমা

যেতিয়া কোনো এটা ভাষা এক বিস্তৃত স্থলভাগত ব্যৱহৃত হ'বলৈ ধৰে, অথবা ব্যৱসায় অথবা জীৱিকাৰ সন্ধানত এটা ভাষা-ভাষী লোক দল বান্ধি বিভিন্ন ভূভাগলৈ প্ৰব্ৰজন কৰে; তেতিয়া হাবি, পৰ্বত, নৈ, জলাশয় আদি বিভিন্ন প্ৰাকৃতিক প্ৰতিবন্ধকে সমস্ত জনসমষ্টিটোৰ মাজত পৰস্পৰ যোগাযোগ ক্ৰমান্বয়ে শিথিল কৰি তোলে। এনে প্ৰাকৃতিক প্ৰতিবন্ধকেৰে পৰিৱেশিত একো একোটা অঞ্চল একো একোটা সামাজিক গোট হৈ পৰে; প্ৰতিটো গোটত সকলো ধৰণৰ সামাজিক কাম-কাজ— উৎসৱ, পাৰ্বন আদি নিজৰ গোটৰ ভিতৰতে সীমাবদ্ধ ৰাখে। বৈবাহিক সম্বন্ধও একো একোটা গোটৰ ভিতৰতে সংস্থাপিত হয়। প্ৰতিটো গোটতেই এনে ধৰণে ক্ৰমান্বয়ে স্বয়ংসম্পূৰ্ণ হোৱাৰ ফলত ইটো সিটো গোটৰ মাজত নিয়মিত সামাজিক লেন-দেন ৰহিত হৈ পৰে; কেৱল মাত্ৰ মাজে-সময়ে পৰিভ্ৰমণ জনিত বা বাণিজ্যিক লেনদেন দুৰ্বলভাৱে চলি থাকে। তেনে পৰিস্থিতিত মূল ভাষাটোৰে গোটভেদে অৰ্থাৎ অঞ্চলভেদে একো একোটা সুকীয়া ৰূপ পৰিলক্ষিত হয়। সেই প্ৰতিটো ৰূপকে একোটা উপভাষা (Dialect) বুলি কোৱা হয়। মন কৰিবলগীয়া যে উপভাষাগত ভেদ মুখ্যতঃ শব্দমালাৰ ক্ষেত্ৰত আৰু তাৰ পাছতে উচ্চাৰণৰ ক্ষেত্ৰতহে পৰিলক্ষিত হয়। কেতিয়াবা কেতিয়াবা এই ভেদ ৰূপতত্বলৈও সংক্ৰমণ কৰে। কিন্তু বাক্যৰ গঠনৰ ক্ষেত্ৰত এই ভেদ তেনেকৈ পৰিস্ফুট হৈ নুঠে।

আনুমানিক খ্ৰীঃ প্ৰথম শতাব্দীৰ পৰা ষষ্ঠ শতাব্দীৰ ভিতৰত যেতিয়া সমগ্ৰ ভাৰতবৰ্ষত সংস্কৃত ভাষা লোকমুখত প্ৰাকৃত ভাষা ৰূপে কথিত হ'বলৈ ধৰে, ই উল্লিখিত ভৌগোলিক কাৰণত বিভিন্ন অঞ্চলত বিভিন্ন ৰূপ ধাৰণ কৰে; যেনে— মহাৰাষ্ট্ৰী, শৌৰসেনী, মাগধী আৰু পৈশাচী। এই প্ৰতিটো ৰূপেই সেই সময়ত চলিত প্ৰাকৃত ভাষাৰ একো একোটা উপভাষা। বৰ্তমান সময়ৰ অসমীয়া ভাষাটোলৈ চালে দেখা যায় যে শদিয়াৰ পৰা ধুবুৰীলৈ এই সুবিস্তীৰ্ণ অঞ্চলটোত

সামূহিক যোগাযোগৰ মাধ্যম হিচাপে 'মান্য অসমীয়া' চলে যদিও বিভিন্ন অঞ্চলত ই বিভিন্ন উপভাষাৰ ৰূপ লৈছে। পশ্চিম অঞ্চলত ই 'কামৰূপী', 'দৰঙ্গী', 'বৰপেটীয়া', 'গোৱালপৰীয়া' আদি উপভাষাৰ ৰূপ পৰিগ্রহ কৰিছে। 'উজনি অসমৰ ভাষা' বুলি এটা উমৈহতীয়া উপভাষাৰ ৰূপ আছে যদিও সম্প্ৰতি শিৱসাগৰীয়া, নগঞা, ডিব্ৰুগড়ীয়া, লখিমপুৰীয়া আদি আঞ্চলিক ভেদবোৰ চকুত লগা হৈ আহিছে। মন কৰিবলগীয়া যে বিশাল ব্ৰহ্মপুত্ৰ নৈয়ে অসমত উপভাষা সৃষ্টিত বিশেষ বৰঙনি যোগোৱা নাই; যোগোৱা হ'লে উত্তৰ পাৰৰ ভাষা, যেনে লক্ষীমপুৰৰ ভাষা দক্ষিণ পাৰৰ ভাষাতকৈ, যেনে ডিব্ৰুগড়ৰ ভাষাতকৈ বেলেগ হ'লহেতেন। তাৰ তুলনাত পাহাৰ আৰু জংঘলেহে উপভাষা সৃষ্টিত বিশেষ ভূমিকা লৈছে।

৪.৪.২ সামাজিক স্তৰ-বিন্যাস

কিছুমান সমাজত জাতিগত ভেদ বৰ প্ৰবল। সমাজ মুখ্যতঃ উচ্চবৰ্ণ আৰু নিম্নবৰ্ণ এই দুটা ভাগত বিভক্ত হয়। সামাজিক চালচলনত ইহঁত প্ৰত্যেকেই একোটা বৃহৎ গোট হিচাপে পৰিগণিত হয়। এই প্ৰতিটো গোটৰে আকৌ একাধিক উপবিভাগ বা জাতি থাকে; সূক্ষ্মাতিসূক্ষ্ম আচাৰ ব্যৱহাৰত প্ৰতিটো জাতিৰ মাজতে ভিন্নতা থাকে। তেনে পৰিস্থিতিত জাতিভেদে একোটা উপভাষা থাকে। অসমত জাতিভিত্তিক উপভাষাৰ স্থিতি নাই। দক্ষিণ ভাৰতত কিন্তু জাতিভিত্তিক উপভাষাৰ (Caste Dialect) স্থিতি লক্ষ্যণীয় বৈশিষ্ট্য। তাত অনুসূচীত জাতিৰ উপভাষা অন্য মানুহে বুজি নাপায়। তাৰ মানুহৰ মাজত জাতিভিত্তিক উপভাষাৰ ধাৰণা ইমান প্ৰবল যে তাৰ ভাষাবিদে 'অসমত জাতিভিত্তিক উপভাষা নাই' বুলি ক'লে তাক নোহোৱা নোপোজা কথা বুলি উৰুৱাই দিয়ে। উৰিষ্যাতো ব্ৰাহ্মণ আৰু অন্য জাতিৰ লোকৰ মাজত ভাষাগত ভিন্নতা দেখা যায়। সেয়া মুখ্যতঃ শব্দমালা-জনিত; তাক শুদ্ধ অৰ্থত উপভাষা-জনিত; ভেদ বুলিব নোৱাৰি।

৪.৪.৩ মানৱৰ নৃ-গোষ্ঠীগত পটভূমি (Ethnic Background)

মানুহ মাত্ৰেই বংশ পৰম্পৰালৈ চাই, নিজকে কোনো নহয় কোনো জনগোষ্ঠীৰ লগত সাঙোৰে। তেনে প্ৰতিটো জনগোষ্ঠীৰ একো একোটা নিজস্ব ভাষা থাকে। মানুহে সেই ভাষাটোকে নিজৰ তেনেই আপোন বুলি গণ্য কৰে। মানুহে যদি দল বান্ধি অন্য ভাষা-ভাষী অঞ্চললৈ অনুপ্ৰবেশ কৰে তেতিয়াও তেওঁলোকে নিজৰ ভাষাটো বহুত দিনলৈ বুকুত বান্ধি ৰাখে। অন্যান্য সামাজিক কাম-কাজত তেওঁলোকে স্থানীয় বহু সংখ্যকৰ ভাষা ব্যৱহাৰ কৰিলেও পাৰিবাৰিক কাম-কাজত বা নিভৃত বাৰ্তালাপত তেওঁলোকে নিজ গোষ্ঠীৰ ভাষা ব্যৱহাৰ কৰে। সেয়ে একোটা অসমীয়া অধ্যুষিত অঞ্চলত একোখন বড়ো, তিৱা, ৰাভা বা মিচিং চুবুৰী দেখা যায়। এনেকুৱা পৰিস্থিতিত সংক্ৰমণ কৰা নৃগোষ্ঠীয় লোকসকলৰ ভাষাত মূল ভাষাৰ তুলনাত কিছু ভিন্নতাই দেখা দিয়ে। ৰাভাসকলৰ যিটো ঠাল পশ্চিমবংগলৈ সংক্ৰমণ কৰিছে তেওঁলোকৰ ভাষা অসমৰ ৰাভা ভাষাৰ তুলনাত বহুত বেলেগ। কেৱল অসমতে নহয় পৃথিৱীৰ সকলো ঠাইতে এনে পৰিবেশ বিদ্যমান। বেলুচিস্তানৰ এটা অঞ্চলত এতিয়াও এক দক্ষিণ ভাৰতীয় ভাষা চলে, যাৰ নাম 'ব্ৰাহুই'। উচ্চাৰণ আৰু শব্দগঠনত সি মূল দ্ৰাভিড় ভাষাৰ পৰা ভালোখিনি ফালৰি কাটি গৈছে।

8.8.8 মানুহৰ সাংস্কৃতিক পটভূমি (Cultural Background)

মানুহৰ সাংস্কৃতিক পটভূমিয়েও ভাষাত চকুত লগা ভেদ সৃষ্টি কৰে। এনেয়ে প্ৰতিটো ভাষাই সেই ভাষা-ভাষী ভাষা-সম্প্ৰদায়ৰ সংস্কৃতিৰ সকলো দিশ সম্পূৰ্ণভাৱে প্ৰকাশ কৰিব পাৰে। কিন্তু যেতিয়া কোনো ভাষা সমষ্টিৰ এক বুজন অংশ অন্য সংস্কৃতিৰ ঘনিষ্ঠ সম্পৰ্কলৈ আহে, তেতিয়া অন্য সংস্কৃতিৰ পৰা কিছুমান শব্দ আৰু ধাৰণা স্বাভাৱিকতেই সেই ভাষালৈ সংক্ৰমণ কৰে। তাৰ ফলতো ভাষাত কিছু ভেদ স্পষ্ট হৈ পৰে। মধ্যযুগত সমস্ত ভাৰতবৰ্ষই কম-বেছি পৰিমাণে মোগল সাম্ৰাজ্যৰ অধীনলৈ যোৱাত ভাৰতীয় ভাষাসমূহলৈ অজস্ৰ পাৰ্ছী আৰু আৰবী শব্দ আহিছে। আজি সেই শব্দভাণ্ডাৰ বাদ দি আমি আইন-আদালতৰ কাম-কাজ চলাব নোৱাৰোঁ। এনে ধৰণে মানুহৰ সামাজিক পৃষ্ঠভূমিৰ পৰিৱৰ্তন হ'লে ভাষাতো চকুত লগা ভেদ দেখা দিয়ে। মন কৰিবলগীয়া যে এনে ধৰণৰ ভেদ সামূহিক স্তৰত দেখা দিয়ে আৰু সি দীৰ্ঘদিন ধৰি বৰ্তি থাকে।

8.8.৫ বৃত্তিগত ভাষাশৈলী (Register)

বৃত্তিভেদেও ভাষা প্ৰয়োগত ভেদ পৰিলক্ষিত হয়। বয়ন শিল্পৰ কৰ্মীসকলে যি শব্দাৱলী আৰু শব্দগঠন প্ৰক্ৰিয়া ব্যৱহাৰ কৰে তাৰে বহুখিনি চহৰ অঞ্চলৰ লোকৰ দুৰ্বোধ্য। কৃষিক জীৱিকা হিচাপে লোৱা লোকসকলে খেতি-বাতি, সাৰ, বীজ আদি সম্পৰ্কে যি শব্দমালা আৰু ভাষাবীতি ব্যৱহাৰ কৰে তাৰ বহুখিনি নগৰীয়া লোকৰ কাৰণে অবোধ্য। তেনেদৰে উকীলে মোক্কেলৰ লগত বা ডাক্তৰে ৰোগী বা নাৰ্ছৰ লগত হোৱা কথা-বতৰাও সাধাৰণলোকৰ কথা-বতৰাতকৈ বেলেগ। এনেদৰে বৃত্তিগত চাহিদা পূৰণ কৰিবলৈ ভাষাত সময়ে সময়ে যি ভেদ আহি পৰে তাকে কোৱা হয় বৃত্তিগত ভাষাশৈলী বা Register। মন কৰিব লগীয়া যে বৃত্তিগত ভাষাশৈলী বৰ স্থিৰ (Stable) নহয়; ই এটা অমূৰ্ত (Abstract) ৰূপহে। একেজন মানুহে তেওঁৰ দৈনন্দিন জীৱনত একাধিক বৃত্তিগত ভাষাশৈলীৰ প্ৰয়োগ কৰে। ঘৈণীয়েকে যেতিয়া গিৰিয়েকক মৃদু ভৎসনা কৰি কয় 'প্ৰধান শিক্ষকৰ দৰে কথা নক'বাচোন, বাপেকৰ দৰে কোৱা' আমি বুজি পাওঁ যে ঘৈণীয়েকো ভাষাৰ বৃত্তিগত ভাষাশৈলী সম্পৰ্কীয় ভেদ সম্পৰ্কে সচেতন। তেনেদৰে আমি প্ৰতিজন মানুহেই আমাৰ ভাষাত শৈলীগত ভেদ সম্পৰ্কে অৱগত।

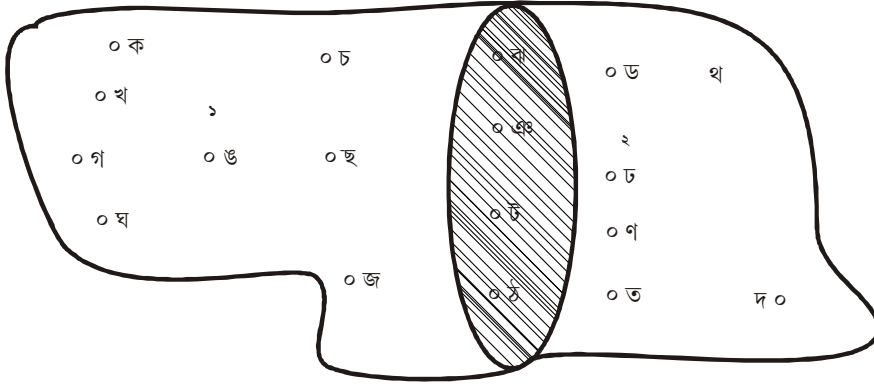
8.8.৬ বাৰ্তালাপ বা কথা চয়নৰ প্ৰসঙ্গ (Context of Discourse)

বাৰ্তালাপ বা কথা চয়নৰ প্ৰসঙ্গ অনুসৰিও ভাষাত কিছু ভেদ পৰিলক্ষিত হয়। প্ৰায় সকলো ব্যক্তিয়েই ভাষা প্ৰয়োগ কৰোঁতে দুটা ভিন প্ৰসঙ্গৰ স্থিতি স্বীকাৰ কৰে—(১) বিধিসন্মত আনুষ্ঠানিক (Formal) আৰু (২) অনানুষ্ঠানিক (Informal)। আমি শ্ৰেণীকক্ষত বক্তৃতা দিওঁতে অথবা মঞ্চত থিয় দি ভাষণ দিওঁতে অথবা পূৰ্ব প্ৰস্তুতি লৈ দিয়া সাক্ষাৎকাৰত ব্যৱহাৰ কৰা ভাষা বিধিসন্মত বা Formal। এই বিষয়ে পিছৰ ৪.৫.২ পৰিচ্ছেদত সবিস্তাৰে আলোচনা কৰা হৈছে।

8.8.৭ ব্যক্তিভাষা (Idiolect)

একে মানুহ হৈও প্রতিজন লোকৰ মুখৰ একোটা স্বতন্ত্র গঢ় থাকে। একে ভাষা ক'লেও প্রতিজন মানুহৰ কণ্ঠস্বৰত স্বতন্ত্র থাকে। আমি টেলিফোনত মাত শুনিয়েই কোনে টেলিফোন কৰিছে জানিব পাৰোঁ। ঠিক তেনেকৈ প্রতিজন মানুহৰে কথিত ভাষাত একো একোটা সুকীয়া ঢং বা গঢ় থাকে। শব্দচয়ন, শব্দগঠন, বাক্যগঠন, সুৰ- লহৰ আৰু কিছুমান ধ্বনিৰ উচ্চাৰণত এই বিশিষ্টতা ধৰা পৰে। ভাষাৰ এই ব্যক্তিগত বিশিষ্টতাপূৰ্ণ ৰূপটোক ব্যক্তি ভাষাশৈলী (Idiolect) বোলে। ড° উপেন্দ্ৰ নাথ গোস্বামীয়ে ইয়াক চমুকৈ 'ব্যক্তি ভাষা' বুলি উল্লেখ কৰিছিল।

হকেটে ব্যক্তি ভাষাশৈলীক উপভাষাৰে ব্যক্তিস্তৰীয় অভিব্যক্তি বুলি নকৈ, বিভিন্ন ব্যক্তিভাষা শৈলীৰ বহুজনগ্রাহ্য সামগ্ৰিক ৰূপটোকহে উপভাষা বুলিছিল। তেওঁ বুজোৱা মতে তলত দেখুওৱা ধৰণে প্রতিটো বিন্দুই একোটা ব্যক্তি ভাষাশৈলীক प्रतिनिधিত্ব কৰে। এফালে 'ক'ৰ পৰা 'জ' লৈ আৰু আনফালে 'ড'ৰ পৰা 'দ' লৈ ব্যক্তিভাষা সমূহে মিলি দুটা স্বতন্ত্র উপভাষা ক্ষেত্ৰ (Dialect Area) प्रतिनिधিত্ব কৰিছে। সেই দুটাক উ_১ আৰু উ_২ বুলি চিনাক্ত কৰা হৈছে।

ইয়াৰ কণী আকাৰৰ ভিতৰত আঁচটনা অংশত থকা ব্যক্তিভাষাসমূহে মিলি দ্বিভাষী অঞ্চল গঠন কৰিছে।

8.৫ সমাজ-ভাষাবিজ্ঞানৰ অন্যান্য আলোচ্য বিষয়

সমাজ-ভাষাবিজ্ঞানে যিহেতু ভাষা আৰু সমাজৰ মাজত থকা সকলো ধৰণৰ সম্বন্ধ তন্ন তন্নকৈ বিচাৰ বিশ্লেষণ কৰে, ওপৰত কোৱা বিষয়বোৰৰ বাহিৰেও আন বহুতো কথা ইয়াৰ আওতাৰ ভিতৰত পৰে। সেই বিষয়সমূহ হ'ল—

- (ক) বিভিন্ন সামাজিক গোটৰ ভাষিক পৰিচয় (Linguistic Identity of Social Group),
- (খ) মান্য কথিত (Standard Colloquial) আৰু মান্যতা-ৰহিত কথিত ভাষাৰ (Home Language) মাজত থকা ভেদ,
- (গ) মান্য কথিত আৰু মান্য লিখিত (Standard Written) ভাষাৰ ধাৰণা
- (ঘ) ৰাজ্যভাষা, ৰাষ্ট্ৰভাষা আৰু চৰকাৰী ভাষাৰ স্থিতি আৰু গুৰুত্ব,

(ঙ) দোভাষিত্ব আৰু ইয়াৰ বিভিন্ন ৰূপ, আৰু

(চ) ভাষা সংক্ৰমণ/মিশ্ৰণ (Code Switching/Mixing)

এই আটাইবোৰ বিষয় সুকীয়াকৈ আলোচনা কৰা প্ৰয়োজন।

৪.৫.১ বিভিন্ন সামাজিক গোটৰ ভাষিক পৰিচয়

সমাজত বাস কৰা প্ৰতিজন ব্যক্তিয়ে নিজকে একো একোটা সামাজিক গোটৰ অংশ বুলি ভাবে। এই গোটসমূহৰ সৰহভাগেই মানৱ জাতিৰ বিভিন্ন গোষ্ঠী (Ethnic Groups) বিভাজনৰ লগত জড়িত। প্ৰতিটো গোষ্ঠীয়েই বংশ পৰম্পৰা অনুসৰি আনতকৈ সুকীয়া। প্ৰতিটো গোষ্ঠীৰে সামাজিক ৰীতি-নীতি, পোছাক-পৰিচ্ছদ, আহাৰ-পানেয়, উৎসৱ-পৰ্ব, আচাৰ-ব্যৱহাৰ সুকীয়া। বিয়া-বাৰুও অধিকাংশ ক্ষেত্ৰতে গোষ্ঠী বিভাজন অনুসৰি হয়। এনে প্ৰতিটো গোষ্ঠীৰে নিজৰ একোটা ভাষা থাকে। প্ৰশাসনীয় বা শৈক্ষিক সা-সুবিধাৰ কাৰণে তেওঁলোকে বহুসংখ্যকৰ ভাষা অৰ্থাৎ আঞ্চলিক ভাষা গ্ৰহণ কৰিলেও নিজৰ মাজত স্ব-গোষ্ঠীয় ভাষা জীয়াই ৰাখে। সামাজিক সচেতনতা বৃদ্ধি পোৱাৰ লগে লগে নিজৰ গোষ্ঠীয় ভাষাক শক্তিশালী কৰাৰো চেষ্টা চলে। এনে ভাষাৰ মাজতে সেই ভাষা-ভাষী লোকসকলে গোষ্ঠী পৰিচয় (Ethnic Identity) বিচাৰি পায়।

৪.৫.২ মান্য কথিত আৰু মান্যতা-ৰহিত ভাষাৰ ভেদ

আগতে উনুকিওৱা হৈছে যে যেতিয়া কোনো এটা ভাষা এক বিশাল ভাষা সমষ্টিৰ (Language Community) ভাব বিনিময়ৰ বাহন হয় তেতিয়া তাত নানা ধৰণৰ ভেদ প্ৰতীত হয়। সমূহীয়া আৰু আনুষ্ঠানিক কাম-কাজ চলাবৰ কাৰণে মানুহক এটা সৰ্বজনগ্ৰাহ্য সাধাৰণ ৰূপৰ প্ৰয়োজন হৈ পৰে যাতে ইয়াৰ মাধ্যমত সভা-সমিতিত বক্তৃতা দিয়া, শ্ৰেণীগৃহত পঢ়ুওৱা, আকাশবাণী বা দূৰদৰ্শনত বাতৰি বা অন্যান্য ঘোষণা পৰিবেশন কৰা, বিভিন্ন উপভাষা-ভাষীৰ মাজত ভাবৰ বিনিময় কৰা আদি কামবোৰ কৰিব পৰা যায়। কোনো এটা ভাষা কোৱা অঞ্চলত অধিক উপভাষা চলি থাকিলে তাৰে এটাকহে এনে কামত নিয়োগ কৰা হয়। অৰ্থাৎ একাধিক উপভাষাৰ ভিতৰত এটাকহে মৰ্যাদাসম্পন্ন (Prestigious) বুলি গ্ৰাহ্য কৰা হয়। এই মৰ্যাদা আনে নিদিয়ে, সেই ভাষা-ভাষী লোকসকলে নিজেই সাব্যস্ত কৰে। এনে ধৰণৰ সৰ্বজনগ্ৰাহ্য, মৰ্যাদাসম্পন্ন ভাষাকে *মান্য কথিত* (Standard Colloquial) বোলা হয়। বাকীসকলো উপভাষাকে *মান্যতা-ৰহিত* (Non-Standard) বুলি গ্ৰাহ্য কৰা হয়। আন কথাত ক'বলৈ হ'লে মান্য কথিত ভাষা হ'ল সমাজৰ আনুষ্ঠানিক আৰু সামূহিক কাম-কাজ চলাবৰ কাৰণে ব্যৱহাৰ কৰা এটা মৰ্যাদা আৰোপিত উপভাষা। মান্যতা-ৰহিত ভাষা ঘৰুৱা কাম-কাজত, অনানুষ্ঠানিক ক্ষেত্ৰত ব্যৱহৃত হয়। আমি অসমীয়া মানুহে যিটো উপভাষাত মঞ্চত বা শ্ৰেণীত বক্তৃতা দিওঁ, আকাশবাণী বা দূৰদৰ্শনত বাতৰি পৰিবেশন কৰোঁ বা বিভিন্ন উপভাষা-ভাষীৰ মাজত সামূহিক আৰু আনুষ্ঠানিকভাৱে ভাবৰ বিনিময় কৰোঁ, সেইটোৱেই *মান্য কথিত* অসমীয়া। শিৱসাগৰীয়া, নগঞা, কামৰূপী, দৰঙী আদি মান্যতা-ৰহিত উপভাষা মাথোন। উপভাষী লোকে নিজৰ উপভাষাক মৰ্যাদা-ৰহিত আৰু মান্য ভাষাটোক মৰ্যাদা সম্পন্ন বুলি গণ্য কৰে। তাৰ প্ৰমাণ এয়েই যে

গুৱাহাটীত বসবাস কৰিবলৈ লোৱা কামৰূপীয়া লোকে আন এজন কামৰূপীয়া লোকৰ লগত ৰাজহুৱা ঠাইত কথা বতৰা পাঠোঁতে কামৰূপী নকৈ মান্য অসমীয়া কয়, কাৰণ তেওঁ মান্য অসমীয়াক মৰ্যাদা সম্পন্ন বুলি ভাবে।

৪.৫.৩ মান্য কথিত আৰু লিখিত ভাষাৰ ভেদ

কিছুমান ভাষাত কথিত ভাষাত থকাৰ দৰে লিখিত ভাষাতো 'মান্য লিখিত' আৰু 'মান্যতা-ৰহিত লিখিত' ভাষাৰ মাজত ভেদ স্বীকাৰ কৰা হয়। লিখিত বাংলা আৰু লিখিত তামিল ভাষাত এই ভেদ বৰ্তমান। যি ধৰণৰ ভাষাত ৰবীন্দ্ৰনাথে লিখিছিল, বংকিমচন্দ্ৰ, শৰৎচন্দ্ৰই যাক অনুকৰণ কৰিছিল আৰু যিটো ভাষাত বৰ্তমান সময়তো আনন্দবাজাৰ পত্ৰিকাৰ 'সম্পাদকীয়' লিখা হয়, সেইটোকে মান্য লিখিত (Standard Written) বোলা হয়। ইয়াক বাংলাত 'সাধুভাষা' বুলি উল্লেখ কৰা হয়। বাকী সকলো লেখক— অন্যান্য কিতাপ-পত্ৰ, খবৰ কাগজ, আলোচনীত ব্যৱহৃত ভাষাক মান্যতা-ৰহিত লিখিত (Non-standard Written) বুলি গ্ৰাহ্য কৰা হয়। ই কথিত ভাষাৰ তেনেই ওচৰ চপা। সেয়ে ইয়াক 'চলতি ভাষা' বুলিও কোৱা হয়। সংসদ অভিধানে 'চলতি ভাষা'ৰ শব্দাৱলীক অভিধানৰ শুধপানী ছটিয়াই জাতত তুলি লৈছে। সিপিনে লিখিত তামিল ভাষাৰো তেনেকৈ দুটা ৰূপ আছে— গ্ৰাছিক (Classical) আৰু লৌকিক (Current)। আগৰ দিনৰ প্ৰসিদ্ধ লেখকসকলৰ ভাষা গ্ৰাছিক, বৰ্তমান কালৰ লেখকসকলৰ ভাষা লৌকিক। সহজ কথাত ক'বলৈ গ'লে গ্ৰাছিক তামিল ভাষা হ'ল পুৰণি তামিল আৰু লৌকিক তামিল হ'ল অৰ্বাচীন তামিল। কানাড়াতো এনে ভেদ আছে। সৌভাগ্যক্ৰমে আমাৰ মান্য লিখিত অসমীয়াত তেনে কোনো ভেদ নাই। বৰং মান্য লিখিত অসমীয়া বহুলাংশে মান্য কথিত অসমীয়া ভাষাৰ সৈতে একে।

৪.৫.৪ ৰাজ্য-ভাষা, ৰাষ্ট্ৰীয় ভাষা আৰু চৰকাৰী ভাষা

সমাজ-ভাষাবিজ্ঞানে ৰাজ্যভাষা, ৰাষ্ট্ৰীয়ভাষা আৰু চৰকাৰী ভাষাৰ স্থিতি আৰু প্ৰয়োজনীয়তা সম্পৰ্কে আলোচনা নকৰি নোৱাৰে।

ৰাষ্ট্ৰৰ ধাৰণা সৰ্বজন বিদিত। একোখন ৰাষ্ট্ৰই জনতাৰ হিতলৈ চাই এক বা একাধিক ভাষাক ৰাষ্ট্ৰভাষা বুলি ঘোষণা কৰে। এখন ৰাষ্ট্ৰৰ যে এটাহে ৰাষ্ট্ৰভাষা হ'ব তেনে কথা নাই। ছুইজাৰলেণ্ডত তিনিটা ভাষাক ৰাষ্ট্ৰভাষা হিচাপে ঘোষণা কৰা হৈছে। অবিভক্ত ৰাছিয়াত ১৬ টা আঞ্চলিক ভাষাকে ৰাষ্ট্ৰভাষাৰ মৰ্যাদা দিয়া হৈছিল। ভাৰতীয় সংবিধানে এতিয়ালৈ কোনো এটা ভাষাকে ৰাষ্ট্ৰীয় ভাষা বুলি ঘোষণা কৰা নাই; কিন্তু হিন্দীক সেই মৰ্যাদা দিয়াৰ প্ৰতি এটা প্ৰৱণতা লক্ষ্য কৰা যায়। সংবিধানত কোৱা আছে যে ভাৰতৰ সকলো ৰাজ্যৰ বিধানসভাই হিন্দীক ৰাষ্ট্ৰভাষা বুলি গ্ৰহণ কৰাৰ প্ৰস্তাৱ ল'লেই হিন্দীয়ে এই মৰ্যাদা পাব। তামিলনাড়ু বিধানসভাই এই প্ৰস্তাৱ পাছ কৰা নাই বাবে হিন্দী এতিয়াও ৰাষ্ট্ৰভাষা ঘোষিত হোৱা নাই।

চৰকাৰী কাম-কাজ চলাবৰ কাৰণে এক বা একাধিক ভাষাক চৰকাৰে চৰকাৰী ভাষা বুলি ঘোষণা কৰে। কোনো কোনো ৰাষ্ট্ৰত ৰাষ্ট্ৰভাষা আৰু চৰকাৰী ভাষা একেটাই। ভাৰতবৰ্ষত

এতিয়াও এই ব্যৱস্থা পৰিৱৰ্তিত হোৱা নাই। ইয়াত কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ চৰকাৰী ভাষা হিন্দী, সহযোগী চৰকাৰী ভাষা ইংৰাজী, অনুসূচীভুক্ত প্ৰধান ভাষা আন ১৯ টা। তেনেকৈ ভাৰতবৰ্ষত প্ৰতিখন ৰাজ্যৰ এক বা একাধিক ৰাজ্যভাষা আছে। অসমৰ ৰাজ্য ভাষা অসমীয়া আৰু সহযোগী ৰাজ্যভাষা বড়ো।

৪.৫.৫ দোভাষিত্ব আৰু ইয়াৰ বিভিন্ন ৰূপ

দোভাষিত্বৰ আলোচনা সমাজ-ভাষাবিজ্ঞানীৰ বিশেষ আলোচ্য বিষয়। কিন্তু ইয়াৰ আলোচনাত পশ্চিমীয়া আৰু ভাৰতীয় চিন্তাধাৰৰ চকুত লগা পাৰ্থক্য পৰিলক্ষিত হয়। পশ্চিমীয়া সমাজৰ গাঁথনি ভাৰতীয় সমাজৰ গাঁথনিতকৈ বেলেগ হোৱাই ইয়াৰ কাৰণ।

ক) ভাৰতীয় আৰু পশ্চিমীয়া দৃষ্টিকোণত দোভাষিত্ব

পশ্চিমৰ দেশসমূহ প্ৰয়েই একভাষিক (Monolingual)। প্ৰায়বোৰ মানুহে এটা মাত্ৰ ভাষা জানে। বিশেষ এক শ্ৰেণীৰ লোকে আনুষ্ঠানিক প্ৰশিক্ষণৰ যোগে আন এটা ভাষা শিকে। তেনে মানুহক দোভাষী (Bilingual) বুলি কোৱা হয়। কিন্তু এজন মানুহে দুটাতকৈ বেছি ভাষা বুজিব আৰু ক'ব জনাটো অতিশয় বিৰল ঘটনা। সেয়ে 'ভাষাবিজ্ঞান'ৰ তাত্ত্বিক আলোচনাত 'বহুভাষিত্ব' (Multilingualism) বুলি কোনো ধাৰণা নাই। বহুভাষিত্ব দোভাষিত্বৰে এটা বিশেষ স্তৰ।

ভাৰতবৰ্ষৰ কথা তেনেই সুকীয়া। ভাৰত বহুভাষিক (Multilingual) দেশ। ইয়াত নতুন যুগৰ কোনো শিক্ষিত ব্যক্তি একভাষিক হোৱা কথাটো ভাবিবই নোৱাৰি। আমাৰ ৰাষ্ট্ৰীয় শিক্ষানীতি (National Policy of Education) অনুসৰি মাধ্যমিক স্তৰৰ প্ৰতিজন ছাত্ৰই তিনিটাকৈ ভাষা জানিব লাগে; মাতৃভাষা, হিন্দী আৰু ইংৰাজী। যি ৰাজ্যত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ মাতৃভাষা হিন্দী তাত তেওঁলোকে অন্য এটা ভাৰতীয় ভাষা আৰু ইংৰাজী শিকিব লাগে। কাজেই ভাৰতৰ শিক্ষিত জনগণ মুখ্যতঃ ত্ৰিভাষী। জনজাতীয় অঞ্চলৰ লোকে আঞ্চলিক ভাষাকো আয়ত্ত কৰি চাৰিটা ভাষা জনাৰ গৌৰৱ দাবী কৰিব পাৰে।

খ) দোভাষিত্বৰ প্ৰকাৰভেদ

আমি আকৌ যদি দোভাষিত্বলৈ চাওঁ দেখিবলৈ পাম যে তাতো কেইবাটাও প্ৰকাৰ আছে। সমাজ-ভাষাবিজ্ঞানে দোভাষিত্বক দুভাগত ভাগ কৰে—

ক) সহযোগিক বা পৰিপূৰক দোভাষিত্ব (Coordinated Bilingualism), আৰু

খ) সানমিহলি বা যুগ্ম দোভাষিত্ব (Compound Bilingualism)।

দ্বিতীয় বিধক অভ্যাসগত দোভাষিত্ব (Habitual Bilingualism) বুলিব পাৰি।

কেতিয়াবা কোনো দোভাষীয়ে প্ৰায় ভাগ কথা এটা ভাষাৰ মাধ্যমত প্ৰকাশ কৰে, আৰু সেই ভাষাত বুজাব নোৱাৰা কথাখিনি আন এটা ভাষাত প্ৰকাশ কৰে। অৰ্থাৎ তেওঁ দ্বিতীয় এটা ভাষা সম্পূৰক হিচাপেহে ব্যৱহাৰ কৰে। আমি অসমীয়াত বক্তৃতা দিওঁতে বহুত সময়ত উপযুক্ত শব্দ বিচাৰি নাপাই ইংৰাজী শব্দ ব্যৱহাৰ কৰোঁ; জোৰ বুজাবলৈ ইংৰাজী খণ্ডবাক্য বা

প্ৰবচন ব্যৱহাৰ কৰোঁ। অসমত নিযুক্ত IAS বিষয়াসকলে অসমীয়া কওঁতে মাজে মাজে হিন্দী বা ইংৰাজী ব্যৱহাৰ কৰে। সেয়া পৰিপূৰক দোভাষিত্ব।

কেতিয়াবা কোনো কোনো দোভাষীয়ে দুটা ভাষা যাদৃচ্ছিকভাৱে মিহলাই পেলায়। তেওঁ যে কিছু শব্দ বা খণ্ডবাক্যৰ প্ৰতিৰূপ আনটো ভাষাত বিচাৰি নাপায় এনে নহয়। তেওঁ দুয়োটা ভাষাত ইমানেই সমান পাৰদৰ্শী যে তেওঁ কেতিয়াবা পাহৰি যায় যে অলপ আগতে তেওঁ কোন ভাষাত কথা কৈ আছিল। মানুহে এটা ভাষাত বাক্য আৰম্ভ কৰি আন এটা ভাষাত বাক্য শেষ কৰা দোভাষীৰ উদাহৰণ আমাৰ দেশত বিৰল। যি অভ্যাসগতভাৱে দোভাষী তেওঁ ভুলক্ৰমেহে ভাষা মিহলায়।

৪.৫.৬ ভাষা-সংক্ৰমণ বা ভাষা মিশ্ৰণ (Code Switching/Mixing)

সমাজ-ভাষাবিজ্ঞানীয়ে দোভাষিত্বৰ কথা আলোচনা কৰোঁতে এই দুটা কথা প্ৰায়ে উল্লেখ কৰে। দক্ষ আৰু সচেতন দোভাষীয়ে নিজৰ প্ৰকাশিকা শক্তি বঢ়াবৰ কাৰণে, মনৰ ভাব প্ৰাঞ্জলভাৱে আৰু শ্ৰোতাৰ হৃদয়গ্ৰাহী হোৱাকৈ প্ৰকাশ কৰিবৰ নিমিত্তে প্ৰয়োজন সাপেক্ষে এটা ভাষাৰ পৰা আন এটা ভাষালৈ সংক্ৰমণ কৰে। তেওঁ দুয়োটা ভাষাত ইমান পটু যে তেওঁ কথাৰ মাজতে অনায়াসে এটা ভাষাৰ পৰা আন এটা ভাষালৈ গতি কৰে। অদক্ষ দোভাষীয়ে কৈ থকা ভাষাত কথা বিচাৰি নাপাই আন এটা ভাষাৰ আশ্ৰয় লয়; কথাৰ মাজতে আকৌ ঘূৰি ঘূৰি মূল ভাষালৈ আহে। ইয়াকে কোৱা হয় ভাষা মিশ্ৰণ (Code Mixing)।

৪.৬ দ্বিভাষী অঞ্চল (Diaglossia)

ভাষা ব্যৱহাৰ সম্পৰ্কীয় আলোচনাত আৰু এটা উল্লেখযোগ্য বিষয় হৈছে দ্বিভাষী অঞ্চলৰ ব্যাখ্যা। যিকোনো দুটা ওচৰ-চুবুৰীয়া ভাষাৰ ভাষাক্ষেত্ৰত এনে একোটা মধ্যৱৰ্তী অঞ্চল থাকে য'ত মানুহে দুয়োটা অঞ্চলৰ ভাষাই বুজে আৰু ক'ব পাৰে। ওপৰৰ ৪.৪.৭ পৰিচ্ছেদৰ চিত্ৰত উপভাষা ১ আৰু উপভাষা ২ -ই 'ব-ঠ' থকা অঞ্চলটোক দুয়োফালৰ পৰা সামৰিছে (Overlap) অৰ্থাৎ ক্ষেত্ৰ উ_১ আৰু উ_২ -ৰ পৰিধিয়ে পৰস্পৰে কটাকটি কৰিছে। এই কটাকটি কৰা অঞ্চলটোক চিত্ৰত চিনেৰে বুজোৱা হৈছে। এই অঞ্চলটোৱে দ্বিভাষী অঞ্চল (Diaglossia)। দুটা ভাষা বা দুটা উপভাষা কোৱা অঞ্চলৰ সীমান্তৱৰ্তী এলেকাত এনে ধৰণৰ একো একোটা দ্বিভাষী অঞ্চল থাকে। উদাহৰণস্বৰূপে, অসম বেঙ্গল সীমান্তত ধুবুৰী-কোচবিহাৰ অঞ্চলটো এটা দ্বিভাষী অঞ্চল; ইয়াৰ মানুহে অসমীয়া আৰু বঙালী দুয়োটা ভাষাই বুজে আৰু কয়। কৰ্ণাটকৰ দক্ষিণ-পশ্চিম সীমান্তৰ 'কান্নানোৰ' জিলা তেনেকুৱা এটা দ্বিভাষী অঞ্চল; ইয়াৰ মানুহে কানাড়া আৰু মালায়ালাম দুয়োটা ভাষা বুজে আৰু ক'ব পাৰে।

৪.৭ পিজিন আৰু ক্ৰিয়ল (Pidgin and Creole)

ব্যৱসায় আৰু বাণিজ্যৰ কাৰণে ঘনিষ্ঠ সম্পৰ্কলৈ অহা দুটা ভিন ভিন জনগোষ্ঠীৰ লোকে ভাব বিনিময়ৰ সুবিধাৰ্থে পৰস্পৰৰ ভাষাৰ সমল লৈ একোটা নতুন ভাষা সৃষ্টি কৰে।

ইয়াত এটা ভাষাৰ ভগ্ন ৰূপক মূলভাষা হিচাপে লৈ আন এটা ভাষাৰ সমলৰ মিশ্ৰণ কৰা হয়। এনেকৈ বাণিজ্য বা আন সামাজিক কাম-কাজ চলাবলৈ দুটা ভাষাৰ সংমিশ্ৰণত গঢ়ি লোৱা ভাষাক পিৰ্জিন (Pidgin) বুলি কোৱা হয়। ইয়াক অসমীয়াত ভগ্নমিশ্ৰ ভাষা বা দোৱান বুলিব পাৰি। আনফালে, যেতিয়া এটা ভগ্ন-মিশ্ৰ ভাষা কোনো এটা অঞ্চলত দীৰ্ঘদিন ধৰি চলে আৰু সি মুখ্য কথিত মান্যভাষাৰ মৰ্যাদা লাভ কৰে আৰু সেই অঞ্চলত ওপোজা ল'ৰা-ছোৱালীয়ে এই ভাষাটোকে মাতৃভাষা ৰূপে গণ্য কৰে তেতিয়া তাক ক্ৰিয়ল (Creole) নামে জনা যায়। মৰিচাচত প্ৰচলিত, ফৰাচী আৰু স্থানীয় ভাষাৰ সংমিশ্ৰণত গঢ় লৈ উঠা, 'French Creole' ইয়াৰ এটা উৎকৃষ্ট উদাহৰণ।

আত্মমূল্যায়ন প্ৰশ্ন

। সমাজ-ভাষাবিজ্ঞান বুলিলে কি বুজায়?

.....

.....

.....

। ভৌগলিক উপাদানে উপভাষা সৃষ্টিত কেনেদৰে প্ৰভাৱ পেলায়?

.....

.....

.....

। জাতিগত বা বৃত্তিগত ভেদে উপভাষাগত ভেদ সৃষ্টি কৰিব পাৰে নেকি?

.....

.....

.....

। বিভিন্ন ব্যক্তিভাষা মিলি এটা উপভাষা হোৱা অথবা উপভাষা বিভাজিত হৈ ব্যক্তিভাষা হোৱা, কোনটো যুক্তি আপোনাৰ কাৰণে গ্ৰহণযোগ্য?

.....

.....

.....

। দোভাষিত্ব কি? ভাৰতীয় আৰু পশ্চিমীয়া দোভাষিত্বৰ মাজত ভেদ কি?

.....

.....

.....

। 'পিৰ্জিন' আৰু 'ক্ৰিয়ল'ৰ মাজত ভেদ কি?

.....

.....

৪.৮ শৈলীবিজ্ঞান

‘শৈলীবিজ্ঞান’ শব্দটো ইংৰাজী ‘Stylistics’ শব্দৰ ভাঙনি। কোনো কোনোৱে ইয়াক ইংৰাজী ‘Style’ শব্দৰ প্ৰথমাংশ আৰু ‘Linguistic’ শব্দৰ দ্বিতীয়াংশৰ সমাহাৰত গঠিত বুলি ভাবে।

৪.৮.১ শৈলীৰ সংজ্ঞা

শৈলীবিজ্ঞানৰ মৰ্ম বুজিবলৈ হ’লে প্ৰথমতে ‘শৈলী’ শব্দৰ অৰ্থ বুজিব লাগিব। সাহিত্যৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ কাৰণে ‘শৈলী’ এটা পৰিচিত শব্দ। ‘শৈলী’ বুলিলে এগৰাকী লেখকৰ লেখাৰ মাজেদি প্ৰকাশিত বিশিষ্ট প্ৰকাশভঙ্গীকে বুজা যায়। যেনে— বেজবৰুৱাৰ গদ্যশৈলী। কেতিয়াবা ইয়াৰ অৰ্থ প্ৰসাৰিত কৰি কোনো এক সাহিত্যিক গোষ্ঠী অথবা কোনোবা এটা যুগৰ সাধাৰণ লেখন-ৰীতিকে বুজোৱা হয়। যেনে, মাৰ্ক্সীয় ৰচনাশৈলী অথবা আৱাহন যুগৰ গদ্যশৈলী। সাহিত্যৰ সমালোচনাত ‘শৈলী’ শব্দৰ প্ৰয়োগ বহুত দিনৰ পৰা চলি আহিছে। অমুকৰ ৰচনাশৈলী, অমুকৰ কাব্যশৈলী, অমুকৰ গদ্যশৈলী আদি কথা আমি প্ৰায়ে আলোচনা কৰোঁ।

শৈলীবিজ্ঞান পৰিভাষাটো ইংৰাজী ‘Stylistic’ শব্দৰ তৰ্জমা মাথোন। ইংৰাজী শব্দটো জাৰ্মান ‘Stilistik’ শব্দৰ পৰা ওলোৱা। ইয়াৰ সমান্তৰালভাৱে ফৰাচী ভাষাত ‘Stylistique’ শব্দটো ‘ৰচনাৰ ৰূপ আৰু ভাব’ বুজোৱা অৰ্থত চনৰ পৰা অভিধানত ঠাই পায়। ইংৰাজীত stilistik শব্দটো চনৰ পৰাই চলে যদিও ‘Old English Dictionary’-ত ১৮৮২-৮৩ চনৰ পৰাহে ইয়াক ‘নিয়মিত শব্দ’ৰূপে অভিধানত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হয়। এই শব্দটোৱেই পিছত পৰিশীলিত হৈ ‘stylistics’ হয়। (পাদুৰ সাধাৰণ সম্পাদকৰ টোকাৰ আলমত)

‘Stylistics is a branch of linguistics. It is a parall science which examines the same problem from a different point of view.’ ullmans style in French Novel, 1957.

৪.৮.২ শৈলীবিজ্ঞানৰ সংজ্ঞা

শৈলীৰ বিজ্ঞানসন্মত বিশ্লেষণেই হৈছে শৈলীবিজ্ঞান। এই শব্দই ভাষাবিজ্ঞানত, কোনো লিখিত সাহিত্য বা পাঠ্যৰ সলনি, কোনো মৌখিক কথা— কোনো ভাষণ বা কথোপকথনৰ প্ৰকাশভঙ্গী বা শৈলীৰ বিজ্ঞান সন্মত বিশ্লেষণকে বুজায়। উইলচনে কোৱা মতে সাহিত্যত শৈলী বিশ্লেষণৰ মূল বস্তু হৈছে। বাণী (Message) অৰ্থাৎ অৰ্থ, ভাষাবিজ্ঞানত শৈলী বিশ্লেষণৰ মূল বিষয়বস্তু হ’ল ভাষাৰ নিয়ম-প্ৰণালী (Code)। ভাষাৰ প্ৰচলিত নিয়ম প্ৰণালীৰ ব্যতিক্ৰমধৰ্মী প্ৰয়োগৰ সহায়ত শ্ৰোতাৰ মনত যি প্ৰভাৱ (Effect) সৃষ্টি কৰা হয়, তাৰ বিশ্লেষণেই শৈলীবিজ্ঞানৰ বিচাৰ্য বিষয়। বক্তাই কথা কওঁতে কেতিয়াবা ভাষাৰ সাধাৰণ ব্যৱহাৰত নিয়ম ভংগ কৰি ভাষিক বিচ্যুতি (Linguistic Deviation) সৃষ্টি কৰে। বক্তব্যৰ কোনো অংশত যদি ভাষিক বিচ্যুতি দেখা যায় সেই অংশটোৱে বক্তব্যৰ আন অংশৰ তুলনাত বেছি কাণত বজা ধৰণৰ হৈ পৰে; সেয়ে শ্ৰোতাক ভবাই তোলে আৰু তেওঁৰ মনত বিশেষ ধৰণে দোলা দি যায়। চি আই ডি ধাৰাবাহিকত

যেতিয়া পুলিচ বিষয়াই ফৰেনসিক গৱেষণাগাৰৰ ডাক্তৰক কয়, ‘ভূমিতো আগেতে বহুতো মৰাশক কথা কোঁৱাইছা, এই বাৰ কি হ’ল’, শ্ৰোতাৰ মনত এটা জোকাৰণি লাগে— মৰাশই কেনেকৈ কথা কয়? আৰু আগেতেও কৈছে— তাৰ তাৎপৰ্য কি? অলপ দকৈ ভাবিলে তেওঁ বুজি পাব যে পুলিচ বিষয়াই এই কথাষাৰৰ মাজেদি কথাষাৰত নথকা বহুতো তত্ত্ব সদৰি কৰিছে। এই সাধাৰণ ভাষিক বিচ্যুতিৰ দ্বাৰা বহুতো নোকোৱা কথা প্ৰকাশিত হৈছে। দূৰদৰ্শনৰ সাংবাদিকে যেতিয়া বানপানীত উদ্বাস্ত লোকৰ দুৰ্দৰ্শাৰ প্ৰতিচ্ছবি দেখুৱাই কয় ‘এই সকল মানুহ দুবছৰে মথাউৰিতে চালি সাজি মৰি মৰি জীয়াই আছে’ তেতিয়া শ্ৰোতাৰ মনত অস্বাভাৱিক প্ৰতিক্ৰিয়া জন্মায়। মানুহ মৰিলে জী নুঠে; জীয়াই থাকি নমৰে; বক্তাই এই বৈপৰীত্বৰ দ্বাৰা কি ক’ব বিচাৰিছে? তেওঁ থমকি ৰৈ ভাবিলে উপলব্ধি কৰিব যে, এইসকল লোকৰ দুৰ্দৰ্শা অবৰ্ণনীয়। তেওঁলোক জীয়াই থাকিও মৰাৰ সমান; চৰকাৰে তেওঁলোকক মৰা শৰ নিচিনাই ব্যৱহাৰ কৰিছে। জীৱন্ত মানুহৰ প্ৰয়োজন— অন্ন, বস্ত্ৰ, বাসস্থান, ল’ৰা-ছোৱালীৰ পঢ়াশুনা, ৰোগীৰ চিকিৎসা আদিৰ বিষয়ে কোনোও চিন্তা কৰা নাই। এইবোৰ শব্দৰ এটাও সাংবাদিকৰ বাক্যটোত নাই; কেৱলমাত্ৰ বাক্যটোত থকা ভাষিক বিচ্যুতি (মৰি মৰি জীয়াই থকা)–ৰ জৰিয়তে এই কথা ফুটি উঠিছে।

৪.৮.৩ ভাষিক বিচ্যুতি

ভাষিক বিচ্যুতি ধ্বনি, শব্দ, শব্দ-গাঁথনি আৰু বাক্য-গাঁথনি যি কোনো পৰ্যায়তে সৃজন কৰিব পৰা যায়। বেজবৰুৱাই অসমীয়া মানুহে ইংৰাজী শব্দৰ ভুল উচ্চাৰণ যোগে যি অভজা ভাষা উৎপাদন বা সৃষ্টি কৰিছিল তাক লৈ ব্যঙ্গ আৰু হাস্য উৎপন্ন কৰিছিল। বিদেশী শব্দত অসমীয়া বিভক্তি-প্ৰত্যয় যোগ কৰি নতুন শব্দ-গঠন কৰিও ভাষিক বিচ্যুতি সৃষ্টি কৰা হয়। কোনোবাই যেতিয়া কয় ‘বৰ ওস্তাদি (ওস্তাদ + ই) দেখুৱাইছে’, শ্ৰোতাই সহজে বুজি পায়, যে নিৰ্দিষ্ট ব্যক্তিজনে ‘পাৰদৰ্শিতাৰ বিপৰীত’ কাৰ্যহে প্ৰদৰ্শন কৰিছে। আকৌ কোনোবাই যেতিয়া কয় ‘কাৰোবাৰ নেঙুৰ দীঘল, পাৰি বহিব’ শ্ৰোতাৰ মনত শুনা মাত্ৰকে খোকোজা লাগিব— মানুহৰতো নেঙুৰ নাথাকে, নেঙুৰ পাৰি বহিব কেনেকৈ? অলগ গমি চালে বুজি পাব যে ইয়াত যোগ্যবান বা ক্ষমতাশীল লোকে নিজৰ বাহুবল বা ধনৰ বলেৰে নিজৰ প্ৰয়োজনীয় সা-সুবিধা কৰি স্বাচ্ছন্দ্যত জীৱন কটোৱাৰ কথা কোৱা হৈছে। বোলছবি জগতৰ কথাক লৈ শ্বাহিদ কাপুৰে যেতিয়া মন্তব্য কৰে ‘সাফল্য ব্যৰ্থতাতকৈ ভয়াবহ’ তেতিয়া কথাষাৰ শুনা মাত্ৰকে শ্ৰোতা বৈপৰীত্যৰ চাপত ক্ষম্তক ৰৈ কঠিন মানসিক অনুশীলন কৰিবলগীয়া হয়। তেতিয়াহে তেওঁ কথাষাৰৰ প্ৰকৃত তাৎপৰ্য উপলব্ধি কৰিব পাৰিব।

৪.৮.৪ শৈলীবিজ্ঞান অধ্যয়নৰ সুফল

শৈলীবিজ্ঞানে এনেবোৰ কথাৰ বিশ্লেষণৰ প্ৰতি আমাৰ ধাউতি বঢ়ায়। ফলত আমাৰ মানসিক উৎকৰ্ষ সাধিত হয়। শ্ৰোতাৰ মানসিক স্থিতি উৰ্ধগামী হ’লে, তেওঁৰ বোধ শক্তিৰ মান উন্নত হ’লে তাৰে লগত ভাৰসাম্য ৰাখি বক্তাই আৰু উচ্চ মানৰ ভাষিক বিচ্যুতি সৃষ্টি কৰিব বিচাৰে। ইয়াৰ ফলত, স্তৰে স্তৰে, সমাজত চলা কথা-প্ৰসংগ (Discourse)–ৰ মানো উন্নীত হয়।

এইদৰে দেখা যায় যে শৈলীবিজ্ঞানৰ আলোচনাই কথা-প্ৰসংগৰ আলোচনাকো স্পৰ্শ কৰি যায়। এই বিভাগৰ পৰৱৰ্তী পৰিচ্ছেদসমূহত 'কথা-বিন্যাস' সম্পৰ্কে বিস্তৃত আলোচনা সন্নিৱিষ্ট কৰা হৈছে।

৪.৯ কথাবিন্যাস বা বাকবিন্যাস (Discourse Analysis)

আমি আগতে পাই আহিছোঁ, বিংশ শতিকাৰ প্ৰথমার্ধত হোৱা ব্লুমফিল্ড-চাপিৰ সমৰ্থিত বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ বলিষ্ঠ পৰম্পৰাতোত ষষ্ঠ দশকৰ মাজভাগত নোৱৰম চম্ফ্ৰিৰ ৰূপান্তৰ সৃজন ব্যাকৰণে বাক্যকৈয়ে খলকনি তুলিলে। পৃথিবীৰ বিভিন্ন প্ৰান্তত চম্ফ্ৰিৰ দৃষ্টিভংগীৰে ভাষাবিজ্ঞানৰ চৰ্চাত নতুনত্ব আনিবৰ প্ৰয়াস কৰা পৰিলক্ষিত হ'ল।

কিন্তু চম্ফ্ৰিৰ চিন্তা-চৰ্চাও ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ ইতিহাসত শেষ কথা হৈ নৰজিল। দুই একে চম্ফ্ৰিৰ কোনো কোনো সিদ্ধান্তৰ যথার্থতাৰ ওপৰত প্ৰশ্ন তুলিলে। এই শতিকাবে শেষাৰ্ধৰ ফালে আন এচাম মনোবৈজ্ঞানিকে ভাষাৰ গূঢ় মৰ্ম উপলব্ধিৰ কাৰণে নতুন দিশৰ সন্ধান দিলে। ইয়ে হ'ল বাক্য-বিন্যাস বা কথা-বিন্যাস বা বক্তব্য বিশ্লেষণ (Discourse Analysis)। ইয়াৰ সূত্ৰপাত হয় ১৯৭৮ চনত পেনচিলভানিয়া বিশ্ববিদ্যালয়ত পতা এখন কৰ্মশালাত। বাক্য-বিন্যাসক এটা মূল্যবান বিষয় হিচাপে প্ৰতিষ্ঠা কৰা প্ৰচেষ্টাৰ গুৰি ধৰোঁতাসকল হ'ল জোশী, হেব্ৰাৰ আদি (১৯৮১), ব্ৰাউন আৰু যুলে (১৯৮৩), লীচ (১৯৮৩), আৰু লেভিনচন (১৯৮৩)। এওঁলোকৰ মতে ভাষাৰ মৰ্ম উপলব্ধি আৰু বিশ্লেষণৰ কাৰণ ধ্বনি, বৰ্ণ, শব্দ, শব্দগুচ্ছ (Phrase) অথবা অৰ্থই যথেষ্ট নহয় নাইবা চম্ফ্ৰিয়ে কোৱাৰ দৰে বাক্যৰ বিন্যাস আৰু ৰূপান্তৰ সাধন চৰ্চাই পৰ্যাপ্ত নহয়। ভাষাৰ প্ৰকৃত মৰ্ম বুজিবলৈ হ'লে মানুহৰ কথাৰ বা বক্তব্যৰ সামগ্ৰিকতাৰ (Sum Totality) আৰু পটভূমিৰ বিশ্লেষণৰ প্ৰয়োজন। বক্তাই কি প্ৰসংগত, কি অভিপ্ৰায় ৰাখি, কি কাৰণে আৰু কাৰ উদ্দেশ্যে কথা কয় বা কথোপকথনত প্ৰবৃত্ত হয় সেই কথা জানিলেহে বক্তব্যৰ সঠিক অৰ্থবোধ হয়। ইয়াৰ অবিহনে ব্যৱহৃত শব্দবোৰ অৰ্থহীন। ধ্বনি-সমষ্টি আৰু বাক্যবোৰ নিৰৰ্থক শব্দ-মালিকা মাথোন। কাজেই সামগ্ৰিকভাৱে বক্তব্যৰ পটভূমিৰ বিশ্লেষণ অতিশয় প্ৰয়োজনীয় কথা। তাতে বাক্য-বিন্যাস বা বক্তব্য-বিশ্লেষণৰ তাৎপৰ্য।

৪.৯.১ কথা-বিন্যাস বাক্য-বিন্যাসৰ সংজ্ঞা

বক্তাৰ কোনো উক্তি বা কথা আৰু তাৰ ভাষাতাত্ত্বিক তথা অ-ভাষাতাত্ত্বিক পটভূমিৰ মাজত থকা সম্বন্ধৰ আলোচনাই বাক্য-বিন্যাস বা বক্তব্য-বিশ্লেষণ (Discourse Analysis) এই ফালৰ পৰা চাবলৈ গ'লে বাক্য-বিন্যাসৰ পৰিধি ভাষাবিজ্ঞানতকৈ বিশাল। ভাষাবিজ্ঞান বাক্য-বিন্যাসৰ এটা অংশ মাত্ৰ। ৰোচেইনচেইনে কোৱা মতে ভাষাৰে চলোৱা কাৰ্যাৱলী কেনেকৈ ব্যাখ্যা কৰা যায় আৰু তাৰ কেনেকৈ বাস্তৱিকতা ভিত্তিক প্ৰতিক্ৰিয়া প্ৰকাশ কৰা যায় সেই কথাই বাক্য-বিন্যাস বা বক্তব্য বিশ্লেষণ মূল কথা। ভাষাবিজ্ঞানীসকলে যেতিয়া উপলব্ধি কৰিলে যে ভাষাবিজ্ঞানৰ বিশ্লেষণৰ জৰিয়তে অৰ্থৰ পূৰ্ণ অৱগতি সম্ভৱ নহয় আৰু অৰ্থপূৰ্ণ অৱগতিৰ নিমিত্তে

বক্তব্যৰ পটভূমিৰ জ্ঞান অনিবাৰ্য্য তেতিয়াই বাক্-বিন্যাস তত্ত্বৰ অভ্যুত্থান ঘটিল। যথাযথভাৱে উপযোগ কৰিব পাৰিলে বাক্-বিন্যাসে মানুহৰ মৌখিক ক্ৰিয়া-প্ৰতিক্ৰিয়া (Verbal Interactions) অধ্যয়নত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা নিৰ্ণয় কৰিব পাৰে। বক্তব্য বা কথোপকথনৰ মৰ্ম উপলব্ধি কেইবাটাও কথাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। সেইবোৰ হ'ল— বক্তা আৰু শ্ৰোতাৰ পাৰস্পৰিক সহযোগিতা, পৰস্পৰৰ প্ৰতিক্ৰিয়া প্ৰকাশৰ ধৰণ, পটভূমি, বিষয়ৰ পূৰ্বজ্ঞান, বক্তব্য বিষয়ৰ পূৰ্বানুমান বিষয়সমূহৰ যুক্তিসন্মত ক্ৰম, বৈষয়িক সু-সংগঠন, সুসংবদ্ধতা আৰু সু-স্পষ্টতা। আন কথাত ক'বলৈ গ'লে বাক্-বিন্যাসে সমাজ-ভাষা বিজ্ঞানৰ কথাবোৰকো সামৰে; যেনে— পৰিস্থিতি অৰ্থাৎ পটভূমি আৰু সামাজিক প্ৰতিষ্ঠাৰ মাজৰ সম্বন্ধ, কথন-ভংগী আৰু কথনৰ বিষয় বস্তু। হাইমচে ক'বৰ দৰে 'কোনো এটা শব্দৰ একক ব্যৱহাৰে একাধিক অৰ্থ মনলৈ আনিব পাৰে; কিন্তু তাৰ প্ৰকৃত অৰ্থ কেতিয়া কি হয়, সেই কথা প্ৰসংগইহে নিৰূপণ কৰে। যেতিয়া কোনো এটা শব্দ কোনো এটা বিশেষ পটভূমিত ব্যৱহৃত হয় তেতিয়া সেই পটভূমিয়ে সেই শব্দটোৰ অন্য অৰ্থসমূহ বাতিল কৰি তোলে। উদাহৰণস্বৰূপে, কোনো এক বাছ দুৰ্ঘটনাৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত/শ/শব্দই 'মৰা শ' আৰু 'শ শ মানুহ' দুয়োটা অৰ্থকে বুজাব। মৰিশালিৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত কেৱল প্ৰথমটো অৰ্থহে বুজাব। অৰ্থাৎ কোৱা কথা আৰু প্ৰসংগৰ মাজৰ সম্পৰ্ক অতিশয় নিবিড় আৰু ইয়ে শব্দৰ উপযুক্ত অৰ্থটো মনলৈ আনে। আমি কোনো এষাৰ কথাই বুজাব পৰা সম্ভৱপৰ অৰ্থবোৰ এফালে তালিকাভুক্ত কৰি, আনফালে প্ৰসংগই যিবোৰ অৰ্থ সমৰ্থন কৰে সেইবোৰ তালিকাভুক্ত কৰি উভয়কে মিলাব নোৱাৰোঁ। প্ৰকৃতপক্ষে দুয়োটাৰে ক্ৰিয়া প্ৰতিক্ৰিয়াৰ ফলতহে পূৰ্ণ অৰ্থবোধ হয়। সেই কাৰণে বাক্-বিন্যাসে বক্তা-শ্ৰোতাৰ পাৰস্পৰিক প্ৰতিক্ৰিয়া (Interaction) আৰু পৰস্পৰৰ মতৰ সমিল মিলত উদ্ধাৰ কৰা অৰ্থ (Negotiated Meaning)-ৰ ওপৰত বিশেষভাৱে জোৰ দিয়ে।

৪.৯.২ বক্তব্যৰ পটভূমি

শব্দ বাক্য বা কোনো কথাৰ প্ৰকৃত অৰ্থ তাৰ পটভূমিয়েহে নিৰ্ণয় কৰে। টেলিফোনৰ টিং টিঙনি শুনি আমি কোৱা 'হেল্ল' শব্দটোৰ অৰ্থ তাৰ প্ৰসংগৰ জৰিয়তেহে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰি। একেদৰে 'কৰ' শব্দটোৰ অৰ্থ খাজনা, নে হাত, নে কোনো কাৰ্য কৰিবলৈ দিয়া নিৰ্দেশ সেই কথা প্ৰসংগইহে স্পষ্ট কৰে। বাক্যৰ স্তৰতো ইয়াৰ উদাহৰণ দিব পাৰি।

'সি বৰ ওস্তাদ' — বাক্যই 'কোনোবা এজন লোক কিবা কামত পাকৈত' বুজাইছে নে 'মানুহজনে একোকে নাজানে' বুজাইছে সেই কথা বাক্যটো শুনিয়েই ক'ব নোৱাৰি। এই বাক্যৰ পূৰ্বৱৰ্তী বা পৰৱৰ্তী এক বা একাধিক বাক্য শুনিলেহে প্ৰকৃত অৰ্থটো বুজা যাব। কোনো কথাৰ প্ৰকৃত অৰ্থৰ অৱগতিৰ নিমিত্তে কি পটভূমিত কথাষাৰ কোৱা হৈছে তাৰ জ্ঞান অতিশয় প্ৰয়োজনীয়।

৪.৯.৩ কথাৰ অভিপ্ৰায় আৰু উদ্দেশ্য (Intention and Motivation)

কোনো এষাৰ কথা বা কথোপকথনৰ প্ৰকৃত অৰ্থ জানিবলৈ হলে বক্তাৰ সেই কথা কোৱাৰ অন্তৰ্নিহিত অভিপ্ৰায় আৰু উদ্দেশ্যৰ কথা জানিব লাগিব। কোনোবাই যদি কয়— 'মই তাইক পিছত চাম' — বিভিন্ন শ্ৰোতাই ইয়াৰ বেলেগ বেলেগ অৰ্থ কৰিব। ইয়াৰ এটা অৰ্থ হ'ব

পাৰে, কোনোবা এজন পুৰুষে কোনো এজনী ছোৱালীক কইনা হিচাপে চাব। আন এটা অৰ্থ হ'ব কোনোবা এজন মানুহে (তেওঁ পুৰুষো হ'ব পাৰে, মহিলাও হ'ব পাৰে) এজনী ছোৱালী বা তিৰোতাক শেষকালত ভৰণ পোষণ দিব। ইয়াৰ তৃতীয় এটা অৰ্থ হ'ব পাৰে— কোনোবা এজন মানুহে এজনী ছোৱালী বা তিৰোতাক এশিকনি দিব। এই বাক্যটোৰ প্ৰকৃত অৰ্থ জানিবলৈ হ'লে কি পটভূমিত এই বাক্যটো কোৱা হৈছে সেই কথা জানিব লাগিব।

৪.৯.৪ সামাজিক পৰম্পৰা

অনেক ক্ষেত্ৰত কথাৰ প্ৰকৃত অৰ্থ নিৰূপণত সামাজিক পৰম্পৰাৰ জ্ঞানে বিশেষ সহায় কৰে। বক্তা-শ্ৰোতা দুয়োৰে সেই সামাজিক পৰম্পৰাৰ জ্ঞান থাকিব লাগিব। নহ'লে অৰ্থস্বৰ ঘটিব। বিহুৰ চান্দা বিচাৰি অহা ল'ৰাবোৰক যদি কোনোবা তিৰোতাই কয়,—‘আমাৰ তেওঁ ঘৰত নাই, কাইলৈ আহিবা’, অসমীয়া সামাজিক পৰম্পৰাৰ জ্ঞান নাথাকিলে শ্ৰোতাই ‘আমাৰ তেওঁ’ কথাষাৰে কি বুজায় সেই কথা ধৰিব নোৱাৰিব। অসমীয়া শ্ৰোতাই সহজেই বুজিব যে মহিলা গৰাকীয়ে ‘আমাৰ তেওঁ’ বাক্যাংশৰে গিৰিয়েককহে বুজাইছে। আকৌ কোনোবাই যদি কয়,— ‘তেওঁ বোৱাৰী পুৱাতে পাব হ'ল।’

অসমৰ সামাজিক পৰম্পৰাৰ জ্ঞান নথকা লোকৰ এই কথা বুজাত অসুবিধা হ'ব তেওঁ বুজিবলৈ টান পাব বোৱাৰী পুৱানো কি? তেওঁ নৈ পাব হ'ল নে দলং পাব হ'ল। আকৌ কোনোবাই যদি কয়,— ‘বোৱাৰীয়ে দুমাহ গা ধোৱা নাই।’

অন্য অসমীয়া শ্ৰোতাই ইয়াৰ অৰ্থ সহজে বুজি নাপাব। এইবোৰ উদাহৰণৰ পৰা সহজে বুজা যায় যে কথাৰ অৰ্থ উদ্ধাৰ কৰাত সামাজিক পৰম্পৰাৰ জ্ঞান অতিশয় প্ৰয়োজনীয়।

৪.৯.৫ বিষয় (topic)-ৰ পূৰ্বজ্ঞান আৰু পূৰ্বানুমান

কোনো কথা বা বক্তব্যৰ পূৰ্ণ-অৰ্থবোধ দুটা কথাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। এটা হ'ল শ্ৰোতাৰ বিষয়ৰ পূৰ্বজ্ঞান আৰু আনটো হ'ল শ্ৰোতাৰ বিষয় সম্পৰ্কে পূৰ্বানুমান ক্ষমতা। যদি কোনো বক্তৃত্তা বা আলোচনা ৰামায়ণ-মহাভাৰত, পঞ্চতন্ত্ৰ-হিতোপদেশ বা বুঢ়ী আইৰ সাধুৰ নিচিনা বিষয় হয়, শ্ৰোতাই বিষয়ৰ পূৰ্বজ্ঞানৰ ভিত্তিত বক্তৃত্তা ভালদৰে বুজি পাব। যদি কোনো বক্তৃত্তাৰ বিষয় মূল্যবৃদ্ধি সম্পৰ্কীয় হয়, তেতিয়াও শ্ৰোতাই বক্তৃত্তা ভালদৰে বুজি পাব। আকৌ যদি কোনো বক্তৃত্তাৰ বিষয় ‘শ্বেয়াৰ বজাৰ’ হয় অথবা ‘চফটৱেৰ’ হয় সাধাৰণ শ্ৰোতাই বক্তৃত্তাৰ মৰ্ম ভালদৰে বুজি নাপাব। সেই কাৰণে কোনো বক্তৃত্তা বা লেখাৰ ‘ভূমিকা’ আৱশ্যক। শিক্ষণ প্ৰক্ৰিয়াৰ কাৰণে পাঠ যুগুত কৰোঁতেও জনাৰ পৰা অজানালৈ (From known to unknown) যাব লাগে।

কোনো কথা বা বক্তব্যৰ পূৰ্ণ অৰ্থবোধ বহু পৰিমাণে শ্ৰোতাৰ বিষয়ৰ পূৰ্বানুমান ক্ষমতাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। বক্তাই যেতিয়া কোনো বিষয়ে আলোচনা আৰম্ভ কৰে তেওঁ বক্তাৰ কিছু মাত্ৰা পূৰ্বানুমান ক্ষমতা থকা বুলি ধৰি লয়। যদি শ্ৰোতাৰ পূৰ্বানুমান ক্ষমতা নাথাকে তেতিয়া আলোচনা বা কথোপকথন ব্যাহত হয়। যদি কোনোবাই কয়,— ‘যোৱাকালি কাঠমাণ্ডুৰ ওচৰত আৰু এখন বিমান দুৰ্ঘটনাগ্ৰস্ত হ'ল।’

শ্রোতাই পূৰ্বানুমান কৰিব পাৰিব লাগিব যে বিমান দুৰ্ঘটনাত পতিত হ'লে কি ধৰণৰ ভয়াবহ পৰিস্থিতিৰ সৃষ্টি হয় আৰু কিমান ক্ষয়ক্ষতি হয়। শ্রোতা পূৰ্বানুমান ক্ষমতা সম্পন্ন হ'লে কথোপকথন সাৱলীল গতিত আগবাঢ়ে; যথা—

শ্রোতা : বহুত যাত্ৰীয়ে চাগৈ প্ৰাণ হেৰুৱালে। বিমানখনো চাগৈ চূৰ্ণ-বিচূৰ্ণ হ'ল।

বক্তা : এৰা। ১২৮ জন যাত্ৰী আৰু সাতজন কৰ্মী নিহত হ'ল। বয়-বস্তুৰতো কথাই নাই; বিমানৰ খণ্ডবোৰ গলিত ধাতুৰ লাডুত পৰিণত হৈছে।

শ্রোতা : ক'লা বাকচটো উদ্ধাৰ হ'ল নে নাই?

বক্তা : পালে।

শ্রোতা : তেন্তে দুৰ্ঘটনাৰ কাৰণ জানিব পৰা যাব।

কিন্তু যদি শ্রোতাৰ পূৰ্বানুমান ক্ষমতা নাথাকে, তেতিয়া কথোপকথন গতিভ্ৰষ্ট হ'ব আৰু আকস্মিকভাৱে অন্ত পৰিব। বিমান দুৰ্ঘটনাৰ কথা শুনি পূৰ্বানুমান ৰহিত শ্রোতাই সুধিব পাৰে—

‘কিছু যাত্ৰী হতাহত হ'ল নেকি? তেতিয়া বক্তাৰ স্বাভাৱিকতে খং উঠিব; তেওঁ ক'ব ,
‘কি কয় হে? বিমান কিবা বিস্মা নেকি যে মানুহ নমৰিব?’

এইবাৰ যদি শ্রোতাই কয়,

‘খং নকৰিব; নাজানো কাৰণে সুধিছোঁ।’

বক্তাই ক'ব পাৰে—

‘বিমান সম্পৰ্কে সাধাৰণ বিজ্ঞানৰ পুথি এখন দুখন পঢ়ক। তাৰ পিছত মোৰ লগত কথা পাতিব।’

ইয়াত শ্রোতাই বিষয়ৰ পূৰ্বানুমান কৰিব নোৱাৰা কাৰণে আলোচনাৰ ভিতৰলৈ সোমাব পৰা নাই। এই বক্তাৰ প্ৰথম বাক্যত ‘আৰু’ শব্দৰ ব্যৱহাৰ লৈ চোৱা যাওক। ‘আৰু’ শব্দৰ ব্যৱহাৰৰ দ্বাৰা বক্তাই বুজাইছে যে কিছুদিন পূৰ্বতে আন এটা দুৰ্ঘটনা কাঠমাণ্ডুৰ ওচৰত সংঘটিত হৈছিল। শ্রোতাই বক্তাৰ ‘আৰু’ শব্দৰ অৰ্থ ভালদৰে বুজি পালে তেওঁ ‘পূৰ্বাভাস’ পাব আৰু তেওঁৰ নিজৰ ‘পূৰ্বানুমান’ৰ সহায়ত কথোপকথন সঠিক দিশত আগবাঢ়াই নিব। এনেদৰে পূৰ্বাভাস আৰু পূৰ্বানুমান ক্ষমতাৰ সহায়ত কথা বা আলোচনাৰ অৰ্থবোধ সুচল হয়।

৪.৯.৬ বক্তব্যৰ সুসংগঠন

প্ৰত্যেক বিষয় বা ঘটনাৰ আৰম্ভণি, বিকাশ আৰু শেষ থাকে। বক্তৃতা বা কথোপকথনতো এই তিনিটা স্তৰ আশা কৰা যায়। ইয়াৰ অদল-বদল হ'লে শ্রোতাৰ মনোযোগ বিঘ্নিত হয়, অৰ্থবোধত বিজুতি ঘটে। বক্তৃতা বা কথোপকথনত এই তিনিওটা স্তৰ সুনিয়ন্ত্ৰিত হ'ব লাগে। মধ্যম স্তৰ, বিকাশতো, বৰ্ণনাৰো গুৰুত্ব অনুক্ৰমে ধাৰাবাহিক বৰ্ণনা থাকিব লাগে। এই তিনিওটা স্তৰ, তাৰ লগতে ইহঁতৰ আভ্যন্তৰীণ উপ-স্তৰ সুবিন্যস্ত আৰু সুসুখলাবদ্ধ হ'লেহে পাঠৰ বক্তব্য বোধগম্য হয়। কথাষাৰৰ মৰ্ম বুজিবলৈ তলৰ নমুনা পৰিচ্ছেদটোলৈ লক্ষ্য কৰা যাওক—

[অসমৰ জনবসতি বৰ সেৰেঙা। ইয়াৰ আধাতকৈও বেছি অঞ্চল পৰ্বত আৰু বননি। জলবায়ু সেমেকা

হোৱা হেতুকে ইয়াৰ অধিবাসীসকল সোৰোপা। অসমৰ মানুহৰ প্ৰধান জীৱিকা কৃষি। অসম নদী মাতৃক ৰাজ্য; ইয়াৰ জান-জুৰিত প্ৰচুৰ মাছ পোৱা যায়। অসমৰ প্ৰায় সকলো শ্ৰেণীৰ মানুহে মাছ খায়। অসমত ঘাইকৈ ধান, মৰাপাট আৰু চাহপাতৰ খেতি কৰা হয়। অসম মৌচুমী প্ৰধান অঞ্চলত অৱস্থিত কাৰণে ইয়াত প্ৰচুৰ বৰষুণ হয়। নদ-নদী পানীৰে উপচি থাকে। শিক্ষা-দীক্ষাৰ ক্ষেত্ৰতো অসম বহুত আগবঢ়া। ই পূৰ্বাঞ্চলৰ শিক্ষা-দীক্ষা আৰু বাণিজ্যৰ প্ৰাণকেন্দ্ৰ। ইয়াৰ পাহাৰ-পৰ্বত চিৰ সেউজীয়া। অসমৰ ৰাজধানী গুৱাহাটী। অসম ভাৰতৰ পূব প্ৰান্তত অৱস্থিত।]

এই পৰিচ্ছেদৰ কথাখিনি তথ্যসমৃদ্ধ আৰু সহজ, ভাষাও সৰল। ই পাঠকৰ পূৰ্বজ্ঞান আৰু পূৰ্বানুমানৰ ভিতৰুৱা। তথাপিও পাঠটো সহজবোধ্য হোৱা নাই আৰু ই পাঠকৰ মন ধৰি ৰাখিব নোৱাৰে। ইয়াৰ কাৰণ কি? কাৰণ পাঠটো সংগঠিত বা সুসংহত নহয়। পাঠৰ শুভ আৰম্ভণি হ'ব লাগিছিল ভৌগলিক অৱস্থিতিৰ আভাস দানেৰে আৰু সামৰণি মাৰিব লাগিছিল ইয়াৰ মৰ্যাদাৰ বৰ্ণনাৰে, ই উত্তৰ-পূৰ্বাঞ্চলৰ প্ৰাণকেন্দ্ৰ। মৌচুমী জলবায়ুৰ কথা কওঁতে একেলগে ইয়াৰ চিৰসেউজীয়া ৰূপ, কৃষিৰ সুবলতা আৰু বিনন্দীয়া কৃষি আদি; নদী মাতৃকতাৰ কথা ক'ব লাগিছিল। সেই প্ৰসঙ্গতে মাছ-পুঠিৰ প্ৰাচুৰ্য, মানুহৰ খাদ্যাভ্যাস আদিৰ কথা ক'ব লাগিছিল। তাৰ পাছত শিক্ষা-দীক্ষাৰ উন্নতিৰ কথা কৈ সামৰণিৰ ফালে অগ্ৰসৰ হ'ব লাগিছিল। তেতিয়াহে বচনাখিনি সুসংহত হ'লহেতেন আৰু ই শ্ৰোতাৰ মনত সাঁচ বহুৱাব পাৰিলেহেতেন। সেই কথা সৰোগত কৰি বাক-বিন্যাস বা কথা-বিন্যাসে কথাৰ সাংগঠনিক সংহতিৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে। ইয়াৰ লগতে তেওঁলোকে বক্তব্যৰ যুক্তিনিষ্ঠতাৰ ওপৰতো গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে।

আত্মমূল্যায়ন প্ৰশ্ন

। কথা-বিন্যাসৰ উদ্ভৱ কেনেদৰে হ'ল?

.....

.....

.....

। কথা-বিন্যাসত বক্তব্যৰ পটভূমিৰ তাৎপৰ্য কি?

.....

.....

.....

। বিষয়ৰ পূৰ্বানুমাণে কথা বুজাত কেনেকৈ সহায় কৰে?

.....

.....

.....

। শৈলীবিজ্ঞান কি?

.....

.....

.....

। ভাষিক বিচ্যুতিয়ে কি ভূমিকা পালন কৰে ?

.....
.....
.....

8.১০ চিহ্নবিজ্ঞান

ভাষাবিজ্ঞানৰ বিভিন্ন ধাৰাৰ আলোচনা প্ৰসঙ্গত ফাৰ্ডিণ্ড দ্য শ্বশ্বৰ নাম আমি পাই আহিছোঁ। তেওঁ ভাষাৰ স্বৰূপ নিৰ্ণয় কৰোঁতে চিহ্ন (Sign), চিহ্নিত (Signified) আৰু চিহ্নক (Signifier) —এই তিনিটা ধাৰণা স্পষ্ট কৰিবৰ যত্ন কৰিছিল। সেই 'চিহ্ন'ৰ ধাৰণাৰ আলমতে পিছৰফালে 'চিহ্নবিজ্ঞান' বুলি ভাষাবিজ্ঞানৰ সূক্ষ্ম ধাৰা এটাৰ আৰিভাৰ ঘটে।

অৰ্থযুক্ত চিহ্নৰ বিজ্ঞানসন্মত অধ্যয়নকে *চিহ্নবিজ্ঞান* (Semiotics) বোলে। 'Semiotics' শব্দটো গ্ৰীক ভাষাৰ 'Semion' শব্দৰ পৰা ওলাইছে; গ্ৰীক ভাষাত ইয়াৰ অৰ্থ 'চিহ্ন'। অৰ্থই যি পদ্ধতি বা প্ৰণালীৰে কাম কৰে তাৰ বিশ্লেষণেই হৈছে *চিহ্নকৰ্ম* (Semiosis); ইয়েই পিছত পৰিশীলিত হৈ *চিহ্নবিজ্ঞান* (Semiotics) ৰূপ পৰিগ্রহ কৰিছে।

8.১০.১ চিহ্নবিজ্ঞানৰ কেন্দ্ৰীয় ধাৰণা

চিহ্নবিজ্ঞানৰ বিশ্লেষণ তিনিটা কেন্দ্ৰীয় ধাৰণাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। সেই তিনিটা ধাৰণা হ'ল— *চিহ্ন* (sign), *সংকেত পদ্ধতি* (Code) আৰু *গঠন* (Structure)।

ক) *চিহ্ন* : বহিৰ্জগতৰ কোনো মূৰ্ত বা অমূৰ্ত বস্তুক আন কোনো এটা ধ্বনি বা লিখিত প্ৰতীকেৰে বুজালে দ্বিতীয়টোক বোলা হয় চিহ্ন। বহিৰ্জগত গছ, গৰু, তৰা আদি একো একোটা মূৰ্ত বস্তু; মন, হৃদয় একোটা অমূৰ্ত বস্তু। আমি 'গছ'ক বুজাবলৈ কেতিয়াবা গছ শব্দ আৰু কেতিয়াবা গছৰ ছবি; তেনেকৈ আকাশৰ 'তৰা'ক বুজাবলৈ তৰা শব্দ অথবা তৰাৰ ছবি ব্যৱহাৰ কৰোঁ। এই 'গছ' শব্দ আৰু 'তৰা' শব্দ প্ৰকৃত গছ আৰু প্ৰকৃত তৰাৰ চিহ্ন। অমূৰ্ত 'মন'ক বুজাবলৈ 'মন' শব্দ ব্যৱহাৰ কৰোঁ (অৱশ্যে মনক চিত্ৰ চিহ্নলৈ ৰূপান্তৰিত কৰিব নোৱাৰোঁ)। 'মন' শব্দ প্ৰকৃত 'মন'ৰ চিহ্ন। চিত্ৰকৰৰ কাৰণে 'গছৰ চিত্ৰ', 'তৰাৰ চিত্ৰ' একো একোটা চিহ্ন; ভাষাবিজ্ঞানীৰ কাৰণে 'গছ' শব্দ; তৰা শব্দ, মন শব্দ- একো একোটা চিহ্ন। চিহ্ন দুই প্ৰকাৰৰ হ'ব পাৰে— *বীতিসিদ্ধ* (Formal) আৰু *ব্যৱহাৰিক* (Pragmatic)। ইয়াৰ প্ৰথমটোৱে চিহ্নৰ সাধাৰণ গুণবোৰৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে আৰু দ্বিতীয়টোৱে চিহ্নৰ প্ৰতিনিধিত্বমূলক কাৰ্যৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে। আমি দৈনন্দিন জীৱনত কথা বতৰা পাঠোঁতে, বা বক্তৃতা দিওঁতে জগতৰ মূৰ্ত বা অমূৰ্ত বস্তুক চিহ্নলৈ ৰূপান্তৰ কৰোঁ। শ্ৰোতাই চিহ্নক পুনৰ সংশ্লিষ্ট মূৰ্ত বা অমূৰ্ত বস্তুৰ ধাৰণালৈ ৰূপান্তৰ কৰে। সেয়েই ভাষাৰ যোগে ভাব বিনিময়। একাধিক চিহ্নৰ ধাৰাবাহিক উপস্থাপনে কথা (পাদুৰ বিশ্লেষণত বাচন)। সেই কথা বা বাচনৰ তাত্ত্বিক আলোচনাই পূৰ্বতে আলোচনা কৰা কথা-বিন্যাস।

খ) *সংকেত-পদ্ধতি* (Code) : কোনো একক চিহ্নৰ ব্যৱহাৰেই ভাষা নহয়। ভাষা হ'বৰ কাৰণে লাগতিয়াল চিহ্ন নিৰ্বাচন কৰি, সিহঁতক বিভিন্ন বিধি-বিধান বা নিয়মেৰে সংযোজিত কৰিলেহে সি ভাব বিনিময়ৰ উপযোগী ভাষা বা কথা নাম পায়। এই বিধি বিধান বা নিয়মেই

হৈছে সংকেত পদ্ধতি অথবা কোড। চিহ্নবিজ্ঞানত এই সংকেত পদ্ধতিৰ দুটা স্তৰ নিৰ্ণয় কৰা হয়; এটা হ'ল— বাহ্যস্তৰ (Surface Level) আৰু আনটো হ'ল অন্তৰ্গত স্তৰ (Deep Structure)। বাহ্যস্তৰে চিহ্নৰ লগত চিহ্ন লগ লগাৰ নিয়ম প্ৰণালীৰ ব্যাখ্যা কৰে, অন্তৰ্গত স্তৰে তাৰ অৰ্থ প্ৰণালী নিয়ন্ত্ৰণ কৰে। চিহ্নবিজ্ঞানৰ বাহ্যস্তৰ আৰু অন্তৰ্গত স্তৰ চমস্কিৰ বহিৰ্গঠন আৰু অন্তৰ্গত গঠনৰ সমান্তৰাল।

গ) গঠন (Structure) : বহিৰ্গতৰ বস্তু বা ধাৰণাৰ লগত চিহ্নৰ সম্বন্ধ যাদৃচ্ছিক (Arbitrary)। কি বস্তু বা ধাৰণাৰ কাৰণে কি চিহ্ন কেতিয়াৰ পৰা, কেনেকৈ নিৰূপিত হ'ল তাৰ কোনো উত্তৰ নাই। তথাপি প্ৰতিটো চিহ্নৰে একোটা বিশিষ্ট গঠন আছে। 'ওঁ টেঙা' বুজোৱা 'ওঁ' শব্দটো অৰ্থাৎ চিহ্নটো এটা ধ্বনিৰেই গঠিত। 'কমলা' টেঙা বুজোৱা শব্দটো আকৌ ছয়টা ধ্বনিৰে গঠিত; ধ্বনিবোৰো বিশেষ প্ৰণালীত সংযোজিত হৈছে— ব্যঞ্জন-স্বৰ-ব্যঞ্জন-স্বৰ-ব্যঞ্জন-স্বৰ। কেতিয়াবা একাধিক চিহ্ন মিলি একোটা বৃহৎ চিহ্ন হয়; যথা— কেঁচা কমলা সেউজীয়া। এনে ধৰণে চিহ্নৰ গঠন বিশ্লেষণে প্ৰয়োজনীয়া কথা। এই ক্ষেত্ৰত চিহ্নবিজ্ঞানীসকলে দুটা ধাৰণা পোষণ কৰে; এটা *প্ৰপঞ্চতাত্ত্বিক ধাৰণা* (Immanent relational elements of constructing an object) অৰ্থাৎ বহিৰ্গতিক বস্তুৰ চিহ্ন আৰু আনটো হ'ল কোনো বস্তু বা ভাবৰ তাত্ত্বিক নিৰ্মিতি (Theoretical Construct)। এই দুয়োটা ধাৰণাৰ সহযোগত চিহ্নৰ গঠন নিৰূপণ কৰা হয়।

৪.১০.২ অৰ্থাৰোপ

চিহ্নবিজ্ঞানত চিহ্নৰ অৰ্থ আৰোপ প্ৰক্ৰিয়াত তিনিটা কথা জড়িত থকা বুলি ভবা হয়—

- ক) চিহ্নৰ যোগেদি বহিৰ্গতৰ ধাৰণা,
- খ) বক্তাৰ স্তৰত চিহ্নক সংকেত পদ্ধতি-যুক্ত (Coding) আৰু শ্ৰোতাৰ স্তৰত চিহ্নক সংকেত-পদ্ধতি মুক্ত (Decoding) কৰা অৰ্থাৎ বক্তাই চিহ্নত অৰ্থ-আৰোপ কৰা আৰু শ্ৰোতাই সেই অৰ্থ উদ্ধাৰ কৰা।
- গ) চিহ্নৰ দ্বাৰা জন-সংযোগ স্থাপন কৰি (Communicate) অথবা কোনো কাৰ্য সম্পাদন কৰি এখন বিশাল ক্ষেত্ৰ তৈয়াৰ কৰা।

৪.১০.৩ চিহ্নবিজ্ঞানৰ প্ৰকাৰভেদ

জ্ঞান-বিজ্ঞানৰ অন্য শাখাৰ দৰে চিহ্নবিজ্ঞানৰো তত্ত্ব বিশ্লেষণত ভেদ পৰিদৃষ্ট হৈছে। ইয়াৰ চিন্তা-চৰ্চাত বৰ্তমান দুটা ভেদ স্পষ্ট হৈ পৰিছে— এটা ক্ষেত্ৰভিত্তিক তত্ত্বৰ পাৰ্থক্য আৰু আনটো পদ্ধতিগত পাৰ্থক্য। প্ৰথমটোৱে কি কি বিভিন্ন ক্ষেত্ৰত চিহ্নবিজ্ঞানৰ চৰ্চা হ'ব পাৰে সেইকথা বিশ্লেষণ কৰে আৰু আনটো হ'ল কি কি পদ্ধতিৰ সহায়ত চিহ্নবিজ্ঞানৰ তত্ত্ব আলোচনা কৰিব পাৰি তাক চমু বিবৰণ ডাঙি ধৰা।

ওপৰত আলোচনা কৰা তিনিওটা বিষয়ৰ ভিতৰত সমাজ-ভাষাবিজ্ঞানৰ চৰ্চা অতিশয় ব্যাপক আৰু জনপ্ৰিয়। লেবভে নিউ ইয়ৰ্কত বসবাস কৰা সমাজৰ বিভিন্ন বৰ্গৰ লোক আৰু

তেওঁলোকৰ ভাষাৰ সমাজতাত্ত্বিক অধ্যয়ন কৰি পৃথিৱীৰ বিভিন্ন ঠাইৰ ভাষাবৈজ্ঞানিকক সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ চৰ্চা কৰিবলৈ অনুপ্রাণিত কৰে। অসমতো সমাজ-ভাষাবিজ্ঞানৰ চৰ্চাই আটাইতকৈ বেছিকৈ হৈছে। এই প্ৰসংগত নানা জনে নামনি অসমৰ উপভাষাসমূহৰ বৰ্ণনাত্মক বিশ্লেষণ দাঙি ধৰিছে। সেই সকলো অধ্যয়ন পৰিশীলিত ৰূপত প্ৰকাশিত হ'লে অসমৰ ভাষাবৈজ্ঞানিক পুথিভাণ্ডাৰ যথেষ্ট চহকী হ'ব। শৈলীবিজ্ঞান, কথা বিন্যাস আৰু চিহ্নবিজ্ঞান সম্পৰ্কে 'বিষয় পৰিচিতি' পৰ্যায়ৰ প্ৰাথমিক আলোচনাহে প্ৰবন্ধ আকাৰে প্ৰকাশিত হৈছে। এই তিনিওটা বিষয়ে বিস্তৃত অধ্যয়নৰ অৱকাশ আছে।

8.11 সাৰাংশ (Summing Up)

সমাজত ভাষাৰ ব্যৱহাৰৰ আলোচনাই সমাজ-ভাষাবিজ্ঞান। সমাজত বাস কৰা মানুহৰ জাতি-ভেদে বা বৃত্তিভেদে কিছুমান ভাষাগত প্ৰভেদ পৰিদৃষ্টি হয়। একেদৰে অঞ্চলভেদেও ভাষিক ভেদ পৰিদৃষ্টি হয়। এনে বিবিধ ভেদৰ ভিতৰত এটা ভেদক মানুহে মৰ্যাদা সম্পন্ন বুলি বিবেচনা কৰে, ইয়ে মান্যভাষা নাম পায়। মান্যভাষা মানে মান্য কথিত ভাষা, ই লিখিত ভাষাতকৈ বেলেগ হ'ব পাৰে। ৰাজ্যৰ সীমামূৰীয়া অঞ্চলৰ লোক প্ৰায়ে দোভাষী হয়; দোভাষীৰো কেইবাটাও প্ৰকাৰ আছে। ৰাজ্য বা ৰাষ্ট্ৰই একোটা ভাষাক চৰকাৰী কাম-কাজৰ বাবে স্বীকৃতি জনাই ৰাজ্যভাষা আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় ভাষাৰ মৰ্যাদা দিয়ে। বাণিজ্য কেন্দ্ৰত কেতিয়াবা মিশ্ৰ ভাষাই জন্ম পায়। সি প্ৰথমে 'পিজিন' পাছত 'ক্ৰেয়ল' নাম পায়। কথ্য ভাষাৰ ব্যৱহাৰিক বৈশিষ্ট্যৰ আধাৰত কথা-শৈলীৰ ধাৰণা গঢ়ি উঠিছে। শৈলীকো আজিকালি বিভিন্ন দৃষ্টিকোণেৰে বিশ্লেষণ কৰিবলৈ লোৱা হৈছে। সমাজত ভাষাৰ ব্যৱহাৰ অধ্যয়নৰ আন এটা দিশ কথা-বিন্যাস। কথাৰ শুনিলেই মনলৈ অহা অৰ্থৰ বাহিৰেও অন্তৰ্গত অৰ্থও থাকে। কথাৰ প্ৰকৃত অৰ্থ কথাৰ প্ৰসংগ, বক্তাৰ অভিপ্ৰায়, সামাজিক পৰিস্থিতি, বিষয়ৰ পূৰ্বজ্ঞান তথা পূৰ্বানুমান, কথাৰ সুসংগতি আদিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। চিহ্নবিজ্ঞানে পুৰণি 'চিহ্ন'ৰ ধাৰণাক নতুনকৈ ব্যাখ্যা কৰি, অৰ্থৰ বোধত চিহ্নৰ অৱদান সম্পৰ্কে আলোচনা কৰে।

8.12 আৰ্হি প্ৰশ্ন (Sample Questions)

- ১। সমাজ-ভাষাবিজ্ঞানে কি কি কথা সামৰে?
- ২। উপভাষাতত্ত্ব সম্বন্ধে সম্যক আলোচনা কৰা।
- ৩। অসমৰ উপভাষা সম্পৰ্কে চমুৱাই লিখা।
- ৪। ব্যক্তিভাষা আৰু উপভাষাৰ মাজত আপেক্ষিক সম্বন্ধ কেনে ধৰণে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰি?
- ৫। দ্বিভাষী অঞ্চল কি?
- ৬। দোভাষীত্বৰ প্ৰকাৰভেদ সম্পৰ্কে আলোচনা কৰা।
- ৭। শৈলী বুলিলে কি বুজায়?
- ৮। শৈলীবিজ্ঞানে কি কথা বিশ্লেষণ কৰে?

- ৯। ভাষিক বিচ্যুতিৰ তাৎপৰ্য কি?
- ১০। কথা-বিন্যাস কি?
- ১১। কি কি বিষয়ৰ ওপৰত কথাৰ অৰ্থবোধ নিৰ্ভৰ কৰে?
- ১২। বক্তব্যৰ সংগঠনে ভাষাবোধত কিবা প্ৰভাৱ পেলায় নেকি?
- ১৩। চিহ্নবিজ্ঞান কাক বোলে?
- ১৪। চিহ্নবিজ্ঞানৰ দুটা কেন্দ্ৰীয় ধাৰণাৰ বিষয়ে লিখা।
- ১৫। সংকেত পদ্ধতি (Code) কি?
- ১৬। চিহ্নৰ অৰ্থাৰোপৰ লগত কি কি জড়িত?

৪.১৩ প্ৰসঙ্গ গ্ৰন্থ (References/Suggested Readings)

- বসন্ত কুমাৰ গোস্বামী : 'চিহ্ন, চিহ্নিত আৰু চিহ্নক'; সন্নিৱিষ্ট : নাহেদু পাদুন
সম্পা., চিন্তা-প্ৰবাহ
- ফণীন্দ্ৰ নাৰায়ণ দত্ত বৰুৱা : 'বাক-বিন্যাস বা কথা-বিন্যাস'; সন্নিৱিষ্ট :
নাহেদু পাদুন সম্পা., চিন্তা-প্ৰবাহ
- (—) : প্ৰয়োগ ভাষাবিজ্ঞানৰ ৰূপৰেখা
- এল. দেৱকী : 'চিহ্নবিজ্ঞান প্ৰসঙ্গ'; সন্নিৱিষ্ট : নাহেদু পাদুন
সম্পা. চিন্তা-প্ৰবাহ
- দীপ্তি ফুকন পাটগিৰি : 'উপভাষাতত্ত্ব' পাদুন সম্পা., ভাষাৰ তত্ত্বকথা
- মদন শৰ্মা : 'শৈলীবিজ্ঞান আৰু কথা বিশ্লেষণ'; সন্নিৱিষ্ট :
নাহেদু পাদুন সম্পা., চিন্তা-প্ৰবাহ
- J.J. Gumparz : *Sociolinguistics*

* * *

পঞ্চম বিভাগ
প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞান (Applied Linguistics)

বিভাগৰ গঠন :

- ৫.১ ভূমিকা (Introduction)
- ৫.২ উদ্দেশ্য (Objectives)
- ৫.৩ প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞানৰ সংজ্ঞা
- ৫.৪ বিশুদ্ধ ভাষাবিজ্ঞান আৰু প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞান
- ৫.৫ প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞানৰ পৰিসৰ
- ৫.৬ ভাষা শিক্ষাত প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞান
 - ৫.৬.১ মাতৃভাষা আৰু দ্বিতীয় ভাষা
 - ৫.৬.২ মাতৃভাষা আৰু দ্বিতীয় ভাষা শিক্ষাৰ কৌশল
 - ৫.৬.৩ দ্বিতীয় ভাষা শিক্ষাৰ নিয়ন্ত্ৰক উপাদান
 - ৫.৬.৪ দ্বিতীয় ভাষা শিক্ষাৰ বিভিন্ন পদ্ধতি
 - ৫.৬.৫ চমস্কি সমৰ্থিত ভাষাবিজ্ঞান-তত্ত্বৰ দ্বিতীয় ভাষা শিক্ষাৰ ওপৰত প্ৰভাৱ
 - ৫.৬.৬ প্ৰমাদ বিশ্লেষণ
 - ৫.৬.৭ ভাষা শিক্ষাত জনসংযোগ-কৃতিৰ অন্বেষণ
- ৫.৭ খোলা-বোবা আৰু মানসিকভাৱে বাধাগ্ৰস্ত লোকৰ ভাষা শিক্ষা
- ৫.৮ পঠন আৰু লিখন কৌশলৰ উন্নীতকৰণ
- ৫.৯ যন্ত্ৰৰ সহায়ত অনুবাদ
- ৫.১০ অভিধান প্ৰণয়ন
- ৫.১১ সাৰাংশ (Summing Up)
- ৫.১২ আৰ্হি প্ৰশ্ন (Sample Questions)
- ৫.১৩ প্ৰসঙ্গ গ্ৰন্থ (References/Suggested Readings)

৫.১ ভূমিকা (Introduction)

বিংশ শতিকাৰ প্ৰাৰম্ভতে গোটেই পৃথিৱীকে, বিশেষকৈ ইউৰোপ আৰু আমেৰিকাক ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ টোৱে প্লাৱিত কৰে। প্ৰথম চাৰে পাঁচটা দশকজুৰি ঐতিহাসিক ভাষাবিজ্ঞান, আধুনিক বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞান, গঠনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানৰ ব্যাপক চৰ্চা হয়। ১৯৫৭ চনত নোৰম চমস্কিৰ (Syntactic Structure) প্ৰকাশৰ লগে লগে ভাষাবিজ্ঞানৰ চিন্তা-চৰ্চাৰ গতি-প্ৰকৃতি সলনি হয় আৰু মনোবৈজ্ঞানিক তত্ত্ব সমৰ্থিত ভাষাবিজ্ঞানৰ চিন্তা-চৰ্চাৰ অভ্যুত্থান ঘটে। ইয়াৰ ফলত ভাষা শিক্ষা সম্পৰ্কে থকা পুৰণিকলীয়া ধ্যান-ধাৰণাত মনোবৈজ্ঞানিক চিন্তা-চৰ্চাৰ চাপ পৰে। কলা-বোবা আৰু মানসিকভাৱে বাধাগ্ৰস্ত লোকসকলক ভাষা শিকাবলৈ কৰা প্ৰয়াসত

মানো-ভাষাবৈজ্ঞানিক তত্ত্বৰ সহায় লোৱাৰ শুভ পৰম্পৰা আৰম্ভ হয়। শিশু আৰু বয়স্ক উভয়কে পঢ়িবলৈ আৰু লিখিবলৈ শিকোৱা কাৰ্যক ভাষাবিজ্ঞানৰ দ্বাৰা উদ্ভাৱিত জ্ঞানৰ সহায়ত ত্বৰান্বিত কৰাৰ প্ৰয়াস কৰা হ'ল। ভাষাক বাক্যখণ্ড (Phrase)-ত ভাঙি লৈ যন্ত্ৰৰ সহায়ত ভাষান্তৰ কৰা (Machine Translation) প্ৰচেষ্টাত ভাষাবিজ্ঞানৰ সহায় অত্যাৱশ্যকীয় বিবেচিত হ'ল। অভিধান প্ৰণয়নত ভাষাবিজ্ঞানৰ লক্ষ জ্ঞানৰ প্ৰয়োগ কৰি অভিধান-প্ৰণয়ন-কলাক বেছি ক্ৰিয়াশীল আৰু পৰিশীলিত কৰি তুলিবৰ প্ৰয়াস কৰা হ'ল। এনে ধৰণৰ বিভিন্ন ব্যৱহাৰিক বিষয়ত ভাষাবিজ্ঞানৰ পৰা আহৰি জ্ঞানৰ সদ্ব্যৱহাৰ কৰিবৰ যত্ন কৰা হ'ল। এই সমস্ত কথাৰ সামৰি 'প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞান' নামৰ এটা নতুন শাখাৰ অভ্যুত্থান ঘটিল। প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞানক কোনো কোনোৱে 'প্ৰয়োগ ভাষাবিজ্ঞান' বুলি অভিহিত কৰিছে। পিটকৰ্ডাৰ (১৯৭৩), ৰিচাৰ্ড (১৯৭৮) আদি ভাষাবৈজ্ঞানিক 'প্ৰায়োগিক-ভাষাবিজ্ঞান'ৰ চিন্তা-চৰ্চাৰ বাটকটীয়া। এই বিভাগ আপোনালোকে এই সমস্ত কথা বিতংভাৱে জানিবলৈ পাব।

৫.২ উদ্দেশ্য (Objectives)

এই গোটৰ পাঠ্যাংশ ভালদৰে পঢ়িলে আপোনাকে জানিবলৈ পাব—

- ব্যৱহাৰিক জীৱনৰ কোনবোৰ বিষয়ত ভাষাবিজ্ঞানৰ জ্ঞানক কামত খটুওৱা হয়,
- তাৰ ফলত তেনেবোৰ ক্ষেত্ৰৰ কি গুণগত পৰিৱৰ্তন হৈছে,
- প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞানৰ চিন্তা-চৰ্চাতো কিছু পৰিৱৰ্তন আহি পৰিছে নেকি ?
- একাধিক ভাষা শিক্ষাই মানুহৰ মেধা শক্তি বঢ়ায় নেকি ?
- ভাষাশিক্ষাই বাধাগ্ৰস্ত শিশুক কেনেদৰে সহায় কৰে, আৰু
- পাঠ্যপুথি প্ৰণয়ন আৰু অভিধান প্ৰণয়নত ভাষাবিজ্ঞানৰ জ্ঞানে কেনে ধৰণে সহায় কৰে।

৫.৩ প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞানৰ সংজ্ঞা

প্ৰয়োগ ভাষাবিজ্ঞান বিশুদ্ধ ভাষাবিজ্ঞানৰ প্ৰায়োগিক দিশ। এই দুয়োৰে মাজত থকা ভেদ বুজিবলৈ হ'লে বিজ্ঞান (Science) আৰু প্ৰয়োগ-বিজ্ঞান (Applied Science)-ৰ মাজত থকা পাৰ্থক্যৰ কথা সুঁৱৰিব লাগিব। 'পানী সদায় সমতলত থাকিব বিচাৰে; ওখ ঠাইৰ পৰা পানী বাগৰি চাপৰ ঠাইলৈ যাব বিচাৰে।' এই তথ্য বিজ্ঞানৰ তথ্য। এই তথ্যকে কামত খটুৱাই নগৰ নিগমে কোনো পাহাৰৰ টিলাত খোৱা পানীৰ সুবিশাল ভাণ্ডাৰ সজাই তাৰ পৰা নলী লগাই মানুহৰ ঘৰে ঘৰে খোৱা পানীৰ যোগান ধৰাটো বিজ্ঞানৰ প্ৰয়োগ মাথোন। বিজুলী-শক্তি (Electrical Energy)-ক গতিশক্তি (Motion Energy) লৈ পৰিৱৰ্তন কৰিব পৰা তথ্য বিজ্ঞানৰ আৱিষ্কাৰ। এই তথ্যক কামত খটুৱাই চকা ঘূৰাব পৰা 'মটৰ' উলিওৱাটো বিজ্ঞানৰ প্ৰয়োগৰ নমুনা মাথোন। এনেকৈ আমাৰ আধুনিক জীৱন যাপন সুচল কৰি তুলিবৰ নিমিত্তে বিশুদ্ধ বিজ্ঞানৰ চৰ্চা কৰি পোৱা জ্ঞানক প্ৰয়োগ-বিজ্ঞানীসকলে হাতে-কামে প্ৰয়োগ কৰি বা কামত খটুৱাই নানা

ধৰণৰ সা-সৰঞ্জাম আমাৰ হাতত দিছে। আমি মানৱ সমাজ প্ৰয়োগ-বিজ্ঞানৰ দ্বাৰা নানা ধৰণে উপকৃত হৈছোঁ।

ঠিক তেনেকৈ ভাষাবিজ্ঞান-লব্ধ জ্ঞান মানৱ সমাজৰ উপকাৰ সাধিব পৰাকৈ, অৰ্থাৎ মানৱ সমাজৰ প্ৰয়োজন পূৰাব পৰাকৈ ব্যৱহাৰিক ক্ষেত্ৰত কামত খটুৱাটোৱেই হৈছে প্ৰয়োগ ভাষাবিজ্ঞান। আন কথাত ক'বলৈ গ'লে ভাষাবিজ্ঞানৰ অধ্যয়ন কৰি পোৱা জ্ঞানক দৈনন্দিন জীৱনৰ কোনো এক ক্ষেত্ৰত, কোনো এক সমস্যা সমাধান কৰিবলৈ প্ৰয়োগ কৰা বা কামত লগোৱাটোকে প্ৰয়োগ-ভাষাবিজ্ঞান, চমুকৈ প্ৰভাৰি বুলিব পাৰি। কোনো ভাষাৰ ধ্বনিতত্ত্ব, ৰূপতত্ত্ব, বাক্যতত্ত্ব আৰু শব্দ-মালাৰ বিশ্লেষণ বিশুদ্ধ ভাষাবিজ্ঞান (Pure Linguistics)-ৰ ভিতৰুৱা; এইবোৰ বিষয়ৰ পৰা আহৰণ কৰা জ্ঞান ভাষাশিক্ষা, মানসিকভাৱে বাধাগ্ৰস্ত লোকক ভাষাৰ প্ৰশিক্ষণ দিয়া, যন্ত্ৰৰ সহায়ত অনুবাদ কৰা, অভিধান প্ৰণয়ন আদি ক্ষেত্ৰত হাতে কামে কৰা ব্যৱহাৰ (Practicum)— এই হ'ল প্ৰয়োগ ভাষাবিজ্ঞান।

৫.৪ বিশুদ্ধ ভাষাবিজ্ঞান আৰু প্ৰয়োগিক ভাষাবিজ্ঞান

বিশুদ্ধ ভাষাবিজ্ঞান সম্পৰ্কীয় প্ৰায় সকলো কথা ইমান নিৰহ-নিপানীকৈ আলোচনা কৰা হৈ গৈছে যে তাত কিবা নতুন তথ্য সংযোগ হ'ব বুলি ভাবিব নোৱাৰি। দুই এক ভাষা-বৈজ্ঞানিকৰ মতে আজিকালি বিশুদ্ধ ভাষাবিজ্ঞানৰ চৰ্চা অব্যাহত ৰখা এক প্ৰকাৰ অসম্ভৱ হৈ পৰিছে। ভাষাবিজ্ঞানৰ চৰ্চা বৰ্তমান প্ৰয়োগৰ দিশলৈ ধৰিছে। অদূৰ ভৱিষ্যতে ভাষাবিজ্ঞানৰ সূত্ৰ আৰু উদ্ভাৱনসমূহৰ প্ৰয়োগৰ ওপৰতহে গুৰুত্ব দিয়া হ'ব। এনেকুৱাও হ'ব পাৰে যে, ব্যৱহাৰিক ভিত্তি নোহোৱা ভাষাবিজ্ঞানৰ সংজ্ঞা বা সূত্ৰ সন্দেহজনক বুলি গণ্য কৰা হ'ব (Lakoff : 1976 : p.222)। লেকফৰ কথা আজি বহুলাংশে সত্য বুলি পৰিগণিত হৈছে। ভাষাবিজ্ঞানৰ তথ্যক মানৱ-জীৱনৰ লগত জড়িত নানান সমস্যাৰ সমাধানৰ কাৰণে ব্যৱহাৰ কৰাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপিত হৈছে। কম্পিউটাৰৰ ব্যাপক প্ৰয়োগে নানান ব্যৱহাৰিক ক্ষেত্ৰত ভাষাবিজ্ঞান-লব্ধ জ্ঞানক কামত খটুৱাতো উজু কৰি তুলিছে।

প্ৰায়োগিক ভাষা-বিজ্ঞান আৰু বিশুদ্ধ ভাষা-বিজ্ঞান ইটোৱে সিটোক বাদ দি চলিব পৰা (Mutually Exclusive) বিষয় নহয়। বিজ্ঞানৰ সূত্ৰ (Theory) আৰু অভ্যাস (Practice) পৰস্পৰে নিৰ্ভৰশীল হোৱাৰ দৰে বিশুদ্ধ ভাষাবিজ্ঞান আৰু প্ৰয়োগ-ভাষাবিজ্ঞান ইটো সিটোৰ পৰিপূৰক। বৰ্তমান কালত ভাষাবিজ্ঞানৰ সকলো ধৰণৰ অনুসন্ধানৰ লক্ষ্য নিৰূপণত প্ৰভাৱিৰ ভূমিকা গুৰুত্বপূৰ্ণ।

৫.৫ প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞানৰ পৰিসৰ

বৰ্তমানৰ জ্ঞান-বিজ্ঞান সম্প্ৰসাৰণৰ যুগত ভাষাবিজ্ঞানৰ পৰা আহৰণ কৰা জ্ঞানক আমাৰ বাস্তৱ জীৱনৰ নানা সমস্যা সমাধানৰ ক্ষেত্ৰত ব্যৱহাৰ কৰিব পৰা হৈছে। আন কথাত ক'বলৈ গ'লে প্ৰয়োগ-ভাষাবিজ্ঞানৰ পৰিসৰ বৰ ব্যাপক হৈ পৰিছে। বৰ্তমান ই তলত উল্লেখ কৰা বিষয়সমূহ সামৰে—

- ক) ভাষা-শিক্ষা : মাতৃভাষা, দ্বিতীয় ভাষা আৰু বিদেশী ভাষা— সকলো ধৰণৰ ভাষা শিক্ষা,
- খ) কলা-বোবা (Deaf and Dumb) আৰু জন্মৰে পৰা মানসিক বিকাশত বাধাগ্ৰস্ত (Mentally Challenged) লোকৰ ভাষা-শিক্ষা,
- গ) ভাষা-শিক্ষাত পঠন আৰু লিখন শৈলীৰ বিকাশ,
- ঘ) যন্ত্ৰৰ সহায়ত অনুবাদ (Machine Translation),
- ঙ) কথা-বিন্যাসত পটুতা অৰ্জন, আৰু
- চ) অভিধান প্ৰণয়ন।

এই সকলোৰে ভিতৰত ভাষা-শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰতহে ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ পৰা উপলব্ধি জ্ঞানৰ প্ৰয়োগ বেছিকৈ হৈছে। সেয়ে কিছুমান পণ্ডিতে প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞানক ভাষা-শিক্ষাৰ লগত এক আৰু অভিন্ন বুলি ভাবে। শিক্ষাগত সমস্যা নিৰ্ধাৰণ আৰু সেই সমস্যাসমূহ সমাধানৰ কাৰণে ভাষাবিজ্ঞানৰ পৰা লাভ কৰা জ্ঞানক কামত খটুওৱাৰ অভ্যাস বা প্ৰণালীবদ্ধ প্ৰয়াসকে পলিটজাৰে প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞান বুলিছে। এসময়ত মনস্তত্ত্ব ভাষাবিজ্ঞান আৰু সামাজ্য-ভাষাবিজ্ঞানকো প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞানৰ ভিতৰুৱা বুলি ভবা হৈছিল। কিন্তু আজিকালি প্ৰত্যেকটোকে একোটা পৃথক আৰু স্বতন্ত্ৰ বিষয় বুলি ভবা হয়। অৱশ্যে ঠায়ে ঠায়ে ইটোৰ সীমাৰেখা সিটোৰ ওপৰত পৰে (Overlaps)।

৫.৬ ভাষা-শিক্ষাত প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞান

পলিটজাৰ নামৰ ভাষা-বৈজ্ঞানিকজনে ১৯৭২ চনত ৰচিত গ্ৰন্থত বিদেশী ভাষা শিক্ষাৰ প্ৰসংগত প্ৰভাৱৰ কথা আলোচনা কৰিছে। তেওঁৰ মতে বিদেশী ভাষা শিক্ষা আৰু শিকোৱা দুয়োটা বিষয়তে ভাষা-শিক্ষকে ভাষা সম্বন্ধে কিছুমান পূৰ্বানুমান (Assumption) কৰিবলগীয়া হয় আৰু সেই কামত ভাষাবিজ্ঞান আৰু প্ৰভাৱি দুটা স্বয়ং-সম্পূৰ্ণ এলেকা, আৰু ভাষা শিক্ষাত এনে কিছুমান সমস্যাই দেখা দিয়ে, যিবোৰৰ সমাধান ভাষাবিজ্ঞানৰ জ্ঞানে সহজ কৰি তোলে।

পাপে ১৯৭২-ত ৰচিত পুথিত উল্লেখ কৰিছে যে প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞান স্বৰূপাৰ্থত এটা চ'ক বা চাৰিআলি, য'ত ভাষাবিজ্ঞানৰ আন কেইটামান বিষয়, যথা— মনো-ভাষাবিজ্ঞান, ভাষা শিক্ষা আৰু অন্যান্য বিজ্ঞান সম্পৰ্কীয় বিষয়ৰ লগত মিলি পৰিছে। পাপে বিজ্ঞান সম্বন্ধীয় বিষয়ৰ উল্লেখ কৰোঁতে যুক্তিৰ সীমা চেৰাই গৈছে যদিও তেওঁ প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞানৰ আন্তৰ্বিষয়ক (Interdisciplinary) প্ৰকৃতি ঠাৱৰ কৰাটো এটা উল্লেখযোগ্য কথা।

পিট কৰ্ডাৰৰ মতে প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞান আৰু ভাষা-শিক্ষা দুয়ো পৰস্পৰে ঘনিষ্ঠভাৱে সাঙোৰ খোৱা যদিও দুয়ো একে কাৰ্যকে নুবুজায় (Pit Corder : 1973 : p.70)। তেওঁৰ মতে, প্ৰভাৱি এটা হাতে-কামে কৰা কাৰ্য (Activity); ই কোনো তাত্ত্বিক (Theoretical) জ্ঞান নহয়। ই ভাষাৰ কোনো এটা বিষয়ে ভাষাবৈজ্ঞানিক বিশ্লেষণৰ জৰিয়তে পোৱা জ্ঞানক ভাষা শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰয়োগ কৰে। প্ৰয়োগ-ভাষাবিজ্ঞানী এজন ভোক্তা (Consumer) বা ব্যৱহাৰকাৰী (User), কোনো সূত্ৰ বা তত্ত্বৰ স্ৰষ্টা (Creator) নহয়।

ভাষা শিক্ষাক বেছি সাৰ্থক বা ফলপ্ৰসূ কৰি তোলাত ভাষাবিজ্ঞানৰ জ্ঞানে কেনে ধৰণে সহায় কৰে অৰ্থাৎ ভাষা শিক্ষাৰ লগত প্ৰয়োগ-ভাষাবিজ্ঞানৰ সম্পৰ্ক কেনেকুৱা সেই কথা জানিবলৈ হ'লে ভাষা শিক্ষাৰ স্বৰূপ ভালদৰে জানি ল'ব লাগিব। ভাষা শিক্ষা বুলিলে তিনিটা কথা বুজা যায়— মাতৃভাষা শিক্ষা, দ্বিতীয় ভাষা শিক্ষা আৰু বিদেশী ভাষা শিক্ষা। এই তিনিওটা কথা আলোচনা কৰাৰ আগতে মাতৃভাষা, দ্বিতীয় ভাষা আৰু বিদেশী ভাষাৰ স্বৰূপ খৰচি মাৰি আলোচনা কৰা প্ৰয়োজন।

৫.৬.১ মাতৃভাষা আৰু দ্বিতীয় ভাষা কি ?

ক) মাতৃভাষাৰ সংজ্ঞা : মাতৃভাষা বুলিলে কি বুজায় সেই সম্বন্ধে আমাৰ সকলোৰে কম-বেছি পৰিমাণে ধাৰণা আছে। কিছুমানে ইয়াক 'মাকৰ ভাষা' আৰু আন কিছুমানে ইয়াক 'মাতৃভূমিৰ ভাষা' বুলি অভিহিত কৰিব বিচাৰে। এই দুয়োটা সংজ্ঞাই বহুলাংশে শুদ্ধ যদিও সম্পূৰ্ণ শুদ্ধ নহয়। কেতিয়াবা মাতৃভাষা মাকৰ বা মাতৃভূমিৰ ভাষা নহৈ আন ভাষাও হ'ব পাৰে। শিশুৱে মাকৰ মৰমী কোলাত থাকি, প্ৰধানকৈ মাকৰ জৰিয়তে, যি ভাষাৰ লগত পৰিচিত হয়, যি ভাষা ক'বলৈ শিকে, যি ভাষাৰ জৰিয়তে বহিৰ্জগতক চিনিবলৈ শিকে আৰু যিটো ভাষাক আপোন বুলি ভাবে সেইটোৱেই তাৰ মাতৃভাষা। মাতৃভাষা মুখ্যতঃ পৰিবেশৰ ভাষা। এটা স্বাভাৱিক জ্ঞান-বুদ্ধিসম্পন্ন মানৱ শিশু যি পৰিবেশত জন্মে আৰু লালিত-পালিত হয়, সি সেই পৰিবেশৰ ভাষা স্বাভাৱিকতেই আহৰণ কৰে আৰু সেয়াই হয় তাৰ মাতৃভাষা।

প্ৰায় সৰহ ক্ষেত্ৰতে শিশুৰ 'পৰিবেশৰ ভাষা', অৰ্থাৎ শিশু যি পৰিবেশত প্ৰতিপালিত হয় সেই পৰিবেশৰ ভাষা আৰু 'মাকৰ ভাষা' অৰ্থাৎ মাকে কোৱা ভাষা একে হয়। কিন্তু সকলো সময়তে দুয়ো একে নহ'বও পাৰে। অনাথ আশ্ৰমত প্ৰতিপালিত হোৱা শিশুৱে মাকক চিনিয়েই নাপায়; আশ্ৰম অৱস্থিত ঠাইত যি ভাষা চলে সেয়েই সিহঁতৰ মাতৃভাষা হৈ পৰে। বৈবাহিক সূত্ৰে অসমৰ বাহিৰলৈ গৈ গিৰিয়েকৰ লগত কৰ্ণাটক বা অন্ধ্ৰত বসবাস কৰা অসমীয়া জীয়েকীৰ সতি-সন্ততিয়ে স্বাভাৱিকতে কানাড়া বা তেলেগু ভাষা আহৰণ কৰে; সেই ভাষাই হয়গৈ সিহঁতৰ মাতৃভাষা। এনে শিশুৰ মাতৃভাষা প্ৰকৃততে মাকৰ ভাষা নহয়। কেতিয়াবা শিশুৱে মাক বা বাপেক কাৰো ভাষা আহৰণ নকৰি তৃতীয় এটা ভাষা আহৰণ কৰে। কোনো অসমীয়া ডেকাই উৰিয়া ছোৱালী বিয়া কৰাই যদি দীৰ্ঘকাল ধৰি ইংলেণ্ডত বসবাস কৰে তেওঁলোকৰ ল'ৰা-ছোৱালীৰ মাতৃভাষা হ'বগৈ ইংৰাজী। এনে ল'ৰা-ছোৱালীৰ 'মাকৰ ভাষা' বা 'বাপেকৰ ভাষা'— কোনোটোলৈ আনুগত্য নাথাকে; কোনোটোকে তেওঁলোকে আপোন বুলি নাভাবে। তেওঁলোকে বৰং এটা তৃতীয় ভাষাক (এই ক্ষেত্ৰত ইংৰাজী ভাষাক) আপোন বুলি ভাবে। সেই হেতুকে ইংৰাজী ভাষাই হয়গৈ তেওঁলোকৰ মাতৃভাষা। সেয়ে ভাৰতত বসবাস কৰা ইংৰাজ-ভাৰতীয় বৰ্ণ-সংকৰ লোকসকল (Anglo-Indian)-ৰ অধিকাংশই 'ইংৰাজী'কৈ মাতৃভাষা বুলি দাবী কৰে। সেই দৃষ্টিকোণৰ পৰা মাতৃভাষাৰ সংজ্ঞা নিৰূপণ কৰোঁতে বক্তাৰ 'মনোভাৱৰ কথা'টো গুৰুত্বপূৰ্ণ হৈ পৰে। কোনো ভাষা মাতৃভাষাকপে পৰিগণিত হ'ব লাগিলে সেয়া কেৱল 'পৰিবেশৰ ভাষা' হলেই নহ'ব; সি 'বক্তাৰ আনুগত্য'ও দাবী কৰিব পাৰিব লাগিব। এতেকে পৰিবেশত সততে

প্রচলিত যিটো ভাষাক বক্তাই যি ভাষাক আপোন বুলি ভাবে, যাৰ মাজত বক্তাই নিজৰ পৰিচয় বিচাৰি পায়, সেই ভাষাটোৱেই তেওঁৰ মাতৃভাষা।

মাতৃভাষা আহৰণ শিশুৰ এক স্বতঃস্ফূৰ্ত আৰু স্বাভাৱিক প্ৰক্ৰিয়া। ইয়াৰ বাবে শিশুক কোনো শিক্ষকৰ প্ৰয়োজন নহয়। এটা স্বাভাৱিক জ্ঞান-বুদ্ধি সম্পন্ন শিশুৰ মাতৃভাষা আহৰণৰ পৰা বিৰত ৰখা হৈছে এক প্ৰকাৰ অসম্ভৱ কথা। শিশুৱে ওঠৰ মাহমান বয়সৰপৰাই মাতৃভাষা বুজিব পৰা হয় আৰু ক'বলৈ আৰম্ভ কৰে; দুবছৰমান বয়স হ'লেই সি নিজে নিজে মাতৃভাষা ক'ব পৰা হয়। শিশুৱে এনেদৰে মাতৃভাষা আয়ত্ত্ব কাৰটোক *মাতৃভাষা আহৰণ (Mother Tongue Acquisition)* বুলি কোৱা হয়। প্ৰকৃতপক্ষে মাতৃভাষাৰ ক্ষেত্ৰত শিক্ষা শব্দ নচলে। কিন্তু কিছুমান পণ্ডিতে 'আহৰণ' আৰু 'শিক্ষা'ৰ মাজত ভেদ স্বীকাৰ নকৰে; তেওঁলোকে মাতৃভাষাৰ ক্ষেত্ৰতো 'শিক্ষা' শব্দকেই ব্যৱহাৰ কৰে।

খ) মাতৃভাষা আহৰণ : ভাষাবিজ্ঞানৰ পৰা পোৱা জ্ঞানৰ ভিত্তিত আমি জানোঁ যে, ভাষা এটা জটিল প্ৰক্ৰিয়া; ই ধ্বনি পদ্ধতি, শব্দ-গঠন পদ্ধতি, বাক্য-গঠন পদ্ধতি আৰু শব্দার্থ-পদ্ধতিৰ সমাহাৰ। ভাষাৰ নিচিনা এটা জটিল প্ৰক্ৰিয়াক ওঠৰ মাহৰ পৰা দুবছৰৰ ভিতৰৰ বয়সৰ শিশুৱে, যি বয়সত শিশুৱে সাধাৰণ যোগ-বিয়োগ কৰিব নোৱাৰে বা দীঘল-ছুটিৰ তাৰতম্য ধৰিব নোৱাৰে, কেনেকৈ মাতৃভাষা আহৰণ কৰে সেই কথা ভাবিলে আচৰিত লাগে। মনস্তত্ত্ববিদসকলে শিশুৰ ভাষা আহৰণ সম্পৰ্কে কেইটামান গুৰুত্বপূৰ্ণ কথা দাঙি ধৰিছে। মানৱ শিশুৰ ভাষা আহৰণ কৰাৰ এটা *অন্তৰ্নিহিত ক্ষমতা (Innate Capacity)* আছে; তাৰে বলত সি মাতৃভাষা অনায়াসে আহৰণ কৰিব পাৰে। তদুপৰি, শিশুৰ ভাষা সম্পৰ্কীয় তথ্য সাধাৰণীকৰণ (Generalise) কৰি কৰি তাৰ অন্তৰ্নিহিত নিয়ম উদ্ভাৱন কৰাৰ অতুলনীয় ক্ষমতা আছে। শিশুৱে 'কৰ' ধাতুৰ পৰা 'কৰিছিল', 'খা'ৰ পৰা 'খাইছিল' হোৱা শুনি 'যা' ধাতুৰ পৰা প্ৰাথমিক অৱস্থাত 'যাইছিল' কৰা দেখা যায়। এয়া শিশুৰ সাধাৰণীকৰণৰ ভিত্তিত কৰা সৃজনৰ প্ৰমাণ।

শিশুৰ মাতৃভাষা আহৰণ সুচল কৰি তোলাৰ আৰু এটা উপাদান হ'ল *পৰিবেশ (Environment)*। শিশুৱে সাৰে থকা সময়ছোৱাত মাকৰ আৰু পৰিয়ালৰ আন সদস্যৰ মুখত অনবৰত মাতৃভাষা শুনে। মাতৃভাষাত ব্যৱহৃত ধ্বনি শুনাৰ শিক্ষা (Ear Training) তাৰ আপোনা-আপুনি হৈ যায়। শিশুৱে তাৰ আসন্ন পৰিবেশত শুনা 'শব্দ' আৰু সেই 'শব্দ'ই বুজোৱা 'বস্তু'ৰ (যেনে— 'গাখীৰ' শব্দটোৰ লগত তাক খাবলৈ দিয়া জুলীয়া পদাৰ্থৰ সহগমন) সম্বন্ধ বাৰম্বাৰ দেখি শুনি শব্দৰ অৰ্থ বুজি পায়। মাক আৰু পৰিয়ালৰ আন সদস্যক অনুকৰণ কৰি সি মাতৃভাষাৰ ধ্বনি, শব্দ আৰু বাক্যাংশ আওঁৰাবলৈ চেষ্টা কৰে। আন কথাত ক'বলৈ গ'লে, শিশুৰ আশে-পাশে দিনে-ৰাতিয়ে মাতৃভাষাৰ ব্যাপক ব্যৱহাৰ আৰু তাৰ নিজৰ স্বাভাৱিক অনুকৰণপ্ৰিয়তাই তাৰ মাতৃভাষা আহৰণ সহজ কৰি তোলে।

শিশুৰ মাতৃভাষা আহৰণ সুচল কৰি তোলাৰ আন এটা উপাদান হ'ল তাৰ *বলিষ্ঠ অভিপ্ৰায় (Strong Motivation)*। শিশুৱে তাৰ প্ৰয়োজন বা চাহিদা সম্পৰ্কে মাক আৰু অন্য সদস্যসকলক অৱগত কৰাবলগীয়া হয় আৰু তাৰ কাৰণে সি ভাষা ব্যৱহাৰ কৰিব পৰাটো নিতান্ত প্ৰয়োজনীয়। শিশুৱে 'ভাত লাগে', 'গাখীৰ লাগে', 'বেলুন লাগে', 'ফুৰিবলৈ যাব ইচ্ছা'— ইত্যাদি কথা

ডাঙৰক জনাব খোজে আৰু তাৰ কাৰণে তাক ভাষা নহ'লে নহয়। ডাঙৰৰ কথা বুজিবৰ কাৰণেও তাৰ প্ৰবল বাসনা জন্মে। তদুপৰি মাতৃভাষা আহৰণ অবিহনে সি যিখন সমাজত প্ৰতিপালিত হয়, সেইখন সমাজৰ সদস্য হৈ চলিব নোৱাৰে। এই সকলোৱে মিলি তাৰ ভাষা আহৰণ অভিপ্ৰায়ক আন্তৰিক আৰু গঢ় কৰি তোলে।

শিশুৰ মাতৃভাষা আহৰণ সুচল কৰাৰ অন্তিম উপাদান হ'ল *শিশুৰ হাতত থকা অপৰ্যাপ্ত সময়*। মাতৃভাষা আহৰণৰ কাৰণে খৰচ কৰিবৰ কাৰণে শিশুৰ সময়ৰ অভাৱ নহয়। সি উজাগৰে থকা সময়খিনি সি পূৰামাত্ৰাই ভাষা আহৰণৰ কাৰণে খৰচ কৰিব পাৰে। সি সকলো সময়তে তাৰ কাণ আৰু চকু খুলি ৰাখে, গুঁঠ আৰু জিভা প্ৰস্তুত ৰাখে। বয়স বঢ়াৰ লগে লগে তাৰ উজাগৰে থকা সময়ৰ পৰিমাণ বাঢ়ে; কাজেই ভাষা আহৰণৰ বাবে খৰচ কৰিবলগীয়া সময়ৰ পৰিমাণো ক্ৰমশঃ বাঢ়ে।

গ) **দ্বিতীয় ভাষাৰ সংজ্ঞা :** কেতিয়াবা মানুহে বিভিন্ন ধৰণৰ সামাজিক সা-সুবিধা লাভৰ বাবে মাতৃভাষাৰ উপৰি মাতৃভাষা কোৱা অঞ্চলৰ আশে-পাশে প্ৰচলিত আন এটা ভাষা শিকিবলগীয়া হয়। চাকৰি বা ব্যৱসায়ৰ স্বার্থত কোনো এটা বিশেষ ভাষা-ভাষী পৰিয়াল বদলি হৈ অন্য এটা ভাষা-ভাষী অঞ্চলত দীৰ্ঘদিন বসবাস কৰিবলগীয়া হ'লে সেই পৰিয়ালৰ ল'ৰা-ছোৱালীয়ে অন্য এটা ভাষা শিকিবলৈ বাধ্য হয়। তদুপৰি, আমাৰ ৰাষ্ট্ৰীয় শিক্ষানীতিয়েও আমাৰ দেশৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক নিজৰ মাতৃভাষাৰ বাহিৰেও আন এটা ভাষা, যেনে, হিন্দী বা ইংৰাজী শিকিবলৈ বাধ্য কৰে। এনেকৈ অন্য ভাষা-ভাষীৰ লগত ভাবৰ আদান-প্ৰদান আৰু সামাজিক বা বাণিজ্যিক লেনদেনৰ বৃহত্তৰ স্বার্থত মানুহে নিজৰ মাতৃভাষাৰ বাহিৰেও, আৰু মাতৃভাষা আহৰণৰ বহু পাচত, যি অতিৰিক্ত ভাষা শিকে বা আয়ত্ত্ব কৰে তাকেই **দ্বিতীয় ভাষা** বুলি কোৱা হয়। দ্বিতীয় ভাষা মাতৃভাষা কোৱা অঞ্চলৰ পৰাই কিছু পৰিপূষ্টি (Reinforcement) লাভ কৰে। অৰ্থাৎ মাতৃভাষী অঞ্চলতেই হাতে-বজাৰে, বিদ্যালয়ে-কাৰ্যালয়ে, অনাতাঁৰ-দূৰদৰ্শনত চলা দ্বিতীয় ভাষাই শিকাৰুৱ দ্বিতীয় ভাষা শিক্ষাত সহায় কৰে।

শিকাৰুৱে শ্ৰেণীকক্ষৰ বাহিৰতো তেওঁ শিকা দ্বিতীয় ভাষা শুনিবলৈ পায় আৰু তেওঁ নিজেও এই ভাষা ক'বলৈ সুযোগ পায়। আন এটা মন কৰিবলগীয়া কথা এয়ে যে, দ্বিতীয় ভাষা সদায় আনুষ্ঠানিকভাৱে শিকোৱা হয়। অৰ্থাৎ বিদ্যালয়ত শিক্ষকৰ জৰিয়তে, পাঠ্যপুথিৰ আলমত দ্বিতীয় ভাষা শিকোৱা হয়। দ্বিতীয় ভাষাৰ প্ৰসংগত সেয়ে **শিক্ষা** শব্দই বাচ্য।

অসমত অসমীয়া ল'ৰা-ছোৱালীয়ে বিদ্যালয়ত অসমীয়া ভাষাৰ বাহিৰেও হিন্দী ভাষা শিকে। হিন্দী এইসকল ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ কাৰণে দ্বিতীয় ভাষা। অসমীয়া ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে শ্ৰেণী কক্ষৰ বাহিৰতো হিন্দী ভাষা শুনিবলৈ পায় বা ক'বলৈ সুবিধা পায়। অসমীয়া ভাষী ল'ৰা-ছোৱালীয়ে ৰিক্সাৱালা, মুচী, ফেৰিৱালা, মাৰোৱাৰী ব্যৱসায়ীৰ মুখত অহৰহ হিন্দী শুনে আৰু তেওঁলোকৰ লগত হিন্দী ক'বৰ চেষ্টাও কৰে। তদুপৰি তেওঁলোকে চিনেমা হ'লত হিন্দী বোলছবি চাই প্ৰাণভৰি উপভোগ কৰে। আকাশবাণী বা দূৰদৰ্শনত দিনে-ৰাতিয়ে হিন্দী কাৰ্যসূচী শুনিয়ৈ থাকে। তেওঁলোকে শ্ৰেণীত যি হিন্দী শিকে তাক এনে ধৰণে পৰিবেশে পৰিপূষ্টি কৰে। সেয়ে অসমীয়া ভাষা ভাষী ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ কাৰণে হিন্দী এটা দ্বিতীয় ভাষা। এই সংজ্ঞা অনুসৰি অসমীয়া ভাষী

ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে বিদ্যালয়ত শিকা ইংৰাজী ভাষাও আন এটা দ্বিতীয় ভাষা; ই বিদেশী ভাষা নহয়। শিকাৰ কৰণে দ্বিতীয় ভাষা এটাতকৈ বেছি হ'ব পাৰে। বহু ভাষা-ভাষী ৰাষ্ট্ৰত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ দ্বিতীয় ভাষা স্বাভাৱিকতেই একাধিক হয়। যিসকল অসমীয়া ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে বিদ্যালয়ত সংস্কৃত বা আৰবী ভাষা শিকে তেওঁলোকৰ কাৰণে দ্বিতীয় ভাষা হ'ব তিনিটা : হিন্দী, ইংৰাজী আৰু সংস্কৃত বা আৰবী।

৫.৬.২ মাতৃভাষা আৰু দ্বিতীয় ভাষা শিক্ষাৰ কৌশল

কোনো ব্যক্তিয়ে মাতৃভাষাত পূৰ্ণ দক্ষতা লাভ কৰা বুলিলে অৰ্থাৎ মাতৃভাষা সম্পূৰ্ণৰূপে আহৰণ কৰা বুলিলে তেওঁ মাতৃভাষাৰ চাৰিটা কৌশল আয়ত্ত কৰা বুজায়। সেই কৌশল কেইটা হ'ল—

- ক) ভাষা-বোধ, অৰ্থাৎ ভাষা শুনিলে সম্পূৰ্ণৰূপে বুজিব পৰা,
- খ) ভাষা-কথন, অৰ্থাৎ সেই ভাষা মুখেৰে কৈ তাৰ মাধ্যমত মনৰ ভাব প্ৰকাশ কৰিব পৰা,
- গ) ভাষা-পঠন, অৰ্থাৎ সেই ভাষাত লিখা কথা পঢ়ি তাৰ অৰ্থ বুজি পোৱা, আৰু
- ঘ) ভাষা-লিখন, অৰ্থাৎ সেই ভাষাত লিখি নিজৰ মনৰ ভাব প্ৰকাশ কৰিব পৰা।

ইয়াৰে প্ৰথম দুটা কৌশল শিশুৱে কোমল বয়সতে, ডেৰ বছৰৰ পৰা দুই বছৰৰ ভিতৰত, স্বতঃস্ফূৰ্তভাৱে আয়ত্ত কৰে। মাতৃভাষাত কোৱা দৈনন্দিন জীৱনৰ কথা শুনিলে শিশুৱে বুজি পায় আৰু পৰিচিত বিষয়ৰ ওপৰত নিজৰ মনোভাৱো অনায়াসে প্ৰকাশ কৰিব পাৰে। অৱশ্যে নতুন নতুন শব্দাৱলী আহৰণ, জটিল বাক্যৰ গঠন আৰু জটিল ভাবৰ প্ৰকাশত পূৰ্ণ দক্ষতা অৰ্জন কৰিবলৈ শিশুক কেইবাবছৰো লাগে। শিশুৱে দৈনন্দিন জীৱনৰ কাম-কাজ চলাবৰ কাৰণে মাতৃভাষা বুজা আৰু কোৱাৰ দক্ষতা তেনেই কম বয়সতেই আয়ত্ত কৰে। এই ফালৰ পৰা মাতৃভাষা আহৰণ বিষয়, শিক্ষাৰ বিষয় নহয়।

কিন্তু শিশুৱে আন দুটা কৌশল বা বিদ্যা, যথা— পঠন আৰু লিখন। শিক্ষকৰ বা ডাঙৰৰ সহায়ত, কোনো পাঠ্যপুথিৰ আধাৰত শিকিবলগীয়া হয়। পঢ়াশালিলৈ অহাৰ আগতে শিশুৱে 'আম' বা 'অমিতা' কি বস্তু জানে, 'মাছ' কেনে প্ৰাণী জানে, মানুহে গাখীৰ বা পানী যে 'খায়' সেই কথাও সি জানে। 'তুমি' শব্দ কৰ্তা হিচাপে বহিলে যে 'যোৱা' ক্ৰিয়া ব্যৱহাৰ কৰিব লাগে আৰু 'তাই'ৰ লগত 'যা' ব্যৱহাৰ কৰিব লাগে, সেই কথাও সি জানে। কিন্তু, সি 'আম', 'অমিতা' বা 'মাছ' শব্দ কেনেকৈ লিখিব বা পঢ়িব লাগে বা 'মানুহে গাখীৰ খায়' বা, 'তুমি যোৱা' বাক্য কেনেকৈ লিখিব বা পঢ়িব লাগে সেই কথা নাজানে। বিদ্যালয়ত সি 'অমিতা' আৰু 'আম'ৰ ছবি চাই 'অমিতা' আৰু 'আম' নামৰ ধ্বনিমূলক শব্দ (Phonological Word) মনলৈ আনি তাকে আখৰৰ যোগেদি লিখিবলৈ বা পঢ়িবলৈ শিকে। একেদৰে ক্ৰমে ক্ৰমে সি মনতে গঢ়িব জনা বা লোকৰ মুখত শুনা বাক্য লিখিবলৈ শিকে। অৰ্থাৎ সি বিদ্যালয়লৈ আহি পঠন (Reading) আৰু লেখন (Writing) কৌশল বা বিদ্যাহে শিকে। ইয়াৰ বাবে শিক্ষকৰ প্ৰশিক্ষণ আৰু পাঠ্যপুথিৰ

আলম লাগে। মাতৃভাষাৰ এই দুটা কৌশল যিহেতু শিকিবলগীয়া, আহৰণ কৰিব পৰা নহয়; মাতৃভাষাৰ ক্ষেত্ৰতো শিক্ষা শব্দৰ প্ৰয়োগ কৰাটো, অৰ্থাৎ মাতৃভাষা শিক্ষা বোলাটো ভুল বুলিব নোৱাৰি।

শিশুক লেখন আৰু পঠন কৌশল বা বিদ্যা শিকোৱা কাম সহজ, ত্ৰুৰাশিত আৰু বেছি ফলদায়ক (Effective) কৰিবৰ কাৰণে ভাষাবিজ্ঞানৰ জ্ঞান প্ৰয়োজন হৈ পৰে। অৰ্থাৎ এই দুয়োটা কৌশল বা বিদ্যা শিকোৱাৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰয়োগ-ভাষাবিজ্ঞান আপোনা-আপুনি জড়িত হৈ পৰে। মাতৃভাষা শিক্ষাৰ প্ৰসংগত গৱেষকসকলে ঠাৱৰ কৰিছে যে, সুসংহত বাক্যৰ গঠন, শক্তিশালী পাঠ (Discourse) আৰু অৰ্থৰ বিভিন্ন আভা (Shades)ৰ ওপৰত দক্ষতা সাব্যস্ত কৰাৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰয়োগ-ভাষাবিজ্ঞানৰ অৱদান সুঁৱৰিবলগীয়া।

দ্বিতীয় ভাষা সদায় আনুষ্ঠানিক বিধি-বিধানৰ মাজেদি শিকা হয়। ই শিকাৰ ইচ্ছা-প্ৰণোদিত; ই স্বতঃস্ফূৰ্ত আৰু স্বাভাৱিক প্ৰক্ৰিয়া নহয়। আমাৰ বহুতৰে দ্বিতীয় ভাষাৰ শিক্ষা লাভৰ অভিজ্ঞতা আছে। ওপৰে ওপৰে চালে দ্বিতীয় ভাষা শিক্ষা (Second Language Learning) অতিশয় চিধা, উজু আৰু সৰল প্ৰক্ৰিয়া যেন লাগে। পৃথিৱীৰ কোটি কোটি মানুহে, বিশেষ চিন্তা-ভাবনা নকৰাকৈয়ে, দ্বিতীয় ভাষা শিক্ষাত চমকপ্ৰদ কৃতকাৰ্যতা লাভ কৰিছে। বহুতো মানুহে দ্বিতীয় ভাষাত শুনা কথা, মাতৃভাষাত শুনা কথাৰ নিচিনাকৈ বুজি পায়। তেওঁলোকে দ্বিতীয় ভাষা সলসলীয়াকৈ ক'ব পাৰে, সুন্দৰকৈ পঢ়িব আৰু লিখিব পাৰে। পৃথিৱীৰ বহুতো দেশত দ্বিভাষিত্ব (Bilingualism) এটা অতি স্বাভাৱিক স্থিতি। এনে দ্বিভাষী লোকে দ্বিতীয় ভাষা শিকাটো কোনো কষ্টসাধ্য কাম বুলি নাভাবে। কিন্তু, ভালকৈ পৰ্যবেক্ষণ কৰিলে দেখা যায় যে দ্বিতীয় ভাষা শিক্ষা এটা জটিল প্ৰক্ৰিয়া; ই মাতৃভাষা আহৰণতকৈ বহুত পৰিমাণে বেলেগ। তলত তেনে প্ৰভেদৰ কেইটামান দিশ চমুকৈ উল্লেখ কৰা হ'ল।

আত্মমূল্যায়ণ প্ৰশ্ন

১। প্ৰায়োগিক ভাষা বিজ্ঞান কি?

.....
.....
.....

২। প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞানে কি কি বিষয় সামৰে?

.....
.....
.....

৩। প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞানে মুখ্যতঃ কি বিষয়ত বিশেষ সহায় কৰিছে?

.....
.....
.....

৪। মাতৃভাষা কাক বোলে?

.....
.....
.....

৫। শিশুৰ মাতৃভাষা আহৰণ প্ৰক্ৰিয়া সম্পৰ্কে চাৰিশাৰী লিখা।

.....
.....
.....

৬। দ্বিতীয় ভাষা কাক বোলে?

.....
.....
.....

৭। মাতৃভাষা আহৰণৰ কৌশল কি কি?

.....
.....
.....

৫.৬.৩ দ্বিতীয় ভাষা শিক্ষাৰ কেইটামান নিয়ন্ত্ৰক উপাদান

দ্বিতীয় ভাষাৰ শিক্ষণত শিকাৰুৱে সাধাৰণতে মাতৃভাষা সদৃশ দক্ষতা (Native Speaker like Competence) অৰ্জন কৰিব নোৱাৰে। (অৱশ্যে দুই এজন ব্যতিক্ৰমী ব্যক্তি থাকে।) এই স্থিতিৰ নিয়ন্ত্ৰক উপাদান কেইবাটাও।

ক) অভিপ্ৰায় (Motivation) : দ্বিতীয় ভাষা শিকাৰুৱে ভাষা শিক্ষাৰ অভিপ্ৰায় শিশুৰ মাতৃভাষা আহৰণৰ সমান শক্তিশালী নহয়। শিশুৱে বহিৰ্জগতখনক জানিবলৈ, তাৰ নিত্য নৈমিত্তিক প্ৰয়োজনৰ কথা ডাঙৰক বুজাবলৈ তাৰ মাতৃভাষা আহৰণৰ কাৰণে প্ৰবল আগ্ৰহ জন্মে। সি মাতৃভাষাৰ লগত নিজক এক আৰু অভিন্ন বোধ কৰে। মাতৃভাষাৰ মাজতে সি তাৰ পৰিচয় বিচাৰে। কোনোবাই তাৰ মাতৃভাষাক ভাল বুলিলে সি উৎফুল্লিত হয় আৰু বেয়া বুলিলে ক্ষুণ্ণ হয়। তাৰ মাতৃভাষা আহৰণৰ অভিপ্ৰায় মাতৃভাষাত লীন যোৱা (Integrative Motivation) ধৰণৰ। কিন্তু দ্বিতীয় ভাষা শিকাৰুৱে ক্ষেত্ৰত তেনে নহয়। তেওঁৰ ভাষাশিক্ষাৰ অভিপ্ৰায় যন্ত্ৰবৎ বা আহিলাসদৃশ (Instrumental)। দ্বিতীয় ভাষা অবিহনেও তেওঁ চলিব পাৰে। দ্বিতীয় ভাষা শিকাৰ পৰা তেওঁৰ কিছুমান অতিৰিক্ত লাভ বা সুবিধা হয়। দ্বিতীয় ভাষাৰ যিমানখিনি শিকিলে তেওঁৰ কাম চলি যায় সিমানখিনিহে তেওঁ শিকিব খোজে। সেয়ে মানুহে স্বাভাৱিকতে দ্বিতীয় ভাষাৰ শিক্ষাত মাতৃভাষা-ভাষী সদৃশ দক্ষতা (Native like Competence) লাভ কৰিব নোৱাৰে। অৱশ্যে শিশু নিচেই সৰু কালৰে পৰা দ্বিতীয় ভাষাৰ পৰিবেশত লালিত পালিত হ'লে সি প্ৰায় মাতৃভাষা-ভাষী সদৃশ দক্ষতা লাভ কৰিব পাৰে।

খ) বয়স (Age) : ভাষা-শিক্ষাৰ নিয়ন্ত্ৰক উপাদান হৈছে বয়স। পূৰ্বৰ তৃতীয় বিভাগত আমি পাই আহিছোঁ যে ভাষা আয়ত্ত কৰাৰ অনুকূল বয়স ১৮ মাহৰ পৰা ২৮ মাহলৈ। এই সময়চোৱা শিশুৰ ভাষা উৎপাদনকাৰী অংগ-প্ৰতঙ্গ সঞ্চৰণশীল হৈ থাকে, মগজুটো এখন উকা ফলি (Clean Slate) হৈ থাকে আৰু ভাষা কওঁতে কৰা বা কৰিবপৰা ভুল-ভ্ৰান্তিৰ কাৰণে তাৰ মনত ভয়-সংকোচ নাথাকে। বয়স্ক ২য় ভাষা শিকাৰু এই তিনিটা উপাদানৰ ক্ষেত্ৰতে বাধাগ্ৰস্ত। ফলত তেওঁৰ দ্বিতীয় ভাষাৰ শিক্ষা যথেষ্ট মন্থৰ হয় আৰু তেওঁ মাতৃভাষা-ভাষীৰ সমান পটুতা লাভ কৰিব নোৱাৰে।

গ) সময় (Time) : মাতৃভাষা আহৰণ কৰিবলৈ শিশুৰ হাতত যথেষ্ট সময় থাকে। উজাগৰে থকা সময়চোৱাত শিশুৱে মাতৃভাষা শুনিয়েই থাকে। ডাঙৰেও তাৰ লগত সৰু ল'ৰা ছোৱালীৰ দৰে ভঙা ভঙা কথা (যেনে- 'ফুৰা' বুজাবলৈ 'ফু', গাখীৰ বুজাবলৈ 'গাখু' আদি) কৈ তাক ভাষা বুজা আৰু কোৱাত সহায় কৰে। সেইবোৰৰ অনুকৰণ সি বাৰবাৰ কৰিব পাৰে। সি বিবিধ ধৰণি উচ্চাৰণ, শব্দ-গঠন আৰু বাক্য-গঠন পক্ৰিয়া পৰীক্ষণ আৰু প্ৰমাদ (Trial and Error) পদ্ধতিৰে চলাই থাকিব পাৰে। পৰিয়াল আৰু আন মানুহৰ পৰা ভাষা আহৰণ ক্ষেত্ৰত সি উদগনি আৰু শুধৰণি-সূচনা (Feed Back) অবিৰতভাৱে পায়ই থাকে। তাৰ কাৰণে ভাষা আহৰণত সময়ৰ সীমাৰেখা নাথাকে।

দ্বিতীয় ভাষা শিক্ষাৰ্থীৰ হাতত ভাষা শিক্ষাৰ বাবে সীমিত সময় থাকে। ঘৰত আৰু বিদ্যালয়ত পাঠ-চৰ্চা কৰিবলৈ বান্ধি দিয়া সময়ৰ এটা সামান্য অংশহে ভাষা শিক্ষাৰ কাৰণে তেওঁ খৰচ কৰিব পাৰে। দ্বিতীয় ভাষা শিকাৰু, বিদ্যালয়ৰ ছাত্ৰই হওক বা বয়স্কলোকেই হওক, তেওঁৰ হাতত আন বহুতো কাম থাকে। সেইবোৰ কামৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় সময় খৰচ কৰি উঠিহে বাকী সামান্য সময় ভাষা-শিক্ষাৰ কাৰণে খৰচ কৰিব পাৰে।

ঘ) ভাষা-কৌশল (Language Skills) : মাতৃভাষা আহৰণৰ ক্ষেত্ৰত শিশুৱে তেনেই কোমল বয়সতে আৰু ঘৰতে 'শুনা' (Listening) আৰু 'কোৱা' (Speaking) কৌশল আয়ত্ত কৰে। পঢ়াশালিত নাম ভৰ্তি কৰাৰ পাছত বাকী দুটা কৌশল— 'পঢ়া' (Reading) আৰু 'লিখা' (Writing) শিকিব লাগে। দ্বিতীয় ভাষা শিকাৰুৱে একেলগে চাৰিওটা কৌশল আয়ত্ত কৰিব লাগে। কাজেই দ্বিতীয় ভাষা শিকাৰুৰ ওপৰত মানসিক চাপ যথেষ্ট বেছি। দ্বিতীয়তে, তেওঁ পাৰিপাৰ্শ্বিক পৰিবেশৰ পৰা ভাষা-শিক্ষাত কোনো উদগনি আৰু শুধৰণি সূচনা নাপায়। তেওঁ শিকা ভাষা ক'বলৈ কোনো মানুহ নাপায় আৰু কাৰো পৰাই সেই ভাষা নুশুনে। শ্ৰেণীত শিকা ভাষা দৈনন্দিন জীৱনত ব্যৱহাৰ কৰাৰ সুযোগ নাপালে ভাষা-শিক্ষাই পৰিপূৰ্ণতা নাপায়। গুৱাহাটীত যদি কোনোবাই তামিল ভাষা শিকে, তেওঁ তামিল ভাষা ব্যৱহাৰ কৰি মনৰ ভাবৰ আদান-প্ৰদানৰ কাৰণে কোনো তামিল ভাষী নাপায়। আমাৰ ল'ৰা-ছোৱালীয়ে দশম শ্ৰেণীলৈ বিদ্যালয়ত ইংৰাজী শিকে। শ্ৰেণীকক্ষৰ বাহিৰত, বাটে-ঘাটে, বজাৰে-সমাৰে কাকো ইংৰাজী কোৱা নুশুনে, তেৱোঁ কাৰো লগত ইংৰাজী কোৱাৰ সুযোগ নাপায়। সেয়ে তেওঁ দ্বিতীয় ভাষা শিক্ষাত বিশেষ পাৰদৰ্শিতা লাভ কৰিব নোৱাৰে।

ঙ) শিক্ষক আৰু পাঠ্য-পুথি (Teacher and Teaching Materials) : দ্বিতীয় ভাষাৰ শিক্ষক বিশেষ অৰ্হতাসম্পন্ন হোৱাটো আৱশ্যকীয় কথা। দ্বিতীয় ভাষা হিচাপে যিটো ভাষা

শিকোৱা হয় সেই ভাষাটো শিক্ষকৰ মাতৃভাষা হোৱা উচিত। তেতিয়াহে শিকাৰুৱে শুদ্ধ উচ্চাৰণ, শুদ্ধ শ্বাসাঘাত (Accent), শুদ্ধ শব্দ-চয়ন আৰু শুদ্ধ বাক্য-গঠন শিকিব পাৰে। অৰ্থাৎ ইংৰাজী শিক্ষকৰ ইংৰাজী মাতৃভাষা হ'ব লাগে, তেনেকুৱা শিক্ষক পোৱা নগ'লে অন্ততঃপক্ষে ইংৰাজী মাধ্যমত পঢ়া হ'ব লাগে। তেনেকৈ, হিন্দী শিক্ষক হিন্দীভাষী হ'ব। আমাৰ দেশত ইংৰাজী শিক্ষা ইংৰাজী-ভাষী শিক্ষকৰ জৰিয়তে দিয়া নহয় বাবে আমাৰ মানুহৰ ইংৰাজী ব্ৰিটিছ বা মাৰ্কিন যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ মানুহে ভালদৰে বুজি নাপায়, আমিও তেওঁলোকৰ ইংৰাজী ভালদৰে হৃদয়ংগম কৰিব নোৱাৰোঁ।

দ্বিতীয়তে, দ্বিতীয় ভাষাৰ শিক্ষক বিশেষ প্ৰশিক্ষণ প্ৰাপ্ত হ'ব লাগে আৰু তেওঁ যথেষ্ট উদ্যমী হ'ব লাগে। দ্বিতীয় ভাষাৰ শিক্ষণ পদ্ধতি বেলেগ (পিছৰ দফা পঠনীয়া)। তদুপৰি তেওঁ বাৰম্বাৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক মৌখিক উচ্চাৰণ অভ্যাস কৰাব লাগে, বাৰম্বাৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ ভুল শুধৰাবলৈ উদ্যত থাকিব লাগে। তেওঁ সকলো সময়তে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক শ্ৰৱণ আৰু কথন কাৰ্যত লিপ্ত ৰাখিব লাগে। এইবোৰৰ উপৰিও তেওঁৰ উচ্চাৰণ স্পষ্ট, মাত গলগলীয়া আৰু হাতৰ আখৰ ভাল হ'ব লাগে।

দ্বিতীয় ভাষা-শিক্ষাৰ পাঠ্যপুথি মাতৃভাষা শিক্ষাৰ পাঠ্যপুথিতকৈ বেলেগ হ'ব। দ্বিতীয় ভাষাশিক্ষাৰ পাঠ্যপুথি বেলেগ ধৰণে লিখি উলিয়াব লাগে। পাঠ্য বিষয়বস্তু ক্ৰমে জনাৰ পৰা অজনাৰ আৰু সহজৰ পৰা কঠিনলৈ পৰিকল্পিতভাৱে উপস্থাপিত হ'ব লাগে। উদাহৰণ দিলে কথাটো বুজিবলৈ সহজ হ'ব। অনা অসমীয়া লোকে দুটা স্বৰৰ মাজত 'ঙ' ধ্বনি উচ্চাৰণ কৰিব নোৱাৰে; 'ৰঙালী'ক 'ৰঙ্গালী', 'বঙালী'ক 'বঙ্গালী' বুলি উচ্চাৰণ কৰে। এনে শিকাৰুৱক প্ৰথমে সহজ 'ৰং, খং, জোং, শিং' আদি শব্দৰ উচ্চাৰণ অভ্যাস কৰাব লাগে। পাছত প্ৰতিটো শব্দৰ পিছত দীঘলীয়া যতি দি {-আ, -আল, -আলী} আদি প্ৰত্যয় উচ্চাৰণ কৰিবলৈ শিকাব লাগে। তাৰ পাছত যতিৰ দৈৰ্ঘ্য ক্ৰমাৎ কমাই আনি মূলশব্দ আৰু প্ৰত্যয় কম সময়তে ক'বলৈ অভ্যাস কৰাব পাৰি। স্তৰবোৰ লিখি উলিয়ালে এনে হ'ব—

- প্ৰথম স্তৰ : 'ৰং, খং, শিং, শুং, জোং' - আঠ দহবাৰ উচ্চাৰণ কৰিবলৈ
দিব
- দ্বিতীয় স্তৰ : 'ৰং-দীৰ্ঘ বিৰতি {-আ}, ৰং- দীৰ্ঘ বিৰতি {-আলী}
'খং-দীৰ্ঘ বিৰতি {-আল}, শিং- দীৰ্ঘ বিৰতি {-আল}
'জোং-দীৰ্ঘ বিৰতি {-আ}, শুং- দীৰ্ঘ বিৰতি {-আল}
- তৃতীয় স্তৰ : 'ৰং-চমু বিৰতি {-আ}, ৰং- চমু বিৰতি {-আলী}
'খং-চমু বিৰতি {-আল}, শিং- চমু বিৰতি {-আল}
'জোং-চমু বিৰতি {-আ}, শুং- চমু বিৰতি {-আল}
- চতুৰ্থ স্তৰ : 'ৰং-আ, ৰং-আলী,
'খং-আল, শিং-আল,
'জোং-আ, শুং-আল
- পঞ্চম স্তৰ : ৰঙা, ৰঙালী
খঙাল, শিঙাল
জোঙা, শুঙাল

এনে ধৰণৰ কষ্ট সাপেক্ষ মৌখিক অভ্যাসৰ যোগেদি জটিল কথা শিকাব লাগে। তেনেদৰে,
মোক কাপোৰ লাগে।
মোৰ বেয়া লাগিছে।
মই যাব লাগে।

আদি বাক্যৰ মাজত থকা ভেদ শিকাবলৈ (ক) মোক টকা লাগে, মোক চাকৰি লাগে, মোক ভাৰাঘৰ লাগে, (খ) মোৰ দুখ লাগিছে, মোৰ খং উঠিছে, মোৰ পানী লাগিছে, আৰু (গ) মই দিব লাগে, মই বজাৰ কৰিব লাগে, মই টকা পঠিয়াব লাগে আদি বাক্য বাৰম্বাৰ অভ্যাস কৰাব লাগে।

৫.৬.৪ দ্বিতীয় ভাষা শিক্ষাৰ বিভিন্ন পদ্ধতি

দ্বিতীয় ভাষা-শিক্ষাৰ দীৰ্ঘদিনীয়া পৰীক্ষা-নিৰীক্ষাৰ অন্তত কেইবাটাও পদ্ধতি সুপ্রতিষ্ঠিত হৈছে। তাৰে ভিতৰত তেৰটা পদ্ধতি বিভিন্ন সময়ত, বিভিন্ন মাত্ৰাত সমাদৃত হৈছিল। সেইবোৰ হ'ল— প্রত্যক্ষ পদ্ধতি, প্রাকৃতিক পদ্ধতি, শ্ৰুতি-কথন পদ্ধতি, মনস্তাত্ত্বিক পদ্ধতি, ধ্বনি পদ্ধতি, পঠন পদ্ধতি, ব্যাকৰণ পদ্ধতি, তৰ্জমা পদ্ধতি, ব্যাকৰণ-তৰ্জমা পদ্ধতি, একক পদ্ধতি, ধ্বন্যানুকৰণ-স্মৰণ পদ্ধতি, দ্বিভাষা পদ্ধতি আৰু সৰ্বসাৰ পদ্ধতি। তলত তাৰে কেইটামানৰ বিষয়ে সম্যক আলোচনা কৰা হ'ল।

ক) প্রত্যক্ষ পদ্ধতি (Direct Method) : দ্বিতীয় ভাষা-শিক্ষাৰ সৰ্বজন বিদিত অথচ বহু বিতৰ্কিত পদ্ধতিটো হৈছে প্রত্যক্ষ পদ্ধতি। এই পদ্ধতিত শিক্ষকে শিকাবলগীয়া ভাষা (Target Language)-টো মাতৃভাষা হিচাপে ক'ব লাগে। যদি নিতাসুই মাতৃভাষা ভাষী শিক্ষক পোৱা নাযায়, শিকাবলগীয়া ভাষাটোৰ মাধ্যমত শিক্ষাপ্ৰাপ্ত শিক্ষক নিয়োগ কৰিব লাগে। এই পদ্ধতিত শিকাৰুৰক প্ৰথমৰে পৰাই মাতৃভাষাৰ লগত সম্পৰ্ক ৰহিত কৰি পোটপটীয়াকৈ দ্বিতীয় ভাষাৰ মাজলৈ ঠেলি দিয়া হয়। শ্ৰেণীকক্ষত শিকাৰুৰে প্ৰথম দিনাখনৰ পৰাই দ্বিতীয় ভাষাটোহে শুনিবলৈ পাব। এই ভাষাত কেৱল পাঠদানেই নহয়, শিক্ষকৰ আদেশ অনুৰোধ, বক্তব্য সকলোখিনি শিক্ষণীয় ভাষাৰ মাধ্যমেৰে হয়। মূৰ্ত বস্তুৰ আৰ্হি বা ছবি দেখুৱাই, আৰু বুজাব নোৱাৰা কথা অঙ্গী-ভঙ্গীৰে বুজোৱা হয়। শ্ৰেণীকক্ষত শিক্ষণীয় ভাষাৰ বাহিৰে অন্য ভাষা, যথা শিকাৰুৰ মাতৃভাষা, কোনো সংযোগী ভাষা আদিৰ প্ৰয়োগ নিষিদ্ধ কৰা হয়। এই পদ্ধতিত প্ৰথম দিনাখনৰ পৰাই শিকাৰুৰক জটিল নিয়ম প্ৰণালীৰে পৰিপূৰ্ণ দ্বিতীয় এটা ভাষাৰ মাজলৈ ঠেলি দিয়া হয় বাবে ইয়াক কিছুমান পূৰ্ণ-অৱগাহন (Total Immersion) কাৰ্যসূচী বুলি অভিহিত কৰিছিল।

এই পদ্ধতিত শিক্ষক অত্যন্ত সক্ৰিয় আৰু উদ্যমী হ'ব লাগে। তেওঁ বিভিন্ন ফল-মূল, চৰাই, জীৱ-জন্তু, ব্যৱহাৰ্য সামগ্ৰী, অথবা সেইবোৰৰ আৰ্হি (Model) অথবা ছবি আনি ল'ৰা-ছোৱালীবোৰক সংশ্লিষ্ট শব্দ শিকাব লাগে। উঠা, বহা, দৌৰা আদি ক্ৰিয়াৰ ভাব বুজাবলৈ নিজে তেনেদৰে কাৰ্য কৰি দেখুৱাব লাগে। অমূৰ্ত বস্তু বা ভাবৰ কথা, যেনে— দুখ পোৱা, খং উঠা আদি বুজাবলৈ মুখৰ অঙ্গী-ভঙ্গী আৰু ভাবৰ সহগামিতা (Association of Ideas)-ৰ সহায়ত বুজাব। মৌখিকভাৱে অভ্যাস কৰা কথাহে পিছত পঢ়িবলৈ আৰু লিখিবলৈ দিব। শিকাৰুৰক

সকলো সময়ত শিক্ষণীয় ভাষা ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ উৎসাহিত কৰিব। আমাৰ দেশৰ Convent বিদ্যালয়সমূহত এই পদ্ধতিৰে ইংৰাজী ভাষা শিকোৱা হয়।

খ) প্ৰাকৃতিক পদ্ধতি (Natural Method) : এই পদ্ধতিত শ্ৰেণীগৃহৰ ভিতৰতে শিশুৰ বাল্যকালৰ পৰিবেশ পুনৰ সৃষ্টি কৰিব বিচৰা হয়। শিশুৱে যি পৰিস্থিতিত যেনেভাৱে মাতৃভাষা আহৰণ কৰে শ্ৰেণীগৃহতো সেই পৰিস্থিতি পুনৰ সৃষ্টি কৰি ভাষা শিকাৰ বিচৰা হয়। শিশুৱে তাৰ চৌপাশে অহৰ্নিশে ডাঙৰে কথা কোৱা শুনে, শিশুৰ কাৰণে কোনেও ভাষাৰ সবলীকৰণ নকৰে। শ্ৰেণীকক্ষত তেনেকৈ শিকাৰুৱে শুনাৰ কাৰণে ডাঙৰক কথা-বতৰা পাতিবলৈ দিয়া হয়। তাকে শুনি শিকাৰুৱে প্ৰথমে শ্ৰৱণ বিদ্যা আয়ত্ব কৰিব লাগে। শ্ৰৱণ বিদ্যাত কিছু দক্ষ হোৱাৰ পিছত শিকাৰুৱে ক'বলৈ অনুপ্ৰাণিত কৰা হয়; এই স্তৰত শব্দ বা বাক্য কিছু সবলকৈ শিক্ষাৰ্থীৰ আগত উপস্থাপন কৰি আওৰাবলৈ আৰু পিছত নিজাববীয়াকৈ ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ উৎসাহিত কৰা হয়। শুনি বুজা আৰু লোকক বুজাবলৈ কথা কোৱাত অভ্যস্ত হলেহে শিকাৰুৱে পঠন আৰু লিখন কৌশল শিকোৱা হয়। নতুন কথা জনা শব্দ/কথাৰ মাজেদি শিকোৱা হয়, অনুমানৰ সহায়ত পাঠৰ অৰ্থ উদ্ধাৰ কৰিবলৈ অনুপ্ৰাণিত কৰা হয়। ইয়াতো শিকাৰুৱে মাতৃভাষা ব্যৱহাৰ কৰা নহয়, অনুবাদৰো আশ্ৰয় লোৱা নহয়। দ্বিতীয় ভাষা সম্পৰ্কে কোনো আলোচনা নহয়। ব্যাকৰণ ব্যৱহাৰ কৰা হয় কেৱল ভুল শুধৰাবলৈ আৰু অভিধান ব্যৱহাৰ কৰা হয় আংশিকভাৱে পাহৰি যোৱা শব্দ চাবলৈ। ক'বলৈ গ'লে এই পদ্ধতিত প্ৰত্যক্ষ পদ্ধতিৰ বহুখিনি অনুসৰণ কৰা হয়।

গ) শ্ৰৱণ-কথন পদ্ধতি (Audio Lingual Method) : এই পদ্ধতি প্ৰত্যক্ষ পদ্ধতিৰ গাত ভেজা দিয়েই গঢ় লৈ উঠিছে। ইয়াত শিক্ষকৰ বোজা কিছু লাঘব কৰিবৰ প্ৰয়াস কৰি (Tape Recorder)-ৰ ব্যাপক প্ৰয়োগ কৰা হয়। শিকাৰুৱে শ্ৰৱণ-বিদ্যা বা শ্ৰৱণ কৌশল (Listening Skill) বঢ়াবৰ কাৰণে, সবলৰ পৰা জটিললৈ স্তৰীকৃত বিভিন্ন বক্তাৰ প্ৰকৃত কথা অথবা কথপোকথনৰ নমুনা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক টেপ ৰেকৰ্ডাৰত শুনিবলৈ দিয়া হয়। দ্বিতীয় স্তৰত একে কথাকে খণ্ডিত কৰি প্ৰতিটো বাক্য পুনৰ শুনিবলৈ দি শিক্ষাৰ্থীক প্ৰতিটো বাক্য মুখে মুখে আওৰাবলৈ দিয়া হয়। শিকাৰুৱে বাক্যটো আতঁৰোৱাৰ পিছত শিক্ষকে পুনৰ সেই বাক্যটো ক'ব আৰু বিৰতি নোহোৱাকৈ দ্বিতীয় এটা উচ্চাৰণ কৰিব। শিকাৰুৱে দ্বিতীয় বাক্যটো আওঁৰোৱাৰ পিছত শিক্ষকে তাৰ পুনৰাবৃত্তি কৰি তৃতীয় বাক্য ক'ব। এনেদৰে প্ৰতিটো বাক্য মুখে মুখে আওঁৰাব আৰু শিক্ষক-শিক্ষাৰ্থী দুয়োৰে কথা বাণীবদ্ধ হ'ব। পিছত শিকাৰুৱে টেপ ৰেকৰ্ডাৰটো বজাই পুনৰ শুনিব পাৰিব আৰু নিজৰ ভুল শুধৰাব পাৰিব। এনেদৰে প্ৰাথমিক পুনৰাবৃত্তি (Drilling) সম্পূৰ্ণ হ'লে শিক্ষকে বাক্যবোৰ পুনৰ উচ্চাৰণ কৰি নিৰ্দিষ্ট একোটা শব্দ উহ্য কৰি তাৰ ঠাইত আন শব্দ ক'বলৈ ইংগিত দিব। তলৰ সংলাপ লৈ চালে কথাটো ভালদৰে বুজা যাব।

শিক্ষক : বিমলে ভাত খালে। কফি
ছাত্ৰ : বিমলে কফি খালে।
শিক্ষক : বিমলে কফি খালে। চাহ

ছাত্ৰ	ঃ	বিমলে চাহ খালে।
শিক্ষক	ঃ	বিমলে চাহ খালে। টকা
ছাত্ৰ	ঃ	বিমলে টকা খালে।
শিক্ষক	ঃ	বিমলে টকা খালে। গালি
ছাত্ৰ	ঃ	বিমলে গালি খালে।
শিক্ষক	ঃ	বিমলে গালি খালে। চিগাৰেট
ছাত্ৰ	ঃ	বিমলে চিগাৰেট খালে।

এই অভ্যাসৰ মাজেদি শিকাৰুৱে শিকিব যে (১) সকৰ্মক ক্ৰিয়াৰ কৰ্তাত {-এ} বিভক্তি যোগ হয়, (২) ওয় পুৰুষৰ ক্ৰিয়াত {-এ} বিভক্তি যোগ হয়, আৰু (৩) অসমীয়াত গোটা, জুলীয়া, গেছীয় আৰু অমূৰ্ত বস্তু— সকলো 'খা' ধাতুৱে সামৰে।

এই ধৰণৰ অভ্যাস (Drilling) শেষ হ'লে প্ৰশ্নোত্তৰ অনুশীলন দিয়া হয়। শিকাৰু শুনা আৰু কোৱাত অভ্যস্ত হ'লে স্তবীকৃত পঠন সামগ্ৰী দিয়া হয় আৰু প্ৰণালীবদ্ধভাৱে লিখিবলৈ দিয়া হয়। ওপৰৰ শ্ৰেণীত ভাষা শিকিবলৈ ইংলণ্ডত এই পদ্ধতি অনুসৰণ কৰা হয়।

ঘ) মনস্তাত্ত্বিক পদ্ধতি (Psychological Method) : এই পদ্ধতিত শিকাৰুৰ মানসিক ক্ষমতাৰ ওপৰত বিশেষ গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হয়। ডাঙৰে ২য় ভাষা শিকোতে অনুকৰণ কৰাতকৈ, আৰ্হি চাই নিজৰ ফালৰ পৰা শব্দ আৰু বাক্য গঠন কৰে বুলি ভবা হয়। দৃশ্যমান বস্তু, ছবি, নক্সা আদিৰ সহায়ত শিকাৰুৰ মনত একোটা ধাৰণা (Image) সৃষ্টি কৰি উচ্চাৰিত শব্দৰ লগত তাৰ সম্পৰ্ক স্থাপনৰ দ্বাৰা প্ৰশিক্ষণ কাৰ্য চলাব খোজা হয়। আৱশ্যকীয় শব্দমালা কিছুমান সমষ্টিত বিভক্ত কৰি, প্ৰত্যেক সমষ্টিৰ শব্দৰ সহায়ত কিছু জতুৱা বাক্য গঠন কৰি একোটা বিষয় বুজাব খোজা হয়। এনে একাধিক শব্দমালা আৰু জতুৱা বাক্যই একোটা পাঠ হয়। একাধিক পাঠ মিলি একোটা অধ্যায় হয়, বিভিন্ন অধ্যায় মিলি এটা ধাৰাবাহিক পাঠ্যক্ৰম হয়। দৃশ্যমান বস্তু বা নক্সাৰ লগত উচ্চাৰিত শব্দৰ যি সহযোগ স্থাপন কৰা হয়, তাৰে ক্ৰমবৰ্দ্ধমান পৰিপূষ্টি সাধনৰ যোগেদি ভাষা-শিক্ষা চলে। শব্দৰ অৰ্থ ক্ষেত্ৰ (Semantic Field)-ৰ আলমত নতুন শব্দৰ ধাৰণা সহজে দিয়া হয় এই পদ্ধতিত বিভিন্ন কেঁচা ফলৰ সোৱাদ ল'বলৈ দি 'কেঁহা' বিভিন্ন মিঠাইৰ সোৱাদ ল'বলৈ দি 'মিঠা', 'ফল'ৰ ধাৰণাৰ সহায়ত 'গুটি', 'বাকলি', 'সাহ', 'জিম' আদিৰ ধাৰণা স্পষ্ট কৰাত জোৰ দিয়া হয়। ইয়াতে প্ৰথম অৱস্থাত ভাষা শিক্ষা মৌখিক, পিছৰ ফালেহে পাঠ-নিৰ্ভৰ হয়। অৰ্থবোধ (Comprehension)-ৰ অনুশীলন পৰ্যাপ্ত পৰিমাণে দিয়া হয়। ইয়াত ব্যাকৰণ শিক্ষা তুলনামূলকভাৱে যথেষ্ট আগতে দিয়া হয়। শিকাৰুৱে ব্যাকৰণৰ নিয়ম অনুসৰণ কৰি, মানসিক অনুশীলনৰ জৰিয়তে নতুন নতুন বাক্য সৃজন কৰিবলৈ সমৰ্থ হয় বুলি ভবা হয়।

ঙ) ব্যাকৰণ পদ্ধতি (Grammar Method) : এই পদ্ধতি ব্যাকৰণৰ পুৰণিকলীয়া সংজ্ঞাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। আগৰ দিনৰ ব্যাকৰণত দিয়া সংজ্ঞা মতে 'যি পুথি পঢ়িলে ভাষা এটা শুদ্ধকৈ ক'ব আৰু লিখিব পাৰি তাক ব্যাকৰণ বোলে।' এই পদ্ধতিৰ ওকালতি কৰা সকলৰ মতে শিকাৰুৰ শব্দৰূপ, ধাতুৰূপ, সন্ধি, সমাস, বাক্য গঠন ইত্যাদিৰ নিয়ম-প্ৰণালী ভালকৈ শিকাই এমুঠিমান শব্দ যোগান ধৰিলে শিশুৱে বাক্য-গঠন কৰিব পাৰিব আৰু ভাষা এটা আয়ত্ব

কৰিব পাৰিব। শ্ৰেণীত কথা-বতৰা পতাৰ অভ্যাস কৰাতকৈ নিয়মৰ মুখস্থ কৰাত বেছি গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হয়। ইয়াত ভাষা শিকাবলৈ মাতৃভাষা-ভাষী শিক্ষকৰ প্ৰয়োজন নাই। শিকাবলৈ শিক্ষণীয় ভাষাত সলসলীয়াকৈ কথা ক'ব পৰা হোৱাৰ কোনো প্ৰয়োজন নাই। এই পদ্ধতিত শিকাবলৈ শিক্ষণৰ প্ৰগতি সহজে পৰীক্ষা কৰিব পাৰি।

এই পদ্ধতিয়ে মান্য লিখিত ভাষাৰ শিক্ষাতহে বেছি গুৰুত্ব দিয়ে। কোনো ভাষাৰ শাস্ত্ৰীয় সাহিত্য (Classical Literature) অধ্যয়ন কৰিবলৈ শিকিবলৈ হ'লে এই পদ্ধতি উপাদেয়। আমাৰ দেশৰ সংস্কৃত টোলবিলাকত এই পদ্ধতিৰ জৰিয়তে সংস্কৃত ভাষাৰ শিক্ষা দিয়া হয়। কেইবাগৰাকী জাৰ্মান পণ্ডিতে এই পদ্ধতি অনুসৰণ কৰি সংস্কৃত শিকি সংস্কৃতৰ বিষয়ে অমূল্য গ্ৰন্থ লিখি থৈ গৈছে।

চ) তৰ্জমা বা অনুবাদ পদ্ধতি (Translation Method) : এই পদ্ধতিৰ সমৰ্থকসকলৰ মতে অনুবাদ বা তৰ্জমাৰ যোগেদিও দ্বিতীয় ভাষা শিক্ষা সম্ভৱ। প্ৰথমে দ্বিতীয় ভাষাৰ পৰা মাতৃভাষালৈ আৰু পিছত মাতৃভাষাৰ পৰা দ্বিতীয় ভাষালৈ অনুবাদৰ অনুশীলন দি দ্বিতীয় ভাষা-শিক্ষা দিব পৰা যায়। ইয়াৰ কাৰণে দুয়ো ভাষাতে ক্ৰমবৰ্দ্ধমান জটিলতাৰ ভিত্তিত এলানিকৈ পাঠ্য-সমল (Text) প্ৰস্তুত কৰি লৈ শিকাবলৈ অনুবাদ কৰিবলৈ দিব লাগে। এনে শ্ৰেণীকক্ষত ছাত্ৰ-সংখ্যা কম হলেও কোনো ক্ষতি নাই। ইয়াত শিক্ষকৰ বিশুদ্ধ ভাষাজ্ঞান নাথাকিলেও চলে। তেওঁ শিক্ষণ প্ৰক্ৰিয়াৰ সা-সুবিধা দিওতাৰে (Facilitator), প্ৰকৃত শিক্ষক নহয়। এই পদ্ধতিত শিক্ষণ সময় ধৰা-বন্ধা নহয়। প্ৰয়োজন সাপেক্ষে কম বেছি কৰিব পাৰি। এই পদ্ধতিত ভাবৰ আদান প্ৰদানৰ কাৰণে দ্বিতীয় এটা ভাষা শিক্ষা কৰা নহয়। এটা ভাষাত থকা অমূল্য সাহিত্য সম্ভাৰ আন এটা ভাষালৈ নিয়াৰ কাৰণেহে এই পদ্ধতিৰ ভাষা শিক্ষা উপাদেয়।

নক'লেও হ'ব যে এই পদ্ধতিয়ে শিকাবলৈ ভাষা এটা আৰম্ভণিৰ পৰা শিকাবৰ প্ৰয়াস নকৰে। দ্বিতীয় ভাষাত কিছু পৰিমাণে দক্ষতা থকা লোকেহে এই পদ্ধতিৰ মাজেৰে ভাষা-শিক্ষা সুদৃঢ় কৰিব পাৰে।

আধুনিক ভাষা বিজ্ঞানীৰ মতে অনুবাদ কেতিয়াও ভাষা শিক্ষাৰ পদ্ধতি হ'ব নোৱাৰে। ই ভাষা-শিক্ষাৰ এটা অনুশীলন মাত্ৰ।

ছ) ব্যাকৰণ-তৰ্জমা পদ্ধতি (Grammar Translation Method) : এই পদ্ধতি ব্যাকৰণ পদ্ধতি আৰু অনুবাদ পদ্ধতিৰ সুসম্বন্ধিত গঠিত। প্ৰথমতে ব্যাকৰণৰ নিয়ম, কিছুমান শব্দৰূপ আৰু ধাতুৰূপ শিকোৱা হয়। তাৰ লগতে কিছুমান শব্দ শিকোৱা হয়। শব্দ চয়নৰ কোনো নিয়ম নাই। ইটো পাঠৰ শব্দৰ লগত সিটো পাঠৰ শব্দমালাৰ কোনো সম্বন্ধ নাই। উচ্চাৰণৰ ওপৰত বিশেষ গুৰুত্ব দিয়া নহয়। ব্যাকৰণৰ নিয়মৰ বহুত ব্যাখ্যাশ্লোক বাক্য দিয়া হয়। ব্যাকৰণৰ চৰ্চাৰ লগে লগে অনুবাদৰ অনুশীলন দিয়া হয়। অনুবাদৰ কাৰণে উচ্চমানৰ পুৰণি সাহিত্যৰ পৰা চয়ন কৰা পাঠ দিয়া হয়।

আমাৰ বিদ্যালয়সমূহত ইংৰাজী তথা হিন্দী ভাষাৰ শিক্ষা এই পদ্ধতিৰে দিয়া হয় বুলিব পাৰি। শিক্ষকে নিৰ্ধাৰিত পাঠমালা পঢ়ি তাৰ শাৰী শাৰীকৈ অসমীয়াত তৰ্জমা কৰি দি বুজাই

যায়। পিছত ছাত্র-ছাত্রীক তাকে পাল পাতি পঢ়িবলৈ দিয়ে। ব্যাকৰণ পৰম্পৰাগত পদ্ধতিত পঢ়ুৱায়। ব্যাকৰণৰ পাঠৰ মূল পাঠ্য কিতাপৰ লগত সম্বন্ধ নাথাকে। মাজে মাজে ইংৰাজী বা হিন্দীৰ পৰা অসমীয়ালৈ আৰু কেতিয়াবা অসমীয়াৰ পৰা ইংৰাজী বা হিন্দীলৈ অনুবাদ কৰিবলৈ দিয়া হয়। শ্ৰেণীত শ্ৰৱণ আৰু কথনৰ অভ্যাস কৰোৱা নহয়। ব্যৱহাৰিক জীৱনৰ কাৰণে ভাষা শিক্ষা কৰাত এই পদ্ধতি ফলদায়ক নহয়। সেয়ে ছয় বছৰ বিদ্যালয়ত ইংৰাজী বা হিন্দী শিকাৰ পাছত আমাৰ ল'ৰা-ছোৱালীয়ে ইংৰাজী বা হিন্দীত কথা ক'ব নোৱাৰে।

জ) সৰ্বসাৰ পদ্ধতি (Eclectic Method) : ফাঞ্চত এই পদ্ধতিৰ উদ্ভৱ আৰু বিকাশ হয়। ই প্ৰত্যক্ষ পদ্ধতি আৰু ব্যাকৰণ-তৰ্জমা পদ্ধতিৰ সুসম্বলয়ৰ ফলত সৃষ্ট। ইয়াত শিকাবলগীয়া বিদ্যা বা কৌশল (Skill) সমূহৰ ক্ৰম এনেকুৱা— কোৱা, লিখা, শুনি বুজা আৰু পঢ়া। মুখে মুখে আওৰোৱা, ডাঙৰকৈ পঢ়া, প্ৰশ্নোত্তৰ কৰা আৰু অনুবাদ কৰা এই পদ্ধতিত অনুসৃত মুখ্য কাৰ্যক্ৰম। নুবুজা কথা বুজাবলৈ ব্যাকৰণৰ ব্যাখ্যা আগবঢ়োৱা হয়। শ্ৰেণীত শিকাৰ মাতৃভাষাৰ ব্যৱহাৰ নিষিদ্ধ কৰা নহয়; নুবুজা কথা মাতৃভাষাত বুজাবৰ যত্ন কৰা হয়। ভাষা শিকাবৰ কাৰণে পূৰ্ব পৰিকল্পিত পাঠমালাৰ প্ৰয়োজন অনুভৱ কৰা হয়। ভাষাৰ ব্যাকৰণগত কথাবোৰৰ ক্ৰম-বৰ্দ্ধমান জটিলতাৰ আধাৰত পাঠসমূহ যুগুতোৱা হয়। মৌখিক অভ্যাস, প্ৰতিস্থাপন, বাক্যৰ ৰূপান্তৰ ইয়াৰ মূল উপজীব্য হ'লেও ব্যাকৰণৰ ব্যাখ্যাক আওকাণ কৰা নহয়। শিক্ষা লাভৰ অগ্ৰগতি সুদৃঢ় কৰাৰ কাৰণে অনুবাদৰ অনুশীলন দিয়া হয়। ভাষা শিকোৱাৰ লগতে শিকনীয় ভাষাৰ সাহিত্য-সংস্কৃতিৰ বিষয়েও শিক্ষাৰ্থীক অৱগত কৰা হয়।

ভাৰতীয় ভাষা সংস্থানৰ আঞ্চলিক কেন্দ্ৰসমূহত কম বেছি পৰিমাণে এই পদ্ধতিকে অনুসৰণ কৰা দেখা যায়। ইয়াত অৱশ্যে শ্ৰৱণ-কথন পদ্ধতিৰে টেপৰেকৰ্ডাৰত বাণীবদ্ধ কথাৰ অনুশীলনৰ ওপৰত বিশেষ জোৰ দিয়া হয়।

আত্মমূল্যায়ণ প্ৰশ্ন

১। দ্বিতীয় ভাষা-শিক্ষাৰ নিয়ন্ত্ৰক উপাদান কেইটা আৰু কি কি?

.....

২। মাতৃভাষা শিক্ষা আৰু দ্বিতীয় ভাষা শিক্ষাত ভাষা-কৌশলসমূহ শিকাৰ ক্ৰম কেনেকুৱা?

.....

৩। দ্বিতীয় ভাষা-শিক্ষাৰ শিক্ষক আৰু পাঠ্যপুথি কেনেকুৱা হ'ব লাগে?

.....
.....
.....

৪। দ্বিতীয় ভাষা শিক্ষাৰ পদ্ধতি কেইটা আৰু কি কি?

.....
.....
.....

৪। টোকা লিখা—

ক) প্রত্যক্ষ পদ্ধতি :

.....
.....
.....

খ) শ্ৰৱণ-কথন পদ্ধতি :

.....
.....
.....

গ) সৰ্বসাৰ পদ্ধতি :

.....
.....
.....

৫। মাধ্যমিক পৰ্যায়ৰ শিক্ষা সমাপ্ত কৰাৰ পিছতো আমাৰ ল'ৰা-ছোৱালীয়ে কিয় ইংৰাজী বা হিন্দী ক'ব নোৱাৰে?

.....
.....
.....

৫.৬.৫ চমস্কি সমৰ্থিত ভাষাবিজ্ঞান-তত্ত্বৰ দ্বিতীয় ভাষা শিক্ষাৰ ওপৰত প্ৰভাৱ

চমস্কি সমৰ্থিত ভাষাবিজ্ঞান তত্ত্বই অৰ্থাৎ মনো-ভাষাবৈজ্ঞানিক তত্ত্বই দ্বিতীয় ভাষা শিক্ষাক বাৰুকৈয়ে প্ৰভাৱিত কৰিছে। দ্বিতীয় ভাষা শিক্ষাত আৰ্হি বাক্য আওৰোৱা (Pattern Practice and Drill), মাতৃভাষাৰ কথা পাহৰিব পাৰিলেহে দ্বিতীয় ভাষা ভালকৈ শিকিব পাৰি

(= Language learning is overlearning : Bloomfield)। পাঠৰ মাজেৰেহে ব্যাকৰণ শিক্ষা আৰু ব্যাকৰণৰ প্ৰত্যক্ষ চৰ্চা নিষিদ্ধকৰণ, শিক্ষার্থীয়ে কৰা ভুলক নিৰুৎসাহকৰণ আৰু ভুলৰ তাৎকালিক শুধৰণি আদি গঠনমূলক ভাষাবিজ্ঞানৰ ভাষাশিক্ষা সম্পৰ্কীয় তত্ত্ব এতিয়া প্ৰায় বৰ্জিত হ'ল। দ্বিতীয় ভাষা-শিক্ষাক এতিয়া আৰু এটা যান্ত্ৰিক প্ৰক্ৰিয়া বুলি গণ্য কৰা নাযায়। দ্বিতীয় ভাষা শিক্ষাত বয়স্ক লোকেও অন্ধ অনুকৰণ কৰাতকৈ মগজু খটুৱাই শব্দ-গঠন আৰু বাক্য-গঠন কৰিব বিচাৰে।

চমকিয়ে কৈছে যে মানৱ শিশুৰ ভাষা আহৰণ কৰাৰ এটা সহজাত ক্ষমতা আছে। এই ক্ষমতাৰ বলত ১৮ মাহৰ পৰা ২৮ মাহৰ ভিতৰত শিশুৱে ভাষা এটা আয়ত্ত কৰিব পাৰে। শিশু কালত এই ক্ষমতা অতিশয় প্ৰবল হৈ থাকে। বয়স্ক লোকৰ ক্ষেত্ৰত এই ক্ষমতা দুৰ্বল হব পাৰে, কিন্তু নিৰ্মূল নহয়। গঠনমূলক অভিপ্ৰায় জগাব পাৰিলে বয়স্ক লোকেও দ্বিতীয় ভাষা শিক্ষাত চমকপ্ৰদ সফলতা দেখুৱাব পাৰে।

ভাষা আহৰণৰ ক্ষেত্ৰত শিশুৱে যেনেকৈ সৃজনশীলতা (Creativity)-ৰ পৰিচয় দিয়ে বয়স্ক লোকেও তেনেদৰে সৃজনশীলতাৰ চানেকি দেখুৱায়। কাণেৰে শুনা আৰু চকুৰে দেখা শব্দ গঠন আৰু বাক্য-গঠনৰ আৰ্হিত নতুন নতুন শব্দ আৰু বাক্য গঠন কৰে। কেতিয়াবা তেওঁ অতি-সাধাৰণীকৰণ (Over-generalization) কৰি ব্যতিক্ৰমী ৰূপবোৰক সাধাৰণ ৰূপৰ আৰ্হিত গঠন কৰে। বহুতো বয়স্ক ভাৰতীয়ই ইংৰাজী কণ্ঠতে 'I donot know, you donot know'-ৰ আৰ্হিত 'He donot go'-কয়; 'I will go to the school, I will go to the village'-ৰ আৰ্হিত 'I will go to home' কয়। তেনেদৰে কিছুমানে 'He did not went, He did not came' আদিও সৃষ্টি কৰে। এয়া দ্বিতীয় ভাষা শিকাৰৰ সৃজনশীলতা। ইয়ে প্ৰমাণ কৰে যে তেওঁ ভাষা শিক্ষাত ইতিমধ্যে শিকা নিয়মবোৰ প্ৰয়োগ কৰাৰ চেষ্টা কৰি আছে। ভাষা শিক্ষাত কৰা ভ্ৰম নিন্দনীয় নহয়; ই শিকাৰৰ ক'ত আৰু কিয় অসুবিধা হৈছে তাৰে সংকেত দিয়ে।

মনোভাষাবিজ্ঞানে ভাষা শিক্ষকক সকিয়াই দিছে যে কেতিয়াও শিকাৰৰ আগত ভুল আৰ্হি ডাঙি ধৰিব নালাগে। ভুল শব্দ বা বাক্য বাৰে বাৰে শুনি বা দেখি থাকিলে তেনে আৰ্হিয়ে শিকাৰৰ মনত খোপনি পোতে। সেয়ে, 'তলত দিয়া বাক্যবোৰ শুদ্ধ কৰা' ধৰণৰ অনুশীলনী দিব নালাগে। মনোভাষাবিজ্ঞানৰ প্ৰভাৱত আমাৰ দ্বিতীয় ভাষা-শিক্ষাৰ প্ৰশ্নপত্ৰৰ পৰা এনেবোৰ অনুশীলন অন্তৰ্ধান হৈছে। মাতৃভাষাৰ জ্ঞান দ্বিতীয় ভাষা শিক্ষাৰ কাৰণে কোনো প্ৰতিবন্ধক নহয়, বৰং সহায়কহে। বয়স্কলোকে মাতৃভাষাৰ প্ৰণালী ভালদৰে জানে। এই আৰ্হি মনত কৰি দ্বিতীয় ভাষা সহজে শিকিব পাৰে। চমকিৰ মতে পৃথিৱীৰ ভাষাবোৰৰ মাজত সাৰ্বজনীনতা (Linguistic Universal) বিদ্যমান। সকলো ভাষাই গঠনগতভাৱে একে, মাথো বিশদ বিৱৰণতহে বেলেগ। সেয়ে উচিত প্ৰয়াস, শুদ্ধ শিক্ষা-প্ৰণালী আৰু উপযুক্ত পঠন সামগ্ৰী থাকিলে দ্বিতীয় ভাষা শিক্ষাও তেনেই উজু।

চমকিৰ মতে ভাষা শিক্ষাত মনৰ ভূমিকা অতিশয় গুৰুত্বপূৰ্ণ; মনক ঠিকভাৱে পৰিচালিত কৰিলে মানুহে অনাসয়ে দ্বিতীয় ভাষা শিকিব পাৰে। একাধিক ভাষা শিকাটো কোনো বোজা নহয়; বৰং একাধিক ভাষা শিক্ষাই মানুহক তীক্ষ্ণ ধী সম্পন্ন কৰে। অধিক ভাষা শিক্ষাৰ ফলত মানুহৰ বুদ্ধি বৃদ্ধিৰ বিকাশ হয়। পূৰ্বতে আলোচনা কৰা মনোবৈজ্ঞানিক ভাষা শিক্ষা পদ্ধতিত

চমস্কিৰ ভাৰাদৰ্শৰ পূৰ্বাভাস দেখা যায়। সস্প্ৰতি চমস্কিৰ ভাৰাদৰ্শেৰে পুষ্টি, মস্তিস্ক-নিৰ্ভৰ দ্বিতীয় ভাষা-শিক্ষা পদ্ধতিয়ে এটা স্বকীয় ৰূপ ল'বলৈ আৰম্ভ কৰিছে।

৫.৬.৬ প্ৰমাদ বিশ্লেষণ (Error Analysis)

পিটকৰ্ডাৰ, ৰিচাৰ্ড প্ৰমুখে কেইজনমান প্ৰয়োগ ভাষাবিজ্ঞানীয়ে 'ভ্ৰম-বিশ্লেষণ' বা 'প্ৰমাদ বিশ্লেষণ' বুলি প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞানৰ এটা নতুন দিশ উন্মোচন কৰে। এই সূত্ৰমতে ভাষা শিকাৰুৱে যি অশুদ্ধ শব্দ, ব্যাক্যাংশ বা বাক্য উৎপাদন কৰে তাক দুটা শ্ৰেণীত ভগাব পাৰি। কিছুমান অশুদ্ধ ৰূপ আকস্মিক; শিকাৰুৱে অসাৱধানতাবশতঃ, খৰখেদা কৰা কাৰণে অথবা অন্যমনস্কতাৰ বাবে তেনেবোৰ অশুদ্ধ ৰূপ উৎপাদন কৰে। সেইবোৰ তেওঁৰ অজ্ঞানতাৰ ফল নহয়। সেই অশুদ্ধ ৰূপ তেওঁ বাৰে বাৰে উৎপাদন নকৰে। তেওঁক সুযোগ দিলে তেওঁ নিজে সেইবোৰ শুদ্ধ কৰিব। আমি খৰধৰকৈ লিখোঁতে তেনে বহুতো অশুদ্ধৰূপ লিখোঁ; সুস্থিৰ মনে দুনাই পঢ়ি চালে (Revised কৰিলে) সেইবোৰ আমাৰ নিজৰ চকুত পৰে আৰু নিজে শুধৰাই যাওঁ। কথা কওঁতেও আমি বহুত অশুদ্ধ ৰূপ ব্যৱহাৰ কৰোঁ, তাৰে বহুতখিনি আমি 'মানে' বুলি কৈ, সামান্য বিৰতি দি, শুধৰাই যাওঁ। তেনে অশুদ্ধ ৰূপবোৰ অস্থায়ী, সাময়িক; সেই ৰূপবোৰক ভুল (Mistake) বোলা হয়। এই ভুল কেৱল ভাষাৰ ক্ষেত্ৰতে নহয়, অন্য ক্ষেত্ৰতো প্ৰযোজ্য। এই ভুলৰ অৰ্থ আমি দৈনন্দিন জীৱনত নানা প্ৰসংগত ব্যৱহাৰ কৰা 'ভুল' শব্দৰ অৰ্থৰ সৈতে একে। এই ভুল চমস্কিৰ 'ভাষা কৃতি' (Linguistic Performance)-ৰ অঙ্গী। ভাষা শিকাৰুৱে এনে অশুদ্ধ ৰূপৰ বাহিৰেও আৰু এক প্ৰকাৰ অশুদ্ধ ৰূপ উৎপাদন কৰে। এই ৰূপবোৰ বক্তা বা লিখকৰ মনত নিগাজীকৈ থাকে। তেওঁ বিভিন্ন প্ৰসংগ আৰু বিভিন্ন সময়ত সেই অশুদ্ধৰূপবোৰ বাৰে বাৰে সৃজন কৰে। এইবোৰ শুধৰাই দিলেও বক্তা বা লেখকৰ মনৰ পৰা আঁতৰিব নোখোজে। এইবোৰ, ভাষা শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত, সাধাৰণতে মাতৃভাষাৰ প্ৰভাৱতে সৃষ্টি। এইবোৰ অতিশয় প্ৰণালীবদ্ধ। এনে প্ৰণালীবদ্ধ, বাৰম্বাৰ উৎপাদিত অশুদ্ধ ৰূপক পিটকৰ্ডাৰে ভ্ৰম বা প্ৰমাদ (Error) বুলি অভিহিত কৰিছে। এনে ভ্ৰম বা প্ৰমাদবোৰ জীৱাণু-সদৃশ (Fossilized), স্থায়ী। অনা অসমীয়া লোকে অসমীয়া কওঁতে এনে বহুতো ভ্ৰম বা প্ৰমাদ কৰে। অসমীয়াত সকৰ্মক ক্ৰিয়াৰ কৰ্তাই সদায় কাৰক-বিভক্তি গ্ৰহণ কৰে। অন্যভাষাত এই নিয়ম নাই। সেয়ে হিন্দী বা উড়িয়াভাষীলোকে অসমীয়া কওঁতে সদায় বিভক্তিবিহীন কৰ্তা কাৰকৰ ৰূপ ব্যৱহাৰ কৰে; যেনে— 'দোকানীবিলাক য'তে ত'তে জাবৰ পেলায়।' বাংলাদেশী বনুৱাসকলে অসমীয়া কওঁতে, মাতৃভাষাৰ প্ৰভাৱত, 'মোক ঘৰ যাব লাগিব', 'মা ঘৰত যাব'; তাক গাড়ীত তুলি দিলোঁ।' আমিও হিন্দী কওঁতে 'আপনে চিগাৰেট খানা ছোড় দিজিয়ে' বুলি কওঁ, আৰু লিংগ প্ৰয়োগৰ ব্যৱধান পাহৰি 'মেৰা দোস্টী, মেৰা প্যাৰ' কওঁ।

দ্বিতীয় ভাষা শিকাৰুৱে এনে ভ্ৰম বা প্ৰমাদত ভয় খাবলগীয়া একো নাই। এনে ভ্ৰমবোৰে বৰং নিশ্চিত কৰে যে ভাষা শিক্ষণ প্ৰক্ৰিয়া চলি আছে। এনে ভ্ৰমবোৰ তালিকাভুক্ত কৰি বিশ্লেষণ কৰিব পাৰি। তেতিয়া সকলো শিকাৰুৱে কৰা এনে সাধাৰণ ভ্ৰমবোৰ ওলাই পৰিব। তাৰে সহায়ত শিক্ষকে শুধৰণি পাঠ (Remedial lesson) যুগুতাব পাৰিব। এই পদ্ধতিক ভ্ৰম বা প্ৰমাদ বিশ্লেষণ

(Error Analysis) বুলি অভিহিত কৰিছে। যোৱা শতিকাৰ আশীৰ দশকৰ পৰা ভ্ৰম-বিশ্লেষণক প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞানৰ অবিচ্ছেদ্য অঙ্গ হিচাপে গ্ৰহণ কৰা হৈছে। পৃথিৱীৰ বহুতো ভাষাত ভ্ৰম-বিশ্লেষণৰ ওপৰত শক্ত কলেবৰৰ পুথি ৰচিত হৈছে।

৫.৬.৭ ভাষাশিক্ষাত জন-সংযোগ কৃতি (Communicative Competence)-ৰ

অন্বেষণ

চমস্কি সমৰ্থিত ভাষাবৈজ্ঞানিক তত্ত্ব সৰ্বত্ৰ আদৃত হোৱাৰ পিছত ভাষা শিক্ষা সম্পৰ্কেও প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞানীসকলৰ ধ্যান-ধাৰণা সলনি হ'ল। এইটো এতিয়া প্ৰায় সকলোৱে স্বীকাৰ কৰিছে যে দ্বিতীয় ভাষা-শিক্ষাত শিকাৰুৱে কেতিয়াও মাতৃভাষা-ভাষী সদৃশ দক্ষতা (Native Like Competence) অৰ্জন কৰিব নোৱাৰে। গতিকে তেওঁলোকক অতিমাত্ৰা ব্যাকৰণ শিকোৱাৰ প্ৰয়োজন নাই। শিকাৰুৱে এশ শতাংশই শুদ্ধ ভাষাত কথা পাতিব বা বক্তৃতা দিব লাগিব বুলি কথা নাই। তেওঁৰ ভাষাত কেৱল জনসংযোগ পটুতা বা দক্ষতা (Communicative Competence) থাকিলে যথেষ্ট। অৰ্থাৎ তেওঁলোকে বুজি পোৱাকৈ ভাষা ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰিব লাগিব। ইয়াক বাচক বুলিবও পাৰি। দ্বিতীয় ভাষা শিক্ষাৰ লক্ষ্য মাত্ৰ সিমানতে সীমিত হোৱা উচিত য'ত দ্বিতীয় ভাষা শিকাৰুৱে মনৰ ভাৱ (সাধাৰণ ভ্ৰমৰ মাজেৰে) মাতৃভাষা-ভাষীক মনৰ ভাৱ বুজাব পাৰে আৰু তেওঁ মাতৃভাষা-ভাষীৰ কথা সম্পূৰ্ণ বুজিব পাৰে। ভাষা শিকাৰু ভাষা গৱেষক নহয়। তেওঁৰ ভাষা-শিক্ষাৰ উদ্দেশ্য সেই ভাষাত আনৰ লগত দৈনন্দিন জীৱনৰ ভাৱ বিনিময় কৰিব পাৰে অৰ্থাৎ সাৰ্থকভাৱে জনসংযোগ স্থাপন কৰিব পাৰে।

৫.৭ খোনা-বোবা আৰু মানসিকভাৱে বাধাগ্ৰস্ত লোকৰ ভাষা-শিক্ষা

সমাজত এনে কিছুমান ল'ৰা-ছোৱালী থাকে যিসকল খোনা; কথা কওঁতে কিছুমান শব্দ উচ্চাৰণ কৰোঁতে খোকোজা লাগে আৰু শব্দৰ প্ৰথম অক্ষৰটো একাধিক বাৰ আওঁৰাই থাকে। সৰুতে এই ত্ৰুটিপূৰ্ণ ভাষা-কৃতিৰ শুধৰণি নকৰিলে সি বয়স হোৱালৈকে থাকি যায় আৰু সামাজিক কাম-কাজ চলাওতে বহুত সময়ত অস্বস্তিত পৰে। এই অপ্ৰাকৃতিক ভাষা-কৃতি (Speech Disorder)-ৰ নিৰাময় শিশু কালতেই কৰাৰ প্ৰয়োজন। এই বিষয়ে চিকিৎসকসকলে বহুদিনৰ পৰা চিন্তা-চৰ্চা কৰি আছিল। কুৰি শতিকাৰ শেষৰ ফালে এই সমস্যা সমাধানৰ কাৰণে মনোবৈজ্ঞানিক আৰু ভাষাবৈজ্ঞানিকে সহায়ৰ হাত আগবঢ়ালে।

অপ্ৰাকৃতিক ভাষা-কৃতি এটা বেমাৰ নহয়; ই ভাষা উৎপাদনৰ ত্ৰুটিপূৰ্ণ প্ৰক্ৰিয়া। মন আৰু ভাষা উৎপাদনকাৰী মুখ অবয়ৱ (Speech Organs)-ক ঠিকভাৱে পৰিচালিত কৰিব পাৰিলে এই অপ্ৰাকৃতিক ভাষা-কৃতিৰ হাত সাৰিব পাৰি। শিশুৰ ভাষা উৎপাদনৰ মানসিক প্ৰক্ৰিয়াৰ গতি বা বেগৰ লগত মুখাবয়ৱৰ অঙ্গ, জিভা, গুঁঠ আদিৰ সঞ্চালনৰ গতি বা বেগ নিমিলিলে এনেকুৱা হয়। ভাষা উৎপাদনকাৰী মানসিক প্ৰক্ৰিয়াৰ গতি খৰ হ'লে আৰু তাৰ তুলনাত মুখাবয়ৱৰ অঙ্গ সঞ্চালনৰ গতি মন্থৰ হ'লে এনে পৰিস্থিতিৰ উদ্ভৱ হয়। এই ক্ষেত্ৰত বক্তাৰ মনৰ গতি নিয়মীয়া কৰিবৰ কাৰণে প্ৰয়োজনীয় দিহা-পৰামৰ্শ মনোবৈজ্ঞানিকে আগবঢ়ায়। ভাষা উৎপাদনৰ মানসিক ক্ৰিয়া কলাপৰ দিশত মনোবৈজ্ঞানিক বিশাৰদ ব্যক্তি।

অপ্রাকৃতিক ভাষা-কৃতিৰ এটা বাহ্যিক দিশো আছে। ভাষা এটা মানুহে মনত সংগঠিত কৰিলেই নহ'ব; তাক গুঁঠ, জিভা, তালু আৰু ঘটিকাৰ পৰ্দাৰ সঞ্চালনৰ ধ্বনিলৈ ৰূপান্তৰিত কৰিব লাগে। মুখাবয়ৱ অৰ্থাৎ বাক্-যন্ত্ৰৰ কোন অঙ্গৰ কেনেকুৱা সঞ্চালনে কি ধ্বনি উৎপন্ন কৰে সেই সম্বন্ধে ভাষাবিজ্ঞানী বিশাৰদ। তেওঁ এইটোও জানে যে কোন বিলাক ধ্বনিৰ উচ্চাৰণ ভাষা আহৰণকাৰী সাধাৰণ শিশুৰ কাৰণেও কঠিন। উদাহৰণস্বৰূপে 'ল' আৰু 'ৰ' ধ্বনিৰ শুদ্ধ উচ্চাৰণ আয়ত্ত কৰাত সাধাৰণ বুদ্ধি-বৃত্তিসম্পন্ন শিশুৰো বহুত পলম হয়। অপ্রাকৃতিক ভাষাকৃতি সম্পন্ন শিশুৰ ভাষাৰ অধ্যয়ন কৰি তেওঁ কৈ দিব পাৰে যে শিশুৰ কোন ধ্বনি উচ্চাৰণৰ কোন অঙ্গৰ সঞ্চালন ত্ৰুটিপূৰ্ণ। এনে ধৰণৰ কথাৰ ওপৰত বিস্তৃত গৱেষণাৰ ফলত অপ্রাকৃতিক ভাষা-কৃতিৰ চিকিৎসাৰ কথাও প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞানৰ আওতাৰ ভিতৰলৈ আহিছে। এনে শিশুৰ বাহিৰেও আন কিছুমান শিশু আছে যিয়ে সৰুৰে পৰা ভাষা ক'ব নোৱাৰে, তেওঁলোকে ঠাৰে-চিঞৰে মনৰ ভাব প্ৰকাশ কৰে। তেওঁলোক বোবা। এওঁলোক বোবা হোৱাৰ এটা কাৰণ হ'ব পাৰে এয়ে যে এওঁলোকে কাণেৰে নুশুনে বা ভালকৈ নুশুনে। শিশু যদি জন্মৰে পৰা কলা হয় সি মৌখিক ভাষা ক'ব নোৱাৰে। আনটো কাৰণ হ'ব পাৰে তাৰ মুখাবয়ৱৰ অৰ্থাৎ বাক্-যন্ত্ৰৰ অঙ্গৰ স্বাভাৱিক জৈৱিক ত্ৰুটি অথবা অঙ্গ সঞ্চালনত ত্ৰুটি। দ্বিতীয়টো ক্ষেত্ৰত প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞানীয়ে সহায়ৰ হাত আগবঢ়াব পাৰে। তেওঁলোকে এনে শিশুক ভাষা শিক্ষা দিয়াৰ কিছু উপায় উদ্ভাৱন কৰিছে। শিশুক বাক্-যন্ত্ৰৰ বিভিন্ন অঙ্গৰ সঞ্চালনে কেনে ধৰণৰ বিভিন্ন ধ্বনি উৎপাদন কৰাত সহায় কৰে সেই বিষয়ে তাত্ত্বিক জ্ঞান দিয়াৰ উপৰিও ভাষা উৎপাদনৰ কাৰণে মৌখিক অভ্যাস (Oral Drill)-ৰ ব্যৱস্থা কৰে। এনে ধৰণে বোবাক ভাষা শিকোৱাৰ বিষয়টোও প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞানৰ ভিতৰলৈ হৈ পৰিছে।

প্ৰয়োগ ভাষাবিজ্ঞানে সামৰা তৃতীয়টো দিশ হ'ল মানসিকভাৱে বাধাগ্ৰস্ত লোকক ভাষা শিকোৱা। মানসিক চিকিৎসাৰ বিষয়টো মনোস্তম্ভ-চিকিৎসকৰ; কিন্তু তাৰ লগত সাঙোৰ খাই থকা ভাষা আহৰণ সম্পৰ্কীয় বিষয়টো ভাষাবৈজ্ঞানিকৰ। ৰোগীৰ মনত ভাষা উদ্দীপক (Stimulus) সৃষ্টি কৰা আৰু সঁহাৰি (Response)-ৰ প্ৰতিক্ৰিয়া স্বৰূপে নতুন উদ্দীপক জগাই তোলাত মনোভাষাবৈজ্ঞানিকে সহায়ৰ হাত আগবঢ়ায়। এই সজ প্ৰচেষ্টাৰ ফলতে মানসিকভাৱে বাধাগ্ৰস্ত লোকক ভাষা শিকোৱাটো প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞানৰ বিষয়ৰ ভিতৰলৈ হৈ পৰিছে।

৫.৮ পঠন আৰু লিখন কৌশলৰ উন্নীতকৰণ

মানুহৰ পঠন আৰু লিখন দক্ষতা অধিক প্ৰভাৱশালী কৰাৰ কাৰণে বেচ কিছু দিনৰ পৰা চিন্তা-চৰ্চা হৈ আহিছে। সময় আগবঢ়াব লগে লগে মানুহৰ পঠন সামগ্ৰীৰ পৰিমাণ যথেষ্ট বৃদ্ধি পাইছে, কিন্তু মানুহৰ হাতত থকা সময়ৰ পৰিমাণ একেই আছে। এই পৰিপ্ৰেক্ষিতত মানুহে কেনেকৈ কম সময়ত বেছি লিখিত সামগ্ৰী পঢ়িব পাৰে, কেৱল পঢ়াই নহয়, পঢ়ি পাঠ উদ্ধাৰ কৰিব পাৰে তাৰ ওপৰত অনেক পৰীক্ষা-নিৰীক্ষা হৈ আছে। প্ৰথম অৱস্থাত যন্ত্ৰচালিত স্ক্লেৰৰ সহায়ত পঠনৰ গতি বঢ়োৱা হয়। পিছৰ ফালে নিৰ্বাচিত কিছু পাঠ ক্ৰমবৰ্দ্ধমান জটিলতাৰ ভিত্তিত সংকলিত কৰি সেইবোৰৰ পঠন অনুশীলন দি পঠনৰ গতি আৰু অৰ্থ বোধৰ মাত্ৰা বঢ়োৱাৰ প্ৰয়াস কৰা হয়।

দ্বিতীয়তে, মানুহে মনৰ কথা লিখি উলিওৱাটোৱেই পৰ্যাপ্ত নহয়। কেনেকৈ লিখিলে লেখাটো সুসংহত হয়, কেনেকৈ লেখা এটাক বেছি প্ৰভাৱশালী কৰিব পাৰি, কেনেকৈ জতুৰা শব্দ, খণ্ডবাক্য আৰু প্ৰবচন ব্যৱহাৰ কৰি লেখা এটাক সুললিত আৰু ভাষাৰ নিজস্ব পৰিষ্কাৰ যেন কৰি ল'ব পাৰি ইত্যাদি বিষয়তো প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞানিকে সহায়ৰ হাত আগবঢ়াইছে। সময়ৰ উপযোগী কিছুমান বিদেশী শব্দক কেনেকৈ নিজৰ ভাষাৰ শব্দৰ গঢ়ত ঢালিব লাগে। চুবুৰীয়া ভাষাৰ কোনবোৰ শব্দ বা খণ্ডবাক্য নিজৰ ভাষাত ব্যৱহাৰ কৰিব লাগে বা নালাগে, শব্দত কেনেকৈ নতুন অৰ্থাৰোপ কৰিব পাৰি ইত্যাদি বিষয়ে ভাষাবিজ্ঞানিকে দিহা পৰামৰ্শ আগবঢ়োৱাৰ ফলত লিখন বিদ্যাৰ উৎকৰ্ষ সাধন বিষয়টোও প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞানৰ ভিতৰত সোমাই পৰিছে।

আত্মমূল্যায়ণ প্ৰশ্ন

১। ভাষাশিক্ষাৰ ওপৰত ভাষাবিজ্ঞানে কেনেকুৱা প্ৰভাৱ পেলাইছে?

.....
.....
.....

২। প্ৰমাদ-বিশ্লেষণ কি?

.....
.....
.....

৩। খোনা আৰু বোবাক ভাষা শিকোৱাত ভাষাবিজ্ঞানে কেনেকৈ সহায় কৰে?

.....
.....
.....

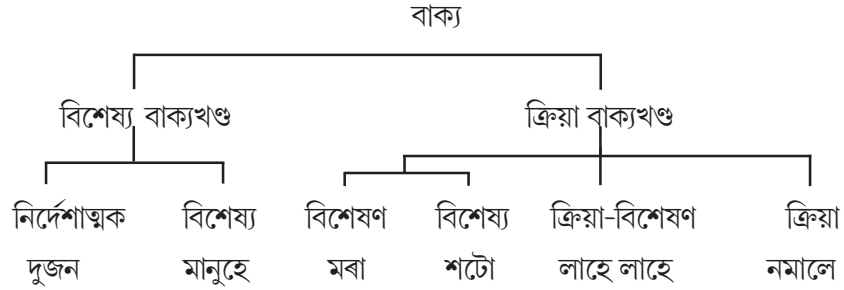
৪। পঠন-লিখন বিদ্যাৰ উৎকৰ্ষ সাধনৰ বাবে প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞানে কি কৰিছে?

.....
.....
.....

৫.৯ যন্ত্ৰৰ সহায়ত অনুবাদ (Machine Translation)

এটা ভাষাৰ পৰা আন এটা ভাষালৈ সাহিত্য অথবা বিভিন্ন জ্ঞান বিজ্ঞানৰ পুথি অনুবাদ কৰাটো এটা প্ৰয়োজনীয় কথা। ইমান দিনে মানুহে দুটা ভাষা শিকি লৈ এই অনুবাদ কাৰ্য কৰি আহিছিল। সাম্প্ৰতিক যন্ত্ৰৰ যুগত এই কাম যন্ত্ৰৰ সহায়ত কৰাৰ প্ৰচেষ্টা চলোৱা হৈছে। এই কামত কম্পিউটাৰ বিশেষ সহায়ক হৈছে।

ইয়াৰ বাবে প্ৰথমে প্ৰত্যেকটো ভাষাৰ বাক্য গঠনক বাক্যখণ্ডৰ গঠন নিয়ম (Phrase Structure) অনুসৰি ভাঙি উলিয়াব লগা হয়। বিশেষ্য বাক্য-খণ্ড আৰু ক্ৰিয়া বাক্য খণ্ডত বিভিন্ন পদৰ সাধাৰণ ক্ৰম কি হ'ব উলিয়াই লোৱা হয়। যেনে—

এনেদৰে বাক্যবোৰক বিশ্লেষণ কৰি লোৱাৰ পাছত এটা ভাষাৰ বাক্য গঠনক আনটো ভাষাৰ বাক্যৰ গঠনলৈ পৰিৱৰ্তন কৰা হয় আৰু সংশ্লিষ্ট পদৰ প্ৰতিষ্ঠাপন কৰা হয়।

এনেদৰে যন্ত্ৰ আৰু ভাষাবিজ্ঞান তত্ত্বৰ প্ৰয়োগ কৰি এটা ভাষাৰ পৰা আনটো ভাষালৈ অনুবাদ কৰাৰ প্ৰয়াস পৰীক্ষা-নিৰীক্ষাৰ স্তৰতে আছে। এতিয়াও সি এটা ব্যৱহাৰ যোগ্য প্ৰণালীত পৰিণত হোৱা নাই। ভৱিষ্যতে এই প্ৰণালী সম্পূৰ্ণ কৃতকাৰ্য আৰু কাৰ্যক্ষম হ'লে ব্যৱহাৰিক জীৱনত ভাষাবিজ্ঞানৰ তত্ত্বৰ প্ৰয়োগত এটা যুগান্তকাৰী অধ্যায় আৰম্ভ হ'ব।

৫.১০ অভিধান প্ৰণয়ন

অভিধান প্ৰণয়ন সম্পৰ্কে সাম্প্ৰতিক যুগত ইমান বিস্তৃত বিচাৰ-বিশ্লেষণ হৈছে যে সেই সমস্ত কথাক ইয়াত সামৰা কঠিন। সেয়ে 'অভিধান-প্ৰণয়ন তত্ত্ব' বুলি এটা সুকীয়া গোট ইয়াৰ পিছফালে সংযোগ কৰা হৈছে।

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা দেখা গ'ল যে বিংশ শতিকাৰ মাজভাগৰ পৰা পৃথক শিক্ষায়তনিক বিষয় (Discipline) হিচাপে আত্মপ্ৰকাশ কৰা প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞান শাখাই কম সময়ৰ ভিতৰতে যথেষ্ট বিকাশ আৰু সমৃদ্ধি লাভ কৰিছে। ভাষাবিজ্ঞানৰ তাত্ত্বিক জ্ঞানতকৈ সমাজৰ প্ৰয়োজনীয় বিভিন্ন চাহিদা পূৰণৰ বাবে ভাষাবিজ্ঞানৰ জ্ঞানৰ প্ৰয়োগ কৰাটোহে বেছি উপাদেয়। ভাষা-শিক্ষাৰ পৰা যন্ত্ৰৰ সহায়ত ভাষা অনুবাদলৈ সকলো দিশতে ভাষাবিজ্ঞানে যি অৱদান আগবঢ়াইছে তাত সমাজৰ সকলো স্তৰৰ লোক উপকৃত হৈছে। শিকাৰসকলে নিজৰ ৰুচি অনুসৰি একোটা ক্ষেত্ৰ বাচি লৈ সেই বিষয়ত চৰ্চা আৰম্ভ কৰিলে প্ৰত্যেকে একোজন সাৰ্থক মাতৃভাষা শিক্ষক, দ্বিতীয় ভাষা শিক্ষক, প্ৰমাদ বিশ্লেষক, খোনা-বোবাক ভাষা শিকাওঁতা বা অনুবাদক হ'ব পাৰিব। ব্যৱহাৰিক জীৱনত ভাষাবিজ্ঞানৰ তত্ত্বৰ গঠনমূলক প্ৰয়োগ কৰিলে ব্যক্তি আৰু দেশ উভয়ে উপকৃত হ'ব।

৫.১১ সাৰাংশ (Summing Up)

প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞান এটা অৰ্বাচীন বিষয়। জীৱনৰ ব্যৱহাৰিক দিশত ভাষা বিজ্ঞানৰ পৰা লাভ কৰা জ্ঞানক খটুৱাটোৱেই ইয়াৰ আলোচ্য বিষয়। এই বিষয়ৰ আলোচনাই মাতৃভাষা আৰু দ্বিতীয় ভাষাৰ মাজত থকা ভেদ, দ্বিতীয় ভাষা শিক্ষাৰ পটভূমি, প্ৰণালী আৰু পাঠ্যবস্তু যে

প্রথম ভাষা শিক্ষণৰ উপাদানতকৈ বেলেগ, দ্বিতীয় ভাষা শিক্ষাৰ যে কেইবাটাও প্রতিষ্ঠিত অধ্যায় আছে, ত্ৰম বা প্ৰমাদৰ বিশ্লেষণে যে দ্বিতীয় ভাষাশিক্ষা সূচল কৰে আদি বিষয়ে পাঠকক অৱগত কৰিছে। চমস্কিৰ মনোভাষাবৈজ্ঞানিক তত্ত্বই ভাষা শিক্ষাৰ পদ্ধতি আৰু পাঠ্যবস্তু প্ৰণয়নক প্ৰভাৱিত কৰিছে। খোনা-বোবাক ভাষাশিক্ষা দিয়া, পঠন আৰু লেখন কৌশলক বেছি প্ৰভাৱশালী কৰা, যন্ত্ৰৰ, বিশেষকৈ কম্পিউটাৰৰ, সহায়ত এটা ভাষাৰ পৰা আন ভাষালৈ অনুবাদ কৰা, নতুন দৃষ্টিভঙ্গীৰে অভিধান প্ৰণয়ন কৰা আদি বিষয়ত প্ৰয়োগিক ভাষাবিজ্ঞানে চমকপ্ৰদ সহায় আৰু অন্তৰ্দৃষ্টি আগবঢ়াইছে।

৫.১২ আৰ্হি প্ৰশ্ন (Sample Questions)

- ১। প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞান বুলিলে কি বুজায়?
- ২। কোনবোৰ বিষয় প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞানৰ ভিতৰত পৰে?
- ৩। মাতৃভাষা কাক বোলে? সৰুৰে পৰা তামিলনাডুত ডাঙৰ দীঘল হোৱা অসমীয়া পিতৃ আৰু উৰিয়া মাতৃৰ সন্তানৰ মাতৃভাষা কি হ'ব?
- ৪। দ্বিতীয় ভাষা কি? ইয়াৰ শিক্ষাৰ পটভূমি মাতৃভাষা আহৰণৰ পটভূমিতকৈ কিমান বেলেগ?
- ৫। প্ৰত্যক্ষ পদ্ধতি আৰু সৰ্বসাৰ পদ্ধতি কি?
- ৬। মাতৃভাষা আহৰণ আৰু দ্বিতীয় ভাষা শিক্ষাত শিকাৰুৱে কেনে সৃজনশীলতাৰ পৰিচয় দিছে?
- ৭। দ্বিতীয় ভাষা শিক্ষাৰ সফলতা কিহৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে?
- ৮। ভাষা-কৌশল বা ভাষা-বিদ্যা কেইটা আৰু কি কি? মাতৃভাষা আহৰণ আৰু দ্বিতীয় ভাষা শিক্ষাত ইহঁতৰ শিকন ক্ৰম কেনেকুৱা?
- ৯। ভাষা শিক্ষকে জটিল ধ্বনি আৰু জটিল বাক্য শিকাবলৈ কেনেকুৱা পদক্ষেপ গ্ৰহণ কৰে, দুটা উদাহৰণ দি বুজাই লিখক।
- ১০। আমাৰ বিদ্যালয়সমূহত চলা ভাষা শিক্ষা পদ্ধতিক কি বুলিব পাৰি। টোল সমূহত সংস্কৃত শিক্ষাৰ পদ্ধতি কি?
- ১১। মনো-ভাষাবিজ্ঞানে ভাষা-শিক্ষাক কেনেদৰে প্ৰভাৱিত কৰিছে?
- ১২। যন্ত্ৰৰ সহায়ত অনুবাদ প্ৰয়াস সম্পৰ্কে চমুকৈ লিখক।

৫.১৩ প্ৰসঙ্গ গ্ৰন্থ (References/Suggested Readings)

ফণীন্দ্ৰ নাৰায়ণ দত্তবৰুৱা	:	<i>ব্যৱহাৰিক অসমীয়া ব্যাকৰণ</i>
(—)	:	<i>ভাষা আৰু ভাষাশিক্ষাৰ স্বৰূপ</i>
(—)	:	<i>প্ৰয়োগ ভাষাবিজ্ঞানৰ ৰূপৰেখা</i>
D.P. Pattanayak	:	<i>Aspects of Applied Linguistics</i>
R.L. Politzar	:	<i>Linguistics and Applied Linguistics</i>
S. Pitcorder	:	<i>Introducing Applied Linguistics</i>

William Mackey : *Language Teaching Analysis*
Jack C. Richards : 'Second Language Learning', In P. Wardaugh
etal edited *A Survey of Applied Linguistics*

* * *

ষষ্ঠ বিভাগ
অভিধান-প্ৰণয়ন-কলা (Lexicography)

বিভাগৰ গঠন :

- ৬.১ ভূমিকা (Introduction)
- ৬.২ উদ্দেশ্য (Objectives)
- ৬.৩ অভিধান-প্ৰণয়ন-কলাৰ সংজ্ঞা
 - ৬.৩.১ অভিধান-প্ৰণয়ন-কলা আৰু অভিধানতত্ত্বৰ মাজত ভেদ
 - ৬.৩.২ অভিধান-প্ৰণেতা আৰু অভিধানতাত্ত্বিক
- ৬.৪ অভিধান-প্ৰণয়ন-কলাৰ কেইটামান মৌলিক ধাৰণা
 - ৬.৪.১ শব্দ
 - ৬.৪.২ ধাৰ কৰা শব্দ
 - ৬.৪.৩ প্ৰবিস্তি
 - ৬.৪.৪ ছপা পৃষ্ঠাৰ মিতব্যয়ী ব্যৱহাৰ
- ৬.৫ অভিধানৰ অনু-গাঁঠনি
- ৬.৬ প্ৰবিস্তি লিখন
- ৬.৭ বৈদ্যুতিক অভিধান
- ৬.৮ সাৰাংশ (Summing Up)
- ৬.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন (Sample Questions)
- ৬.১০ প্ৰসঙ্গ গ্ৰন্থ (References/Suggested Readings)

৬.১ ভূমিকা (Introduction)

আগৰ বিভাগত আপোনালোকে প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞান সম্পৰ্কে জানিবলৈ পাইছে। প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞানৰ শাখা ভাষা-শিক্ষা তথা বাক-নিদান সম্পৰ্কে তাত বিস্তৃতভাৱে আলোচনা কৰা হৈছে। এই বিভাগত আপোনালোকে প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞানৰ আন এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ শাখা অভিধান-প্ৰণয়ন-কলাৰ বিষয়ে জানিবলৈ পাব। একবিংশ শতিকাৰ প্ৰথম দশকত অসমত অভিধান-প্ৰণয়ন-কলাৰ ব্যাপক অনুশীলন আৰম্ভ হৈছে।

অভিধান-প্ৰণয়ন-কলা এটা অবাচীন ধাৰণা। বিংশ শতিকাত পৃথিৱীৰ বিভিন্ন ঠাইত ভাষাবিজ্ঞানৰ চৰ্চা ব্যাপকভাৱে হ'বলৈ ধৰাত কিছুমান ভাষা-বৈজ্ঞানিকে অৰ্থতত্ত্বৰ আলোচনাৰ পৰা বাগৰ সলাই অভিধান প্ৰণয়নৰ কলা-কৌশলৰ ওপৰত আলোকপাত কৰিবলৈ ধৰিলে। তাৰে ফলত অভিধান-প্ৰণয়ন-কলা ভাষাবিজ্ঞানৰ, বিশেষকৈ প্ৰয়োগ-ভাষাবিজ্ঞানৰ, এটা শাখা হিচাপে প্ৰতিষ্ঠিত হ'ল। মন কৰিবলগীয়া যে পাশ্চাত্যত ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ টো উঠাৰ বহু শ বছৰ আগৰ পৰাই পৃথিৱীৰ বিভিন্ন ভাষাৰ অভিধান প্ৰণীত হৈ আহিছে। ইংলণ্ডত পোন প্ৰথমবাৰৰ বাবে ৰবাৰ্ট কেৱড্ৰে (Robert Cawdrey) নামৰ স্কুল-শিক্ষক এজনে মাৰ্ছো ২৫০০ টা প্ৰবিস্তি (Entry)-ৰে প্ৰথম ইংৰাজী অভিধানখন প্ৰণয়ন কৰে। তেওঁৰ কিছু বছৰ পিচত বেঞ্জামিন মাৰ্টিনে ১৭৪৯ চনত ইংৰাজী শব্দবোৰক ক্ৰমিক সংখ্যাৰে সজাই প্ৰতিটো শব্দৰে সংজ্ঞা (Definition) দি ইংৰাজী অভিধান প্ৰণয়নৰ দ্বিতীয়টো মাইলৰ খুটি মাৰে। তেতিয়ালৈকে অভিধান-প্ৰণয়ন-

কলাৰ নাম-গোন্ধ নাছিল। নিজৰ অন্তৰানুভূতি (Intuition) আৰু হাতে-কামে কৰি পোৱা অভিজ্ঞতাই আছিল এইসকল অভিধান-প্ৰণেতাৰ সম্বল।

৬.২ উদ্দেশ্য (Objectives)

এই বিভাগৰ পাঠ মনযোগসহকাৰে পঢ়িলে আপোনালোকে—

- অভিধান প্ৰণয়ন যে এটা কলা আৰু ই অভিধানতত্ত্বতকৈ বেলেগ সেই কথা জানিবলৈ পাব;
- এই কলাৰ লগত জড়িত ধাৰণাসমূহৰ বিষয়ে বিস্তৃতভাৱে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব;
- এখন সাধাৰণ অভিধানত কি কি কথা থাকিব লাগে আৰু সেইবোৰ কেনেভাৱে উপস্থাপন কৰিব লাগে সেই কথা ফাঁহিয়াই চাব পাৰিব;
- অভিধানত দিয়া প্ৰতিটো প্ৰবিষ্টিৰ বৰ্ণনা কেইটা বিভাগত দিব লাগে, ক'ত সংজ্ঞা দিব লাগে, ক'ত উদাহৰণ দিব লাগে আৰু ক'ত ছবি দিব লাগে বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিব; আৰু
- সৰ্বাধুনিক অভিধান প্ৰণয়ন কৌশল সম্পৰ্কে পৰ্যালোচনা কৰিব পাৰিব।

৬.৩ অভিধান-প্ৰণয়ন-কলা (Lexicography)-ৰ সংজ্ঞা

অসমীয়া অভিধান-প্ৰণয়ন-কলা পাৰিভাষিকটো ইংৰাজী 'Lexicography'-শব্দৰ অসমীয়া অনুবাদ বা তৰ্জমা মাথোন। ইংৰাজী 'Lexicography' শব্দটোতেই ইয়াৰ স্বৰূপ বৰ্ণিত আছে : Lexeme নামে শব্দসাৰ, Graph কৰা মানে নক্সা কৰা, অৰ্থাৎ শব্দসাৰৰ অৰ্থ আৰু সংশ্লিষ্ট বিৱৰণ-সহ লিখি উলিওৱা আৰু বিশেষ্য বুজোৱা {-y} মানে সেই কাৰ্যটো। অৰ্থাৎ শব্দ আৰু অৰ্থ লিখাৰ কলা-কৌশলেই হ'ল অভিধান-প্ৰণয়ন-কলা (Lexicography)। ইয়াক কিছুমান পণ্ডিতে অভিধান-প্ৰণয়ন-তত্ত্ব অথবা অভিধানতত্ত্ব (Lexicology)-ৰ লগত একে বুলি ক'ব খোজে আৰু কিছুমানে দুয়োৰে মাজত সামান্য ভেদ থকা বুলি ভাবে।

অভিধান-প্ৰণয়ন-কলা ভাষাবিজ্ঞানৰ এটা প্ৰায়োগিক দিশ। হাৰ্টমেন (১৯৮৩) আৰু Svensen (1993)-এ ইয়াক ভাষাবিজ্ঞানৰে এটা শাখা বুলি উল্লেখ কৰিছে। Svensen-এ কোৱামতে অভিধান-প্ৰণয়ন-কলা হ'ল কোনো এক বা একাধিক ভাষাত প্ৰচলিত শব্দাৱলী, সংগ্ৰহ আৰু নিৰ্বাচন কৰি সেইবোৰৰ শব্দ-সাৰ (Lexeme)-সমূহ বৰ্ণানুক্ৰমিকভাৱে সজাই সিহঁতৰ উচ্চাৰণ, পদ-পৰিচয় আৰু অৰ্থৰ যথাযথ বৰ্ণনা আৰু প্ৰয়োগৰ নমুনা দিয়াৰ কলা-কৌশল। সেয়ে কিছুমান পণ্ডিতে ইয়াক অভিধান প্ৰণয়ন বা ৰচনাৰ এটা কলা আৰু হাতে-কামে কৰি উলিওৱাৰ কৌশল (Art and Craft of Dictionary Making) বুলিছে। হাৰ্টমেনে আৰু এখোজ আগুৱাই গৈ কৈছে যে অভিধান-প্ৰণয়ন-কলা হ'ল এটা উৎপাদন প্ৰক্ৰিয়া (A Process) আৰু ই কিছুমান পৰ্যবেক্ষণ কৰিব পৰা উপাদান অৰ্থাৎ শব্দমালা বা শব্দ-সাৰ তালিকা, কিছুমান সূত্ৰগত বা সিদ্ধান্তগত বিধি (Theoretical Principles) অনুসৰি, সংক্ষেপে আৰু যথাযথভাৱে বৰ্ণনা কৰে। সেই ফালৰ পৰা অভিধান-প্ৰণয়ন-কলাৰ মুখ্য উদ্দেশ্য হ'ল— কোনো এক বা একাধিক ভাষাৰ কিছুমান বা সকলো শব্দ-সাৰ (lexeme)-ক সিহঁতৰ অৰ্থগত আৰু ব্যৱহাৰগত বৈশিষ্ট্যসমূহৰ ভিত্তিত বৰ্ণনা কৰা। (Lexicography is a process related to both a range

of observable phenomena (i.e. the vocabulary) principles (lexicology) with which to tackle them Lexicography is thus connected with the job of describing all or some of the words of one or more languages in terms of their characteristic features, notably their meaning : (Hartman : 1983 : pp 3-4)। এই প্ৰসংগত অভিধান-তত্ত্ব বা অভিধান-প্ৰণয়ন-তত্ত্ব (Lexicology)-ৰ লগত ইয়াৰ ভেদ দেখুওৱা প্ৰয়োজন।

৬.৩.১ অভিধান-প্ৰণয়ন-কলা (Lexicography) আৰু অভিধান-তত্ত্ব বা অভিধান-প্ৰণয়ন-তত্ত্ব (Lexicology)-ৰ মাজত ভেদ

অভিধান-প্ৰণয়ন-তত্ত্ব, সংক্ষেপে অভিধান-তত্ত্বকো ভাষাবিজ্ঞানৰ এটা শাখা বুলি গণ্য কৰা হয়। অভিধান-তত্ত্বই এটা ভাষাত প্ৰচলিত শব্দাৱলী, শব্দাৱলীৰ গঠন আৰু বিকাশ, সিহঁতৰ বৈশিষ্ট্য, শব্দাৱলীৰ বিভিন্ন অৰ্থ আৰু সেই অৰ্থসমূহৰ মাজত থকা পাৰস্পৰিক সম্পৰ্ক (যেনে : প্ৰতিশব্দ বা সমাৰ্থ, বিপৰীতাৰ্থ, দ্ব্যৰ্থকতা, সমোচ্চাৰিত শব্দ আদি) অধ্যয়ন বা বিশ্লেষণ কৰে। আন কথাত ক'বলৈ গ'লে অভিধান-তত্ত্ব অৰ্থতত্ত্ব (semantics)-ৰেই সম্প্ৰসাৰিত ৰূপ।

কেতিয়াবা কেতিয়াবা অভিধান-তত্ত্ব আৰু অভিধান-প্ৰণয়ন-কলাক সমাৰ্থক বা একে বুলি গণ্য কৰা হয়। (The terms 'lexicology' and 'lexicography' are sometimes regarded as synonymous. It can also happen that the term lexicology is perceived as being equivalent to lexicographic theory, or that lexicography is regarded as part of lexicology. (Svensen : 1993 : pp. 1-2)। সেয়ে কিছুমানে অভিধান-প্ৰণয়ন-কলাকে অভিধান-তত্ত্বকো বুজাবৰ কাৰণে ব্যৱহাৰ কৰা দেখা যায়। কিন্তু সূক্ষ্ম বিচাৰত দুয়োৰে মাজত ভেদ আছে। অভিধান-তত্ত্ব এক বিশাল ধাৰণা, অভিধান-প্ৰণয়ন-কলা তাৰ এটা অংশ মাথোন। অভিধান-তত্ত্ব প্ৰকৃততে অভিধানিক সূত্ৰ বা সিদ্ধান্ত (Lexicographic Theory) সম্পৰ্কে বিস্তৃত জ্ঞান; ই অভিধানৰ উৎপত্তি, বিকাশ আৰু বিস্তাৰ, অভিধানৰ গুণাগুণ, অভিধানৰ প্ৰয়োগ, অভিধানত থকা শব্দ-কোষ আৰু অৰ্থৰ মাজত থকা নানা ধৰণৰ সম্বন্ধ, অভিধানৰ লগত শব্দ-কোষ আৰু বিশ্বকোষৰ ভেদ ইত্যাদি সম্পৰ্কে বিশদ জ্ঞানৰ আধাৰ। আনফালে অভিধান-প্ৰণয়ন-কলা হ'ল হাতে-কামে অভিধান প্ৰণয়ন কৰা অভিজ্ঞতাৰ খতিয়ান। ই অভিজ্ঞতাৰ ভিত্তিত অভিধান কেনেকৈ প্ৰস্তুত কৰিব লাগে, তাত কি কি থাকিব লাগে, কেনেকৈ অতি প্ৰয়োজনীয় তথ্য সংক্ষেপে দিব লাগে, ব্যৱহাৰকাৰীৰ প্ৰয়োজন অনুসৰি কেনেকৈ ভিন্ ভিন্ প্ৰকাৰৰ অভিধান প্ৰস্তুত কৰিব লাগে ইত্যাদি কথাৰ দিগ্‌দৰ্শক।

কোনো কোনো মহলত অভিধান-প্ৰণয়ন-কলাক পাণ্ডিত্যপূৰ্ণ অন্তৰ্দৃষ্টি বা বিশ্লেষণৰ প্ৰয়োজন নোহোৱা, এক উপৰুৱা, হাতে-কামে কৰা আৰু প্ৰায় ক্ষেত্ৰতে পূৰ্বজসকলে প্ৰস্তুত কৰি থৈ যোৱা আধাৰক ভিত্তি কৰি কৰা যান্ত্ৰিক চৰ্চা বা অভ্যাস বুলি হেয়-জ্ঞান কৰিব খোজা দেখা যায়। কিন্তু যথার্থ অভিধান প্ৰণয়নৰ কাৰণে ভাষা বিজ্ঞানৰ বিশদ জ্ঞানৰ প্ৰয়োজন। ভাষাবিজ্ঞানৰ ওপৰত দখল থকা লোকেহে সাৰ্থক অভিধান প্ৰণয়ন কৰিব পাৰে। আনহাতে অভিধান-প্ৰণয়নৰ অভিজ্ঞতাৰ পৰাও ভাষাবিজ্ঞান যথেষ্ট পৰিমাণে পৰিপুষ্ট হয়। আন কথাত ক'বলৈ হ'লে ইটো সিটোৰ পৰিপূৰক।

৬.৩.২ অভিধান-প্ৰণেতা (Lexicographer) বনাম অভিধান-তাত্ত্বিক (Lexicologist)

যিজনে অভিধান প্ৰণয়ন কৰে তেওঁ হ'ল অভিধান-প্ৰণেতা বা অভিধানকাৰ (Lexicographer)। তেওঁ সক্ৰিয় কৰ্মী; তেওঁ হাতে-কামে অভিধান প্ৰণয়ন কৰি দেখুৱায়। তেওঁৰ অভিধান-তত্ত্বৰ বিষয়ে তাত্ত্বিক জ্ঞান থাকিব পাৰে বা নাথাকিবও পাৰে। কিন্তু বিভিন্ন ধৰণৰ অভিধান পৰ্যবেক্ষণ কৰা বা চোৱাৰ অভিজ্ঞতা তেওঁৰ থাকে। যিজনে অভিধানৰ উৎপত্তি, বিকাশ আৰু বিস্তাৰৰ কথা জানে, যাৰ অভিধানৰ গুণাগুণ, প্ৰকাৰ-ভেদ আৰু প্ৰয়োগ সম্বন্ধে বিশদ জ্ঞান থাকে, যাৰ নখ-দৰ্পণত শব্দৰ ব্যুৎপত্তি বিচাৰ, বানান নিৰূপন আৰু অৰ্থ নিৰ্ধাৰণৰ তত্ত্ব লিখা থাকে, তেৱেঁই হৈছে অভিধান-তাত্ত্বিক বা অভিধান বিশাৰদ (Lexicologist)। তেওঁ মহাবিদ্যালয় বা বিশ্ববিদ্যালয়ত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক অভিধান-তত্ত্ব সম্পৰ্কে পঢ়ুৱায়। তেওঁৰ প্ৰকৃত অভিধান প্ৰণয়নৰ অভিজ্ঞতা নাথাকিব পাৰে। অভিধান সম্পৰ্কে অভিধান-তাত্ত্বিকৰ জ্ঞান পুথিগত। কিন্তু অভিধান সম্পৰ্কে অভিধান প্ৰণেতাৰ জ্ঞান অভিজ্ঞতাপূৰ্ণ। অভিধান-প্ৰণেতা অষ্টা, অভিধান-তাত্ত্বিক দ্ৰষ্টা।

৬.৪ অভিধান-প্ৰণয়ন-কলাৰ লগত জড়িত কেইটামান মৌলিক সংজ্ঞা-শব্দ

অভিধান-প্ৰণয়ন কলা সম্বন্ধে বিতংভাৱে জানিবলৈ হ'লে এই প্ৰসংগত সততে ব্যৱহাৰ হোৱা কেইটামান সংজ্ঞা-শব্দৰ বিষয়ে আমাৰ ধাৰণা স্পষ্ট হোৱা প্ৰয়োজন। সেই সংজ্ঞা-শব্দসমূহৰ বিষয়ে আমাৰ ধাৰণা নহ'লে অভিধান-প্ৰণয়ন-কলাৰ গভীৰলৈ সোমাব নোৱাৰি। সেয়ে তলত সেই সংজ্ঞা-শব্দসমূহৰ সম্যক ধাৰণা দিবৰ যত্ন কৰা হ'ল।

৬.৪.১ শব্দ

অভিধান নিঃসন্দেহে শব্দৰ ভঁড়াল। গতিকে অভিধান-প্ৰণয়ন-কলাৰ গভীৰলৈ সোমাবলৈ হ'লে শব্দৰ স্বৰূপ সম্বন্ধে আমি ভালদৰে অৱগত হ'বলগীয়া হয়। অভিধান-প্ৰণয়ন সন্দৰ্ভত 'শব্দ' শব্দটো তিনি ধৰণে ব্যৱহৃত হয়; সেইবোৰ হ'ল :

(ক) লিপিবদ্ধ বা আক্ষৰিক শব্দ (Orthographic Word) : কাগজ, ফলক বা পৰ্দাত লিখি উলিওৱা দুটা সুস্পষ্ট ফাকৰ মাজত লিখা এক বা একাধিক আখৰৰ সমষ্টিয়েই হ'ল লিপিবদ্ধ বা আক্ষৰিক শব্দ। মুদ্ৰালিখন (Typing) অথবা আঙুলিপি (Stenography)-ৰ গতি (Speed) এনে ধৰণে চিহ্নিত শব্দৰ সংখ্যাৰ ভিত্তিতেই নিৰ্ণয় কৰা হয়। নেশ্যনেল বুক ট্ৰাষ্ট, জাতীয় সাহিত্য অকাডেমী আদিয়ে এনেদৰে চিহ্নিত শব্দৰ হিচাপতেই অনুবাদকৰ পাৰিতোষিক দিয়ে। অভিধান-প্ৰণেতাই লিপিবদ্ধ বা আক্ষৰিক শব্দ কি সেই কথা ভালদৰে জানি ল'ব লাগে।

(খ) ধ্বনিমূলক শব্দ (Phonological Word) : মানুহে কথা কওঁতেই দুই সূক্ষ্ম বিৰতিৰ মাজত উচ্চাৰণ কৰা এক বা একাধিক ধ্বনিৰ সমষ্টিয়েই ধ্বনিমূলক শব্দ। ৰূপতত্ত্বৰ আলোচক আৰু অভিধান-প্ৰণেতা উভয়ৰে কাৰণে ধ্বনিমূলক শব্দৰ ধাৰণা অতিশয় প্ৰয়োজনীয় বিষয়। অভিধান-প্ৰণয়ন-কলাৰ বিভিন্ন বিষয়ৰ আলোচনা কৰোঁতে লিপিবদ্ধ শব্দ আৰু ধ্বনিমূলক শব্দৰ ভেদৰ কথা নানা প্ৰসংগত ওলায়।

(গ) **শব্দ সাৰ (Lexeme)** : কোনো এটা ভাষাৰ শব্দাৱলীত থকা, বৰ্হিজগতৰ কোনো মূৰ্ত বা অমূৰ্ত বস্তু বুজাব পৰা এক বা একাধিক ধ্বনি-সমষ্টিৰে গঠিত কেন্দ্ৰীয় (Core) ৰূপসমূহকেই শব্দ-সাৰ বুলি জনা যায়। শব্দ-সাৰত কাৰক-বিভক্তি আৰু ক্ৰিয়া-বিভক্তি লগ লাগি শব্দ-সাৰক বাক্যত ব্যৱহাৰৰ উপযোগী কৰি তোলে। শব্দ-সাৰ (Lexeme) আৰু ৰূপ (Morpheme) হুবহু একে নহয়। প্ৰতিটো শব্দ-সাৰ মুক্তৰূপ নহয়। সাধু-ৰ পৰা সাধিত অসাধু আৰু সাধুতাপ্ৰত্যেকেই একোটা শব্দ-সাৰ। ‘খা’ ধাতু এটা মুক্তৰূপ তথা শব্দ-সাৰ; ইয়াত কাল আৰু পুৰুষ বিভক্তি যুক্ত হৈ গঠিত ‘খালোঁ, খালে, খাই, খাব’ আদি ৰূপবোৰ ব্যাকৰণ-সিদ্ধ বাক্যত ব্যৱহাৰৰ উপযোগী ধাতুৰূপ (Conjugation)-হে, এইবোৰ শব্দ-সাৰ নহয়। কিন্তু ‘খা’ৰ পৰা সাধিত খোৱা-লোৱা, খাৱন, খাৱৰীয়া একো একোটা শব্দ-সাৰ; এইবোৰৰ লগত বিভক্তি, প্ৰত্যয় যোগ দি আন ৰূপ উলিয়াব পাৰি।

শব্দ-সাৰ কেতিয়াবা যুগ্মও হ’ব পাৰে। যদি দুই বা ততোধিক লিপিবদ্ধ শব্দ নিৰ্ধাৰিত নিয়মে লগ লাগি এটা মাত্ৰ ধাৰণা বুজায়, তাক যুগ্ম শব্দ-সাৰ (Compound) বোলে। (When two independant lexemes come together to form a new lexeme with a specialized meaning, to denote some entity, we call such lexemes as compounds. :Jackson : 2002 : p-5)। ইংৰাজীত সততে ব্যৱহৃত ‘Palace on wheels’, ‘Man of the match’, ‘Warcime’, ‘Sister-in-law’ আদি কিছুমান অতি পৰিচিত যুগ্মশব্দ-সাৰ। অসমীয়াত তেনেকৈ শংকৰদেৱে মাধৱদেৱক সম্বোধন কৰিবলৈ কৰা ‘বৰাৰ পো’, আৰু অন্যান্য বহু যুগ্মশব্দ-সাৰ, যেনে— ‘অক্ষীয়া ভাওনা’, ‘বিহু-কুঁৱৰী’, ‘ঘৰ-শত্ৰু বিভীষণ’ আদি আমি দিনে-ৰাতিয়ে ব্যৱহাৰ কৰি আছে। কিছুমান যুগ্ম শব্দ-সাৰ হাইফেন দি লিখা হয়, কিছুমানত হাইফেন গুচাই লিখা হয়। অসমীয়া জতুৱা ঠাচৰ সবহভাগেই যুগ্ম শব্দ-সাৰৰ শ্ৰেণীত পৰে।

ভাষা মাত্ৰতে এনে কিছুমান শব্দ থাকে, যিবোৰৰ উচ্চাৰণ একে আৰু বানান একে, অথচ অৰ্থ বেলেগ, অথবা বানান একে অথচ উচ্চাৰণ আৰু অৰ্থ বেলেগ। অভিধানে এনে শব্দবোৰক বেলেগ শব্দ বুলি স্বীকাৰ কৰি স্বতন্ত্ৰ প্ৰবিষ্টি হিচাপে দিয়ে। সাধাৰণতে যিবোৰ শব্দৰ উচ্চাৰণ আৰু বানান একে অথবা উচ্চাৰণ বেলেগ অথচ বানান একে হোৱা সত্ত্বেও বুৎপত্তি বেলেগ অৰ্থাৎ, যিবোৰ ভিন্ন মূলৰ পৰা অহা তেনেবোৰ শব্দকহে বেলেগ বেলেগ শব্দ বুলি ধৰা হয়। অৰ্থাৎ যদি একে ধ্বনিমূলক শব্দ (Phonological Word) আৰু একে লিপিবদ্ধ শব্দ (Orthographic Word)-ৰ মূল বা উৎস বেলেগ হয় তেনেহ’লে সেইবোৰ বেলেগ বেলেগ শব্দ-সাৰ (Lexeme) হিচাপে পৰিগণিত হয়। অভিধানে সাধাৰণতে বুৎপত্তি অৰ্থাৎ উৎসৰ বিচাৰতহে, শুনাত আৰু লিখাত একে শব্দবোৰ বেলেগ শব্দ হয় নে নহয় তাক নিৰ্ণয় কৰে। (Dictionary usually operate with the criterion of etymology for deciding that a single orthographic word represents more than one lexeme. If a single spelling can be shown to have more than one origin, then it constitutes more than one lexeme. (Jackson : 2002 : p-2)

অসমীয়াত এশ বুজোৱা /শ/ শব্দ ‘মৃতদেহ’ বুজোৱা /শ/ শব্দতকৈ বেলেগ; কাৰণ প্ৰথমটোৰ উৎস ‘শতক’ আৰু দ্বিতীয়টোৰ ‘শৱ’। এনে ধৰণৰ ভিন্ন উৎসৰ পৰা অহা শব্দবোৰক অভিধানে ভিন্ন প্ৰবিষ্টি হিচাপে স্বীকাৰ কৰে।

এই শ্ৰেণীৰ শব্দবোৰক আকৌ তিনিটা উপ শ্ৰেণীত ভগাব পাৰি। সেইবোৰ তলত আলোচনা কৰা হ’ল।

সমৰূপ শব্দ (Homonyms) :

যিবিলাক শব্দ-সাৰৰ উচ্চাৰণ আৰু বানান একে অথচ বুৎপত্তি বেলেগ, সেইবিলাক শব্দ-সাৰক অভিধান-প্ৰণয়ন-কলাত সমৰূপ শব্দ (Homonym) বুলি জনা যায়। (ওপৰৰ পৰিচ্ছেদত দিয়া শব্দ-সাৰৰ স্বাতন্ত্ৰ্য সম্পৰ্কীয় কথাখিনি সম-ৰূপ শব্দৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত খাটে।) ইংৰাজী 'Homonym' শব্দটো গ্ৰীকৰ পৰা অহা; গ্ৰীকত 'Homo' মানে 'একে' আৰু 'Nym' মানে 'নাম'। অৰ্থাৎ যিবিলাক শব্দক একে ধৰণে উচ্চাৰণ কৰা যায়, মতা হয় বা নাম দিয়া হয়, সেইবোৰেই সম-ৰূপ শব্দ। ইংৰাজী 'Bat' শব্দ-সাৰে ক্ৰিকেট খেলৰ প্ৰসংগত 'হাঠা'খনক বুজায় আৰু চৰাই-চিৰিকটিৰ প্ৰসংগত 'বাদুলি'ক বুজায়। উচ্চাৰণ আৰু বানানত 'হাঠা' বুজোৱা 'Bat' আৰু বাদুলি বুজোৱা 'Bat' একেই; দুয়োৰে বুৎপত্তি আৰু অৰ্থ বেলেগ। কাজেই ইহঁত সমৰূপ শব্দ। অসমীয়াত গা-গছৰ মাজৰ টান অংশক বুজোৱা সাৰ, মাটিৰ উৰ্বৰতা বঢ়োৱা জৈৱিক বা ৰাসায়নিক বস্তু বুজোৱা সাৰ, ৰক্ষা পৰা বুজোৱা সাৰ, আৰু বাঢ়নিৰে আবৰ্জনা আঁতৰোৱা অৰ্থত ব্যৱহৃত সাৰক উচ্চাৰণ আৰু বানানত একে হোৱা সত্বেও চাৰিটা বেলেগ বেলেগ শব্দ-সাৰ হিচাপে গণ্য কৰা হয়। সেয়ে অভিধানত সাৰক চাৰিটা বেলেগ বেলেগ প্ৰবিষ্টি হিচাপে দেখুওৱা হয়। অৰ্থাৎ অসমীয়া সাৰ চাৰিটা ভিন ভিন সম-ৰূপ শব্দ। অভিধানকাৰৰ কাৰণে সম-ৰূপ শব্দ চিনি উলিওৱাটো এটা টান কাম।

সম-লিপিক বা সমাক্ষৰিক শব্দ (Homography) :

ভাষাত এনে কিছুমান শব্দ থাকিব পাৰে, যিবিলাকৰ বানান একে অথচ উচ্চাৰণ বেলেগ; কাজেই অৰ্থও বেলেগ। এইবোৰ শব্দ একে ধৰণে লিখা হয়, অৰ্থাৎ এইবোৰ শব্দ লিপিবদ্ধ-শব্দ (Orthographic Word) হিচাপে একে, অথচ ধ্বনিমূলক শব্দ (Phonological Word) হিচাপে বেলেগ বেলেগ। এনেবোৰ শব্দক সমলিপিক বা সমাক্ষৰিক শব্দ (Homograph) বোলা হয়। ইংৰাজীত 'Tear' শব্দটোৰ ক্ৰিয়া হিচাপে উচ্চাৰণ (টেয়াৰ) আৰু ইয়াৰ অৰ্থ 'চিৰি পেলোৱা; ইয়াৰ বিশেষ্য শব্দ হিচাপে উচ্চাৰণ (টিয়াৰ) আৰু অৰ্থ 'চকু পানী'। ইংৰাজীত সম-লিপিক বা সমাক্ষৰিক শব্দৰ উদাহৰণ বহুত আছে; যেনে— Bow, Refuse, Reserve, Irony, Sow, Wind। তেনেদৰে অসমীয়াত বেল শব্দটোৱে এক ধৰণে উচ্চাৰণ কৰিলে 'বেল গছৰ ফল' আৰু অন্য এক ধৰণে উচ্চাৰণ কৰিলে 'ঘন্টা' বুজায়; 'যত' শব্দটোৱে [যত] হিচাপে উচ্চাৰণ কৰিলে 'যি ঠাইত' আৰু [যত্ (অ)] হিচাপে উচ্চাৰণ কৰিলে 'যি পৰিমাণ' বুজায়। কাজেই অভিধানত বেল নিঃসন্দেহে দুটা সম-লিপিক বা সমাক্ষৰিক শব্দ; তেনেকৈ 'যত'ও দুটা ভিন-ভিন সমলিপিক বা সমাক্ষৰিক শব্দ চিহ্নিত কৰা অভিধান-প্ৰণেতাৰ কাৰণে এটা জটিল কাম। 'পাৰ' শব্দই ক্ৰিয়া হিচাপে 'সৰা' বা 'কৰিবলৈ সমৰ্থ হ' আৰু বিশেষ্য হিচাপে 'জলাশয়ৰ দাঁতি' বুজায়; ইয়াক আকৌ 'অকাৰান্ত' হিচাপে উচ্চাৰণ কৰিলে [পাৰ্ (অ)] ই 'একপ্ৰকাৰ পোহনীয়া চৰাই' বুজায়।

সমোচ্চাৰিত শব্দ (Homophones) :

যিবিলাক শব্দ-সাৰ একে ধৰণে উচ্চাৰণ কৰা হয় অথচ বেলেগ বেলেগ ধৰণে লিখা হয় আৰু সেইবোৰৰ অৰ্থও ভিন ভিন হয়, সেইবিলাক শব্দ-সাৰক সমোচ্চাৰিত শব্দ

(Homophones) (a) ইংৰাজী 'Homophon' e শব্দটোও গ্ৰীকৰ পৰা অহা; 'homo' মানে 'একে' আৰু phone মানে 'ধ্বনি'। (b) Lexemes that show the same pronunciation but not the same spelling are called homophones. (Jackson : 2002 : p-2) বোলা হয়। ইংৰাজী 'pale' আৰু 'pail' শব্দ-সৰ দুটাৰ উচ্চাৰণ একে যদিও বানান আৰু অৰ্থ বেলেগ বেলেগ। সেয়ে সিহঁত দুটা স্বতন্ত্ৰ শব্দ-সৰ হিচাপে চিহ্নিত হয় আৰু অভিধানত সুকীয়া প্ৰবিষ্টি হিচাপে ঠাই পায়। ইংৰাজীত সমোচ্চাৰিত শব্দ-সৰৰ উদাহৰণ অপৰ্যাপ্ত; যেনে— /bare : bear, miner : minor, poor : pour : pore, sew : saw/

অসমীয়াতো সমোচ্চাৰিত শব্দ-সৰৰ উদাহৰণ প্ৰচুৰ—

/ সি : সী/; /পানি : পানী/; / কুল : কূল/; / আটা : আতা/; / কাণ : কান/; / মঠ : মথ/; / সাত : শাত/

এই শ্ৰেণীৰ শব্দই অভিধান-প্ৰণেতাৰ কাৰণে কোনো সমস্যাৰ সৃষ্টি নকৰে। তেওঁ যিহেতু বানান অনুসৰি প্ৰবিষ্টি নিৰ্ণয় কৰে, এনে প্ৰতিযোৰ শব্দ-সৰকে দুটা ভিন্ ভিন্ প্ৰবিষ্টি হিচাপে অভিধানত অন্তৰ্ভুক্ত কৰাত তেওঁৰ কোনো অসুবিধা নহয়।

৬.৪.২ ধাৰকৰা শব্দ (Loanwords)

ভাষা মাত্ৰেই সময়ে সময়ে বিভিন্ন ভাষাৰ পৰা শব্দ ধাৰ কৰে। প্ৰধানকৈ বিশেষ্য, বিশেষণ আৰু কাচিৎ ক্ৰিয়াৰ ক্ষেত্ৰত শব্দ ধাৰ কৰা হয়। কোনো কোনোৱে উৎস ভাষা (Source Language)-ৰ পৰা আহৰণ কৰা শব্দকো ধাৰ বুলি ক'ব খোজে। যেনে— অসমীয়া ভাষাই তাৰ উৎস সংস্কৃত ভাষাৰ পৰা আহৰণ কৰা শব্দকো। কিন্তু, প্ৰকৃত পক্ষে উৎস সংস্কৃত ভাষাৰ পৰা আহৰণ কৰা শব্দক ধাৰ বুলিব নোৱাৰি। অসমীয়া ভাষাই ইংৰাজী, পৰ্তুগীজ, উৰ্দু, হিন্দী, বৰো, ৰাভা আদি ভাষাৰ পৰা আহৰণ কৰা শব্দকহে প্ৰকৃততে ধাৰ-কৰা শব্দ বুলি গণ্য কৰিব লাগে। কিছুমান ধাৰ-কৰা শব্দই উৎস ভাষাৰ শব্দৰ বানান বা উচ্চাৰণ আৰু কেতিয়াবা দুয়োটাকে এৰি নতুন ৰূপ ধাৰণ কৰে। এনে ধাৰ-কৰা শব্দসমূহেও অভিধানত প্ৰবিষ্টি হিচাপে ন্যায্য আসন দাবী কৰিব পাৰে। এনে ধাৰ-কৰা শব্দৰ উচ্চাৰণ আৰু বানান নিৰ্ণয় সম্পৰ্কে **চন্দ্ৰকান্ত অভিধানে** বিশেষ বিশেষ নীতি নিৰ্ধাৰণ কৰা দেখা গৈছে। কেৱল অসমীয়া ভাষাই নহয়, প্ৰায় সকলো ভাষাই শব্দ ধাৰ কৰাৰ নজিৰ আছে। ইংৰাজী অভিধানসমূহে পৃথিৱীৰ বিভিন্ন ভাষাৰ পৰা ধাৰ কৰা শব্দক বিনা দ্বিধাই সামৰিছে। ইংৰাজীয়ে লেটিনৰ পৰা 'Bonafide', 'Prima Facia', উৰ্দুৰ পৰা/বাল্টি/আৰু পাঞ্জাবীৰ পৰা/ঠিক্কা/হিন্দীৰ পৰা 'বাচ্ছা', 'শজী', বাংলাৰ পৰা 'ঝামেলা' আদি শব্দ ধাৰ কৰি অভিধানত ঠাই দিছে।

৬.৪.৩ প্ৰবিষ্টি (Entry)

অভিধান বা বিশ্বকোষত একাদিক্ৰমে উল্লেখ কৰি বানান, উচ্চাৰণ, অৰ্থ আদিৰ সবিশেষ বৰ্ণনাসহ উপস্থাপন কৰা শব্দ-সৰক প্ৰবিষ্টি (Entry) বোলা হয়। প্ৰতিটো প্ৰবিষ্টিয়ে অভিধানৰ একোটা পৰিচ্ছেদ হিচাপে গণ্য কৰা হয়। প্ৰবিষ্টিৰ লেখেই এখন অভিধান বা বিশ্বকোষত বৰ্ণনা কৰা শব্দৰ সংখ্যাৰ লেখ। 'ত্ৰিশ হেজাৰ শব্দ থকা এখন অভিধান' বুলিলে সেই অভিধানত ত্ৰিশ হেজাৰ প্ৰবিষ্টি থকা বুজাব। সাধাৰণতে শব্দ-সৰসমূহকহে প্ৰবিষ্টি হিচাপে অন্তৰ্ভুক্ত কৰা

হয়; কিন্তু বিভক্তি, প্রত্যয় আদি বন্ধৰূপ (Bound Morpheme)-ক প্ৰবিষ্টি হিচাপে গণ্য কৰা নহয়। প্ৰবিষ্টিসমূহ কেনেধৰণে উপস্থাপন কৰিব লাগে সেই সম্পৰ্কে সবিশেষ পিছৰ ৬.৬ পৰিচ্ছেদত বৰ্ণনা কৰা হৈছে।

৬.৪.৪ ছপা পৃষ্ঠাৰ মিতব্যয়ী ব্যৱহাৰ

অভিধানৰ আকাৰ স্বাভাৱিকতেই বৃহৎ। ইয়াৰ কলেবৰক নিয়ন্ত্ৰণত ৰাখিবৰ কাৰণে অভিধান প্ৰণেতাই পৃষ্ঠাৰ ঠাই ব্যৱহাৰত মিতব্যয়ী হোৱা প্ৰয়োজন। বিশেষ্য, বিশেষণ আদি সাংকেতিক চিনেৰে বুজোৱা হয়। একে অৰ্থবাচক শব্দৰ পুণৰাবৃত্তি নকৰি পূৰ্বৰ 'অমুক শব্দ চোৱা' বুলি দিয়া হয়। অৰ্থৰ বৰ্ণনা খুব কম শব্দেৰে কৰা হয়। বুৎপত্তি বুজাবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা হয়। কেতিয়াবা বৰ্ণনাৰ শেষ শব্দই এটা শাৰীৰ ঠাই দখল কৰিবলগা হলে তাক সুবিধা থাকিলে প্ৰবিষ্টিৰ পিছৰ শেষৰ শাৰীৰ সোকাষে— চিনৰ মাজত সংস্থাপিত কৰা হয়।

৬.৫ অভিধানৰ অণু-গাঁঠনি (Microstructure of a Dictionary)

এই কথা আগতেই উল্লেখ কৰা হৈছে যে অভিধান হৈছে কোনো এটা ভাষাত প্ৰচলিত সকলোবোৰ শব্দৰ ভঁৰাল। ভঁৰালত শব্দবোৰ কেনেভাৱে ৰখা হয়, অৰ্থাৎ অভিধানত শব্দবোৰ কেনেভাৱে সন্নিবিষ্ট কৰা হয় আৰু শব্দ সম্পৰ্কীয় কোনবোৰ তথ্য বৰ্ণনা কৰা হয় তাৰ এটা নিৰ্ধাৰিত প্ৰণালী আছে। তদুপৰি কিতাপ হিচাপে অভিধান কেনেদৰে লিখিব লাগে তাৰো এটা সাৰ্বজনীন ৰীতি (Style) আছে। প্ৰবিষ্টিৰ বিভিন্ন দিশ বৰ্ণনা কৰোঁতে কেনে ধৰণে সাংকেতিক চিন আৰু মাত্ৰা চিন ব্যৱহাৰ কৰিব লাগে তাৰো এটা আন্তৰ্জাতিক পৰম্পৰা আছে। এই সমস্ত বিষয়জ্ঞানেই হৈছে অভিধানৰ অণু-গাঁঠনিৰ জ্ঞান। তলত অভিধানৰ অণু-গাঁঠনিৰ কেইটামান উপাদানৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হ'ল।

বৰ্ণনাক্ৰম নিৰ্ণয় :

সাধাৰণতে লিখিত ভাষাৰ বৰ্ণমালাত বৰ্ণসমূহ যি ক্ৰমত দিয়া হয়, সেই ক্ৰমতে অভিধানত শব্দসমূহ উপস্থাপন কৰা হয়। কোনো কোনো ভাষাত কিছুমান প্ৰবিষ্টিৰ বৰ্ণনাক্ৰম নিৰ্ণয়ত কিছু সমস্যা দেখা যায়। সেয়া বিশেষকৈ কিছুমান মাত্ৰাৰ ব্যৱহাৰৰ ক্ষেত্ৰত হয়। অসমীয়াত তেনেকুৱা দুটা সমস্যা চকুত পৰে : [̣] আৰু [ৎ]-ৰ ব্যৱহাৰ। [̣] এটা অবিভাজ্য মাত্ৰা; ইয়াক বেলেগ লিখিব নোৱাৰি; ই কোনো স্বৰবৰ্ণৰ লগে লগে যায়। সেয়ে [̣] থকা আৰু নথকা প্ৰবিষ্টিবোৰ কি ক্ৰমত লিখা হ'ব সেই লৈ অভিধান প্ৰণেতা দ্বিধাত পৰে। প্ৰচলিত পৰম্পৰা অনুসৰি [̣] থকা প্ৰবিষ্টিবোৰ আগতে দি [̣] নথকাবোৰ ঠিক তাৰ পিছতে দিয়া হয়। [ৎ] সমস্যাটো ইয়াতকৈ জটিল। ভাষাবিজ্ঞানৰ সূত্ৰ মতে [ৎ] হ'ল (ঙ)-ৰ দ্বিতীয় ৰূপ (Secondary Symbol) বা মাত্ৰা। সেই অনুসৰি ইয়াৰ ঠাই [ঙ]-ৰ সৈতে একে হ'ব লাগে। কিন্তু বৰ্ণফলাত যিহেতু [ৎ]-ৰ স্থান শেষৰ ফালে 'ঢ'ৰ পিছত, পৰম্পৰাগত অভিধানবোৰতো [ৎ]-ক [ঙ]-ৰ ঠাইত নথৰি শেষৰ ফালে গণ্য কৰা হৈছে। অসমীয়াৰ উপৰি অন্যান্য ভাৰতীয় ভাষাৰ ক্ষেত্ৰতো এনে ধৰণৰ সমস্যা পৰিদৃষ্ট হয়।

অভিধানৰ অধ্যায় বিভাজন :

ব্যাকৰণ পুথি বা গৱেষণা গ্ৰন্থৰ দৰে অভিধানৰ অধ্যায় বিভাজন নাই। সেইবুলি যে ইয়াত প্ৰবিষ্টিবোৰ যথেষ্ট মধে উপস্থাপন কৰা যায় তেনে কথা নহয়। ইয়াতো প্ৰবিষ্টিবোৰ বিভিন্ন ভাগ বা খণ্ডত ভাগ কৰি এক বিশেষ শৃংখলা অনুসৰি উপস্থাপন কৰা হয়। এই ভাগ বা খণ্ডবোৰ অন্য পুথিৰ অধ্যায়ৰ সম পৰ্যায়ৰ। সাধাৰণতে যি ভাষাৰ অভিধান প্ৰণয়ন কৰা হয় সেই ভাষাৰ বৰ্ণমালাৰ যিমানটা আখৰ শব্দৰ আৰম্ভণিত ব্যৱহৃত হয় সেই ভাষাৰ অভিধানত সিমানটা ভাগ বা খণ্ড থাকে। অসমীয়াত ১১ টা স্বৰবৰ্ণ আৰু ৩০ টা ব্যঞ্জন বৰ্ণ শব্দৰ আদিত ব্যৱহৃত হয়; [ঙ, ঞ, ণ, ৰ, য়, ড়, ঢ়] বৰ্ণ শব্দৰ আদিত ব্যৱহৃত নহয়। সেয়ে অসমীয়া অভিধানত প্ৰবিষ্টিবোৰ ৪১ টা খণ্ড বা ভাগত উপস্থাপন কৰা হয়; সেই ৪১ টা ভাগক ৪১ টা অধ্যায় বুলি গণ্য কৰিব পাৰি।

এই ভাগ বা খণ্ডসমূহৰো উপস্থাপনৰ এটা বিশেষ ক্ৰম আছে। এই ক্ৰমটো হ'ল বৰ্ণমালাত আখৰ উপস্থাপনৰ সাধাৰণ ক্ৰম। এই ক্ৰম 'অ' আখৰেৰে আৰম্ভ হয় আৰু ওপৰত উল্লেখ কৰা সাতটা ব্যঞ্জন বৰ্ণ বাদ দি 'ক্ষ' আখৰত শেষ হয়। আন কথাত ক'বলৈ গ'লে, 'অ' হ'ল অভিধানৰ প্ৰথম আৰু ইয়াত 'অ'ৰে আৰম্ভ হোৱা সকলোবোৰ প্ৰবিষ্টি থাকে; তেনেদৰে 'আ' হ'ল দ্বিতীয় খণ্ড আৰু সেই ক্ৰমে 'ক্ষ' হ'ল অন্তিম বা শেষ খণ্ড।

একেদৰে প্ৰত্যেক খণ্ডতে সন্নিবিষ্ট প্ৰবিষ্টিসমূহো আকৌ প্ৰবিষ্টিবোৰ গঠন কৰা আখৰৰ উক্ত বৰ্ণানুগত ক্ৰমত উপস্থাপিত হয়। আন কথাত ক'বলৈ গ'লে অভিধানত প্ৰবিষ্টিবোৰ উপস্থাপন কৰাৰ ভিত্তি হ'ল সংশ্লিষ্ট ভাষাৰ আখৰবোৰৰ বৰ্ণানুক্ৰম। সেয়ে 'অভিধানিক ক্ৰম' বুলি ক'লে সংশ্লিষ্ট ভাষাৰ 'বৰ্ণানুক্ৰম'কে বুজায়।

প্ৰবিষ্টিৰ হৰফৰ গাঢ়তা আৰু আকাৰ :

অভিধানত প্ৰবিষ্টিবোৰ গাঢ় বা মোটা হৰফত দিয়াই সাধাৰণ পৰম্পৰা। ইয়াৰ ফলত প্ৰবিষ্টিবোৰ সহজে বিচাৰি উলিয়াব পাৰি। কিছুমান অভিধানত প্ৰবিষ্টিবোৰ তুলনামূলকভাৱে ডাঙৰ হৰফত দিয়া হয়। কিছুমান অভিধানত আকৌ প্ৰবিষ্টিবোৰ ডাঙৰ হৰফত গাঢ়কৈও দিয়া দেখা যায়।

কোনো প্ৰবিষ্টিৰ বৰ্ণনাৰ ভিতৰতে যদি সেই প্ৰবিষ্টিৰ পৰা সাধিত অন্যৰূপ দিয়া হয় তাকো গাঢ় হৰফত দিয়াই নিয়ম।

পৃষ্ঠা-শীৰ্ষত প্ৰবিষ্টিৰ পুনৰালিখন :

সাধাৰণ পুথিৰ পৃষ্ঠা-শীৰ্ষত এফালে পুথিৰ নাম আনফালে অধ্যায়ৰ নাম দিয়াৰ দৰে অভিধানতো প্ৰত্যেক পৃষ্ঠাৰ ওপৰত এডাল শীৰ্ষৰেখাৰ ওপৰত বাওঁফালে প্ৰথম প্ৰবিষ্টিটো আৰু সোঁফালে সেই পৃষ্ঠাত থকা শেষ প্ৰবিষ্টিটো পুনৰ মুদ্ৰিত কৰা হয়। পৃষ্ঠা-শীৰ্ষৰ প্ৰবিষ্টিটোও গাঢ় অথবা গাঢ় আৰু ডাঙৰ হৰফত দিয়াই নিয়ম। অভিধান চাওঁতাই এই দুটা প্ৰবিষ্টিৰ আলম লৈ তেওঁ চাব খোজা প্ৰবিষ্টিটো অভিধানত বিচাৰে।

পৃষ্ঠাৰ কলম-বিভাজন :

অভিধানৰ প্ৰতিটো পৃষ্ঠাকে থিয়কৈ দুটা কলমত ভাগ কৰি লৈ ছপোৱাটোৱেই সাধাৰণ নিয়ম। ইয়াৰ প্ৰধান কাৰণ হৈছে ব্যয়-সংকোচ। কলম কৰি লৈ ছপালে দুই পৰিচ্ছেদৰ মাজৰ ফাকে বেছি ঠাই অপচয় নকৰে। তদুপৰি কোনো পৰিচ্ছেদত এটা বা দুটা শব্দেৰে শেষ হোৱা ছুটি বাক্য থাকিলে সি এটা কলমৰ কিছু ঠাইহে খালি ৰাখিব, সমস্ত শাৰীৰ খালি ঠাই অপচয় নকৰে।

শব্দৰ সাংকেতিক চিন :

ঘাইকৈ মিতব্যয়িতাৰ কথা চকুৰ আগত ৰাখি অভিধানত পুনৰাবৃত্ত হৈ থকা শব্দবোৰ সেই সেই শব্দৰ প্ৰথম এটা বা দুটা আখৰকে সাংকেতিক চিন হিচাপে লৈ তাক এটা বিন্দুসহ ব্যৱহাৰ কৰা হয়। সাধাৰণতে প্ৰবিষ্টিৰ পদ-পৰিচয় বুজাবলৈ এই পদ্ধতি অনুসৰণ কৰা হয়। শব্দ-সাৰৰ বুৎপত্তি দেখুৱাওঁতেও মূল ভাষাৰ নাম এনেদৰে সাংকেতিক চিনেৰে সংক্ষেপে দিয়া হয়। তলত ইংৰাজী আৰু অসমীয়া দুয়ো প্ৰকাৰৰ অভিধানত দিয়া সাংকেতিক চিনবোৰ দেখুওৱা হ'ল।

	ইংৰাজী	অসমীয়া
n.	for noun	বিশেষ্য বুজাবলৈ বি.
adj.	for adjective	বিশেষণ বুজাবলৈ বিণ.
v.	for verbs	ক্ৰিয়া বুজাবলৈ ক্ৰি.
tr.	for transitive	অকৰ্মক বুজাবলৈ অক.
intr.	for intransitive	সকৰ্মক বুজাবলৈ সক.
adv.	for adverb	ক্ৰিয়া বিশেষণ বুজাবলৈ ক্ৰি.বিণ.
prep.	for preposition	বিশেষণীয়” বুজাবলৈ বি.বিণ.
pro.	for pronoun	সৰ্বনাম বুজাবলৈ সৰ্ব.
pl.	for plural	অব্যয় বুজাবলৈ অব্য.
sg.	for singular	স্ত্ৰী লিংগ বুজাবলৈ স্ত্ৰী.
fem.	for feminine	ধাতু বুজাবলৈ ধা.

অন্যান্য গাণিতিক চিন আৰু যতি চিনৰ ব্যৱহাৰ :

অভিধান প্ৰণয়ন কৰোঁতে, ঘাইকৈ মিতব্যয়িতালৈ চকু ৰাখি, নানা ধৰণৰ গাণিতিক চিন আৰু যতি চিনৰ ব্যৱহাৰ কৰা হয়। সেইবোৰৰ প্ৰয়োগ কৰোঁতে অভিধান-প্ৰণেতাই আদিৰ পৰা অন্তলৈ এটা স্থিৰ (consistent) ৰীতি অনুসৰণ কৰা উচিত। তলত তেনে চিনসমূহ সেইবোৰে বুজোৱা অৰ্থৰ সৈতে উল্লেখ কৰা হ'ল।

বৰ বন্ধনি [] বা

দুডাল হেলনীয়া আঁচ // : উচ্চাৰণ

চন্দ্ৰ বন্ধনি () : শব্দ-সাৰৰ বুৎপত্তি

কমা (,) বা চেমি-কলোন (;) : একাধিক সমার্থক শব্দৰ ব্যৱধান

ক্রমিক সংখ্যা ১, ২ আদি : ইয়ৎ ভিন্ন অর্থৰ ক্ৰম

কৌণিক চিন > : ক্ৰম-বিবৰ্তন, উৎসৰ পৰা চলিত ৰূপ ওলোৱা

হাইফেন (-) : শব্দ-সাৰৰ সম্ভৱপৰ বিভাজন।

৬.৬ প্ৰবিষ্টি লিখন (Nature of Entry)

অভিধানৰ এটা মাত্ৰ প্ৰবিষ্টিত কি কি বিষয়ৰ উল্লেখ বা বৰ্ণনা থাকিব লাগে সেই সম্পৰ্কে বিভিন্ন অভিধানতত্ত্ববিদে বিভিন্ন কথা কৈছে। দুই এটা কথাত অমিল থাকিলেও সবহভাগ ক্ষেত্ৰতে অভিধানতত্ত্ববিদসকল একমত। **a)** A standard entry comprises the following zones : 1. headword, 2. explication, 3. translation, 4. meaning, 5. notes, 6. syntax, 7. concurrence constraints, 8. illustration : (Apresjen : 2000 : p-14. **b)** জেকছনৰ মতে অভিধানত এইকেইটা কথা থাকিব লাগে : "spelling, pronunciation, inflection, word-class, senses, definition, example, usage, run-ons, etymology" : Jackson : 2002)। অৱশ্যে আজিকালি বুৎপত্তিমূলক, সমার্থক, বৈষয়িক, উচ্চাৰণমূলক আদি ধৰণৰ বিভিন্ন অভিধান প্ৰণয়ন হ'বলৈ ধৰা কাৰণে একেখন অভিধানতে সকলোবোৰ তথ্য দিয়াৰ প্ৰয়োজনীয়তা নোহোৱা হৈছে। তথাপিও এখন সাধাৰণ অভিধানত একোটা প্ৰবিষ্টি সম্পৰ্কে থাকিবলগীয়া প্ৰধান কথা বা বিষয়বোৰ তলত সংক্ষেপে উল্লেখ কৰা হ'ল—

প্ৰধান শব্দ (Headword) :

প্ৰবিষ্টিৰ প্ৰথম আৰু প্ৰধান অঙ্গ হ'ল প্ৰধান শব্দ (Headword)-টো। এই প্ৰধান শব্দটোৱেই স্বৰূপাৰ্থক শব্দ-সাৰ (Lexeme)। প্ৰবিষ্টিৰ কাৰণে এনে প্ৰধান শব্দ নিৰ্ণয় কৰাটো অভিধান-প্ৰণেতাৰ কাৰণে অতিশয় গুৰুত্বপূৰ্ণ কাম। অভিধানৰ প্ৰকৃতিভেদে প্ৰধান শব্দচয়নো বেলেগ বেলেগ ধৰণৰ হ'ব লাগে। এখন শিশু-অভিধানত এখন সাধাৰণ অভিধানতকৈ বহুতো কম প্ৰধান শব্দ দিব লাগে। গতিকে অভিধান-প্ৰণেতাই কোনবোৰ প্ৰধান শব্দ শিশু অভিধানত অন্তৰ্ভুক্ত কৰিব তাৰ এটা বিবেচনাপূৰ্ণ চয়ন কৰিবলগীয়া হয়।

দ্বিতীয়তে, শব্দ-সাৰৰ উপৰি কোনবোৰ সাধিত ৰূপক প্ৰবিষ্টি হিচাপে ল'ব লাগে সেই বিষয়েও অভিধান-প্ৰণেতাই সুচিন্তিত আৰু সুবিন্যস্ত (Consistent) সিদ্ধান্ত ল'বলগীয়া হয়। মণি-মাণিক **অসমীয়া শব্দ-কোষ**ত /দীন/ক প্ৰবিষ্টি হিচাপে লৈ তাৰপৰা সাধিত ৰূপ /দীনতা, দীন-নাথ, দীন-বন্ধু, দীন-হীন/-ক পৰিচ্ছেদৰ বৰ্ণনাৰ ভিতৰত সামৰা হৈছে; আনফালে দুখক প্ৰবিষ্টি হিচাপে লৈ /দুখ-কৰ, দুখজনক, দুখদায়ক, দুখময়, দুখিত, দুখিন/আদিক সাধিত ৰূপ বুলি ধৰি বৰ্ণনাৰ ভিতৰত সামৰা হৈছে; অথচ /দুখীয়া/ক এটা বেলেগ প্ৰবিষ্টি হিচাপে গণ্য কৰা হৈছে। এনেকুৱা বিচাৰ সুবিন্যস্ত (Consistent) নহয়; খুব সম্ভৱ সঘন ব্যৱহাৰ (Frequency)-ৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা /দুখীয়া/- ক এটা স্বতন্ত্ৰ প্ৰবিষ্টি হিচাপে দেখুওৱা হৈছে।

ক্ৰিয়াৰ ক্ষেত্ৰত ধাতুটোকেই শব্দ-সাৰ বুলি ধৰি লৈ তাকেই প্ৰবিষ্টি হিচাপে লোৱাটো অসমীয়া অভিধান-প্ৰণয়নৰ পৰম্পৰা। অসমীয়াত/খা/এটা প্ৰবিষ্টি; তাৰপৰা নিয়মিতভাৱে উৎপন্ন ক্ৰিয়া ৰূপ /খালোঁ, খাব, খাইছিল/ আদি ৰূপক বৰ্ণনাৰ ভিতৰত সামৰা নহয়। হিন্দী আৰু উড়িয়া ভাষাত ধাতুৰূপক প্ৰবিষ্টি হিচাপে ধৰা নহয়; তাৰপৰা উৎপন্ন অমূৰ্ত ক্ৰিয়াবাচক বিশেষ্য ৰূপটোকহে প্ৰবিষ্টি হিচাপে ধৰা হয়। যেনে— হিন্দী : খানা; উড়িয়া : খাইবা।

কিছুমান অভিধানত শিকাৰুৰ সুবিধাৰ্থে প্ৰবিষ্টিবোৰৰ বন্ধৰূপ আৰু মুক্তৰূপবোৰ হাইফেনৰ দ্বাৰা পৃথককৈ দেখুওৱা হয়; যেনে, - অ-সাৰধান-তা।

বানান বা আখৰ-জোঁটনি (Spelling) :

বানান বা আখৰ-জোঁটনি (Spelling) হ'ল প্ৰবিষ্টিৰ দ্বিতীয় উল্লেখযোগ্য তথ্য। প্ৰবিষ্টিটো যিটো বানানেৰে অভিধানত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হয়, সেইটোৱেই পৰম্পৰাগত আৰু সৰ্বজনপ্ৰাপ্য বানান। কিছুমান শব্দ-সাৰ দুটা ভিন্ ভিন্ বানানেৰে লিখাৰ পৰম্পৰা দীৰ্ঘদিন ধৰি চলিলে অভিধানত দুয়োটা বানানৰে প্ৰবিষ্টিটো লিখাৰ নিয়ম; যিটো বেছিকৈ প্ৰচলিত সেইটো বানান প্ৰথমে দি, তাত কমা চিন দি, নতুনকৈ প্ৰচলিত ৰূপটো পিছত দিয়া হয়; যেনে— চকী, চকি 'পৰ দিয়া ঠাই' (হেমকোষ); সূৰ্য, সূৰ্য 'দিত প্ৰখৰ তাপ দিয়া নক্ষত্ৰ (চন্দ্ৰকান্ত অভিধান)।

উচ্চাৰণ (Pronunciation) :

অভিধানত প্ৰবিষ্টিৰ প্ৰধান শব্দ বা শব্দ-সাৰৰ ঠিক পিছতেই দিয়া থাকে উচ্চাৰণ। সাধাৰণতে দ্বিতীয় ভাষা-ভাষী বা বিদেশী ভাষা শিকাৰুৰ কাৰণে প্ৰণীত অভিধানত শব্দ-সাৰৰ উচ্চাৰণ দিয়াটো এক প্ৰকাৰ বাধ্যতামূলক। অভিধানত উচ্চাৰণ দিয়াৰ পদ্ধতি ভিন্ ভিন্। কিছুমান অভিধানত IPA প্ৰতীক চিন ব্যৱহাৰ কৰা হয়, কিছুমানত আকৌ সাংকেতিক চিনসহ ৰোমান লিপি ব্যৱহাৰ কৰা হয়। আমেৰিকাত প্ৰণীত অভিধানসমূহত বিশেষকৈ ধাৰ কৰা শব্দাৱলীৰ উচ্চাৰণ বুজাবলৈ একে ৰোমান লিপিকে নতুন আখৰ-জোঁটনি (Respelling System)-ৰে ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে (Jackson : 2002 : p-102)। ইংৰাজী-বাংলা বা ইংৰাজী-অসমীয়া অভিধানত বাংলা বা অসমীয়া লিপিকেই সাংকেতিক চিন সংযোগ কৰি ব্যৱহাৰ কৰা হয়। শব্দ-সাৰৰ উচ্চাৰণ বৰ বন্ধনিৰ ভিতৰত দিয়াটোৱেই সাধাৰণ পৰম্পৰা।

প্ৰায়বোৰ ইংৰাজী অভিধানতে শব্দ-সাৰৰ উচ্চাৰণ দিয়া আছে। অসমীয়া হেমকোষ আৰু চন্দ্ৰকান্ত অভিধান কোনোখনতে উচ্চাৰণৰ সংকেত দিয়া হোৱা নাই। কাজেই এই দুখন অভিধান অনা-অসমীয়া ভাষা-ভাষী ন-শিকাৰুৰ কাৰণে উপাদেয় নহয়। সাধাৰণতে মাতৃভাষা-ভাষীৰ কাৰণে প্ৰণীত অভিধানত উচ্চাৰণৰ সংকেত দিয়া নহয়।

পদ-পৰিচিতি (Identity of Parts of Speech) :

প্ৰবিষ্টিত শব্দ-সাৰৰ উচ্চাৰণ দিয়াৰ পিছতেই শব্দ-সাৰৰ পৰিচিতি সংক্ষেপে দিয়া হয়। ইংৰাজীত 'Part of Speech' আঠটা; সেয়ে ইংৰাজী অভিধানত শব্দ-সাৰসমূহক n., adj., v., adv., prop. ইত্যাদি ধৰণে চিহ্নিত কৰা হয় (পূৰ্বৰ ৬.৫-ৰ পৰিচ্ছেদ 'শব্দৰ সাংকেতিক চিন' দ্ৰষ্টব্য)। অসমীয়াত পদ বিভাজন ইংৰাজীতকৈ বেলেগ। সেয়ে অসমীয়া অভিধানত শব্দ-সাৰৰ পদ-পৰিচিতি সামান্য বেলেগ ধৰণে দিয়া হয়। ইয়াতো বিশেষ্য, বিশেষণ, ক্ৰিয়া,

ক্রিয়া-বিশেষণ, সৰ্বনাম আদি বুজাবলৈ ক্ৰমে বি., বিণ., ক্ৰি., ক্ৰি. বিণ., সৰ্ব. আদি সংক্ষেপ ৰূপ ব্যৱহাৰ কৰা হয়। এইবোৰ ইংৰাজীৰ সমান্তৰাল; সেয়ে এইবোৰক লৈ কোনো বিশেষ সমস্যা নাই। অসমীয়াত স্বৰূপাৰ্থত ‘Preposition’ নাই; যি আছে সেয়া পৰসৰ্গ (Post Position), যেনে— /পৰ, দ্বাৰা/ইত্যাদি। ইংৰাজীৰ preposition, post position, conjunction আদিক অসমীয়াত বহুলভাৱে ‘অব্যয়’ হিচাপে সামৰা হৈছে। সেয়ে প্ৰবিষ্টিত এই আটাইবোৰকে ‘অব্য.’ বুলি চিনাক্ত কৰা হয়।

অসমীয়া অভিধানত ক্ৰিয়াৰ পদ পৰিচয় দিওঁতে সকৰ্মক নে অকৰ্মক সেই কথাৰ ইংগিত দিয়াটো প্ৰয়োজনীয় কথা। কিয়নো সকৰ্মক ক্ৰিয়াৰ কৰ্তাই {-এ} বা {-ই} বিভক্তি গ্ৰহণ কৰে; এই তথ্যই ন-শিকাৰক কৰ্তা কাৰকৰ পদ শুদ্ধভাৱে ব্যৱহাৰ কৰাত সহায় কৰিব। অসমীয়াত ‘দেখ’, ‘পাৰ’, ‘মন’ আৰু ‘শুন’ ধাতুৰ জতুৰা প্ৰয়োগ আছে। এইবোৰত {-ই} ক্ৰিয়া বিভক্তি যোগ কৰি পোনপতীয়াকৈ কৰ্মবাচ্যৰ ক্ৰিয়া গঠন কৰিব পাৰি। গতিকে ইয়াৰ জতুৰা প্ৰয়োগৰ আভাসো প্ৰবিষ্টিত দিব লাগে।

বুৎপত্তি (Etymology) :

পৰম্পৰাগত অভিধানত প্ৰতিটো প্ৰবিষ্টিৰ উচ্চাৰণৰ পিছতেই তাৰ বুৎপত্তি দেখুওৱা হয়। অত্যাধুনিক অভিধানত বুৎপত্তিৰ ওপৰত নূন্যতম গুৰুত্ব দিয়া হয়; সেয়ে এনে অভিধানত প্ৰবিষ্টিৰ অন্তিম বৰ্ণনীয় বিষয় হিচাপেহে বুৎপত্তিৰ সংক্ষেপ ৰূপৰেখা দিয়া হয়। শব্দ-সাৰৰ বুৎপত্তি দেখুওৱা মানে সি কোন মূল ভাষাৰ পৰা আহিছে আৰু কি কি স্তৰৰ মাজেৰে আহিছে তাকে দেখুওৱা। কোনো কোনো শব্দ-সাৰৰ এনে ক্ৰম-বিবৰ্তনৰ ফলত অৰ্থৰো সামান্য সলনি হয়। তেনে ক্ষেত্ৰত মূল ভাষাত ইয়াৰ কি অৰ্থ আছিল তাৰ ইংগিতো দিয়া হয়। বুৎপত্তি সংক্ৰান্ত তথ্য সাধাৰণতে চন্দ্ৰ বন্ধনীৰ ভিতৰত দিয়াটোৱেই সাধাৰণ নিয়ম।

ৰূপ-সাধন (Inflection) :

অভিধানৰ প্ৰবিষ্টিত শব্দ-সাৰৰ ৰূপ সাধনৰ আভাস দিয়া আৰু নিদিয়াক লৈ অভিধান প্ৰণেতা সকলৰ মাজত মতভেদ আছে। সাধাৰণতে নিয়মিত (Regular) ৰূপ সাধন কৰিব পৰা শব্দ-সাৰসমূহৰ সাধিত ৰূপসমূহ দিয়া নহয়; কেৱল অনিয়মিতভাৱে সাধিত ৰূপসমূহে স্বতন্ত্ৰ প্ৰবিষ্টি হিচাপে দিয়া হয়। ভাৰতীয় অভিধানসমূহত প্ৰায়েই এই নিয়ম অনুসৰণ কৰা হৈছে। অসমীয়া /কৰ/ ধাতুৰ পৰা /কৰোঁ, কৰা, কৰিছে, কৰিব/ আদি ৰূপবোৰ ধাতুৰূপ কৰাৰ নিয়ম অনুযায়ী সাধিত; গতিকে এই ৰূপবোৰ অভিধানত প্ৰবিষ্টি হিচাপে দিয়াৰ বা প্ৰবিষ্টিৰ ভিতৰত উল্লেখ কৰাৰ প্ৰয়োজন নাই। কিন্তু /পাৰ/ ধাতু নঞৰ্থত /নপাৰ/নহৈ/নোৱাৰ/ হৈছে; গতিকে /নোৱাৰ/ -ক এটা প্ৰবিষ্টি হিচাপে দিয়াৰ যুক্তি আছে। সীমিত ৰূপ সাধন হোৱা ভাষাত, যেনে- ইংৰাজীত শব্দসাৰ হিচাপে ব্যৱহৃত ধাতুসমূহৰ বৰ্তমান কৃদন্ত আৰু অতীত কৃদন্ত ৰূপবোৰ চন্দ্ৰ বন্ধনীৰ ভিতৰত শব্দ-সংকেতেৰে সূচাই অন্তৰ্ভুক্ত কৰা দেখা যায়। উদাহৰণ স্বৰূপে ইংৰাজী ‘Kill’ প্ৰবিষ্টিৰ বৰ্ণনাত (pres. p. killing, pp. killed) বুলি সাধাৰণতে উল্লেখ কৰা হয়।

অৰ্থ (Sense/Meaning) :

অভিধানৰ প্ৰত্যেকটো প্ৰবিষ্টিত শব্দ-সাৰৰ অৰ্থ দিয়াই অভিধানৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ কাম। সাধাৰণতে ৰূপ-সাধনৰ আভাস দিয়াৰ পিছতেই অৰ্থ দিয়া হয়। অৰ্থ দিয়াৰ ৰীতি একভাষিক অভিধান, দ্বিভাষী অভিধান, মাতৃভাষা-ভাষীৰ কাৰণে প্ৰণীত অভিধান, দ্বিতীয় ভাষা শিকাৰুৰ কাৰণে প্ৰণীত অভিধান সকলোতে ভিন ভিন।

কিছুমান শব্দ-সাৰৰ একাধিক সমাৰ্থবাচক শব্দ থাকে। এক ভাষিক অভিধানত তেনে সমাৰ্থবাচক শব্দবোৰ এটাৰ পাছত এটাকৈ, চেমি-কলোনেৰে পৃথক কৰি উল্লেখ কৰা হয়; সৰ্বভাগ অভিধানতে এই নিয়মকেই অনুসৰণ কৰা হয়। কোনো কোনো অভিধানত আকৌ এনে সমাৰ্থক শব্দবোৰক কমা (,) চিনেৰেহে পৃথক কৰা দেখা যায়; যেনে— হেমকোষ। যদি কোনো শব্দ-সাৰৰ একাধিক অৰ্থ থাকে আৰু প্ৰসংগভেদে অৰ্থবোৰ সামান্য পৃথক হয়, তেন্তে এই সমাৰ্থক শব্দবোৰৰ ১, ২, ৩ আদি ক্ৰমিক নম্বৰেৰে দিয়া হয়; শব্দ-সাৰটো শুনিলেই মনলৈ অহা অৰ্থটো হ'ব ১ নম্বৰ, বিশেষ প্ৰসংগত হোৱা অৰ্থটো শেষত থাকিব আৰু বাকীবোৰ মাজত থাকিব। দ্বিভাষী অভিধানত প্ৰথম ভাষাৰ সমাৰ্থক শব্দবোৰ দিয়া হোৱাৰ পাছতহে দ্বিতীয় ভাষাৰ সমাৰ্থক শব্দবোৰ সেই ভাষাৰ লিপিত দিয়া হয়। সমাৰ্থক শব্দৰ সংখ্যা দুয়োটা ভাষাত সমান নহ'বও পাৰে। কোনো এটা শব্দ-সাৰৰ যদি তিনিটা অসমীয়া সমাৰ্থক শব্দ দিয়া থাকে তাৰ ইংৰাজী সমাৰ্থক শব্দ কেৱল দুটাও দিয়া থাকিব পাৰে। মাতৃভাষা-ভাষীৰ কাৰণে প্ৰণীত অভিধানত বহুতো প্ৰাথমিক শব্দৰ অৰ্থ সংজ্ঞাৰে বুজোৱাৰ প্ৰয়োজন হৈ পৰে। দ্বিতীয় ভাষা শিকাৰুৰ কাৰণে সংজ্ঞা দিয়াৰ প্ৰয়োজন নাই; অনুবাদমূলক সমাৰ্থক শব্দ দিলেই তেওঁৰ কাৰণে যথেষ্ট।

শব্দসাৰৰ একাধিক পদ হিচাপে ব্যৱহাৰ :

কিছুমান শব্দ-সাৰ একাধিক পদ হিচাপে ব্যৱহৃত হয়। তেনে ক্ষেত্ৰত সেইবোৰৰ এটা ব্যৱহাৰ হয় প্ৰাথমিক, আনটো গৌণ। তেনে শব্দ-সাৰসমূহক সেইবোৰৰ প্ৰাথমিক ব্যৱহাৰটো প্ৰবিষ্টি হিচাপে বৰ্ণাই আনটো ব্যৱহাৰ প্ৰবিষ্টিৰ বৰ্ণনাৰ ভিতৰত সামৰিব লাগে। উদাহৰণস্বৰূপে ইংৰাজী 'Water' শব্দৰ প্ৰাথমিক ব্যৱহাৰ বিশেষ্য হিচাপে আৰু তেতিয়া ইয়াৰ অৰ্থ 'পানী'। কিন্তু ইয়াক কেতিয়াবা ক্ৰিয়া হিচাপেও ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি; যেনে— 'Water the Garden'। এনে ক্ষেত্ৰত 'Water'-ৰ ক্ৰিয়া হিচাপে হোৱা ব্যৱহাৰ গৌণ। সেয়ে ইয়াক বৰ্ণনাৰ ভিতৰত সামৰা হয়; যেনে— v. to spray or sprinkle water on some thing. তিব্বত-বৰ্মী ভাষাসমূহত বহুতো বিশেষণ পদ ক্ৰিয়া হিচাপেও ব্যৱহাৰ হয়। তেনেদৰে শব্দ-সাৰক বিশেষণ হিচাপে চিনাক্ত কৰি, সংশ্লিষ্ট অৰ্থ দি সেইবোৰৰ ক্ৰিয়া হিচাপে হোৱা গৌণ ব্যৱহাৰ সূচিত কৰিব লাগে। অসমীয়া /সেক/ শব্দ-সাৰটো কেতিয়াবা ক্ৰিয়া, কেতিয়াবা বিশেষ্য হিচাপে ব্যৱহৃত হয়। যদি ইয়াৰ ক্ৰিয়া হিচাপে ব্যৱহাৰ বেছি ইয়াক ক্ৰিয়া হিচাপে চিহ্নিত কৰি বৰ্ণনাৰ ভিতৰত বিশেষ্য ব্যৱহাৰটোৰ কথা উল্লেখ কৰিব লাগে। /ভাল/ শব্দ-সাৰ প্ৰধানতঃ বিশেষণ; ই কেতিয়াবা বিশেষ্য হিচাপে ব্যৱহৃত হয় (ভালে পায় ভালক) আৰু কেতিয়াবা ক্ৰিয়া হিচাপে ব্যৱহৃত হয় (ভাল কৰ, ভাল পা, ভাল লাগ ইত্যাদি)। প্ৰবিষ্টিত ইয়াক মুখ্যতঃ বিশেষণ হিচাপে চিনাক্ত কৰি বৰ্ণনাত 'বিশেষ্য' আৰু 'ক্ৰিয়া' হিচাপে হোৱা।

সংজ্ঞা (Definition) :

প্ৰত্যেক ভাষাৰে এনে কিছুমান প্ৰাথমিক শব্দ-সাৰ আছে যিবোৰৰ অৰ্থ সমাৰ্থক শব্দেৰে দিয়াটো নিতান্ত নিৰৰ্থক। প্ৰায়বোৰ আৰ্যমূলীয় ভাষাৰ অভিধানতে 'অশ্ব' শব্দ-সাৰৰ অৰ্থ 'ঘোঁৰা' দিয়া আছে। এজন ইউৰোপীয় ন-শিকাৰুৱে যদি 'অশ্ব' শব্দৰ অৰ্থ বিচাৰি অভিধানৰ পাত লুটিয়ায় তেওঁ 'ঘোঁৰা' শব্দ পাব; এইবাৰ যদি তেওঁ 'ঘোঁৰা' কি নাজানি অভিধানৰ পাত লুটিয়ায় তেওঁ ঘূৰি গৈ আকৌ 'অশ্ব' শব্দ পাব। অৰ্থাৎ তেওঁ অভিধানত 'অশ্ব' শব্দ-সাৰৰ প্ৰকৃত অৰ্থ নাপাব। এনে ধৰণৰ প্ৰাথমিক শব্দ-সাৰৰ সংজ্ঞা দিয়াটো অতিশয় প্ৰয়োজনীয় কথা। অভিধানত 'ঘোঁৰা' শব্দ-সাৰৰ সংজ্ঞা এনে ধৰণে দিব পৰা যায় :

ঘোঁৰা : ই টান আৰু নফটা খুৰা থকা, অতিশয় বেগেৰে দৌৰিব পৰা, ডিঙি আৰু নেজত দীঘল নোম থকা, ৪/৫ ফুটমান ওখ, বলবান আৰু পোহ মনা জন্তু।

একভাষিক অভিধানত বহুতো প্ৰাথমিক শব্দ-সাৰৰ এনে ধৰণে সংজ্ঞা দিবলগীয়া হয়। অভিধানত শব্দ-সাৰৰ সংজ্ঞা যিমান দূৰ সম্ভৱ কম শব্দেৰে সংহতভাৱে দিব লাগে।

প্ৰয়োগ-ৰীতি (Usage) :

কিছুমান শব্দ-সাৰৰ প্ৰয়োগত কিছু সীমাবদ্ধতা থাকে। বহুলভাৱে অৰ্থ একে হ'লেও সেইবোৰ শব্দ-সাৰে সকলো সমাৰ্থক শব্দৰ ঠাই পূৰাব নোৱাৰে। উদাহৰণস্বৰূপে অসমীয়া /বিতোপন/ শব্দ-সাৰৰ অৰ্থ 'ধুনীয়া'; কিন্তু সকলো ধুনীয়া বস্তুক বুজাবৰ কাৰণে /বিতোপন/ শব্দ ব্যৱহাৰ কৰিব নোৱাৰি। আমি/ছোৱালীজনী বিতোপন/বুলি ক'ব নোৱাৰোঁ। /অনৰ্গল/শব্দৰ অৰ্থ 'বাধা নথকা'; কিন্তু সকলো 'বাধা নথকা' প্ৰবাহৰ ক্ষেত্ৰতে /অনৰ্গল/শব্দ নচলে। আমি /নৈৰ পানী অনৰ্গল সোমাই আহিছে/ বুলি ক'ব নোৱাৰোঁ। ভালকৈ মন কৰিলে দেখা যাব যে /অনৰ্গল/ শব্দ-সাৰৰ প্ৰয়োগ কেৱল 'কথা কোৱা'ৰ ক্ষেত্ৰতহে হয়। সেয়ে অভিধানত /অনৰ্গল/-ৰ অৰ্থ 'বাধা (কথা কোৱা বা বক্তৃতা দিয়াৰ ক্ষেত্ৰত) নথকা' বুলি দিব লাগিব। তেনেদৰে,/কেতিয়াও, কোনো, ক'তো/আদি {-ও} প্ৰত্যয়ান্ত ক্ৰিয়া বিশেষণ যে সদায় নএগৰ্থক হয়, সেই কথা প্ৰবিষ্টিটোত উল্লেখ কৰিব লাগে। তেনেকৈ /দুখীয়া/ শব্দই যে আজিকালি 'দুখ থকা' নুবুজাই 'ধন নথকা'হে বুজায়, সেই কথাৰ ইংগিত প্ৰবিষ্টিৰ ভিতৰত দিয়াটো প্ৰয়োজনীয় কথা। তেতিয়াহে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে শব্দ-সাৰৰ প্ৰকৃত প্ৰয়োগ (প্ৰয়োগৰ সীমাবদ্ধতাসহ) জানিবলৈ পাব।

উদাহৰণ (Examples) :

যিবিলাক শব্দ-সাৰৰ অৰ্থ সমাৰ্থক শব্দ বা সংজ্ঞাৰ সহায়তো ভালদৰে প্ৰকাশ কৰিব পৰা নাযায় বুলি ভবা হয়, সেই বিলাক শব্দ-সাৰৰ অৰ্থৰ পূৰ্ণ আৰু প্ৰকৃত অৱগতিৰ নিমিত্তে একোটা উদাহৰণ দিয়া যায়। উদাহৰণ যথাসম্ভৱ সংক্ষেপ হ'ব লাগে। ইয়াক সাধাৰণতে পাইকাৰ আখৰেৰে, অৰ্থাৎ তেৰীয়াকৈ লিখা হৰফ (Italic Type)-ত দিয়াটোৱেই সাৰ্বজনীন পৰম্পৰা।

চিত্ৰ (Drawing) :

প্ৰত্যেক ভাষাৰ এনে কিছুমান শব্দ-সাৰ থাকে যিবোৰৰ কোনো উপযুক্ত প্ৰতিশব্দ নাই আৰু সেইবোৰক সংজ্ঞা বা উদাহৰণেৰেও ভালকৈ বুজাব নোৱাৰি। ‘আগাৰ’ শব্দ-সাৰৰ অৰ্থ সংজ্ঞাৰে (যথা— ই একপ্ৰকাৰ কাঠত বিন্ধা কৰা লোৰ যন্ত্ৰ) বা উদাহৰণেৰে (যথা— মিস্ত্ৰীয়ে আগাৰেৰে কাঠডোখৰত বিন্ধা কৰিলে) দিও শিকাৰক্ষক এই যন্ত্ৰটো বুজাব নোৱাৰি। এনে শব্দ-সাৰৰ অৰ্থ স্পষ্ট কৰিবলৈ এটা চিত্ৰ দিয়া অতিশয় প্ৰয়োজন। সেয়ে অভিধানৰ কিছুমান প্ৰবিষ্টিৰ চিত্ৰ এটা অপৰিহাৰ্য অংগ। হৰ্ণবিৰ ন-শিকাৰৰ কাৰণে যুগুতোৱা ইংৰাজী অভিধানত নানা শব্দ-সাৰৰ অৰ্থ স্পষ্ট কৰিবলৈ চিত্ৰৰ সংযোগ কৰা হৈছে।

৬.৭ বৈদ্যুতিক অভিধান প্ৰণয়ন

বৰ্তমান যুগত জীৱনৰ প্ৰায় সকলো ক্ষেত্ৰতে বিদ্যুৎচালিত যন্ত্ৰপাতিৰ প্ৰয়োগ হ’ব ধৰিছে। শস্য গুড়ি কৰা, বাকলি গুচোৱা, মচলা বটা, কাপোৰ ধোঁৱা, ঘৰ পৰিষ্কাৰ কৰা সকলো কাম বিদ্যুৎচালিত যন্ত্ৰ-পাতিৰ সহায়ত হয়। যুগৰ লগত খাপ খাবলৈ প্ৰয়াস কৰি নৱ প্ৰজন্মৰ কিছুমান কম্পিউটাৰ বিশাৰদ লোকে বৈদ্যুতিক অভিধান প্ৰণয়নৰ কামত হাত দিছে।

বৈদ্যুতিক অভিধান বুলিলে কম্পিউটাৰৰ সহায়ত, কম্পিউটাৰৰ কিটিপ খটুৱাই প্ৰণয়ন কৰা, ঘন ফলক (Compact Disk)-ত সংৰক্ষণ কৰা আৰু কম্পিউটাৰত চাব পৰা অভিধানকে বুজায়। এনে অভিধানৰ জুমুখি স্বৰূপে থাকে কোনো কোনো মান্য কিতাপ আকাৰৰ অভিধান। কম্পিউটাৰৰ কাৰণে উপযোগী কৰিবলৈ হ’লে তাত কিছু সাল সলনিৰ আৱশ্যক হৈ পৰে।

কম্পিউটাৰৰ কাৰণে দুটা শব্দৰ মাজত ফাকটোও এটা আখৰ। ‘ভাষা বিজ্ঞান’ আৰু ‘ভাষাবিজ্ঞান’ কম্পিউটাৰৰ কাৰণে দুটা প্ৰবিষ্টি। ‘ভাষাবিজ্ঞান’ বিচাৰিলে ‘ভাষা বিজ্ঞান’ পোৱা নাযাব। কাজেই অভিধান প্ৰণেতা ফাক বখা নৰখাৰ বিষয়ে সতৰ্ক হ’ব লাগিব। দ্বিতীয়তে, হাইফেনৰ ব্যৱহাৰ। কম্পিউটাৰৰ কাৰণে ‘ল’ৰা ছোৱালী’ আৰু ‘ল’ৰা-ছোৱালী’ বেলেগে বেলেগে প্ৰবিষ্টি; বেলেগ বেলেগ প্ৰবিষ্টিয়ে বেলেগ বেলেগ অৰ্থ দাবী কৰে।

কম্পিউটাৰৰ কাৰণে বানান বা আখৰ জোঁটনিত একৰূপতা (Uniformity) থাকিব লাগে। ‘নিৰব, নীৰব’ অথবা ‘পাচত, পাছত, পিচত পিছত’— ধৰণৰ বিকল্প বানানৰ স্থিতি কম্পিউটাৰৰ কাৰণে গ্ৰহণীয় নহয়; তাৰে পৰা এটা বানানহে মান্য বুলি চিহ্নিত কৰিব লাগিব।

ধাৰ শব্দৰ বানান সম্পৰ্কেও এনে অভিধানে নীতি নিৰ্ধাৰণ কৰিব লাগে। ভাষাত নতুনকৈ প্ৰৱেশ কৰা শব্দৰলী, যথা - ‘বিন্দাছ, শজী, মাউচ’ আদি শব্দৰ বানান কি নিয়মে লিখা হ’ব সেই সম্পৰ্কে দৃঢ় পূৰ্ব-সিদ্ধান্ত লোৱা প্ৰয়োজন।

বৰ্ণানুক্ৰমে নিৰূপনতো এনে অভিধানৰ প্ৰণেতাই বিশেষ সতৰ্কতা অৱলম্বন কৰিবলগীয়া হয়। ‘ি’ কাৰ যেনেকৈ ‘ই’ৰ প্ৰতীক, ‘ু’ কাৰ ‘উ’ৰ প্ৰতীক, ঠিক তেনেকৈ ‘ং’ আৰু ‘ে’ ক্ৰমে ‘ঙ’ আৰু ‘ত’ৰ প্ৰতীক। কাজেই কম্পিউটাৰৰ দৃষ্টিত ‘ং’ৰ স্থান ‘ঘ’ৰ লগত আৰু ‘ে’ৰ স্থান ‘ত’ লগত হ’ব লাগে। কিন্তু আমাৰ বৰ্ণমালাত ‘ং’ আৰু ‘ে’ৰ স্থান ‘ক্ষ’ৰ পিছত। গতিকে কম্পিউটাৰ অভিধান প্ৰণেতাই এই ভেদ বখা বা নৰখাক লৈ বিশেষ সিদ্ধান্ত আৰু কৌশল অৱলম্বন কৰিবলগীয়া হয়।

বৈদ্যুতিক অভিধান প্ৰণয়ন এতিয়াও চালুকীয়া অৱস্থাতে আছে। ইয়াৰ প্ৰণয়ন সম্পৰ্কে নীতি নিয়ম এতিয়াও লিখিত ৰূপত পোৱা হোৱা নাই।

বহুতো মান্য ইংৰাজী অভিধান এতিয়া বৈদ্যুতিক ৰূপত অৰ্থাৎ CD ৰূপত পাব পৰা হৈছে। অক্সফোৰ্ড ইংৰাজী অভিধান কিনিলে CD এখন সুমুৱাই লৈ বুটাম টিপিয়েই প্ৰয়োজনীয় শব্দ বিচাৰি উলিয়াব পাৰে। বৈদ্যুতিক অভিধানৰ সুবিধা বহুত। এখন বা দুখন চি ডিতে গোটেই অভিধানখন ৰাখিব পাৰি; ইয়াক ৰাখিবলৈ বেছি ঠাই নালাগে; কঢ়িয়াবলৈ কষ্ট নহয়। ইয়াক উয়ে খাব নোৱাৰে, প্ৰয়োজন হলে ইয়াৰ আখৰবোৰ ডাঙৰ হৰফলৈ পৰিবৰ্তন কৰিও চাব পাৰি। অৱশ্যে এনে অভিধানৰ ব্যৱহাৰ বিজুলি সৰবৰাহৰ অনিয়মতাৰ দ্বাৰা বহু পৰিমাণে বাধাগ্ৰস্ত হয়। সুখৰ কথা এয়ে যে অসমতো বৈদ্যুতিক অভিধান প্ৰশয়নৰ শুভ পৰম্পৰা আৰম্ভ হৈছে আৰু দুখন বৈদ্যুতিক অভিধানে ইতিমধ্যে আত্মপ্ৰকাশ কৰিছে।

অভিধান-প্ৰণয়ন-কলা হ'ল হাতে কামে অভিধান প্ৰণয়ন কাৰ্যত লিপ্ত লৈ লাভ কৰা চাতুৰ্য। অভিধান কেনেকৈ ৰচনা কৰিব লাগে এই কথাত অভিধান প্ৰণেতাই বিশাৰদ। অভিজ্ঞতা আৰু অন্তৰ্দৃষ্টিৰ গুণত তেওঁ অভিধানৰ গুণাগুণ আৰু বৈবিধ্য সম্পৰ্কে কিছু কথা জানে। অভিধান প্ৰণয়ন-তত্ত্ব কেৱল তাত্ত্বিক বিশ্লেষণ; হাতে কামে অভিধান প্ৰণয়ন কৰা কাৰ্যত অভিধানতাত্ত্বিক নহয়। এজন ভাল অভিধানতাত্ত্বিক ভাল অভিধান প্ৰণেতা নহ'বও পাৰে। আগৰ দিনত অভিধান-তত্ত্বৰ অধ্যয়ন নকৰাকৈ পণ্ডিতসকল অভিধান প্ৰণয়নত মনোনিবেশ কৰিছিল আৰু সাৰ্থকতা লাভ কৰিছিল। শিক্ষাৰ্থীয়ে অভিধান প্ৰণয়নৰ বিষয়ে কেইটামান কথা পুনৰ জুকিয়াই চোৱা শব্দ বিলাকৰ নিতান্তই প্ৰয়োজন। অভিধান প্ৰণয়নৰ কেঁচামাল হৈছে শব্দাৱলী। মূল হৈছে কিছুমান শব্দ-সাৰ। অভিধান প্ৰণেতাই শব্দ-সাৰ বিচাৰি উলিয়াই তাৰ কোনবিলাক সমৰূপ বা সমাৰ্থক শব্দ, কোনবিলাক সমলিপিক শব্দ, কোনবিলাক সমোচ্চাৰিত শব্দ, কোনবিলাক ধাৰ শব্দ বাচি উলিয়াব লাগে। তেওঁ অভিধানত মূল শব্দ-সাৰসমূহে বৰ্ণানুক্ৰমিকভাৱে উপস্থাপন কৰি একাদিক্ৰমে বৰ্ণাই যায়। প্ৰতিটো শব্দ-সাৰকে প্ৰবিষ্টি বোলা হয়। প্ৰথমে প্ৰবিষ্টিটো লিখিত পৰম্পৰা অনুযায়ী সৰ্বজনগ্ৰাহ্য বানানত লিখে, বিকল্প বানান থাকিলে কমা চিনেৰে পিছত লিখে। ইয়াৰ পাছত, দ্বিভাষিক অভিধানত, শব্দ-সাৰৰ উচ্চাৰণ দিয়া হয়। উচ্চাৰণৰ পাছত সকলো অভিধানতে শব্দ-সাৰৰ পদ পৰিচয়, তাৰ পাছত অৰ্থ, একাধিক অৰ্থ থাকিলে সেইবোৰ ক্ৰমিক সংখ্যাৰে অতি প্ৰচলিতৰ পৰা কম প্ৰচলিতলৈ দিয়া হয়। দ্বিভাষীক অভিধানত স্বভাষা আৰু দ্বিতীয়ভাষা দুয়োটাতে অৰ্থ দিয়া হয়, একভাষিক অভিধানত কেতিয়াবা অৰ্থ সংজ্ঞাৰেও দিব লগা হয়। সংজ্ঞাৰ পিছত দিয়া হয় প্ৰয়োগৰ নমুনা। আজিকালি শব্দৰ বুৎপত্তি শেষৰ ফালে দিয়াৰ পৰম্পৰা হৈছে। প্ৰবিষ্টিৰ হৰফ ডাঙৰ হ'ব লাগে আৰু তাৰ বিশদ বৰ্ণনাৰ কথাখিনি দ্বিতীয় শাৰীৰ পৰা নিলগাই প্ৰবিষ্টিতকৈ তিনিঘৰ মান পিছত দিব লাগে আৰু প্ৰতি পৃষ্ঠাৰ শীৰ্ষত প্ৰতি পৃষ্ঠাৰ প্ৰথম আৰু শেষ শব্দ দুই কোণত দিব লাগে। বিশেষ্য, বিশেষণ আদি বুজাবলৈ সেই শব্দৰ অক্ষৰৰ আলমত সাংকেতিক চিন আৰু বুৎপত্তি দেখুৱাবলৈ চিন ব্যৱহাৰ কৰা হয়। অভিধানত অৰ্থৰ বৰ্ণনা অতি সংক্ষেপ হ'ব লাগে আৰু পৃষ্ঠাৰ ঠাই খৰচ কৰাত যথেষ্ট মিতব্যয়ী হ'ব লাগে। সম্প্ৰতিক কালত বৈদ্যুতিক অভিধান প্ৰণয়ন আৰম্ভ হৈছে। এনে অভিধানে বিকল্প বানান, যুৰীয়া শব্দৰ মাজত হাইফেন বা খালি ঠাই ৰখা নৰখাক লৈ বিশেষ সতৰ্কতা অবলম্বন কৰিব লাগে। বৈদ্যুতিক অভিধান কলেবৰত অতি সৰু এখনত ঘন-ফলকতে সৰু সুৰা অভিধান সোমাই থাকে। অভিধান প্ৰণেতাই অভিধান তত্ত্বৰ জ্ঞান লাভ কৰিলে অভিধান উন্নত খাপৰ হয়। সম্প্ৰতি অসমত অভিধান প্ৰণয়ন প্ৰচেষ্টাৰ ব্যাপক প্ৰচেষ্টা চলিছে। বহুতে উপভাষাৰ

অভিধানো লিখি উলিয়াইছে। বজালীৰ শব্দকোষ আৰু সংক্ষিপ্ত কামৰূপী অভিধান এই দিশৰ বাটকটীয়া। আমাৰ ভাষাত চলা বহুল সংস্কৃত মূলীয় শব্দ সম্ভাৰ আৰু জনজাতীয় ভাষাৰ শব্দ সামৰি ‘শৰাইঘাট’ অভিধানে আত্মপ্ৰকাশ কৰিছে। মান্য অসমীয়া শব্দ, ঔপভাসিক শব্দ, জনজাতীয় শব্দ, বিজ্ঞান প্ৰযুক্তি বিদ্যাৰ ধাৰ কৰা শব্দ, সংস্কৃত মূলীয় শব্দ-সকলো প্ৰকাৰৰ শব্দকে সামৰি অসমীয়া জাতীয় অভিধান-ৰ তিনিটা খণ্ড ওলাই গৈছে। ইয়াৰ যোগে অসমীয়া অভিধান প্ৰণয়ন পৰম্পৰাই এক শীৰ্ষ স্থানত অৱৰোধন কৰিছে বুলিব লাগিব।

৬.৮ সাৰাংশ (Summing Up)

অভিধান-প্ৰণয়ন-কলা প্ৰয়োগিক ভাষাবিজ্ঞানৰ এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ অঙ্গ। ই এক প্ৰকাৰ কলা, হাতে কামে কৰা বিদ্যা; অভিধান কেনেকৈ প্ৰণয়ন কৰা হয়, তাত কি কি বস্তু সামৰা হয় ইত্যাদি কথাৰ আলোচনা ইয়াত থাকে। ই অভিধান তত্ত্বতকৈ বেলেগ। অভিধান তত্ত্বত অভিধান সম্পৰ্কে তাত্ত্বিক আলোচনা মাত্ৰ থাকে। অভিধানৰ শ্ৰেণীবিভাগ, গুণাগুণ, অভিধান প্ৰণয়ন পৰম্পৰাৰ পৰিবৰ্তন ইত্যাদি কথা বিস্তৃতভাৱে থাকে। অভিধানতাত্ত্বিকৰ অভিধান প্ৰণয়নৰ অভিজ্ঞতা নাথাকিবও পাৰে। বহুত ক্ষেত্ৰত অভিধানতাত্ত্বিকে অভিধান প্ৰণয়নৰ প্ৰয়াস নকৰে। অভিধান প্ৰণেতাই অভিধান তত্ত্ব অধ্যয়ন কৰিলে তেওঁৰ কাম সুচল হয়। কিন্তু বাস্তৱক্ষেত্ৰত বহুতো অভিধান প্ৰণেতাই অভিধান তত্ত্বৰ গভীৰ অধ্যয়ন নকৰাকৈয়ে নিজ অধ্যয়নসায়ৰ গুণত ভাল অভিধান প্ৰণয়ন কৰিবলৈ সক্ষম হৈছে। অভিধান প্ৰণেতাই ভাষা এটাত থকা শব্দৰ বিভিন্ন ৰূপৰ মাজৰ পৰা শব্দ-সাৰ কেনেকৈ বাচি উলিয়ায়, তাৰ পদ পৰিচয় আৰু অৰ্থ কেনেদৰে দিয়ে, শব্দ-বুৎপত্তি কেনেদৰে দেখুৱায়, প্ৰয়োগ কেনেদৰে প্ৰতীয়মান কৰায় ইত্যাদি কথা অভিধান প্ৰণয়ন তত্ত্বৰ ভিতৰুৱা। অভিধান প্ৰণেতাই কেতিয়া সংজ্ঞাৰ সহায়ত আৰু কেনে পৰিস্থিতিত চিত্ৰৰ সহায়ত অৰ্থ স্পষ্ট কৰিব লাগে তাৰ আভাসো ইয়াত থাকে। অভিধান প্ৰণেতা একো একোজন মনীষী। তেওঁ শব্দৰ বানান আৰু অৰ্থৰ একোজন কতৃত্বশীল ব্যক্তি (Authority)। সাম্প্ৰতিক যুগত অভিধান প্ৰণয়নৰ এক নতুন পৰম্পৰা আৰম্ভ হৈছে। সেয়া হ’ল বৈদ্যুতিক অভিধান। অসমীয়াতো এনে অভিধানৰ প্ৰণয়নৰ শুভাৰম্ভ ঘটিছে।

৬.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন (Sample Questions)

- ১) অভিধান-প্ৰণয়ন-কলা আৰু অভিধান তত্ত্বৰ মাজত ভেদ কি? দুয়োৰে মাজত কটকটীয়া সীমাৰেখা টানিব পাৰি নে?
- ২) শব্দ-সাৰ কি? ইয়াক কেনেকৈ নিৰূপন কৰা হয়?
- ৩) প্ৰবিৰ্ত্তিৰ ভিতৰত কি কি বিষয়ৰ বৰ্ণনা সন্নিবিষ্ট কৰা হয়?
- ৪) প্ৰবিৰ্ত্তিৰ অৰ্থ দিবৰ কাৰণে কি কি উপায় অৱলম্বন কৰা হয়?
- ৫) শব্দৰ অৰ্থ কেতিয়া সংজ্ঞাৰ জৰিয়তে দিয়া হয়?
- ৬) ‘প্ৰসঙ্গইহে শব্দৰ সঠিক অৰ্থ নিৰ্দেশ কৰে’ বোলা কথাষাৰৰ যথার্থতা কি?
- ৭) ‘অভিধান-প্ৰণেতা মাত্ৰেই একো একোজন অভিধান-তাত্ত্বিক কিন্তু অভিধান-তাত্ত্বিক মাত্ৰেই অভিধান প্ৰণেতা নহয়।’ কথাষাৰ যুক্তি সহকাৰে সমৰ্থন বা বৰ্জন কৰক।

- ৮) অভিধানত সাংকেতিক চিন কি কাৰণে ব্যৱহাৰ কৰা হয় ?
- ৯) পদ পৰিচয় বিশুদ্ধভাৱে দিবৰ কাৰণে হ'লে অভিধান প্ৰণেতাক কিহৰ আৱশ্যক।
- ১০) শব্দৰ বানান নিৰূপনত অভিধান প্ৰণেতাৰ ভূমিকা কি ? বিকল্প বানানৰ ক্ষেত্ৰত তেওঁ কি পস্থা অৱলম্বন কৰে ?

৬.১০ প্ৰসঙ্গ গ্ৰন্থ (References/Suggested Readings)

- বসন্ত কুমাৰ গোস্বামী : *অভিধান-তত্ত্ব*
- নাহেन्द्र পাদুন (সম্পা.) : *ভাষাৰ তত্ত্বকথা*
- ফণীন্দ্ৰ নাৰায়ণ দত্তবৰুৱা : *অভিধান প্ৰণয়নৰ নতুন চিন্তাধাৰা*; অসম সাহিত্য সভা পত্ৰিকা, ৩৫ তম বছৰ, দ্বিতীয় সংখ্যা ১৯৭৮
- (—) : *প্ৰয়োগ ভাষাবিজ্ঞানৰ ৰূপৰেখা*, ২০০৬ : ডিব্ৰুগড়, বনলতা
- R. R. K. Hartman (Ed) : *Lexicography : Principles and Practices*, 1983, London, Academic Press Inc.
- Haward Jackson : *Lexicography : An Introduction 2002*, London, Routledge.
- B. Svensen : *Practical Lexicography* (Translated from Swedish by John Sykes and Kerstix Schofield), 1993, Oxford, OUP.

* * *

সপ্তম বিভাগ
অসমত ভাষাবৈজ্ঞানিক চৰ্চা

বিভাগৰ গঠন :

- ৭.১ ভূমিকা (Introduction)
- ৭.২ উদ্দেশ্য (Objectives)
- ৭.৩ অসমত ভাষাবৈজ্ঞানিক চৰ্চাৰ স্তৰ বিভাজন
- ৭.৪ উদ্ভৱকালীন ভাষাবৈজ্ঞানিক তথা বৈয়াকৰণিক চৰ্চা (অসমত ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ উকমুকনি)
- ৭.৫ বিশুদ্ধ বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ আৰম্ভণি আৰু ঐতিহাসিক ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ প্ৰসাৰ
 - ৭.৫.১ বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ প্ৰথম মাইলৰ খুঁটি
 - ৭.৫.২ ব্যাকৰণ চৰ্চাৰ ওভতনি সোঁত
 - ৭.৫.৩ ঐতিহাসিক ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চা
 - ৭.৫.৪ অসমীয়া ঐতিহাসিক ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ অমৰ কীৰ্তি
- ৭.৬ আধুনিক বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ সবল অভ্যুত্থান : প্ৰথম পৰ্যায়
 - ৭.৬.১ ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ অঙ্কুৰণ
 - ৭.৬.২ ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ বিকাশ
- ৭.৭ আধুনিক ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ দ্বিতীয় পৰ্যায়
 - ৭.৭.১ প্ৰবন্ধ সংকলনৰ অৱদান
 - ৭.৭.২ ব্যক্তিগত প্ৰচেষ্টাত ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাত সমৃদ্ধি
- ৭.৮ সাৰাংশ (Summing Up)
- ৭.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন (Sample Questions)
- ৭.১০ প্ৰসঙ্গ গ্ৰন্থ (References/Suggested Readings)

৭.১ ভূমিকা (Introduction)

আপোনালোকে ইতিমধ্যে ভাষাবিজ্ঞানৰ বিভিন্ন ধাৰাৰ বিষয়ে আৰু সেইবোৰৰ প্ৰায়োগিক দিশৰ বিষয়ে জানিবলৈ পাইছে। এই বিভাগত আপোনালোকে অসমত ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ ইতিহাসৰ প্ৰথম পৰ্যায়ৰ বিষয়ে জানিবলৈ পাব। সাহিত্যৰ নিচিনাকৈ ভাষাবিজ্ঞানৰ চৰ্চাৰ ক্ষেত্ৰতো মিছনেৰীসকলেই প্ৰথমে গুৰিব'ঠা হাতত লয়। তেওঁলোকে প্ৰথমে ব্যাকৰণ ৰচনা কৰে আৰু অসমীয়াৰ বানান পদ্ধতি কেনে হোৱা উচিত তাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰে। ইয়াৰ প্ৰতিক্ৰিয়া স্বৰূপে অসমীয়া পণ্ডিতসকলে ভাষাবৈজ্ঞানিক আলোচনা আৰু ব্যাকৰণ-অভিধান ৰচনাত ব্ৰতী হয়। ব্যাকৰণ ৰচনাৰ পৰম্পৰা অৰ্ধশতিকা চলাৰ পাছত গ্ৰীয়াৰ্চন চাহাবে অসমীয়া ব্যাকৰণৰ সাৰ আৰু উপভাষাৰ নমুনা LSI (Linguistic Survey of India)-ত সন্নিবিষ্ট কৰে।

ব্যাকৰণ চৰ্চা অব্যাহত থাকে। দেৱানন্দ ভৰালি আৰু কালিৰাম মেধিয়ে ভাষাতত্ত্ব, ধ্বনিতত্ত্ব আৰু শব্দভাণ্ডাৰৰ ওপৰত বহুল আলোচনা আগবঢ়ায়। এই নতুন ধাৰাটোক পৰিমাৰ্জিত আৰু পৰিশীলিত ৰূপদান কৰে বাণীকান্ত কাকতিয়ে। বাণীকান্ত কাকতিৰ তাত্ত্বিক আলোচনা আৰু ভাষাবৈজ্ঞানিক বিশ্লেষণৰ আদৰ্শই আজিও অসমীয়া ভাষাতাত্ত্বিক চৰ্চাক প্ৰভাৱিত কৰি ৰাখিছে। এইখিনি সময়কে অসমত ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ প্ৰথম পৰ্যায় বুলি ক'ব পাৰি।

পৰৱৰ্তী সময়ত নতুন উৎসাহেৰে অসমত আধুনিক ভাষাবিজ্ঞানৰ চৰ্চা আৰম্ভ হয়। তথাপিও ঐতিহাসিক ভাষাবিজ্ঞানৰ চৰ্চাও ছেগা-ছোৰোগাকৈ সমান্তৰালভাৱে চলি থাকিল। পঢ়াশলীয়া পাঠ্যক্ৰমৰ তাগিদাত পৰম্পৰাগত ব্যাকৰণো ৰচিত হৈ থাকিল। তাৰ মাজতে দুই এগৰাকী ভাষাবিজ্ঞানীয়ে পৰম্পৰাগত ব্যাকৰণৰ আৰ্হিত ব্যাকৰণ ৰচি তাৰ মাজত বৰ্ণনাথক ভাষাবিজ্ঞানৰ ধ্যান-ধাৰণা সংস্থাপিত কৰিলে। এই সময়চোৱাত কেইবাজনো অধ্যৱসায়ী ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাকাৰীয়ে ভাষাবিজ্ঞানৰ বিভিন্ন দিশৰ ওপৰত লিখা মূল্যবান প্ৰবন্ধৰ কেইবাখনো সংকলন উলিয়ালে। সেইবোৰ ক্ৰমে নাহেত্ৰ পাদুৰ সম্পাদিত *তত্ত্বকথা* (১৯৯৩), *চিন্তা-প্ৰবাহ* (১৯৯৬-৯৭), দীপ্তি ফুকন পাটগিৰি সম্পাদিত *ভাষাৰ বিচিত্ৰ কথা* (১৯৯৭); ফণীন্দ্ৰ নাৰায়ণ দত্তবৰুৱা সম্পাদিত *Languages of North East* (1998), লীলাৱতী শইকীয়া বৰা আৰু দীপ্তি ফুকন পাটগিৰিৰ যুটীয়া সম্পাদনাত *ভাষা বিজ্ঞান* (২০০২)। অসম সাহিত্য সভা পত্ৰিকায়ো 'ভাষা' বিষয়ক বিশেষ সংখ্য প্ৰকাশ কৰে। এইবোৰ পুথি আৰু পত্ৰিকাৰ পাতত ভাষাবিজ্ঞানৰ নানা দিশৰ ওপৰত নানাজনে নানা তত্ত্বগধুৰ প্ৰবন্ধ লিখে। ফলত আধুনিক ভাষাবিজ্ঞানৰ বিভিন্ন দিশ যথা, মনোভাষাবিজ্ঞান, নৃতাত্ত্বিক-ভাষাবিজ্ঞান, বাকবিন্যাস, শৈলীবিজ্ঞান, চিহ্নবিজ্ঞান, ৰূপান্তৰ সৃজন ব্যাকৰণ, ভাষাশিক্ষা, অভিধানতত্ত্ব আদি আলোকিত হয় আৰু আধুনিক ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চা সুসমৃদ্ধ হয়। এই সমস্ত কথা তিনিটা পৰ্যায়ত বিভাজিত কৰি এই বিভাগত সামৰিবৰ যত্ন কৰা হৈছে।

৭.২ উদ্দেশ্য (Objectives)

এই বিভাগটো অধ্যয়নৰ কৰাৰ অন্তত আপুনি —

- অসমত ভাষাবৈজ্ঞানিক চৰ্চাৰ উন্মেষ কেতিয়া কেনেকৈ হ'ল, সেইবোৰ কথা ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব;
- ভাষাতত্ত্ব, ধ্বনিতত্ত্ব আৰু শব্দাৱলীৰ বিশ্লেষণ কেনেদৰে বিভিন্নজনে আগবঢ়াইছে, তাক বিচাৰ কৰিব পাৰিব;
- অসমীয়া ঐতিহাসিক ভাষাবিজ্ঞানৰ চৰ্চাই পৰ্যায়ক্ৰমে কেনেকুৱা স্তৰ পাইছে, সেইবোৰ বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিব;
- পশ্চিমত আৰম্ভ হোৱা আধুনিক ভাষাবিজ্ঞানৰ টোৱে কেনেদৰে অসমকো প্লাবিত কৰে আৰু অসমৰ ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাকাৰীসকলে পুৰণি ঐতিহাসিক ভাষাবৈজ্ঞানিক চৰ্চাৰ ধাৰাটোক নতুন ধাৰালৈ ৰূপান্তৰিত কৰে; এই বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব;
- কেইবাগৰাকীও উদ্যোগী নবীন ভাষাবিজ্ঞানীৰ সম্পাদনত প্ৰকাশিত কেইবাখনো প্ৰবন্ধ সংকলনে ভাষাবিজ্ঞানৰ সকলো দিশ নেফানেফ কৈ বিশ্লেষণ কৰা কেইবাটাও প্ৰবন্ধ প্ৰকাশ কৰে, সেই প্ৰবন্ধবোৰ ফঁহিয়াই চাব পাৰিব; আৰু

- ভাষাবিজ্ঞানৰ প্ৰয়োগিক দিশৰ ওপৰত আলোকপাত কৰি প্ৰয়োগ ভাষাবিজ্ঞানৰ তাত্ত্বিক পুথি প্ৰণীত হ'ল তাক বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিব।

৭.৩ অসমত ভাষাবৈজ্ঞানিক চৰ্চাৰ স্তৰ বিভাজন

অসমত ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ গৌৰৱোজ্জ্বল ইতিহাস প্ৰায় ডেৰশ বছৰ পুৰণি। ব্যাকৰণ ৰচনাৰে আৰম্ভ হোৱা এই পৰম্পৰাক তিনিটা স্তৰত বিভাজিত কৰি আলোচনা কৰিব পাৰি—

- প্ৰথম স্তৰ :** উদ্ভৱকালীন ভাষাবৈজ্ঞানিক তথা বৈয়াকৰণিক চৰ্চা
(১৮৩৯-১৯৩৪ লৈ),
- দ্বিতীয় স্তৰ :** ঐতিহাসিক ভাষাবিজ্ঞানৰ পটভূমিত ভাষাবিজ্ঞান আৰু
ব্যাকৰণ চৰ্চা(১৯৩৫-১৯৬১ লৈ), আৰু
- তৃতীয় স্তৰ :** আধুনিক ভাষাবিজ্ঞানৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা ভাষাবিজ্ঞান আৰু
ব্যাকৰণ চৰ্চা(১৯৬২- বৰ্তমানলৈ)।

কালানুক্রমিকভাৱে উপস্থাপন কৰিবলৈ হ'লে প্ৰথম স্তৰৰ বিস্তৃতি যথেষ্ট দীঘলীয়া; ১৮৩৯ চনৰ পৰা ১৯৩৪ চনলৈ। দ্বিতীয় স্তৰৰ বিস্তৃতি সংক্ষিপ্ত কিন্তু সুদূৰ প্ৰসাৰী; ইয়াৰ বিস্তৃতি ১৯৩৫ চনৰ পৰা ১৯৬১ চনলৈ হলেও এই ধাৰাৰ প্ৰভাৱ বহুত পিছলৈ অনুভূত হৈ আহিছে। তৃতীয় স্তৰত বৰ্ণিত ধাৰাটো গোলোকচন্দ্ৰ গোস্বামীয়ে বাণীকান্ত কাকতিৰ *Assamese: Its Formation and Development*-গ্ৰন্থৰ সংশোধিত দ্বিতীয় সংস্কৰণ (১৯৬২)-ৰ প্ৰকাশৰ যোগে আৰম্ভ হৈ বৰ্তমান সময়লৈ বৰ্তি আছে। সাধাৰণভাৱে এই ধাৰাটো আধুনিক ভাষাবিজ্ঞানৰ ধ্যান-ধাৰণাৰে পৰিপুষ্ট হ'লেও কিছুমান গৱেষকৰ ৰচনাত ঐতিহাসিক ভাষাবিজ্ঞানৰ ভাবধাৰাৰ অনুৰণন অনুভূত হয়। এই সময়ছোৱাত ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চা যথেষ্ট ব্যাপকভাৱে হৈছে।

৭.৪ প্ৰথম স্তৰ : উদ্ভৱকালীন ভাষাবৈজ্ঞানিক তথা বৈয়াকৰণিক চৰ্চা (অসমত ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ উকমুকনি)

অসমত ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ উকমুকনি আৰম্ভ হয় ঊনবিংশ শতিকাৰ চতুৰ্থ দশকৰ শেষ ভাগত। এই উকমুকনিৰ শুভ আৰম্ভণি হয় ব্যাকৰণ ৰচনাৰ মহান প্ৰয়াসৰ মাজেদি। ১৮৩৯ চনত আমেৰিকান মিছনেৰী উইলিয়াম ৰবিন্সন চাহাবে *A Grammar of Assamese Language* নামৰ সৰু ব্যাকৰণ পুথি এখন ৰচনা কৰি অসমত ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ উদ্ভৱকালৰ সেউজ সংকেত দিয়ে। এই ব্যাকৰণখন ইংৰাজী ভাষাত ৰচিত আৰু ইয়াৰ আৰ্হি লোটিন ব্যাকৰণ। অনা অসমীয়া মিছনেৰী কৰ্মীসকলৰ অসমীয়া শিকাৰ সুবিধাৰ্থে এই পুথিখন ৰচনা কৰা হয়। স্বৰূপাৰ্থত এইখন এখন ব্যাৱহাৰিক অসমীয়া ব্যাকৰণ। ইয়াত বানান, শব্দ গঠন আৰু বাক্য গঠনৰ নিয়মসমূহ সংক্ষেপে আলোচনা কৰা হৈছে। ইয়াৰ পিছত ১৮৪৮ চনত নাথান ব্ৰাউনে *Grammatical Notices on Assamese Language* নামে আন এখন সৰু ব্যাকৰণ পুথি ৰচনা কৰে। এই পুথিখনত অসমীয়া ভাষাৰ গাঁঠনিক বৈশিষ্ট্য আৰু জতুৱা ঠাঁচৰ সুন্দৰ পৰিপ্ৰকাশ ঘটিছে বুলি দুই এক সমালোচকে উল্লেখ কৰিছে। এই পুথিৰ ৰচনা ৰীতি বৰ্ণনাত্মক আৰু বিশ্লেষণ সুস্পষ্ট। এই পুথি ৰচনাত পৰম্পৰাগত ব্যাকৰণৰ প্ৰভাৱহে পৰিলক্ষিত হয়। সমালোচকৰ মতে এই পুথিয়ে

অসমীয়া ভাষাৰ সকলো দিশ সামৰি লোৱা নাছিল। পুথিখনিৰ শিৰোনামে কয় যে এই পুথিখন টোকাহে, বিশুদ্ধ ব্যাকৰণ নহয়। ইয়াৰ পিছত ১৮৫৪ চনৰ এপ্ৰিল সংখ্যাৰ 'অৰুণোদই' কাকতৰ সম্পাদকৰ কলমত 'Style and Mode of Spelling' শীৰ্ষক অসমীয়া আখৰ জোঁটনি সম্পৰ্কে এটা লেখা প্ৰকাশিত হয়। সম্পাদকৰ নিজৰ ভাষাত তেওঁৰ অভিমত তুলি ধৰা হ'ল— 'ভাষা লিখোতে, আখৰৰ জিমান জাতি, তিমানহে লিখিব লাগে; একে জাতিৰে দুই তিনি প্ৰভেদৰ সকাম নাই।' সেই সময়ৰ পৰিস্থিতিত আদৃত নহ'লেও, নিৰপেক্ষ আৰু আবেগ-বৰ্জিত দৃষ্টিত, এয়া বিশুদ্ধ ভাষাবৈজ্ঞানিক মত। আধুনিক ভাষাবিজ্ঞান অনুসৰি ভাষা এটা যেনেকৈ উচ্চাৰণ কৰা হয় তেনেকৈ লিখিব লাগে। ইয়াৰ পিছৰ বছৰত ১৮৫৫ চনত আনন্দৰাম ঢেকিয়াল ফুকনে A Native ছদ্মনামত লিখা 'A Few Remarks on Assamese Language' নামৰ প্ৰবন্ধত অসমীয়া ভাষাৰ স্বকীয় বৈশিষ্ট্যৰ বিশ্লেষণ ডাঙি ধৰি, অসমীয়া ভাষা যে বাংলা ভাষাতকৈ সুকীয়া এটা ভাষা আৰু ইয়াৰ বানান আৰু বিশ্লেষণ যে সংস্কৃত ভাষাৰ আৰ্হিত হ'ব লাগে সেই কথা বলিষ্ঠ যুক্তি সহকাৰে প্ৰতিপন্ন কৰে। এয়া স্বৰূপাৰ্থত অসমীয়া ভাষা সম্পৰ্কে এক ভাষা বৈজ্ঞানিক আলোচনা।

ঢেকিয়াল ফুকন আৰু অন্যান্য সমসাময়িক দেশ হিতৈষী লোকৰ প্ৰেৰণাত ১৮৫৯ চনত হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাই *অসমীয়া ভাষাৰ ব্যাকৰণ* নামেৰে প্ৰথমখন পূৰ্ণাঙ্গ অসমীয়া ব্যাকৰণ লিখি প্ৰকাশ কৰে। ১৮৭৩ চনত ইয়াৰ সংশোধিত সংস্কৰণ প্ৰকাশিত হয়। এই পুথিখন সংস্কৃত আৰু ইংৰাজী ব্যাকৰণৰ আৰ্হিত ৰচিত। ইয়াৰ পাছত তেওঁ অসমীয়া ভাষাৰ এখন পূৰ্ণাঙ্গ অভিধান প্ৰণয়নত হাত দিয়ে। এইখন বৃৎপত্তিমূলক আৰু দ্বিভাষিক (অসমীয়া-ইংৰাজী) অভিধান। পুথিখনৰ কলেৱৰ শকত হোৱাত প্ৰকাশক পোৱা কঠিন হোৱা দেখি বৰুৱাদেৱে পোনতে ইয়াক *পঢ়াশালীয়া অভিধান* হিচাপে সংক্ষিপ্ত ৰূপত ছপাই উলিয়ায়। পিছত ১৯০০ চনতহে ই পূৰ্ণাঙ্গ *হেমকোষ* নামেৰে প্ৰকাশিত হয়। হেমকোষে অসমীয়াৰ লিখন পৰম্পৰাত এক বৈপ্লৱিক পৰিৱৰ্তন আনে। মিছনেৰীসকলে মাহেকীয়া 'অৰুণোদই' আলোচনী, অন্যান্য ধৰ্মমূলক হাতপুথি আৰু ব্যাকৰণ-অভিধানৰ যোগে প্ৰৱৰ্তন কৰা উচ্চাৰণ ভিত্তিক আখৰ-জোঁটনি বৰ্জন কৰি হেমকোষে সংস্কৃত ভাষাৰ পৰম্পৰা আশ্ৰিত যাদৃচ্ছিক আখৰ জোঁটনি প্ৰৱৰ্তন কৰে। উচ্চাৰণত হ্রস্ব-দীৰ্ঘ স্বৰৰ মাজত ভেদ নথকা সত্বেও লিখাত হ্রস্ব আৰু দীৰ্ঘ স্বৰ ভিনে ভিনে ব্যৱহাৰ কৰে। 'চ' আৰু 'ছ', 'জ' আৰু 'ঝ', 'শ' আৰু 'স' ৰ মাজত উচ্চাৰণগত ভেদ নথকা সত্বেও তেওঁ একেটা ধ্বনিক বুজোৱা দুই বা তাতোধিক ব্যঞ্জন ব্যৱহাৰ কৰে। একেদৰে 'ট' বৰ্গৰ আখৰৰ 'ত' বৰ্গৰ আখৰৰ মাজত উচ্চাৰণগত প্ৰভেদ নথকা সত্বেও আৰু উভয় বৰ্গৰ বৰ্ণ প্ৰকৃততে 'দন্তমূলীয়' হিচাপে উচ্চাৰিত হলেও তেওঁ 'ট' আৰু 'ত' বৰ্গৰ আখৰসমূহ যাদৃচ্ছিকভাৱে ব্যৱহাৰ কৰিছিল। হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাই প্ৰৱৰ্তন কৰা বানান তথা লিখন ৰীতি সেই সময়ত সৰ্বত্ৰ আদৃত হোৱাত সেই ৰীতিয়েই অসমীয়াৰ মান্য লিখিত ৰীতি বুলি পৰিগণিত হ'ল। ক'বলৈ গলে হেমচন্দ্ৰ-প্ৰৱৰ্তিত ৰীতি আজিও একে মৰ্যদা ৰক্ষা কৰি বৰ্তি আছে।

ৰবিন্সন (১৮৩৯)-ৰ পৰা আৰম্ভ কৰি হেমচন্দ্ৰ বৰুৱা (১৯০০)-লৈ এই সময়ছোৱাক অসমীয়া ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ উদ্ভৱকাল বুলিব পাৰি। এই সময়ছোৱাত ভাষাৰ বিশুদ্ধ বৰ্ণনাত্মক বিশ্লেষণ হোৱা নাছিল সঁচা; কিন্তু সেই সময়ৰ ৰাজনৈতিক-সামাজিক পৰিস্থিতিত (যেতিয়া পঢ়াশালি আৰু আদালতৰ পৰা, অসমীয়ক বাংলাৰ উপভাষা বুলি গণ্য কৰি, বিতাৰিত কৰি তাৰ ঠাইত বাংলা ভাষা প্ৰৱৰ্তন কৰা হৈছিল) অসমীয়া ভাষাৰ গঠনগত বৈশিষ্ট্য আৰু স্বাতন্ত্ৰ্য, আৰু ইয়াৰ গৰিমাময় ঐতিহ্য প্ৰতিষ্ঠা কৰাটোহে প্ৰয়োজনীয় কথা আছিল। তেতিয়া অসমীয়া

ভাষাকো, আন আন ভাষাৰ নিচিনাকৈ লাগিছিল এখন বৰ্ণনাত্মক ব্যাকৰণ আৰু এখন নিৰ্ভৰযোগ্য অভিধান। হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ ঐকান্তিক চেষ্টাৰ ফলত সেই প্ৰয়োজন পূৰণ হয়। গতিকে এই ৬০ বছৰীয়া সময়ছোৱাক অসমত ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ উকমুকনিৰ সময় বুলিহে আখ্যা দিব পাৰি।

আত্মমূল্যায়ণমূলক প্ৰশ্ন :

১। অসমত ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাত মিছনেৰীসকলৰ অৱদান কি ?

.....
.....

২। ‘অৰুণোদই’ অনুসৃত আখৰ জোঁটনিৰ লগত ‘হেমকোষ’ৰ আখৰ জোঁটনিৰ প্ৰভেদ কি কি ?

.....
.....

৩। গুণাভিৰাম-হেমচন্দ্ৰৰ সময়ৰ ভাষাবৈজ্ঞানিক আলোচনা বিলোচনাৰ মূল অভিপ্ৰায় কি আছিল ?

.....
.....

৪। উদ্ভৱকালীন অসমীয়া ভাষাবৈজ্ঞানিক চৰ্চাৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখক।

.....
.....

৭.৫ দ্বিতীয় স্তৰ : বিশুদ্ধ বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ আৰম্ভণি তথা ঐতিহাসিক ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ প্ৰসাৰ

৭.৫.১ বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ প্ৰথম মাইলৰ খুটি

পৰম্পৰাগত ব্যাকৰণ আৰু ব্যুৎপত্তি প্ৰধান অভিধান ৰচনা-ধৰ্মী ভাষাবৈজ্ঞানিক চিন্তা-চৰ্চাৰ পৰা ফালৰি কাটি আহি পোন প্ৰথম বাৰৰ বাবে ভাষাবৈজ্ঞানিক দৃষ্টিভঙ্গীৰে অসমীয়া ভাষাৰ বিশুদ্ধ বৰ্ণনাত্মক বিশ্লেষণ আগবঢ়োৱা হয় আব্ৰাহাম গ্ৰীয়াৰ্চন সম্পাদিত, বৃটিছ চৰকাৰৰ পৃষ্ঠপোষকতাত প্ৰকাশিত ‘Linguistic Survey of India’ পুথিত। এই পুথিৰ প্ৰথম খণ্ডটো ভাৰতীয় ভাষাৰ বৰ্ণীকৰণ প্ৰসংগত অসমীয়া ভাষাৰ উল্লেখ আছে যদিও পঞ্চম খণ্ডতহে, মাথো কেইটামান পৃষ্ঠাত, অসমীয়া ভাষাৰ সংক্ষিপ্ত ভাষাবৈজ্ঞানিক বৰ্ণনা সন্নিৱিষ্ট হৈছে। অসমীয়াৰ ঔপভাষিক ভেদৰ কথা স্বীকাৰ কৰি গ্ৰীয়াৰ্চনে বিভিন্ন উপভাষাৰ নমুনাও ইংৰাজী হৰফ, ইয়াত দাঙি ধৰিছে। লগতে তেওঁ অসমীয়া ভাষাৰ উদ্ভৱ আৰু বিকাশ সম্পৰ্কে সম্যক আলোচনা কৰি অসমীয়া যে বাংলাতকৈ ভিন্ন আৰু ইয়াৰ এক স্বতন্ত্ৰ শব্দভাণ্ডাৰ আছে সেই কথা আলোচনা

কৰিছে। ইয়াক অসমীয়াৰ বিশুদ্ধ বৰ্ণনাত্মক ভাষাবৈজ্ঞানিক বিশ্লেষণৰ প্ৰথম মাইলৰ খুঁটি বুলিব পাৰি।

৭.৫.২ ব্যাকৰণ চৰ্চাৰ ওভটনি সোঁত

Linguistic Survey of India (LSI) প্ৰকাশিত হোৱাৰ পাছতো পৰম্পৰাগত ব্যাকৰণৰ চাহিদা অটুত থাকে। ১৯০৮ চনত দেৱানন্দ ভড়ালিয়ে *Assamese Grammar in English* আৰু ১৯১০ চনত লোকনাথ শৰ্মাই *অসমীয়া ব্যাকৰণ* ৰচনা কৰে। শৰ্মাৰ ব্যাকৰণৰ সন্ধিৰ আলোচনা অতিশয় মূল্যবান; ইয়াতে তেওঁ স্পষ্টভাৱে প্ৰতিষ্ঠা কৰিছে যে অসমীয়া সন্ধি সংস্কৃত সন্ধিৰ নিয়মেৰে সিদ্ধ নহয়। এই পৰম্পৰা অনুসৰি ১৯২৫ চনত সত্যনাথ বৰাই ‘বহল ব্যাকৰণ’ ৰচনা কৰি অসমীয়া ব্যাকৰণ ৰচনা পৰম্পৰাক সংহত ৰূপ দিয়ে। তেওঁ ‘ব্যাকৰণক ভাষা বিশ্লেষণ’ বুলি গণ্য কৰি জোনাকী যুগৰ লিখিত সাহিত্যৰ ভাষাৰ আধাৰত এই ব্যাকৰণ ৰচনা কৰে। এইখন নিসন্দেহে লিখিত ভাষাৰ ব্যাকৰণ। এই ব্যাকৰণৰ প্ৰভাৱ বিংশ শতিকাৰ শেষ দশকলৈ বৰ্তি থাকে। তেওঁৰ ৰীতি অনুসৰণ কৰি শৰৎ চন্দ্ৰ গোস্বামী, গিৰিধৰ শৰ্মা, হৰিচন্দ্ৰ ভট্টাচাৰ্য, তাৰানাথ বৰপুজাৰী, বিনন্দ চন্দ্ৰ বৰ্মন, ভূপেন্দ্ৰ নাথ চৌধুৰী, চন্দ্ৰপ্ৰভা চৌধুৰী, হৰেন্দ্ৰ নাথ শৰ্মা, দুৰ্গা শংকৰ দেৱশৰ্মা প্ৰভৃতি কেইবাজনো পাণ্ডিতে অসমীয়া পৰম্পৰাগত ব্যাকৰণ ৰচনাৰ পৰম্পৰাক আগুৱাই নিয়ে আৰু ঐতিহাসিক ভাষাবৈজ্ঞানিক চৰ্চাক সমান্তৰালভাৱে বৰ্তাই ৰাখে।

৭.৫.৩ ঐতিহাসিক ভাষাবৈজ্ঞানিক দৃষ্টিভঙ্গীৰে অসমীয়া ভাষাবৈজ্ঞানিক চৰ্চা

ব্যাকৰণ ৰচনাৰ পৰম্পৰাৰ পৰা আঁতৰি গৈ ভাষাবিজ্ঞানৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা দেৱানন্দ ভড়ালিয়ে ১৯১২ চনত *অসমীয়া ভাষাৰ মৌলিক বিচাৰ* আৰু ১৯৩২ চনত *A Study of Phonology and Vocabulary of the Assamese Language* —পুথি ৰচনা কৰি এটা নতুন দিগন্তৰ উন্মোচন কৰে। ইয়াৰ অলপ দিন পিছতে কালিৰাম মেধিয়ে ১৯৩৬ চনত *অসমীয়া ব্যাকৰণ আৰু ভাষাতত্ত্ব* নামৰ এখন বৃহৎ কলেৱৰৰ পুথি ৰচনা কৰি ভাষাতাত্ত্বিক অৰ্থাৎ ঐতিহাসিক ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ দুৱাৰ মুকলি কৰে। তেওঁৰ কিছুমান সিদ্ধান্ত পিছৰ যুগত পণ্ডিতসকলে গ্ৰহণ নকৰিলেও বহুতো শব্দৰ বুৎপত্তি অন্বেষণত মেধিৰ অৱদান আজিও স্মৰণীয়। ভড়ালি আৰু মেধি দুয়োৰে ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ দৃষ্টিকোণ আছিল ঐতিহাসিক। সংস্কৃত ভাষাই কেনেদৰে মধ্যযুগৰ প্ৰাকৃত স্তৰৰ মাজেদি মোট সলাই আধুনিক অসমীয়া ৰূপ পৰিগ্ৰহ কৰিলে আৰু এই অসমীয়া ভাষাত কি কি স্বকীয় বৈশিষ্ট্যৰ আত্মপ্ৰকাশ ঘটিছে সেইবোৰ কথা দুয়োজন পাণ্ডিতে প্ৰতিষ্ঠিত কৰিবৰ যত্ন কৰিছে।

৭.৫.৪ অসমীয়া ঐতিহাসিক ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ আমৰ কীৰ্তি

ভড়ালি-মেধি প্ৰবৰ্তিত ঐতিহাসিক ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ ধাৰাটোক যথেষ্ট শক্তিশালী ৰূপত প্ৰতিষ্ঠা কৰে— বাণীকান্ত কাকতিয়ে। কাকতিৰ গুৰু সুনীতি কুমাৰ চট্টোপাধ্যায়ে তেওঁৰ প্ৰসিদ্ধ *Origin and Development of Bengali Language* গ্ৰন্থত প্ৰসংগক্ৰমে অসমীয়া ভাষাৰ দুই এটা বৈশিষ্ট্যৰ উল্লেখ কৰিলেও কাকতিয়েহে অসমীয়া ভাষাৰ এটা পূৰ্ণাঙ্গ ঐতিহাসিক

বিরতন মূলক বিশ্লেষণ ডাঙি ধৰে তেওঁ ১৯৩৫ চনত দাখিল কৰা গৱেষণা-গ্ৰন্থত। এই গ্ৰন্থখন *Assamese: Its Formation and Development*-নামেৰে ১৯৪১ চনত প্ৰথম প্ৰকাশিত হয়। এই গ্ৰন্থখন ঐতিহাসিক ভাষাবিজ্ঞানৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা ৰচনা কৰা হয়। এই গ্ৰন্থত 'অসমীয়া' শব্দটোৰ আৰু অসমীয়া ভাষাৰ উৎপত্তি আৰু বিকাশৰ ধাৰাটোৰ তত্ত্বপূৰ্ণ আলোচনা আগবঢ়োৱা হৈছে আৰু আধুনিক অসমীয়া ভাষাত প্ৰচলিত ধ্বনি, শব্দ আৰু বিভক্তি-প্ৰত্যয় আদি কেনেদৰে এক প্ৰণালীবদ্ধ বিৱৰ্তনৰ মাজেদি, প্ৰাচীন ভাৰতীয় আৰ্যভাষাৰ পৰা মধ্যভাৰতীয় আৰ্যভাষাৰ মাজেদি সৰ্বকি, বৰ্তমানৰ ৰূপ পৰিগ্ৰহ কৰিছে তাৰ তত্ত্বপূৰ্ণ বৰ্ণনা সন্নিৱিষ্ট হৈছে। তাৰ লগতে অসমীয়া ভাষাৰ ধ্বনি আৰু শব্দগঠনত অসমৰ চাৰিওফালে যুগ যুগান্তৰৰ পৰা বসবাস কৰি অহা আৰ্য-ভিন্ন অন্য জনজাতিৰ ভাষাৰ পৰা পৰি পৰা সাস্তব্য (Probable) প্ৰভাৱৰ কথা বিস্তাৰিত ভাৱে বৰ্ণনা কৰে। সেই সময়ত উপলব্ধ অন্য ভাষাৰ সম্যক জ্ঞানৰ আধাৰত কাকতিয়ে অসমীয়াত থকা আৰ্য-ভিন্ন অন্য ভাষাৰ উপাদানৰ কথা 'সস্তাৱনীয়তা'ৰ স্তৰতে এৰাটো একো দোষণীয় কথা নহয়। কাকতিৰ পিছত ডিম্বেশ্বৰ নেওগে *Origin and Growth of Assamese Language and Script* (1964) পুথিৰ জৰিয়তে অসমীয়া ভাষাৰ উৎপত্তি মধ্যভাৰতীয় আৰ্য-ভাষাৰ পূৰ্বী মাগধী অপভ্ৰংশৰ পৰা নহৈ সেই সময়ত কামৰূপ-প্ৰাগজ্যোতিষপুৰত ঠন ধৰি উঠা কামৰূপী প্ৰাকৃতৰ পৰা ওলোৱা বুলি সিদ্ধান্ত আগবঢ়ায়। তেওঁৰ এই চিন্তা ধাৰাৰ পূৰ্বসূৰী আছিল বেণীমাধৱ বৰুৱা। নেওগৰ এই সিদ্ধান্ত সৰ্বজন আদৃত নহ'লেও এই পুথিৰ মাজেদি প্ৰকাশ পোৱা তেওঁৰ সূক্ষ্ম ভাষা-তাত্ত্বিক বিশ্লেষণ অতিশয় উচ্চ খাপৰ। তেওঁৰ পিছতেই বিৰিঞ্চি কুমাৰ বৰুৱাই তেওঁৰ *অসমীয়া ভাষা আৰু সংস্কৃতি* (১৯৬৩) গ্ৰন্থত অসমীয়া ভাষাৰ কিছু তাত্ত্বিক আলোচনা, বিশেষকৈ শব্দমালাৰ আলোচনা আগবঢ়াইছে।

বাণীকান্ত কাকতিয়ে AFD-ৰ জৰিয়তে আগবঢ়োৱা ঐতিহাসিক ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ ভাৱাদৰ্শৰ প্ৰভাৱ সুদূৰ প্ৰসাৰী। আধুনিক বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ জয়ধ্বনি পুথিৱীৰ সৰ্বত্ৰ প্ৰচাৰিত হোৱাৰ পিছতো অসমৰ ভাষা গৱেষণাকাৰীসকল আজিও কাকতিৰ প্ৰভাৱৰ পৰা মুক্ত হ'ব পৰা নাই। একবিংশ শতিকাত প্ৰণীত বহুতো গৱেষণা-গ্ৰন্থই অসমীয়া বা অন্য ভাষা-উপভাষাৰ বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানৰ ৰীতি অনুযায়ী বিশ্লেষণ কৰোঁতে ঘূৰি পকি গৈ বৰ্ণিত শব্দ, ধাতু আৰু বিভক্তি প্ৰত্যয় আদিৰ পূৰ্বৰূপ কি আছিল, কোন শব্দ স্বৰভক্তি, আগম, অপিনিহিত্তি, লোপ আদি ঐতিহাসিক বিৱৰ্তনৰ পদ্ধতিৰ চাপ লৈ বৰ্তমান ৰূপ পাইছে সেই কথা উৎসাহ সহকাৰে আলোচনা কৰা দেখা যায়। এই কথাই AFD-ৰ সৰ্বাত্মক প্ৰভাৱৰ কথাকে প্ৰতিপন্ন কৰে।

১৮৩৯ চনত ইংৰাজী ভাষাত লিখা অসমীয়া ব্যাকৰণ ৰচনাৰ যোগেদি আৰম্ভ হোৱা অসমীয়া ভাষাবৈজ্ঞানিক চৰ্চাৰ পৰম্পৰাটোৱে ১৯৪১ চনত প্ৰকাশিত বাণীকান্ত কাকতিৰ *Assamese: Its Formation and Development*-ৰ মাজেদি পূৰ্ণ প্ৰকাশ লাভ কৰে। LSI-ক বাদ দি প্ৰথম পৰ্যায়ৰ পুথিসমূহ অসমীয়া ভাষাৰ স্বতন্ত্ৰ্য নিৰূপণ আৰু অসমীয়া ভাষাৰ সংকট মোচন কৰি ইয়াক পুনৰ মৰ্যাদাপূৰ্ণ স্থানত প্ৰতিষ্ঠাৰ উদ্দেশ্যে ৰচিত হৈছিল। ভাষাবৈজ্ঞানিক চৰ্চাৰ অভিপ্ৰায়েৰে সেইবোৰ ৰচিত হোৱা নাছিল। ভড়ালি-মেধিৰ সময়ৰ পৰাহে ভাষাবৈজ্ঞানিক চৰ্চাৰ অভিপ্ৰায়েৰে পুথি-পাজি লিখাৰ শুভ পৰম্পৰাৰ আৰম্ভণি হয়। কাকতিয়ে তেওঁৰ AFD-ৰ জৰিয়তে অসমীয়া ভাষাৰ ঐতিহাসিক বিৱৰ্তনৰ ধাৰাটো সুন্দৰভাৱে বিশ্লেষণ কৰে আৰু তাৰে আধাৰত অসমীয়া ধনিতত্ত্ব আৰু ৰূপতত্ত্বৰ বিশ্লেষণ আগবঢ়ায়। নিৰ্ভৰযোগ্য আৰু তাত্ত্বিক বিশ্লেষণৰ কাৰণে AFD চিৰদিনলৈ এক মূল্যবান গ্ৰন্থ হিচাপে বিবেচিত হৈ থাকিব।

আত্মমূল্যায়ণমূলক প্ৰশ্ন

১। ‘Linguistic Survey of India’ পুথিখনৰ বিষয়ে কি জানে লিখক ?

.....
.....
.....

২। দেবানন্দ ভড়ালি আৰু কালিৰাম মেধিৰ ভাষাবৈজ্ঞানিক চৰ্চাৰ বিবৰণ দিয়ক।

.....
.....
.....

৩। বাণীকান্ত কাকতিৰ অসমীয়া ভাষাবৈজ্ঞানিক চৰ্চাৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰধান অৱদান কি ?

.....
.....
.....

৪। ডিম্বেশ্বৰ নেওগ আৰু বিৰিঞ্চি কুমাৰ বৰুৱাৰ ভাষাবৈজ্ঞানিক চৰ্চাত বৰঙনি কি ?

.....
.....
.....

৭.৬ তৃতীয় পৰ্যায়ঃ আধুনিক বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ সবল অভ্যুত্থান

৭.৬.১ প্ৰথম পৰ্যায় : ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ অঙ্কুৰণ

বিংশ শতিকাৰ সপ্তম দশকৰ প্ৰাৰম্ভণিতে অসমত আধুনিক বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ শুভ আৰু সবল আৰম্ভণি হয়।

অসমৰ সেই সময়ৰ উদীয়মান ভাষাবিজ্ঞানীসকলে Denial Jones, Bloch and Trager, Willion Robins, Gleason, K. L. Pike, C. F. Hockett আদিৰ দ্বাৰা প্ৰণীত আধুনিক ভাষাবিজ্ঞানৰ পুথিৰ পৰা প্ৰেৰণা লাভ কৰি আৰু আমেৰিকাৰ Rock Fellow Foundation-ৰ পৃষ্ঠপোষকতাত পুনে আৰু আমেৰিকাত আধুনিক ভাষাবিজ্ঞানৰ প্ৰশিক্ষণৰ সুযোগ লাভ কৰি অসমত আধুনিক বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ সজোৰ আৰম্ভণি কৰে। এইসকল ভাষাবৈজ্ঞানিক হ’ল— গোলোকচন্দ্ৰ গোস্বামী, উপেন্দ্ৰনাথ গোস্বামী আৰু প্ৰমোদ চন্দ্ৰ ভট্টাচাৰ্য। এওঁলোকক অনুসৰণ কৰে সত্যেন্দ্ৰ নাৰায়ণ গোস্বামী, নগেন ঠাকুৰ ভগৱান মৰল আৰু বিশ্বেশ্বৰ হাজৰিকাই।

এই পৰ্যায়ৰ শুভ আৰম্ভণি হয়— গোলোকচন্দ্ৰ গোস্বামীয়ে ব্যাপক সালসলনি কৰি, সম্পাদনা কৰি উলিওৱা কাকতিৰ গৱেষণা গ্ৰন্থ *Assamese - Its Formation and Development*-ৰ পুনৰ প্ৰকাশৰ জৰিয়তে ১৯৬২ চনত। ইয়াৰ পিছতে তেওঁৰ *ধ্বনি বিজ্ঞানৰ ভূমিকা* (১৯৬৬) আৰু *অসমীয়া বৰ্ণ প্ৰকাশ* প্ৰকাশিত হৈ অসমত আধুনিক ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাক সুপ্ৰতিষ্ঠিত কৰে। এই দুখন পুথিত তেওঁ বাগধ্বনি, বাগেন্দ্ৰিয় আদিৰ সাধাৰণ আলোচনা কৰি অসমীয়া ধ্বনিৰ উচ্চাৰণৰ স্থান, ধৰণ আদি অনুসৰি শ্ৰেণীবিভাজন, ধ্বনিৰ বিৰোধ আৰু পৰিপূৰক

প্ৰয়োগ, ধ্বনিগোট হিচাপে ‘বৰ্ণ’ আৰু ইয়াৰ উপধ্বনি, সংযুক্ত ধ্বনি, ধ্বনি আৰু বৰ্ণৰ পাৰস্পৰিকতা আদি বিষয় খৰচি মাৰি আলোচনা কৰে। ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ উপযোগী বহুতো পাৰিভাষিকৰো উদ্ভাৱন কৰে; তাৰে কিছুমান সংস্কৃতৰ পৰা উদ্ধাৰ কৰা। তেওঁ (Phoneme বুজাবলৈ ‘বৰ্ণ’, Allophone বুজাবলৈ ‘উপধ্বনি’, Morpheme বুজাবলৈ ‘প্ৰাকৃতি’, Allomorph বুজাবলৈ ‘উপ-প্ৰাকৃতি’, Bound Morph বুজাবলৈ ‘বদ্ধৰূপ’ বা ‘বদ্ধপ্ৰাকৃতি’, free morph বুজাবলৈ ‘মুক্তৰূপ’ বা ‘মুক্তপ্ৰাকৃতি’, Syllable ‘অক্ষৰ’ আৰু Letter বুজাবলৈ ‘আখৰ’ ব্যৱহাৰ কৰে। এনেদৰে আন বহুতো পাৰিভাষিক উদ্ভাৱন কৰি অসমীয়া ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ পথ সুগম কৰি তোলে। অৱশ্যে তেওঁ ব্যৱহাৰ কৰা কিছু পাৰিভাষিকে বিভ্ৰান্তিৰো সৃষ্টি কৰিছে। কাৰণ সাধাৰণ পাঠকৰ মানত ‘বৰ্ণ’, ‘অক্ষৰ’ আৰু ‘আখৰ’ একেই। তেওঁ *অসমীয়া ব্যাকৰণৰ মৌলিক বিচাৰ* (১৯৮৭) পুথিত ব্যাকৰণৰ গুণাগুণ, বৰ্ণতাত্ত্বিক বিচাৰ, ৰূপতাত্ত্বিক (বিচাৰ, সংস্কৃত আৰু অসমীয়াৰ গঠনগত তুলনা) বৈয়াকৰণিক ধাৰণা, যথা— বচন, লিংগ, কাৰক, কাল, দশা আদিৰ বিস্তাৰিত বৰ্ণনা তুলি ধৰে। তেওঁ ইয়াত ‘পাৰি’, ‘দেখি’, ‘নেদিখি’ আদি ক্ৰিয়াৰূপক ‘জঁতুৱা কৰ্মবাচ্য’ৰ ৰূপ বুলিছে। পঢ়াশলীয়া ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ উপযোগীকৈ তেওঁ *গোলোক ব্যাকৰণ* (১৯৭২) ৰচনা কৰি অসমীয়া ব্যাকৰণ ৰচনাৰ পৰম্পৰাত এটা জোকাৰণি তোলে। পৰম্পৰাগত ব্যাকৰণৰ লগত পৰিচিত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে অকস্মাতে আধুনিক ভাষাবিজ্ঞানৰ ধ্যান ধাৰণা পুষ্টি *গোলোক ব্যাকৰণ* পঢ়িবলগীয়া হোৱাত বিভ্ৰান্তিত পৰে। ব্যাকৰণখনত থকা কিছু আপত্তিজনক মন্তব্যৰ বাবে এই ব্যাকৰণখনৰ বিৰুদ্ধে জনৈক ব্যাকৰণকাৰে আদালতত মোকদ্দমা কৰে। তাৰ ফলত ব্যাকৰণখনে পঢ়ুৱৈৰ আদৰ হেৰুৱায়।

উপেন্দ্ৰনাথ গোস্বামীয়ে *ভাষাবিজ্ঞান* (১৯৭০) শীৰ্ষক পুথি প্ৰণয়ন কৰি অসমত ভাষাবিজ্ঞানৰ তাত্ত্বিক (Theoretical) আলোচনাৰ দিশ মুকলি কৰে। তেওঁৰ অন্যান্য পুথি *অসমীয়া ভাষাৰ ৰূপকথা* (১৯৯৯), *অসমীয়া ভাষাৰ ব্যাকৰণ* (১৯৮৯), *প্ৰত্ন অসমীয়া ভাষাৰ ৰূপতত্ত্ব* (), *An introduction to Assamese* অসমীয়া ৰূপান্তৰ *অসমীয়া ভাষাৰ উদ্ভৱ, সমৃদ্ধি আৰু বিকাশ* (১৯৯১) আদি পুথিৰ মাজেদি অসমীয়া ভাষাৰ ৰূপতাত্ত্বিক বিশ্লেষণ আৰু বাহিৰৰ মানুহে জানিব পৰাকৈ অসমীয়া ভাষাৰ সংক্ষেপ পৰিচয় প্ৰকাশিত হৈছে। Phoneme বুজাবৰ কাৰণে তেওঁ ‘বিশিষ্ট ধ্বনি’ শব্দগুচ্ছ ব্যৱহাৰ কৰি গোলোকচন্দ্ৰ গোস্বামীৰ ‘বৰ্ণ’ পৰিভাষিকৰ দ্বাৰা সৃষ্ট বিভ্ৰান্তি দূৰ কৰিবলৈ বিচাৰিছিল। তেওঁৰ *A Study on Kamrupi : A Dialect of Assamese* (1970) গৱেষণা গ্ৰন্থই অসমত উপভাষা অধ্যয়নৰ পথ মুকলি কৰে। তেওঁ অসমীয়া ভাষাৰ মাজত এটা ‘সংস্কৃত স্তৰ’ বিচাৰি পাইছে আৰু এই স্তৰৰ বিচাৰ বিশ্লেষণ অসমীয়া ভাষাৰ বিচাৰ বিশ্লেষণতকৈ বেলেগ হোৱা উচিত বুলি কৈছে। উদাহৰণস্বৰূপে অসমীয়া ভাষাত থকা সংস্কৃতীয়া শব্দৰ ‘সন্ধি’ আৰু তেনেকৈ ‘সমাস’, সংস্কৃতৰ নিয়মেৰেহে বিশ্লেষণ কৰিব পৰা যায়। অসমীয়াত যিহেতু হ্ৰস্ব আৰু দীৰ্ঘস্বৰৰ মাজত ভেদ নাই, দুটা হ্ৰস্ব স্বৰ মিলি এটা দীৰ্ঘস্বৰ হোৱা কথাষাৰ অসমীয়াৰ ক্ষেত্ৰত নাখাটে। অসমীয়া নিৰ্দিষ্টতাবাচক প্ৰত্যয়বিলাকৰ ব্যৱহাৰক তেওঁ ৰূপতাত্ত্বিকভাৱে নিয়মিত (Morphologically Conditioned) বুলিছে; কোন বিশেষ্যৰ লগত কি নিৰ্দিষ্টতাবাচক প্ৰত্যয় যোগ হ’ব সেইটো এশ শতাংশই বিশেষ্যৰ আকাৰ বা প্ৰকাৰৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ নকৰে; ‘হাতী’তো {-টো} যোগ হয়; ‘মাখি’তো {-টো} যোগ হয়। ‘কিতাপখন’ কিন্তু ‘ফাইলটো’ ইত্যাদি। তেওঁ অসমীয়াত মধ্যসৰ্গ (Infix) থকা বুলি এটা ভ্ৰান্ত ধাৰণা পোষণ কৰিছিল; {-কেই} কোনো অবিভাজ্য বিশেষ্য পদৰ মাজত নোসোমায়; ‘মানুহজন’ এটা অবিভাজ্য শব্দ নহয়; ই ‘মানুহজন’ৰ সমাহাৰ। নিৰ্দিষ্ট কোনো ‘মানুহ’ৰ বহুবচনৰ ভাব বুজাবলৈ ‘মানুহ’ শব্দত প্ৰথমে {-কেই} আৰু তাৰ পাছত {-জন} লগ লাগি ‘মানুহকেইজন’ হয়।

আধুনিক ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাকাৰীৰ তৃতীয়জন ব্যক্তি হ'ল প্ৰমোদ চন্দ্ৰ ভট্টাচাৰ্য। তেওঁ আধুনিক বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানৰ নীতি অনুসৰণ, ব্যাপক ক্ষেত্ৰ অধ্যয়ন কৰি, মানুহৰ মুখৰ ভাষা অধ্যয়ন কৰি *A Description Analysis of the Boro Language* নামৰ গৱেষণা গ্ৰন্থ লিখি Ph. D উপাধি লাভ কৰে। এইখন পিছত ১৯৭৭ চনত প্ৰকাশিত হয়। ইয়াৰ পাছত নানা প্ৰবন্ধ ৰচনা কৰি অসম আধুনিক ভাষাবিজ্ঞানৰ চৰ্চাক বহুত আগুৱাই নিয়ে। তেওঁৰে উদ্যোগত গুৱাহাটী বি. বৰুৱা কলেজ প্ৰাঙ্গণত প্ৰতিষ্ঠিত 'পূবোত্তৰ ভাষা সমিতি'য়ে দ্বিতীয় ভাষা হিচাপে অসমীয়া, বড়ো, ৰাভা, কাৰবি, ডিমাচা আদি শিকোৱা পাঠ্যক্ৰম প্ৰবৰ্তন কৰে; লগতে বড়ো শব্দকোষ, ডিমাচা শব্দকোষ, দেউৰী শব্দকোষ আদি কেইবাখনো পুথি প্ৰকাশ কৰে। নগেন ঠাকুৰে *পালি, প্ৰাকৃত আৰু অপভ্ৰংশ* (১৯৬৫), *ভাৰতীয় ভাষাৰ পৰিচয়* (১৯৮৩) নামৰ পুথি ৰচনা কৰাৰ উপৰিও অসমীয়া অনাৰ্য ভাষাৰ প্ৰভাৱৰ ওপৰত গৱেষণা সম্পন্ন কৰে। সত্যেন্দ্ৰ নাৰায়ণ গোস্বামীয়ে *Studies in Tibeto Burman Languages* (1988), *প্ৰাকৃত সাহিত্য* (১৯৮৫) আদি গ্ৰন্থ প্ৰণয়ন কৰাৰ উপৰিও বৃহত্তৰ সংখ্যক ভাষাৰ ওপৰত কৰা গৱেষণাৰ তত্ত্বাবোধন কৰে। বিশ্বেশ্বৰ হাজৰিকাই *Assamese Language : Origin and Development* গ্ৰন্থ প্ৰণয়ন কৰি মৌলিক চিন্তাধাৰা আৰু সূক্ষ্ম বিশ্লেষণৰ নমুনা ডাঙি ধৰে। তেওঁ ডিম্বেশ্বৰ নেওগৰ পথ অনুসৰণ কৰি অসমীয়া ভাষা কামৰূপী প্ৰাকৃতৰ পৰা ওলোৱা বুলি সাব্যস্ত কৰিবৰ যত্ন কৰে। তেওঁৰ এই পুথি অৱশ্যে ঐতিহাসিক ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰহে ধ্বজাবাহী। ভগৱান মৰলে, মিছনেৰীসকলৰ দৰে, উচ্চাৰণ ভিত্তিক বানান প্ৰণালীৰ পোষকতা কৰি, তাকে কাৰ্যতঃ ব্যৱহাৰ কৰি *অসমীয়া ব্যাকৰণ জ্যোতি* (১৯৭৪) ৰচনা কৰি এক আলোড়ন সৃষ্টি কৰে। তেওঁৰ আনখন পুথি *ভাষাৰ্থ বিজ্ঞান*-ত আধুনিক ভাষাবিজ্ঞানৰ নীতি অনুসৰি অৰ্থতত্ত্বৰ বিশ্লেষণ আগবঢ়োৱা হয়।

৮.৬.২ ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ বিকাশ

এওঁলোকৰ পিছৰ চাম ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাকাৰীসকলৰ ভিতৰত ফণীন্দ্ৰ নাৰায়ণ দত্তবৰুৱা, ৰমেশ পাঠক, পৰীক্ষিত হাজৰিকা, ভীমকান্ত বৰুৱা, বনমালী কাকতি, বসন্ত কুমাৰ ভট্টাচাৰ্য, বসন্ত কুমাৰ গোস্বামী আদি প্ৰধান। দত্তবৰুৱাই ১৯৭৩ চনতে *ব্যৱহাৰিক অসমীয়া ব্যাকৰণ* নামেৰে অনা অসমীয়া লোকৰ অসমীয়া শিকাৰ সুবিধাৰ্থে দ্বিতীয়খন অসমীয়া ব্যৱহাৰিক ব্যাকৰণ ৰচনা কৰে। তেওঁৰ ১৯৭৮ চনত দাখিল কৰা গৱেষণা গ্ৰন্থ *A Contrastive Analysis of the Morphological Aspects of Assamese and Oriya* (২০০৬ ত প্ৰকাশিত) বিশুদ্ধ বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা প্ৰণীত। ইয়াত অসমীয়া ৰূপতত্ত্বৰ সূক্ষ্ম বিশ্লেষণ আছে; ভেদাত্মক ভাষাবিজ্ঞান শাখাত এইখন প্ৰথম পুথি। এই পুথিতে প্ৰথম বাৰৰ বাবে অসমীয়া ক্ৰিয়াপদ 'আহিলোঁ' 'আহিছিলোঁ' আদি ৰূপক বিভাজিত কৰি মাজত (-ইছ) বোলা দশাবিভক্তিৰ স্বীকাৰ কৰা হৈছে। তেওঁৰ *An Intensive Course in Assamese* (১৯৮০) পুথিৰ প্ৰতিটো পাঠৰ অন্তত যি বিস্তৃত ব্যাকৰণগত টোকা সন্নিবিষ্ট হৈছে সেয়াও আন এখন ব্যৱহাৰিক ব্যাকৰণ। তেওঁৰ *ভাষা আৰু ভাষা শিকাৰ স্বৰূপ* (১৯৮০) অসমীয়াত লিখা প্ৰথমখন প্ৰয়োগ ভাষাবিজ্ঞানৰ পুথি। তেওঁৰ 'অভিধান প্ৰণয়নৰ নতুন চিন্তাধাৰা'; অ. সা. স. পত্ৰিকা (১৯৭৮), 'Negative Formation in Assamese' (I. L. , 1975), *Word Reduplication in As. Bg. and Oriya* (Journal of ERLC, 1976), 'কাৰক বিচাৰৰ নতুন পৰম্পৰা' আদি প্ৰবন্ধই আধুনিক বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানৰ চৰ্চাক বহুত দূৰ আগুৱাই নিয়ে।

ভীমকান্ত বৰুৱাই ভগ্ন-মিশ্ৰ ভাষা ক্ৰিয়লৰ লেখীয়া 'নাগামিজ' ভাষাৰ বৰ্ণনাত্মক বিশ্লেষণ ডাঙি ধৰি সমাজ ভাষাবিজ্ঞানৰ চৰ্চাৰ নতুন দিশ মুকলি কৰে, তেওঁৰ *অসমৰ ভাষা* (১৯৯০) পুথিয়ে ভাষা-ভূগোল অধ্যয়নৰ পথ প্ৰদৰ্শন কৰে। টাই আহোম ভাষাৰ অধ্যয়নতো তেওঁৰ বৰঙনি আছে। বনমালী কাকতি বিভিন্ন প্ৰবন্ধৰ জৰিয়তে চমস্কিৰ ভাষাবৈজ্ঞানিক তত্ত্বৰ বিষয়ে অসমীয়া পাঠকক অবগত কৰে। ৰমেশ পাঠকৰ *অসমীয়া ভাষাৰ ইতিহাস* (১৯৮৫), *ব্যাকৰণ আৰু প্ৰাকৃতি বিজ্ঞান* (১৯৮৫) *ভাষাবিজ্ঞানৰ ভূমিকা* (১৯৮৫) আদি পুথিয়ে সহজ সৰল ভাষা আৰু নতুন নতুন উদাহৰণেৰে ভাষাবিজ্ঞানৰ তত্ত্ব সাধাৰণ পাঠকৰ বোধগম্য কৰি তুলিছে। পৰীক্ষিত হাজৰিকাই *চৰ্যাপদ* (১৯৭৩) পুথিৰ জৰিয়তে উদ্ভৱকালীন অসমীয়া ভাষাৰ কিমানখিনি বৈশিষ্ট্য 'চৰ্যাপদ'ৰ মাজত বিচাৰি পোৱা যায় সেই কথা প্ৰতিপন্ন কৰি ঐতিহাসিক ভাষাবিজ্ঞানৰ ধাৰাটোক বৰ্তাই ৰাখিছে।

আত্মমূল্যায়ন প্ৰশ্ন

- ১) আধুনিক বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানৰ চৰ্চা কৰোতাসকল কোন কোন?
.....
.....
- ২) গোলোকচন্দ্ৰ গোস্বামীৰ আধুনিক ভাষাবিজ্ঞানৰ চৰ্চাত কেনে ধৰণৰ বৰঙনি আগবঢ়াইছে?
.....
.....
- ৩) উপেন্দ্ৰনাথ গোস্বামীৰ অসমীয়া ভাষাবিজ্ঞানৰ চৰ্চাৰ ক্ষেত্ৰত উল্লেখযোগ্য অৱদান কি কি?
.....
.....
- ৪) ফণীন্দ্ৰ নাৰায়ণ দত্তবৰুৱাৰ পুথি আৰু প্ৰবন্ধসমূহত কি কি নতুন তত্ত্বৰ সন্ধান পোৱা যায়?
.....
.....
- ৫) ভীমকান্ত বৰুৱা আৰু ৰমেশ পাঠকৰ অৱদানৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখক।
.....
.....
.....

৭.৭ আধুনিক ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ দ্বিতীয় পৰ্যায়

১৯৯১ চনৰ পৰা ২০১১ চনলৈ এই কুৰি বছৰীয়া সময়চোৱাক অসমৰ ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ দ্বিতীয় পৰ্যায় আখ্যা দিব পাৰি। আধুনিক ভাষাবিজ্ঞানৰ চৰ্চা ব্যাপক আৰু বহুধা বিভক্ত হৈ পৰে। ভাষাবিজ্ঞানৰ এনে এটা শাখা নাই, যাৰ ওপৰত এই সময়চোৱাত আলোকপাত হোৱা নাই। এনে গঠনমূলক অগ্রগতিত দুটা উপাদান বিশেষ সহায়ক হৈছে। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ভাষাবিভাগসমূহে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক নানা বিষয়ত ডক্তৰেট উপাধিৰ কাৰণে গৱেষণা কৰিবলৈ যোগোৱা অনুপ্ৰেৰণা আৰু কেইগৰাকীমান বিদ্যানুৰাগীলোকে বিভিন্ন সংস্থানৰ পৃষ্ঠপোষকতাত কেইবাখনো ভাষাবিজ্ঞান সম্পৰ্কীয় প্ৰবন্ধ সংকলন উলিয়াবলৈ কৰা ঐকান্তিক প্ৰচেষ্টা।

৭.৭.১ প্ৰবন্ধ সংকলনৰ অৱদান

অসমত আধুনিক ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ দ্বিতীয় পৰ্যায়ত ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাক বহুমুখী কৰি তোলাত আৰু অসমীয়া ভাষাতেই অসমীয়া উদাহৰণেৰে পাশ্চাত্যত আলোড়ন সৃষ্টি কৰা ‘ৰূপান্তৰ-সৃজন ব্যাকৰণ’ আৰু ‘প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞান’ তত্ত্বৰ কথা সৰ্বজন-বোধ্য কৰি তোলাত কেইবাখনো মূল্যবান প্ৰবন্ধ সংকলনে অতুলনীয় বৰঙনি আগবঢ়ায়। নাহেতু পাদুনে সম্পাদনা কৰা *ভাষাৰ তত্ত্বকথা* (১৯৯৩) কেইবাটাও তাত্ত্বিক বিষয়ৰ ওপৰত লিখা প্ৰবন্ধ সন্নিবিষ্ট কৰা হৈছে। তাৰ ভিতৰত দয়ানন্দ পাঠকৰ ‘বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞান’, বাসন্তী দেৱীৰ ‘মনোভাষাবিজ্ঞান’, সত্যেন্দ্ৰ নাৰায়ণ গোস্বামীৰ ‘সমাজ ভাষাবিজ্ঞান’, লীলাৱতী শইকীয়াৰ ‘ভাষা ভূগোল’, সুনীল দত্তৰ ‘এসোৰে’, দত্তবৰুৱাৰ ‘ৰূপতত্ত্ব’ আৰু ‘ৰূপান্তৰ-স্ফোট ব্যাকৰণ’, পাৰ্থ সাৰথি মিশ্ৰৰ ‘উৎপাদক ধ্বনিতত্ত্ব’, দীপ্তি ফুকনৰ ‘উপভাষাতত্ত্ব’ আৰু বসন্ত কুমাৰ গোস্বামীৰ ‘অভিধানতত্ত্ব’ প্ৰধান। পাদুনে সম্পাদনা কৰা দ্বিতীয়খন প্ৰবন্ধ সংকলন *চিত্তা-প্ৰৱাহ* (১৯৯৬-৯৭)-ত বসন্ত কুমাৰে গোস্বামীৰ ‘চিহ্ন, চিহ্নিত আৰু চিহ্নক’, সতীশ চন্দ্ৰ ভট্টাচাৰ্যৰ ‘নৃতাত্ত্বিক ভাষাবিজ্ঞান’, বসন্ত কুমাৰ ভট্টাচাৰ্যৰ ‘ৰূপান্তৰ উৎপাদক ব্যাকৰণ’, মদন শৰ্মাৰ ‘মনোভাষাবিজ্ঞান’, দত্তবৰুৱাৰ ‘কথা-বিন্যাস’ আৰু এল দেৱকীৰ ‘চিহ্নবিজ্ঞান’ প্ৰবন্ধ সন্নিবিষ্ট হোৱাত আধুনিক ভাষাবিজ্ঞানৰ সৰ্বাধুনিক তত্ত্বসমূহৰ বিষয়ে সাধাৰণ পাঠক অৱগত হয়। ইয়ে ভাষাবিজ্ঞানৰ গৱেষক ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক বিপুল উৎসাহ যোগায়। দত্তবৰুৱাৰ সম্পাদনাত প্ৰকাশিত *Languages of North East* (1998) সংকলনত অসমীয়া, খাচী, মিচিং, বড়ো আৰু ৰাভা ভাষাৰ লিংগ, বচন, কাৰক আৰু আত্মীয়তাবাচক বিশেষ্যৰ বিভিন্ন পুৰুষত হোৱা ৰূপৰ বিষয়ে কেইবাজনো নিবন্ধকাৰে বিস্তাৰিতভাৱে আলোচনা কৰে। এই সংকলনৰ তিনিজন নিবন্ধকাৰে কৰা তিনিটা যুগান্তকাৰী মন্তব্য এই প্ৰসংগত প্ৰণিধানযোগ্য। (১) অসমীয়া ভাষাত ‘মা’, ‘ককাই’ আদি শব্দত { -ৰ(অ), -এৰ }, { -ৰা, -এৰা }, { -ক, -একা } যোগ হোৱাটো বড়ো ভাষাৰ প্ৰভাৱত হোৱা বুলি ভবাটো বিভ্ৰান্তিকৰ। বড়ো ভাষাত সংশ্লিষ্ট সৰ্বনামৰ সংক্ষিপ্ত ৰূপহে আত্মীয়তাবাচক শব্দৰ আগত বহে। অসমীয়াত ব্যৱহৃত বিভক্তিবোৰ আত্মীয়তাবাচক শব্দৰ পিছত বহে আৰু সিহঁত কোনো সৰ্বনামৰ সংক্ষিপ্ত ৰূপ নহয়। (গীতালি দাস), (২) অসমীয়াৰ দত্তমূলীয়া ধ্বনিসমূহ তিব্বত-বৰ্মীয় ভাষাৰ প্ৰভাৱত সৃষ্ট বোলাটোও বিভ্ৰান্তিকৰ; কিয়নো তিব্বত-বৰ্মীয়ৰ মাতৃ-ভাষা চীনো-তিব্বতীয় ভাষাত দত্তমূলীয়া ধ্বনি নাই। যি ভাষাত নিজৰে দত্তমূলীয়া ধ্বনি নাই, সেই ভাষাই অসমীয়াক কেনেকৈ দত্তমূলীয়া ধ্বনি দিব পাৰে? (ৰমেশ পাঠক); আৰু (৩) খাচী ভাষাত লিংগ আৰু বচন নাই (ষ্টেন)। দীপ্তি ফুকন পাটগিৰি সম্পাদিত *ভাষাৰ বিচিত্ৰ কথা* (১৯৯৬), লীলাৱতী শইকীয়া আৰু দীপ্তি ফুকনৰ যুটীয়া সম্পাদনাত ওলোৱা *ভাষা-জিজ্ঞাসা* আদি প্ৰবন্ধ সংকলনেও বহুতো

ভাষাবিজ্ঞান বিষয়ক মূল্যবান প্ৰবন্ধ সন্নিবিষ্ট কৰি অসমীয়া ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ ভঁৰাল টনকিয়ালে কৰিছে। শেহতীয়াকৈ প্ৰকাশিত অপৰ্ণা কোঁৱৰ আৰু অনুৰাধা শৰ্মাই সম্পাদনা কৰা 'ভাষাবিজ্ঞান পাৰিভাষিক কোষ' (২০০৫)-এ ভাষাবিজ্ঞানৰ গৱেষক আৰু ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক ভাষাবিজ্ঞানৰ পাৰিভাষাসমূহ অসমীয়া উদাহৰণৰ সহায়ত বুজাত ভাবিব নোৱাৰা ধৰণে সহায় কৰিছে।

৭.৭.২ ব্যক্তিগত প্ৰাচেষ্টাত ভাষাবিজ্ঞান-চৰ্চাত সমৃদ্ধি

দ্বিতীয় পৰ্যায়ৰ অন্তিম কুৰি বছৰত, ওপৰত উল্লেখ কৰা প্ৰবন্ধ সংকলন কেইটাৰ উপৰিও, ভালেমান লেখকে ব্যক্তিগত প্ৰচেষ্টাৰে কেইবাখনো ভাষাবিজ্ঞানৰ মূল্যবান পুথি ৰচনা কৰিছে। ১৯৯০ চনৰ আগতে আত্মপ্ৰকাশ কৰা কেইবাজনো ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাকাৰীয়ে এই সময়চোৱাতো ভাষাবিজ্ঞানৰ নিৰন্তৰ চৰ্চা অব্যাহত ৰাখিছে। তেওঁলোকৰ লগতে কেইজনমান নবীন লেখকেও ভাষাবিজ্ঞানৰ মঞ্চত সজোৰ আৰু বলিষ্ঠ প্ৰৱেশ যোগা কৰিছে। প্ৰবীণ সকলৰ ভিতৰত নাহেদু পাদুৰ, ৰমেশ পাঠক, বসন্ত কুমাৰ ভট্টাচাৰ্য, দত্তবৰুৱা, লীলাৱতী শইকীয়া, দীপ্তি ফুকন পাটগিৰি, দীপঙ্কৰ মৰল, অপৰ্ণা কোঁৱৰ আৰু নবীন সকলৰ ভিতৰত সুবাসনা মহন্ত, উপেন ৰাভা হাকাচাম, বলীন সন্দিকৈ, নৰনাৰায়ণ শৰ্মা, খগেশ সেন ডেকা, বিভা ভৰালী, লক্ষ্মী হাজৰিকা অন্যতম। পাদুৰে 'মিচিং ভাষাৰ আভাস' (১৯৯৭) লিখি অনবদ্য বৰঙনি আগবঢ়ায়। দত্তবৰুৱাৰ আধুনিক ভাষাবিজ্ঞান পৰিচয়, (পৰিবৰ্দ্ধিত তাঙৰণ ২০০৬) নতুন নতুন উদাহৰণেৰে ভাষাৰ পৰিবৰ্তন আৰু অৰ্থতত্ত্বৰ কথা আলোচনা কৰা হৈছে, প্ৰয়োগ ভাষা-বিজ্ঞানৰ ৰূপৰেখা (২০০৬) পুথিত শৈলীবিজ্ঞান, অভিধান প্ৰণয়ন কলা আৰু কথা-বিন্যাস সম্পৰ্কে বিস্তৃতভাৱে আলোচনা হৈছে। *Encyclopedia of Language and Linguistics* (1994) গ্ৰন্থত সন্নিবিষ্ট তেওঁৰ 'Assamese' শীৰ্ষক চমু নিবন্ধই অসমীয়া ভাষাৰ স্বৰূপ অতি সংক্ষিপ্ত ৰূপত বিশ্ববাসীৰ আগত ডাঙি ধৰিছে। দীপঙ্কৰ মৰলৰ উপভাষা বিজ্ঞান (১৯৯৭) উপভাষা সম্পৰ্কীয় কিছু নতুন তাত্ত্বিক কথাৰ সমাবেশ ঘটুৱাই অসমৰ উপভাষা সম্পৰ্কে বিস্তৃত আলোচনা আগবঢ়াইছে। লীলাৱতী শইকীয়াৰ ৰূপতত্ত্ব আৰু দীপ্তি ফুকন পাটগিৰিৰ 'ভাষাতত্ত্ব'ই ভাষাবিজ্ঞানৰ তাত্ত্বিক কথাবোৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে বুজিব পৰাকৈ সহজ সৰল ভাষাত উপস্থাপন কৰিছে। অপৰ্ণা কোঁৱৰৰ ভাষাবিজ্ঞান উপক্ৰমণিকা (২০০২) আৰু কাৰ্বি ভাষাৰ অধ্যয়ন ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ দিগন্ত প্ৰসাৰিত কৰিছে। সুবসনা মহন্তৰ উদ্ভৱকালীন অসমীয়া ভাষা (২০০৩) দেখাত ঐতিহাসিক ভাষাবিজ্ঞানৰ পুথি যেন লাগিলেও ই প্ৰকৃততে অসমীয়া ভাষাৰ আদি স্তৰৰ ভাষাবৈজ্ঞানিক বৰ্ণনা মাথোন। এই পুথিয়ে পুৰণি অসমীয়া স্বৰূপ স্পষ্টকৈ ফুটাই তুলিছে। নৰনাৰায়ণ শৰ্মাই অসমীয়া ভাষাৰ আঁতিগুৰি আৰু বিকাশ (২০০৬) পুথি ৰচনা কৰি পুৰণি কথাকে নতুন ধৰণে সজাই পৰাই প্ৰকাশ কৰিছে। উপেন চন্দ্ৰ ৰাভাই তেওঁ ৰাভা ভাষাৰ ভাষাবৈজ্ঞানিক বৰ্ণনা ডাঙি ধৰাৰ লগতে অসমীয়া আৰু তিব্বত বৰ্মীয় ভাষা (২০০০), অসমৰ ভাষা-উপভাষা (২০১০) আদি কেইবাখনো পুথি ৰচনা কৰি অসমীয়া ভাষাত প্ৰচুৰ পৰিমাণে তিব্বত বৰ্মীয় উপাদান থকাৰ কথা সাব্যস্ত কৰিছে। বিভা ভৰালীয়ে কামৰূপী উপভাষা : এটি অধ্যয়ন (২০০৪) পুথি আৰু অন্যান্য প্ৰবন্ধ ৰচি উপভাষাৰ অধ্যয়ন জনপ্ৰিয় কৰি তুলিছে। শেহতীয়াভাৱে বলীন সন্দিকৈয়ে ভাষা-চিন্তা (২০০৭) পুথি লিখি চৰ্যাপদৰ ভাষা, অক্ষীয়া নাটৰ ভাষা, অসমীয়া ভাষাৰ লিংগ বানান সমস্যা ইত্যাদি বিষয়ে আলোচনা কৰি আৰু লক্ষ্মী হাজৰিকাই 'ভাষাবিজ্ঞান আৰু অসমীয়া ভাষাবিজ্ঞান পৰিচিতি' (২০০৬) পুথিত ভাষাবিজ্ঞানৰ সাধাৰণ বিষয়ৰ লগতে অসমীয়াৰ ইনিতত্ত্ব, ৰূপতত্ত্ব, বাক্যতত্ত্ব, অৰ্থতত্ত্ব, অসমীয়াত ধাৰ কৰা শব্দ আৰু উপভাষিক বিভাজন সম্পৰ্কে সহজ সৰল ভাষাত লিখি অসমৰ ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাক পৰিপুষ্ট কৰিছে।

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা প্ৰতায়মান হয় যে বিংশ শতিকাৰ শেষৰ ফালে আৰু একবিংশ শতিকাৰ প্ৰথম দশকত অসমত ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ পূৰ্ণ প্ৰয়োজনৰ ঘটে; ভাষাবিজ্ঞানৰ পুথিভঁৰাল ফলে ফুলে জাতিস্কাৰ হৈ উঠে। ভাষাবিজ্ঞানৰ প্ৰায় সকলো শাখাতে মূল্যবান পুথি আৰু নিবন্ধ প্ৰকাশিত হয়। বিশ্ববিদ্যালয়সমূহৰ ভাষাবিভাগসমূহৰ উদ্যোগত অনেক ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে ডি. ফিল আৰু ডক্টৰেট উপাধিৰ কাৰণে ভাষাবিজ্ঞানৰ বিবিধ বিষয়ত, বিশেষকৈ সমাজ-ভাষাবিজ্ঞান বিষয়ত বহুতো গৱেষণা গ্ৰন্থ প্ৰণয়ন কৰে। বহুতো গৱেষণা গ্ৰন্থই আধুনিক বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা গৱেষণা কৰিলেও মুক্ত প্ৰাকৃতি আৰু বদ্ধ প্ৰাকৃতি আদিৰ বৰ্ণনাত সেইবোৰৰ পূৰ্বৰূপ কি আছিল আৰু কি পৰিবৰ্তনৰ মাজেদি বৰ্তমান ৰূপ পালে ইত্যাদি ঐতিহাসিক ভাষাবিজ্ঞানৰ কথা উৎসাহ সহকাৰে আলোচনা কৰে। এই সন্ধি অৱস্থাৰ পৰা উত্তৰণৰ কাৰণে অসমৰ ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাক আৰু কিছু সময় লাগিব।

আত্মমূল্যায়ন প্ৰশ্ন

১) আধুনিক ভাষাবিজ্ঞানৰ চৰ্চাই যথেষ্ট অগ্ৰগতি লাভ কৰাৰ পিছতো অসমত কেনে ধৰণৰ ঐতিহাসিক ভাষাবিজ্ঞানৰ চৰ্চা চলি থাকিল ?

.....

২) ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ তৃতীয় পৰ্যায়ত জনজাতীয় ভাষাৰ ওপৰত কেনে ধৰণৰ আৰু কি কি পুথি-পাজি প্ৰণীত হৈছে ?

.....

৩) কি কি প্ৰবন্ধ সংকলনে যোৱা দুই দশকত ভাষাবিজ্ঞানৰ চৰ্চাত গুৰুত্বপূৰ্ণ বৰঙনি আগবঢ়াইছে ?

.....

৪) যোৱা দুই দশকত প্ৰকাশিত প্ৰবন্ধ সংকলনত কেনে ধৰণৰ প্ৰবন্ধ পাতি সন্নিবিষ্ট কৰা হৈছে? তাত কি কি নতুন কথা কোৱা হৈছে।

.....

৫) ২০০০ চনৰ পিছৰ ব্যক্তিগত উদ্যমত হোৱা ভাষাবৈজ্ঞানিক অধ্যয়ন সমূহৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখক।

.....

৭.৮ সাৰাংশ (Summing Up)

অসমীয়াৰ ভাষাবৈজ্ঞানিক চৰ্চাৰ উকমুকনি আৰম্ভ হয় ১৮৩৯ বৰ্ষত চাহাবে মিছনেৰীসকলৰ অসমীয়া শিকাৰ সুবিধার্থে ৰচনা কৰা *A Grammar of Assamese Language*-ৰ যোগেদি। এই পুথিৰ আৰ্হিত ব্ৰাউন চাহাবে *Grammatical notices on Assamese Language* — নামৰ হাত পুথি ৰচনা কৰে। ১৮৫৪ চনত ‘অৰুনোদই’ পত্ৰিকাৰ সম্পাদকীয় স্তম্ভত অসমীয়াৰ বানান পদ্ধতি সম্পৰ্কে আলোচনা কৰি উচ্চাৰণ অনুসৰি ভাষটো লিখাৰ পোষকতা কৰে। ইয়াৰ বিৰোধিতা কৰি আনন্দৰাম ঢেকিয়াল ফুকনে এটা বিজ্ঞত টোকা লিখে। তেওঁৰে প্ৰেৰণাত হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাই ১৮৫৯ চনত *অসমীয়া ভাষাৰ ব্যাকৰণ* আৰু পিছত অভিধান ৰচনা কৰি অসমীয়াত সংস্কৃতীয়া বানান পদ্ধতি প্ৰৱৰ্তনৰ লগতে অসমীয়া ভাষাৰ নিয়ম-প্ৰণালীক নিৰ্দিষ্ট কৰি বান্ধি ৰাখিবৰ যত্ন কৰে। এই পৰম্পৰা অনুসৰি নানাৰ্থে ব্যাকৰণ ৰচনা কৰে।

১৯০৩ চনত প্ৰকাশিত LSI অসমীয়া ভাষা বাংলাতকৈ বেলেগ বুলি পুনৰ দোহাৰি অসমীয়া ভাষাৰ সংক্ষিপ্ত বৰ্ণনাত্মক ব্যাকৰণৰ স্বৰূপ মাথো কেইটামান পৃষ্ঠাতে তুলি ধৰে। ইয়াৰ কিছু পিছত ভড়ালি-মেধিয়ে অসমীয়া ভাষাৰ ঐতিহাসিক বিশ্লেষণাত্মক ভাষাতত্ত্ব, ধ্বনিতত্ত্ব আৰু শব্দ মাল্লাৰ বিশ্লেষণ কৰি ভাষা বিজ্ঞান চৰ্চাৰ ধাৰাটোক পৰিপূৰ্ত্ত কৰে। ডিম্বেশ্বৰ নেওগে অসমীয়াক কামৰূপী প্ৰাকৃতৰ পৰা ওলোৱা বুলি কৈ অসমীয়া লিপিৰ উৎপত্তি আৰু বিকাশ সম্পৰ্কে আলোচনা কৰে। কিন্তু ১৯৪১ চনত প্ৰকাশিত বাণীকান্ত কাকতিৰ *Assamese: Its Formation and Development* গ্ৰন্থইহে ভাষাবৈজ্ঞানিক দৃষ্টিকোণৰ পৰা অসমীয়া ভাষাৰ ঐতিহাসিক বিৱৰ্তন আৰু ইয়াৰ ধ্বনিতাত্ত্বিক আৰু ৰূপতাত্ত্বিক বিশ্লেষণ নিটোলৰূপত ডাঙি ধৰে। এই গ্ৰন্থ অতিশয় নিৰ্ভযোগ্য তত্ত্বপূৰ্ণ গ্ৰন্থ হিচাপে বিবেচিত হৈছে। ইয়াৰ প্ৰভাৱ উত্তৰ কালৰ ভাষাবিজ্ঞানীসকলৰ ওপৰত আজিকোপতি ৰক্ষিত হৈ আছে।

১৯৬২ চনত AFD-ৰ সংশোধিত সংস্কৰণ ওলোৱাৰ সময়ৰে পৰা আধুনিক বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানৰ যুগ আৰম্ভ হয়। গোলোকচন্দ্ৰ গোস্বামীৰ লগতে উপেন্দ্ৰনাথ গোস্বামী, প্ৰমোদ চন্দ্ৰ ভট্টাচাৰ্যই এই দিশত মূল্যবান বৰঙনি আগবঢ়ায় আৰু ভাষাবিজ্ঞানৰ মৌলিক সিদ্ধান্তসমূহৰ বিষয়ে এওঁলোকে প্ৰয়োজনীয় পুথি পাজি লিখে। এওঁলোকক অনুসৰণ কৰি সত্যেন্দ্ৰ নাৰায়ণ গোস্বামী আৰু ভগৱান মৰলে কিছু অৱদান আগবঢ়ায়। ইয়াৰ পিছত দত্তবৰুৱা আৰু পাঠকে আধুনিক ভাষাবিজ্ঞানৰ তত্ত্বৰ ওপৰত প্ৰবন্ধ আৰু পুথি লিখে। ১৯৯১ চনৰ পৰা অসমত ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ ব্যাপক সম্প্ৰসাৰণ ঘটে। নাহেন্দ্ৰ পাদুন, দীপ্তি ফুকন পাটগিৰি, লীলাৱতী শইকীয়া আদিয়ে সম্পাদনা কৰা প্ৰবন্ধ সংকলন কেইটাই বহুতো তাত্ত্বিক নিবন্ধ প্ৰকাশ কৰে। আন কেইবাজনেও নানা পুথি ৰচনাত হাত দিয়ে। ভীমকান্ত বৰুৱা, অৰ্পনা কোঁৱৰ, উপেন ৰাভা হাকচাম, সুবাসনা মহন্তই নতুন উদ্যমেৰে জনজাতীয় ভাষা আৰু অসমীয়াৰ ওপৰত পুথি প্ৰকাশ কৰে। দত্তবৰুৱাৰ *প্ৰয়োগ ভাষাবিজ্ঞান* আৰু কোৱৰ-শৰ্মাৰ সম্পাদিত *ভাষাবিজ্ঞান পাৰিভাষিক কোষ* প্ৰণয়ন কৰি ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাক বহু আগুৱাই নিয়ে।

৭.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন (Sample Questions)

- ১। অসমীয়া ভাষাৰ প্ৰথম ব্যাকৰণ কোনে কেতিয়া কিয় ৰচনা কৰে?
- ২। মিছনেৰীসকলৰ আখৰ জোঁটনি সম্পৰ্কে দুআখৰ লিখক? কোনে কোন কাকতত প্ৰথমে এই বিষয়ে লিখে?

- ৩। ঢেকিয়াল ফুকন আৰু হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ অৱদান কি ?
- ৪। হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ পিছত কোনে কোনে ব্যাকৰণ ৰচা? কাৰোবাৰ কিবা বিশেষ বৰঙনি আছে নেকি ?
- ৫। দেবানন্দ ভড়ালি আৰু কালিৰাম মেধিয়ে কি ৰচনা কৰিছে ?
- ৬। বাণীকান্ত কাকতিৰ অৱদান সম্পৰ্কে দুআষাৰ লিখক ?
- ৭। ডিম্বেশ্বৰ নেওগে কি নতুন কথা ক'বৰ যত্ন কৰিছিল ?
- ৮। অসমীয়াত অনা-আৰ্য ভাষাৰ প্ৰভাৱৰ কথা কাকতিয়ে কেনেভাৱে কৈছিল ?
- ৯। মিছনেৰী প্ৰৱৰ্তিত বানান পদ্ধতি আৰু হেমচন্দ্ৰ বৰুৱা প্ৰৱৰ্তিত বানান পদ্ধতিৰ মাজত কোনটো বিজ্ঞানসন্মত বুলি আপুনি ভাবে ? যুক্তি সহকাৰে বৰ্ণনা কৰক।
- ১০। 'উত্তৰসুৰীসকলৰ ওপৰতো বাণীকান্ত কাকতিৰ প্ৰভাৱ সুদূৰ প্ৰসাৰী।' কথাষাৰ যুক্তি দেখুৱাই সমৰ্থন বা বৰ্জন কৰক।
- ১১। গোলোকচন্দ্ৰ গোস্বামীৰ বিশিষ্ট অৱদান কি ?
- ১২। ভাষাবিজ্ঞানৰ প্ৰথম তাত্ত্বিক পুথি কোনে ৰচনা কৰে ? উপভাষা অধ্যয়নত তেওঁৰ ভূমিকা কি ?
- ১৩। ভগৱান মৰল আৰু বিশ্বেশ্বৰ হাজৰিকাৰ বৰঙনিৰ চকুত লগা বৈশিষ্ট্য কি ?
- ১৪। দত্তবৰুৱাৰ ৰচনাৱলী ভাষাবিজ্ঞান অধ্যয়নৰ কি নতুন কথাৰ সূচনা দিয়ে ?
- ১৫। অসমৰ ভাষাবৈজ্ঞানিক চৰ্চাত 'ভাষাৰ তত্ত্বকথা' সংকলনটি কেনেকুৱা বৰঙনি আগবঢ়াইছে ?
- ১৬। 'চিন্তা-প্ৰবাহ' আৰু 'ভাষা-জিজ্ঞাসা'ৰ ভাষাবৈজ্ঞানিক চৰ্চাৰ ক্ষেত্ৰত অৱদান কি ?
- ১৭। Languages of the North East-ত কেনে ধৰণৰ লেখা সন্নিবিষ্ট হৈছে ? ইয়াৰ নিবন্ধ লেখকসকলে কি কি যুগান্তকাৰী সিদ্ধান্ত ঘোষণা কৰিছে ?
- ১৮। সমাজ-ভাষাবিজ্ঞানৰ ওপৰত কোনে কোনে চৰ্চা কৰিছে ?
- ১৯। প্ৰায়োগিক ভাষাবিজ্ঞানে কি কি কথা সামৰে ? কোনে কোনে এই বিষয়ত চিন্তা-চৰ্চা কৰিছে ?
- ২০। জনজাতীয় ভাষাৰ ভাষাবৈজ্ঞানিক অধ্যয়নত কোনে কি বৰঙনি আগবঢ়াইছে ?
- ২১। 'এতিয়াৰ পৰা আগৰ কুৰি বছৰ কাল অসমত ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ জয় জয়কাৰ সময়।' — কথাষাৰ যুক্তিৰে সমৰ্থন বা বৰ্জন কৰক।

৭.১০ প্ৰসঙ্গ গ্ৰন্থ (References/Suggested Readings)

বাণীকান্ত কাকতি	:	<i>Assamese: Its Formation and Development</i> , গৱেষণা-গ্ৰন্থ, গোলোক গোস্বামীৰ দ্বাৰা সংশোধিত ২য় সংস্কৰণ, 1962
সত্যেন্দ্ৰ নাৰায়ণ গোস্বামী	:	<i>Studies in Tibeto-Burman Languages</i>
জৰ্জ গ্ৰীয়াৰ্চন	:	<i>Linguistic Survey of India, Vol-5, Part,1</i>

আনন্দৰাম ঢেকিয়াল ফুকন	:	<i>A Few Remarks on Assamese Language,</i> 1855, অৰুণোদই পত্ৰিকা
হেমচন্দ্ৰ বৰুৱা	:	অসমীয়া ভাষাৰ ব্যাকৰণ, ১৮৫৯, পুনৰ মুদ্ৰিত, ২০০৬
ডিম্বেশ্বৰ নেওগ	:	<i>Origin and Growth of Assamese Language and Script</i>
নাথান ব্ৰাউন	:	<i>Grammatical Notices on Assamese Language</i>
দেৱানন্দ ভড়ালি	:	অসমীয়া ভাষাৰ মৌলিক বিচাৰ
(—)	:	<i>A study of Phonology and Vocabulary of Assamese Language</i>
কালিৰাম মেধি	:	অসমীয়া ব্যাকৰণ আৰু ভাষাতত্ত্ব
পৰীক্ষিত হাজৰিকা	:	চৰ্যাপদ
অপৰ্ণা কোঁৱৰ	:	ভাষাবিজ্ঞান উপক্ৰমণিকা
অপৰ্ণা কোঁৱৰ আৰু অনুৰাধা শৰ্মা (সম্পা.)	:	ভাষাবিজ্ঞান পাৰিভাষিক কোষ
গোলোকচন্দ্ৰ গোস্বামী	:	ধ্বনি বিজ্ঞানৰ ভূমিকা
(—)	:	অসমীয়া বৰ্ণপ্ৰকাশ
(—)	:	অসমীয়া ব্যাকৰণৰ মৌলিক বিচাৰ
উপেন্দ্ৰনাথ গোস্বামী	:	ভাষাবিজ্ঞান
(—)	:	<i>A Study on Kamrupi, A Dialect of Assamese</i>
(—)	:	অসমীয়া ভাষাৰ ৰূপকথা
(—)	:	<i>An Introduction to Assamese</i>
সত্যেন্দ্ৰ নাৰায়ণ গোস্বামী	:	<i>Studies in Sino-Tibetan Languages</i>
ফনীন্দ্ৰ নাৰায়ণ দত্তবৰুৱা	:	ব্যৱহাৰিক অসমীয়া ব্যাকৰণ
(—)	:	<i>An Intensive course in Assamese</i> (Grammatical Notes below each chapter)
(—)	:	ভাষা আৰু ভাষাশিক্ষাৰ স্বৰূপ
(—)	:	আধুনিক ভাষাবিজ্ঞান পৰিচয়
(—) (সম্পা.)	:	<i>Languages of North East</i>
(—)	:	প্ৰয়োগ ভাষা বিজ্ঞানৰ ৰূপৰেখা
ৰমেশ পাঠক	:	ভাষাবিজ্ঞানৰ ভূমিকা
(—)	:	অসমীয়া ভাষাৰ ইতিহাস

(——)	:	ব্যাকৰণ আৰু প্ৰাকৃতি বিজ্ঞান
দীপ্তি ফুকন পাটগিৰি	:	ভাষাতত্ত্ব
(——)	:	‘ভাষাৰ বিচিত্ৰ কথা’, মিচিং ভাষাৰ আভাস
নাহেত্ৰ পাদুন (সম্পা.)	:	ভাষাৰ তত্ত্বকথা
লীলাৱতী শইকীয়া বৰা আৰু দীপ্তি ফুকন পাটগিৰি (সম্পা.):	:	ভাষা-জিজ্ঞাসা
লীলাৱতী শইকীয়া বৰা	:	চিন্তা-প্ৰবাহ
(——)	:	অসমীয়া ভাষাৰ ৰূপতত্ত্ব
ভীমকান্ত বৰুৱা	:	অসমৰ ভাষা
বিভা ভৰালী	:	কামৰূপী উপভাষা : এটি অধ্যয়ন
বসন্ত কুমাৰ ভট্টাচাৰ্য	:	ভাষাবিজ্ঞান প্ৰৱেশ
ভগৱান মৰল	:	অসমীয়া ব্যাকৰণ জ্যোতি
দীপঙ্কৰ মৰল	:	উপভাষাবিজ্ঞান
সুবাসনা মহন্ত	:	উদ্ভৱকালীন অসমীয়া ভাষা
বিজু মৰান	:	টাই ফাকে ভাষা আৰু সংস্কৃতি
(——)	:	টাই ফাকে অসমীয়া শব্দকোষ
নৰনাৰায়ণ শৰ্মা	:	অসমীয়া ভাষাৰ আতিগুৰি আৰু বিকাশ
উপেন ৰাভা হাকাচাম	:	ৰাভামিজ
(——)	:	অসমীয়া আৰু অসমৰ বিকৃত বৰ্মীয় ভাষা,
খগেশ সেন ডেকা	:	ব্যাকৰণ : প্ৰাচ্য আৰু পাশ্চাত্য
(——)(সম্পা.)	:	অসমীয়া ভাষা সাহিত্য সংস্কৃতি বীথিকা
বিশ্বেশ্বৰ হাজৰিকা	:	Assamese Language: Origin and Development
লক্ষী হাজৰিকা	:	ভাষাবিজ্ঞান আৰু অসমীয়া ভাষাবিজ্ঞান পৰিচিতি

* * *